

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS
ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH
ANABİLİM DALI**

**BAŞLANGICINDAN 19.
YÜZYILA KADAR
TRABZON GÜLBAHAR
HATUN VAKFI**

Doktora Tezi

Özkan Özer KESKİN

Danışman:

Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ

Samsun, 2018

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığımı taahhüt ederim.

29 /06 / 2018

Özkan Özer KESKİN

TEZ KABUL VE ONAYI

Özkan Özer KESKİN tarafından hazırlanan Başlangıcından 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı başlıklı bu çalışma 29.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: PROF.DR. NEDİM İPEK

Üye: PROF. DR. ALİ AÇIKEL

Üye: PROF. DR. RIZA KARAGÖZ

Üye: DOÇ. DR. SADULLAH GÜLTEN

Üye: DR. ÖĞR. ÜYESİ PELİN İSKENDER KILIÇ

İmza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

— / — / —

Enstitü Müdürü

ÖZET

BAŞLANGICINDAN 19. YÜZYILA KADAR TRABZON

GÜLBAHAR HATUN VAKFI

Özkan Özer KESKİN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Doktora, Haziran/2018

Danışman: Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ

Sultan I. Selim'in 1505-1506'da vefat eden annesi adına 1515'te tesis ettiği Gülbahar Hatun Vakfı, Trabzon Eyaleti'ne sağladığı iktisadi, içtimai, dini, ilmi, beledi ve ticari katkılar açısından oldukça önemlidir. Toplam dört bölümden oluşan çalışmamızda, bir hanım sultan vakfının yaklaşık 300 yıllık dönemi bütün yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde Trabzon'un fetih sonrasındaki idari yapısı anlatıldıktan sonra Gülbahar Hatun hakkında bilgiler sunulurken vakfın kurucusu olan Yavuz Sultan Selim'in şehzadeliği ve hükümdarlığı genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılmış ve vakfa ait yapılar incelenmiştir. İkinci bölümde vakfın işleyişi anlatılırken tarihi süreç içerisinde Osmanlı'da vakıfların denetimi ve yönetimine atıfta bulunulmuştur. Edinilen bilgilerden yol çıkarak Gülbahar Hatun Vakfı'nın başlangıçta Şeyhülislam Nezareti'ne bağlı olduğu anlaşılmıştır. 1586'da Evkaf-ı Haremeyn Nezareti kurulunca buraya bağlanmış ve tamamı Dârüssaâde Ağalarından oluşan Haremeyn-i Şerifeyn Nazırları tarafından denetlenmeye başlamıştır. Bu durum 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulana kadar bu şekilde devam edecektir. Genel işleyiş hakkında verilen bilgilerin ardından başta denetimi elinde bulunduran nazırlar ve yönetimden sorumlu mütevelliler olmak üzere vakıf bünyesinde görev yapan kişiler tablolar halinde sunulmuştur. Üçüncü bölümde vakfın ekonomik yapısı gelirler ve giderler olarak iki ana kısımda incelenerek ve gelir-gider dengesi ortaya çıkartılmıştır. Dördüncü bölümde ise vakıf kurumlarında meydana gelen bazı problemler hakkında fikir sahibi olmak adına yapılan bilgilendirmenin ardından Gülbahar Hatun Vakfı'nın yönetiminde karşılaşılan problemler ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

Ele alınan müstakil bölümler haricinde günümüzde mevcut olmayan vakfiyede yer alması muhtemel şartların ve vakfın coğrafi dağılımının tespiti ele alınan genel konulardandır.

Anahtar Sözcükler: Hatuniye İmaret, vakıf görevlileri, ekonomi, suistimal, eşkıyalık.

ABSTRACT

WAQF OF GÜLBAHAR HATUN IN TRABZON UP TO THE 19TH CENTURY FROM THE START

Özkan Özer KESKİN

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of History, Ph.D., June/2018

Supervisor: Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ

The Waqf of Gülbahar Hatun, established in 1515 by Sultan I. Selim in the name of his deceased mother in 1505-1506, is very important in terms of economic, social, religious, scientific, municipal and commercial contributions provided with the province of Trabzon. In our four-part work, the period of approximately 300 years of a lady sultan waqf has been handled in all its aspects.

In the first part, after describing the administrative structure of Trabzon after the conquest some information about Gülbahar Hatun has been presented and the sultanate of Yavuz Sultan Selim, the founder of the foundation, was tried to be explained with general lines and the structures belonging to the waqf were examined. In the second part, while the waqf function is described in the historical process in the Ottoman Empire, reference to the supervision and management of waqfs was made. From the information gained, it was understood that Gülbahar Hatun's Waqf was originally affiliated to the Şeyhülislam ministry. In 1586, the Evkaf-ı Haremeyn ministry was connected here and started to be controlled by the ministers of Haremeyn-i Sharifeyn, all of which consist of Dârüssaâde Ağa's. This situation will continue in this way until the establishment of the Evkaf-i Hümayun ministry in 1826. Following the information given about the general operation, especially the minister responsible for the audit and the trustees responsible for the management of the people who work at waqf are presented in tables. In the third chapter, the economic structure of the waqf was examined in two main sections as incomes and expenses, and income-expense balance was revealed. In the fourth section, the problems encountered in the management of Gülbahar Hatun's Waqf were discussed under separate titles, following a superficial explanation made in order to have an idea about some problems that occurred in waqf institutions.

Except for the individual sections that are discussed, the general conclusions are the probable conditions to take place in the waqf not existing today and the determination of the geographical distribution of the waqf.

Key Words: public soup-kitchen of Hatuniye, employees of waqf, economy, corruption, banditry.

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nde başta padişahlar olmak üzere hanım sultanlar, devlet adamları ve birçok varlıklı insan kurmuş oldukları vakıflarla topluma önemli katkıda bulunmuştur. Devlet eliyle yapılması öngörülen sosyal, kültürel, ekonomi, sağlık ve eğitim alanlarındaki pek çok hizmet vakıflar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Kurulduğu bölgeye 400 yıldan fazla hizmet veren Gülbahar Hatun (Hatuniye) Vakfı 1515'te I. Selim tarafından annesi Gülbahar Hatun adına tesis edilmiştir. Vakıf, bünyesinde barındırdığı birimlerle ve sunduğu hizmetlerle şehir yaşamına ve toplumsal hayata önemli katkıda bulunmuştur. Eğitim alanında kütüphane, mektep ve medrese, ticari sahada bedesten ve dükkânlar, toplumsal hizmet bakımından hamamlar, sosyal yardım alanında imaret, fırın ve misafirhaneler, sanayi alanında boyahane ve debbağhaneler vakfin sunmuş olduğu hizmetler içinde önemli yer tutar. Dini hizmetleri ise yalnızca külliyesinde bulunan cami ile sınırlı değildir. Trabzon'da ve Rize'de bulunan bazı ibadethanelerin görevli maaşları yine bu kurum tarafından karşılanmıştır. Ayrıca şehrin su ihtiyacının karşılanmasında üstlendiği vazife vakfin genel hizmetleri içerisinde oldukça önemlidir.

Tez metnini oluşturmaya başlamadan önce konunun daha iyi aydınlığa kavuşturulması adına yayımlanmış vakıf çalışmaları elden geçirilmiş ve bölge tarihine ışık tutan eserler titizlikle incelenmiştir. Bu eserlerin yanında birincil kaynak niteliğinde arşiv vesikalarından faydalanılmış ve çalışma esasen bu kaynaklar üzerine inşa edilmiştir. Bu kapsamda Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, vakıf muhasebe defterleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan vakfiye defterleri, tahrir defterleri, Trabzon Ahkâm Defterleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen müstakil belgeler kullanılmıştır. Tetkik eserler ve arşiv vesikalarının fişlemeleri tamamlandıktan sonra yazım aşamasına geçilmiştir.

Öncelikle elde edilen metnin tez halini alması adına yaptığı okumalar ve verdiği tavsiyelerle ufkumu genişleten danışmanım Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ'e, konunun tespiti ve kaynakların temini konusundaki yardımlarının yanı sıra araştırmanın her safhasında yanımda olan Doç. Dr. Sadullah GÜLTEN'e, yaptığımız görüşmeler esnasında verdikleri fikirler ve beyan ettikleri görüşlerle beni yönlendiren Prof. Dr. Nedim İPEK'e ve Dr. Öğr. Üyesi Pelin İSKENDER KILIÇ'a, başım her sıkıştığında yanımda olan ve her karanlığa düştüğümde yolumu aydınlatan hocalarım

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ'ye, Doç. Dr. Ayşe PUL'a ve Dr. Öğr. Üyesi Fuat HACISALİHOĞLU'na teşekkürü borç bilirim. Kurumsal olarak, arşiv belgelerinin temini konusunda maddi desteğini gördüğüm Vakıfkebir Belediyesi'ne teşekkür ederim. Beni bu günlere getiren, maddi ve manevî katkılarını bir an olsun esirgemeyen aileme şükranlarımı sunuyorum. Girdiğim bu zorlu yolda vermiş olduğu moral ve motivasyonla karşıma çıkan engelleri aşmama yardımcı olan eşim Gülaycan POLAT KESKİN'e göstermiş olduğu sabır ve selamet için minnettarım.

Özkan Özer KESKİN

Samsun/2018

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	i
TEZ KABUL VE ONAYI	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv

GİRİŞ

1. Vakıflar ve İşlevleri	4
1.1. Vakfın Anlamı ve Vakfiyenin Özellikleri.....	4
1.2. Vakıf Kurumunun Kökeni.....	6
1.3. Vakıfların Kuruluş Amaçları.....	7
1.4. Vakfın Çeşitleri	8
1.5. Vakıf Hizmetleri.....	10
1.5.1. Sağlık.....	11
1.5.2. Eğitim.....	12
1.5.3. Beledi ve İktisadi Hizmetler.....	13
2. Kadın ve Hanım Sultan Vakıfları	15

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Fetih, Trabzon'un İdari Teşkilatlanması, Gülbahar Hatun ve I. Selim'in Şehzadeliği	18
1.1. Trabzon'un Fetih Sonrasındaki İdari Yapısı	18
1.2. Gülbahar Hatun	19

1.3. I. Selim'in Şehzadeliği ve Hükümdarlığı.....	21
2. Hatuniye Vakfı'nın Tesisi ve Trabzon'un Şehirleşmesindeki Rolü.....	24
2.1. Hatuniye Vakfı'nın Tesisi ve Vakfa Ait Yapılar.....	24
2.1.1. Gülbahar Hatun (Hatuniye) Camii.....	26
2.1.2. Gülbahar Hatun (Hatuniye) Türbesi.....	28
2.1.3. Hatuniye Medresesi.....	30
2.1.4. Hatuniye Kütüphanesi.....	32
2.1.5. Hatuniye Mektebi.....	32
2.1.6. Hatuniye İmareti/Aşevi.....	34
2.1.7. Fırın.....	36
2.1.8. Kiler ve Ahr.....	36
2.1.9. Misafirhane.....	37
2.1.10. Çilehane.....	37
2.1.11. İmaret Su Kemerleri ve Vakfın Su Yolları.....	38
2.1.12. İmaret Hamamı (Hamam-1 Cedit).....	39
2.1.13. Çifte Hamam (Hamam-1 Çifte).....	41
2.1.14. Bayezid/Beyazıt Hamamı.....	41
2.1.15. Trabzon (Hatuniye) Bedesteni.....	42
2.1.16. Dükkânlar.....	44
2.1.17. Debbâğhaneler (Tabakhaneler).....	44
2.1.18. Değirmenler.....	44
2.1.19. Boyahane.....	45
2.1.20. İmaret Mezarlığı.....	45
2.1.21. Hacı Abdullah Halife Tekkesi.....	46
2.1.22. Rize ve Pazar'daki Camiler.....	47
2.2. Gülbahar Hatun (Hatuniye) Külliyesi.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

GÜLBAHAR HATUN (HATUNİYE) VAKFI'NIN İŞLEYİŞİ

2.1. Yönetim, Denetim ve Vakıf Yöneticileri.....	49
2.2. Vakıf Görevlileri ve Görevleri.....	53
2.2.1. İdari Görevliler.....	53
2.2.1.1. Nazır.....	53
2.2.1.2. Mütevellî.....	56
2.2.1.3. Câbi.....	64
2.2.1.4. Kâtip.....	68
2.2.2. Dini Görevliler.....	69
2.2.2.1. Cüzhân.....	69
2.2.2.2. Enamhân.....	72
2.2.2.3. Devirhân.....	75
2.2.2.4. İhlaşhân.....	76
2.2.2.5. Vâiz.....	78
2.2.2.6. Hatip.....	79
2.2.2.7. Noktacı.....	81
2.2.3. İmaret Görevlileri.....	82
2.2.3.1. İmaret Şeyhi.....	82
2.2.3.2. Muallim ve Müderris.....	83
2.2.3.3. Bevvap.....	85
2.2.4. Dellâl(başı)lık.....	87
2.2.5. Bedesten Kethüdası.....	88
2.2.6. Vazife Tayini.....	91
2.2.7. Diğer Görevliler.....	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKFIN EKONOMİK YAPISI

3.1. Gelirler	99
3.1.1. Yıllara Göre Vakfın Gelirleri	99
3.1.2. Cibâyetlerin Mukataaları	112
3.1.3. Hatuniye Vakfı'na Ait Hamamların Mukataaları.....	128
3.1.3.1. Hamam-1 Cedit/İmaret Hamamı ve Hamam-1 Çifte.....	129
3.1.3.2. Beyazıt Hamamı.....	133
3.1.4. Hatuniye Vakfı'na Ait İcar Kayıtları ve Mülk Satışları	133
3.1.5. Yaylalar	140
3.2. Giderler	141

DÖDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIF YÖNETİMİNDE KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

4.1. Görevlilerin Yaptığı Usulsüzlükler	153
4.1.1. Mütevelliler Tarafından Yapılan Zulüm ve Usulsüzlükler	153
4.1.2. Câbiler Tarafından Yapılan Zulüm ve Usulsüzlükler	159
4.1.3. Görev Tevcihleri Konusundaki Problemler	160
4.2. Âyan ve Mütegalibe Tarafından Yapılan Zulümler ve Eşkîyalık Hareketleri	162
4.3. Timar Erbabının Yaptığı Usulsüzlükler	169
4.4. Reayanın Yaptığı Usulsüzlükler	172
4.5. Asker Kökenliler ve İdari Görevliler Tarafından Yapılan Usulsüzlükler	178
SONUÇ	182
KAYNAKÇA	189
EKLER.....	200

ÖZGEÇMİŞ..... 210

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Hatuniye Vakfi'nin Denetiminden Sorumlu Nazırlar	55
Tablo 2: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan Mütevelliler.....	60
Tablo 3: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan Câbiler.....	66
Tablo 4: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan Kâtipler	69
Tablo 5: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan Cüzhânlar	71
Tablo 6: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan Enamhânlar	74
Tablo 7: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan Devirhânlar	76
Tablo 8: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan İhlaşhânlar.....	77
Tablo 9: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan Vâizler.....	78
Tablo 10: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan Hatipler	80
Tablo 11: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan Noktacılar	81
Tablo 12: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan İmaret Şeyhleri.....	83
Tablo 13: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan Muallim ve Müderrisler	84
Tablo 14: Hatuniye Vakfi'nda Görevli Olan Bevvaplar	86
Tablo 15: Hatuniye Vakfi'na Bağlı Dellâl(baş)lıklar	87
Tablo 16: Hatuniye Vakfi'na Bağlı Bedesten Kethüdarları	90
Tablo 17: Hatuniye Vakfi'na Bağlı Diğer Görevliler	94
Tablo 18: Hatuniye Vakfi'nin 1520 Senesi Şehir Kaynaklı Gelirleri.....	99
Tablo 19: Hatuniye Vakfi'nin 1592 Senesi Gelirleri.....	101
Tablo 20: Hatuniye Vakfi'nin 1597 Senesi Gelirleri.....	101
Tablo 21: Hatuniye Vakfi'nin 1615, 1616 ve 1618 Senesi Gelirleri	102
Tablo 22: Hatuniye Vakfi'nin 1619 Senesi Gelirleri.....	104
Tablo 23: Hatuniye Vakfi'nin 1622 Senesi Gelirleri.....	105
Tablo 24: Hatuniye Vakfi'nin 1629 Senesi Gelirleri.....	105
Tablo 25: Hatuniye Vakfi'nin 1634, 1635 ve 1636 Senesi Gelirleri	106

Tablo 26: Hatuniye Vakfı'na Tabi Köylerin 1634 Senesi Gelirleri.....	107
Tablo 27: Hatuniye Vakfı'nın 1642, 1643, 1644 ve 1646 Senesi Gelirleri	109
Tablo 28: Hatuniye Vakfı'nın 1664 Senesi Gelirleri	110
Tablo 29: Hatuniye Vakfı'nın 1714 Senesi Gelirleri	110
Tablo 30: Hatuniye Vakfı'nın 1773, 1777 ve 1778 Senesi Gelirleri	111
Tablo 31: Akçaabat Cibâyeti İltizâm Kayıtları	115
Tablo 32: Samaruksa Cibâyeti İltizâm Kayıtları.....	117
Tablo 33: Pulathane Cibâyeti İltizâm Kayıtları	120
Tablo 34: Hoşoğlan Cibâyeti İltizâm Kayıtları.....	122
Tablo 35: Mimare, Bayramlı, Yoros, Fatsa, Terme, Karum, Merzifon ve Pazarsuyu Cibâyetlerinin İltizâm Kayıtları	122
Tablo 36: Hatuniye Vakfı'na Ait Hamamların Mukataa Kayıtları	130
Tablo 37: Hatuniye Vakfı'na Ait Dükkânların İcar Kayıtları.....	135
Tablo 38: Hatuniye Vakfı'nda Mülk Satışları.....	137
Tablo 39: Hatuniye Vakfı'nın 1592, 1597, 1615 ve 1616 Senesi Giderleri	142
Tablo 40: Hatuniye Vakfı'nın 1618, 1619, 1622 ve 1629 Senesi Giderleri	144
Tablo 41: Hatuniye Vakfı'nın 1634, 1635, 1636, 1642, 1643, 1644 ve 1646 Senesi Giderleri	146
Tablo 42: Hatuniye Vakfı'nın 1664 ve 1714 Senesi Giderleri	147
Tablo 43: Hatuniye Vakfı'nın 1773, 1777 ve 1778 Senesi Giderleri	148
Tablo 44: Senelere Göre Hatuniye Vakfı'nın	149

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Cami ve Şadırvan.....	28
Şekil 2: Cami, Türbe ve Şadırvan.....	30
Şekil 3: Gülbahar Hatun İlkokulu 1934-1935.....	34
Şekil 4: İmaret Hamamı.....	40
Şekil 5: İmaret Mezarlığı'nın İçinden Geçen Yol.....	46
Şekil 6: Gülbahar Hatun Külliyesi.....	48

GİRİŞ

Esasen bir kimsenin malvarlığını iyilik yapma yolunda kullanması çok eskilere dayanmaktadır¹. İnsanın benliğinde daima hayır ve şer işleme dürtüsü vardır. Bu durum yaşanan çevrenin medeniyet seviyesiyle yakından alakalıdır. İçinde yaşanan toplum doğrudan veya dolaylı olarak kötülük yapmayı engellemek ve bu hislerin önüne geçmek için bazı kurallar koymuştur. Genel itibariyle insanların yapacak oldukları iyilikler toplum veya din unsuru tarafından şekillenmiştir. Dolayısıyla

Bu dünyada pek çok mal ve imkâna sahip olunsa bile insan ömrü sınırlıdır. İnsanlar yaşamları boyunca çevreleri tarafından saygıyla anılmak ve öldükten sonra Allah rızasını kazanmış bir kul olmak istemektedir. Gerçek anlamda vakıf kuran kişi, başkalarına yardımcı olmanın hazzını, vakıftan faydalanan kişi de bir ihtiyacını karşılamış olmanın rahatlığını yaşamaktadır. Her iki cepheden bakıldığında birbiriyle bağlantılı olan bu durum toplumu dayanışma duygusu açısından büyük oranda etkilemektedir. Bu psiko-sosyal motivasyonun yanı sıra, insanları vakıf kurmaya iten diğer bir sebep ise elde edilen servetin müsadere² veya miras yoluyla parçalanmadan, güvenilir bir şekilde evlatlarına ulaşmasını teminat altına almaktır³.

Vakfın kuruluş aşamasında vakfiye adı verilen bir tescil belgesi oluşturulurdu. Vakfiyeler başta vakfın kuruluş tarihi olmak üzere işleyişi ve amacı hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır. Ruslar, 18 Nisan 1916'da Trabzon'u işgal ettikten sonra şehre tarihçi ve arkeologlar göndererek birtakım kazı çalışmaları yapmış, birçok arşiv vesikası ve eski eserler sandıklara konularak Rusya'ya kaçırılmıştır⁴. Hatuniye Vakfına ait vakfiyenin de bu eserler arasında olduğu düşünülmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan vakfiye defterlerinde ve Trabzon Şer'iyeye Sicillerinde vakfiyenin bir sureti bulunmak istenmişse de muvaffak olunamamıştır.

¹ Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Ankara 1951, S. VIII, s. 479.

² Servetini devlet müsaderesinden korumak amacıyla vakıf kuran kimselerin olduğu muhakkaktır. Diğer yandan çocukları olmayan kimselerin veya hadımağalarının kurmuş olduğu vakıfların mevcut olduğunu düşünürsek bu durumun bütün vakıflar için geçerli olmadığını söyleyebiliriz.

³ Nafiz Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Yayınları, Ankara 1995, s. 20.

⁴ Haşim Karpuz, *Trabzon*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 9. Bahsedilen dönemde Trabzon'da gerçekleşen kazı ve eser kaçakçılığı için ayrıca bkz. Fatih Ünal, *Ruslar Bizans'ın Peşinde*, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 197-198.

Vakfiyenin yokluğu, önümüzde bir engel olarak görülse de vakfiyede yer alması muhtemel şartlar ve bu vesikadan elde edilebilecek bilgilerin tespit edilmek istenmesi, çalışmayı farklı bir boyuta götürmüştür. Bu husus adeta çalışmanın amaçlarından biri haline gelmiştir. Çalışmanın genel amaçları içerisinde gösterebileceğimiz diğer bir konu ise vakfın coğrafi dağılımını ortaya koymaktır.

Birinci bölümde Trabzon'un fetih sonrasındaki idari yapılanması, vakfın tesisi ve vakfa ait yapılardan bahsedilerek, Trabzon'un şehirleşmesine katkısı ele alınacaktır. İkinci bölümde vakfın işleyişi, vakıf çalışanlarının görevleri, görev süreleri ve aldıkları ücretlerden bahsedilecek ve birtakım kıyaslamalar yapılarak hem diğer vakıflarla olan benzerlikleri/farklılıkları hem de dönemin ekonomik şartları karşısında çalışanların alım gücü tartışılacaktır. Üçüncü bölümde vakfın ekonomik yapısı gelirler ve giderler olarak iki ana kısımda irdelenecek ve gelir-gider dengesi ortaya çıkartılacaktır. Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölümde ise vakfın yönetiminde karşılaşılan problemler, analitik bir bakış açısıyla dönemin şartları çerçevesinde anlatılmaya çalışılacaktır.

Söz konusu vakıf hakkında müstakil olarak yazılmış iki çalışma ve Sebahittin Usta'nın hazırladığı doktora tezinde ayrı bir başlık mevcuttur:

Ronald C. Jennings, "The Pious Foundation of Imaret-i Hatuniye in Trabzon; 1565-1640", *X. Türk Tarih Kongresi*, C. 4, TTK Yayınları, Ankara 22-26 Eylül 1986, s. 1569-1579. Kahyan Orbay, "The Imperial Waqf of Hatuniyye in Trabzon Between 1615-1665", *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyum Bildirileri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Trabzon 18-23 Eylül 2006, s. 441-450. Sebahittin Usta, *Trabzon'da Vakıflar (1550-1650)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015.

Yukarıdaki araştırmalar hem tarih aralıklarının dar olması hem de meseleyi bütün yönleriyle ele almamaları göz önüne alındığında oldukça sınırlı bir çerçevede kalmışlardır. Bizim çalışmamız ise, yaklaşık üç yüz yıllık bir zaman dilimini içerecektir. Ayrıca söz konusu vakıf bütün yönleriyle incelenecektir. Bu itibarla Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı'nın tarihi süreçteki fonksiyonu, işletiliş biçimi, devam ettiği süre boyunca bölgeye katkısı, hizmet alanı ve varsa vakıf kapsamındaki diğer konular etraflı bir şekilde araştırılmaya muhtaç görülmektedir.

Osmanlı toplumunda yerleşimler genelde bir caminin etrafında şekillenir, cami de bu yerleşimin merkezini teşkil ederdi. Trabzon Gülbahar Hatun Mahallesi'ndeki yerleşim de Gülbahar Hatun Camii, nam-ı diğer Hatuniye Camii etrafında toplanmıştır. Bu toplanış Hatuniye Mahallesi'nin bulunduğu mevki dolayısıyla şehrin gelişimine de katkı sağlamıştır. Bu genel tespit, Gülbahar Hatun Vakfı'nın şehre hangi açılardan katkısı olduğu sorusuna bizi yönlendirmektedir.

Araştırmanın temel amaçlarından biri de söz konusu vakfın Trabzon şehrine ve kurulduğu bölgeye katkısını ortaya koymaktır. Çünkü vakıfların sosyal, iktisadi, mali ve idari yönleri itibarıyla buldukları çevreye etkileri bu kurumların varlık gerekçeleri cümlesinden sayılabilir. Daha açıkça söylemek gerekirse Gülbahar Hatun Vakfı üzerinden aynı zamanda bir şehir tarihi araştırmasının ortaya çıkması muhtemeldir. Öte yandan Osmanlı toplumunda ve düzeninde vakıflar ve bunların gerek kurumsal gerekse uygulamadaki işlevleri hakkında ikna edici bir akademik araştırma literatürü mevcut olmasına rağmen, özelde Gülbahar Hatun Vakfı'nın yeterli düzeyde araştırılmamış olması, yukarıda ifade edilen problemler açısından bu kurumun tarihsel perspektifle araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Çalışılması planlanan konu gerek vakıf müessesesi gerekse Trabzon'un iktisadi ve içtimai tarihi çerçevesinde büyük öneme sahiptir. Özellikle vakfın daha önce kullanılmamış arşiv vesikaları ışığında ve geniş bir tarih aralığında ele alınacak olması bu konuyu başlı başına tarih araştırması olarak önemli kılmaktadır. Söz konusu vakıf üzerinden Trabzon şehrine ve toplumuna, şehir ve çevresinin ekonomik ve sosyal faaliyetlerine ve bunların tarihi süreçteki değişim ve gelişimlerine nüfuz etmek mümkün olabilecektir.

Trabzon'un içinden geçtiği tarihi süreçle ilgili yazılan pek çok tetkik eser çalışmamızın farklı açılardan değerlendirilmesine yardımcı olacaktır. Kaleme aldıkları eserlerle bölge tarihine ışık tutan *Hanefi Bostan*, *Mahmut Goloğlu*, *Kenan İnan*, *Necmettin Aygün* ve *Melek Öksüz* bu konuda öne çıkan isimlerden sadece birkaçıdır. Diğer yandan çalışmamızın ana iskeletini oluşturacak arşiv kaynağı Trabzon Şer'iyeye Sicilleridir. Bunun dışında özellikle ekonomik açıdan kıymetli bilgiler barındıran vakıf muhasebe defterleri, tahrir defterleri, Trabzon Ahkâm Defterleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan çeşitli tasniflerdeki müstakil belgeler ihtiva ettikleri önemli bilgiler ile çalışmanın sağlam temeller üzerine oturtulmasını sağlayacaktır.

Çalışmanın kapsamı göz önüne alındığında belli bir tarih aralığı belirlemek mecburiyetinde kalınmıştır. Bu cümleden vakfın kurulduğu düşünülen 16. yüzyıl başları ile 19. yüzyıla kadarki dönem ele alınacaktır. 19. yüzyıl sonrasında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulacak olmasıyla vakıfların yönetiminde mutlak bir değişim yaşanacaktır. Bu sebeple 1935'lere kadar ayakta kalabilmiş olan Gülbahar Hatun Vakfı'nın 19. yüzyıl sonrasındaki durumu ancak ayrı bir çalışmanın konusu olabilecektir. Çalışmanın ana bölümlerine geçmeden önce vakıf müessesesinin anlaşılması adına birtakım açıklamalar yapmak yerinde olacaktır.

1. Vakıflar ve İşlevleri

1.1. Vakfın Anlamı ve Vakfiyenin Özellikleri

Sözlükte tutmak, durdurmak, hapsetmek manalarına gelen⁵ vakıf, en genel ifadesiyle; bir kimsenin sahibi olduğu menkul veya gayrimenkul malvarlıklarını Allah yolunda daimi⁶ olarak terk ederek, gönül rızasıyla paylaşmasını öngören hukuki ve sosyal bir sistemdir⁷.

Vakıf kavramının ilk tanımlarına fıkıh kitaplarında rastlanmıştır. Fakat farklı mezheplerin, hatta aynı mezhebe bağlı fakihlerin vakıf hakkındaki açıklamaları farklılık göstermektedir. Ebû Hanife'ye göre vakıf, bir kimsenin sahip olduğu gayrimenkulün gelirlerinin fakirlere veya İslam cemaatinin ihtiyaçlarına tahsisidir. Ebû Hanife vakfın mülkiyetinin vâkıfta yani vakfi yapan kişide kalmasını savunmuştur. Bu yüzden vâkıf istediği takdirde vakfi bozma ve mülkünü istediği kişiye tahsis etme hakkına sahiptir, ölümünden sonra ise bu hak varislerine kalmaktadır. Ebû Hanife'nin talebeleri Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre vakfın mülkiyeti Allah'a aittir⁸. Vakıf müessesesinin sonraki evresinde temel alınacak olan Ebû Yusuf'un görüşüne göre vakıf, "vakfettim" sözüyle gerçekleşir ve vakfedenin mülkü olmaktan çıkarken; İmam Muhammed'e göre vakfın gerçekleşmesi mütevelliyeye yani yöneticiye teslim edilmesine bağlıdır⁹.

⁵ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2011, s. 1775; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 1134.

⁶ Ömer Hilmi, *İthaf'ül-Ahlaflı Ahkam'il-Evkaf*, VGM Yayınları, Ankara, 1977, s.13.

⁷ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X-1, 2008, s. 157.

⁸ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 40-42.

⁹ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, C. 13, MEB Yayınları, İstanbul 1986, s. 154.

Vakıf, taşınır veya taşınmaz bir değerın belirli gayelerle bir amaca tahsisinden doğan, hukuki statüye ve süreklilik kavramına sahip, malın doğrudan doğruya kendini temsil ettiği, tescilinden sonra kurucusu dâhil herkesi ilgilendiren hukuki bir antlaşmadır. Vakfiye ise bu antlaşmada bulunması gereken temel kuralların yer aldığı ve hâkimin/kadının kararıyla hükümlerin ifade edildiği yazılı bir belgedir. Vakfiyelerde en son yazılmasına rağmen, baş kısımda kadının, bazen de sultanın tasdik yazıları, imza ve mühürleri bulunmaktadır. Vakfiyeler, Allah'a hamd, Peygamber ve ashabına salat ve selamla başlamaktadır. Bu girizgâhtan sonra, dünya hayatının faniliği, insanın yaratılışındaki hikmetler ve ömrün bir gün sona ereceği anlatıldıktan sonra bu düşünceleri doğrulayıcı olarak hayır yapmanın gerekliliği ve mükâfatı konusundaki ayet ve hadisler zikredilmektedir. Sonraki bölümde vâkıfın adı babasının adı, mesleği, şahsi özellikleri, toplumdaki statüsü hakkındaki bilgiler verilir ve giriş mahiyetindeki bu temel bilgilerden sonra asıl konuya geçilir. Önce vakfın kuruluş gayesi ve sebepleri verilirdi. Daha sonra hayrat ve akar olarak vakfedilen mülkler, yürütülecek hizmetler, akarın işletme esasları, çalıştırılacak personelin nitelikleri, çalışma esasları, verilecek ücretin cinsi ve miktarı, vakıf binalarının bakımı ve onarımı, atanan mütevellî ve onu denetleyecek olan nazırın kim olacağı ve gelecekte onların yerine kimlerin seçileceği çok ayrıntılı bir şekilde ifade edilmektedir. Tüm bunlarla vakfiye şartları tamamlanmış olup son bölüm olan vâkıfın duası bölümüne geçilir. Vâkıf bu bölümde şartlara riayet edenlere dua, etmeyenlere ise beddua eder¹⁰.

Fıkıh kitaplarına göre, vâkıfın her şeyden önce vakfettiği malın mülkiyetine sahip, akli başında, özgür ve yetişkin bir kimse olması ve borç veya aşırı müsriflikten dolayı malını kullanmaktan alıkonulmamış olması gerekmektedir. Vakfedilen malvarlığında (mevkuf) birtakım şartlar aranmıştır. Müessesenin ilk ortaya çıktığı zamanlardaki inanış; geliri devamlılık vasfı taşıyan, vâkıfın tamamına sahip olduğu mülkiyetten olan gayrimenkullerin vakfedilebileceği yönünde olmuştur. Ancak sonradan meydana gelen iktisadi ve içtimai şartlar bu prensibin genişlemesine sebebiyet vermiştir. Hanefî mezhebinde Ebû Hanife, menkul eşyanın vakfını kesin olarak yasaklarken; Ebû Yusuf, gayrimenkulün gerekli tamamlayıcıları olduğu takdirde menkullerin de vakfına müsaade etmiştir. Böylece vakfedilen gayrimenkule

¹⁰ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 21-23.

bağlı köylerin ziraat aletlerinin¹¹ de vakfi geçerli kılınmıştır. Hanefi mezhebine bağlı diğer bir fıkıhçı olan Züfar, daha da ileri giderek gayrimenkule bağlı olmaksızın menkullerin hatta kullandıkça tükenebilen şeylerin de vakfını kabul etmiştir. Muhammed Şeybânî de mahalli adetler elverdiği takdirde menkullerin vakfını kabul etmiş ve böylece Hanefî ve Maliki mezhepleri bu mevzuda birleşmiştir¹².

1.2. Vakıf Kurumunun Kökeni

Hukuk alanında oldukça gelişmiş olan Romalıların ilk devirlerinde vakıf benzeri bir kuruma ait bilgi yoktur. Bununla birlikte Romalılarda, vakıf olarak nitelendirebileceğimiz vasiyet şekli ise ancak cumhuriyet devirlerinin sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Romalıların malvarlıklarını hibe ettikleri kurumların gidişatına bakıldığında ve bu vasiyetlerin¹³ çoğalmasıyla Roma Devleti bu duruma müdahale etmiştir. Şehirler lehine yapılan vakıfların yönetilmesi için *curateur rei publicae* ismini taşıyan bir nevi *kayyım* tayin olunmuştur. Diğer taraftan Roma hukukunda vâkıfın *multa* denilen bir akitle vakfi bozarak mirasçılara bağışlama durumu da söz konusudur¹⁴. Bu yönden bakıldığında Roma hukuku ile İslam hukukundaki vakıf kurumu farklılık göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de vakıf kurmak ile ilgili doğrudan bir ibare geçmemesine rağmen, birçok ayette hayır işlemek ve malvarlığını Allah yolunda harcamak hakkında tavsiye ve emirler verilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır;

“Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın! Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.¹⁵”, “Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcadığınız. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.¹⁶”, “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohumun durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”, “Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.¹⁷”, “Sevdiğiniz şeylerden

¹¹ Bir arsa vakfedilirse, üzerindikiler de vakfa dâhil olur. Ömer Hilmi, *İthaf'ül-Ahlaq fi Ahkam'il-Evkaf*, s. 29.

¹² Yediyıldız, “Vakıf”, s. 154.

¹³ Buna kanıt olarak Bizans devrine ait elde bulunan ve *typica* adını taşıyan vakfiyeler mevcuttur. Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, VGM Yayınları, Ankara 1942, s. 11.

¹⁴ Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, s. 480-481.

¹⁵ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (Haz.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011. Bakara, 2/148.

¹⁶ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Bakara, 2/254.

¹⁷ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Hac, 22/77.

*Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.*¹⁸

İslam medeniyetlerinde vakıfların kökeni hakkında özellikle batılı tarihçiler arasında farklı görüşler vardır. Vakfın İslami kökeni hakkındaki ilk İslam hukukçularının görüşü ise; Müslümanlar tarafından zapt ve ilhak edilen toprakların, Peygamberin ölümünden sonra beytülmal namına mevkuf olduğu ve İslam vakfının buradan doğduğudur¹⁹.

Birçok müellife göre ilk İslami vakfı Hz. Ömer meydana getirmiştir. Rivayete göre Hz. Ömer, kendi mülkiyetinde olan Medine şehrindeki üzerinde hurma ağaçlarının bulunduğu arazinin akıbeti için Hz. Muhammed'e danışır, O da cevaben "Aslını habs et, semeresini Sebilüllaha dök" buyurur. Hz. Ömer'i takiben Hz. Osman, Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Zübeyr bin Avvam, Muaz bin Cebel, Zeyd bin Sabit, Ayşe, Ebubekir'in Kızı Esmâ, Ümmü Habibe, Safiye, Halit bin Velid, Câbir bin Abdullah ve Abdullah bin Zübeyr de vakıf yapmıştır. Bazı müelliflere göre ise tevhid inancındaki ilk vakıf Hz. İbrahim zamanındadır²⁰.

Vakıf kurumunun diğer kültürlerden etkilenmiş olma ihtimali yüksektir. Fakat kökeni ve etkilendiği kültürler ne olursa olsun zaman geçtikçe İslami bir kimliğe kavuşmuştur.

1.3. Vakıfların Kuruluş Amaçları

Osmanlılarda, devletin bekasıyla doğru orantılı olarak büyüyen vakıf teşkilatının idare sistemi, İlhanlılar, Anadolu Selçukluları ve onların yerine geçen Beyliklerden pek de farklı değildir. Örneğin hükümdar vakıflarına vezirlerin mütevellî veya nazır tayin edilmeleri, kadılık teşkilatının özellikle hususi vakıfları teftiş etmesi, bazen payitaht kadısının İstanbul dışındaki vakıfları teftişten geçirmesi veya farklı yerlere ayrı ayrı müfettişler tayin olunması diğer Türk-İslam devletlerindeki vakıf idare sisteminin Osmanlılarda devam ettiğini göstermektedir²¹.

Osmanlı Devleti'nin küçük veya büyük hemen her yerleşiminde önemli bir yer işgal eden vakıflar, kentsel alanlarda daha fazla gelişmiş ve bu bölgelerde gerçekleştirilen faaliyetler açısından ön plana çıkmıştır. Başta padişahlar olmak üzere sadrazamlar, devlet adamları ve varlıklı kişiler, imkânları nispetinde vakıf tesis

¹⁸ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân, 3/92.

¹⁹ Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", s. 10.

²⁰ Köprülü, "Tarihte Vakıflar", s. 496-497.

²¹ Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", s. 22.

etmişlerdir. Osmanlılar oluşturulan vakıfları, büyük bir inançla ayakta tutma, geliştirme ve sürekli kılmaya önem vermiştir. Osmanlı Devleti, bazı müesseselerde olduğu gibi vakıf konusunda da kendinden önceki devletleri örnek almıştır. Daha beylikler zamanında başlayan sistem, devletin siyasî ve malî gücünün artması ile paralel olarak gelişmiştir²².

İslam dininin kabulüyle beraber Türklerin iktisadi ve içtimai hayatında asırlar boyu önemli rol oynayan vakıf müessesesi sadece fakirlere yardım etmek gibi dar bir çerçevede kalmamış, aynı zamanda fikir, kültür, irfan ve imar anlayışı üzerinde de derin izler bırakmıştır. Türk-İslam kültürünün yüzyıllar boyu hâkim olduğu sahalarda önemli bir yer tutan vakıflar, bütün İslam dünyasında olduğu gibi Osmanlı kültür tarihine de etki etmiştir. Bu müessesesinin uygulamada zirveye ulaştığı Osmanlı İmparatorluğu'nda bugünkü sosyal devlet anlayışının aksine, toplumun ihtiyaç hissettiği ve kamu hizmeti niteliği taşıyan eğitim, sağlık, sosyal yardım, belediye işleri gibi pek çok husus vakıflar eliyle yürütülmüştür. Bu çerçevede tarihi süreç içerisinde devletin dört bir yanında imar edilen yollar, köprüler, çeşmeler, hastaneler, medreseler, kütüphaneler, camiler, mescitler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, tekkeler, zaviyeler ve daha benzeri pek çok sosyal, kültürel ve dinî yapılar, hayır sahipleri tarafından kurulmuştur. Bu müesseselerin yaşatılması ve hizmetlerinin devamlılığı için gerekli olan finansman kaynağı da, bizzat vakıf kurucularının vakfettiği menkul ya da gayrimenkul mülkler ile temin edilmiştir²³.

1.4. Vakfın Çeşitleri

Vakıflar, gelir dağılımına göre üç bölümde incelenebilir: Birincisi gelirin tamamının doğrudan doğruya nihai hizmete harcandığı *vakf-ı hayri*; ikincisi bütün gelirin, asıl gayeye ulaşmadan önce, vâkıf tarafından tayin edilen ve genelde vâkıfın ailesine mensup kişilerin elinde kaldığı *vakf-ı ehli*²⁴; üçüncüsü ise gelirlerin değişik tarzlarda vâkıfın ailesi ile dini ve sosyal müesseseler arasında paylaşıldığı *yarı ailevi*

²² Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, s. 159.

²³ Yasin Taş, “Osmanlı'nın Son Yüzyılında Urfa'da Kadın Vakıfları”, *History Studies*, Volume 7, Issue 1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim GÜLER, March 2015, s. 192.

²⁴ Vakf-ı ehli ya da vakf-ı zürri olarak adlandırılan bu vakıflar, aile menfaatine hizmet ettiği gibi, sadece ailede fakir olan kimseler için vakıf kurulduğu da görülmüştür.

vakıftır. Son iki durumda, faydalanma hakkına sahip kişilerin nesli tükenince vakf-ı ehli ve yarı ailevi vakıf, vakf-ı hayri haline gelmektedir²⁵.

Vakıf kelimesi ilk manası dışında, *mevkuf* yani vakıf antlaşmasının temelini teşkil eden menkul veya gayrimenkul malları ifade etmek için kullanılmış, hatta bazı durumlarda onun yerini almıştır²⁶.

İslam hukukuna göre bir malın vakfedilebilmesi için o malın vâkıfın mutlak mülkiyeti altında bulunması gerekir. Bu temele dayanan vakıflara *vakf-ı sahih* denir. Mülkiyeti devlete ait olan toprakların da vakıf haline getirildiği görülmektedir ki; bunlara ise *vakf-ı irsadi* adı verilmektedir. Osmanlılar zamanında da mülkiyeti devlete ait olan miri arazinin vakıf haline getirilmesi yaygın görülen bir durum olmuştur. Fakat vakfedilen bu arazilerin mülkiyeti değil araziden temin edilen vergi ya da arazinin tasarruf hakkıdır. Her ikisinin de vakfedildiği vakıflara ise *tahsis ve irsad* türünden vakıf denmekteydi. Bu vakıflarda esas olan vakfedilen gelirlerin, devlet bütçesinden karşılanması gereken yerlere harcanması olmuştur²⁷. Bu sayede vakıflar, devletin yükünü hafifletme işlevi görmüştür.

Osmanlılardaki arazi vakıflarını detaylı olarak incelemek gerekirse bunun üç ayrı şekilde oluştuğu söylenebilir. Birincisi öşri veya haraci arazilerin vakfedilmesiyle meydana gelenlerdir. Bunlar mülkiyeti devlet tarafından satılmış veya imar ve canlandırma maksadıyla boş arazilerin vakıf haline getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. İkincisi Osmanlılara Anadolu Selçuklularından miras kaldığı düşünülen malikâne-divanî²⁸ sistemine bağlı arazilerin vakfedilmesidir. Bu durumda araziden elde edilen mahsulün beşte biri, yedide biri veya onda biri olarak alınan vergi geliri vakfedilmiştir²⁹. Üçüncüsü ise sadece arazi üzerinde yaşayan kimselerden alınan vergilerin vakfedilmesi ile meydana gelen vakıflardır³⁰. Bu arazilerin mülkiyeti orada yaşayanlara ait olmayıp sadece işlemekle yükümlüdürler. Bahsi geçen bu vakıfların yanı sıra para vakıfları da önemli bir yere sahiptir.

²⁵ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 14-15.

²⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 577.

²⁷ Yediyıldız, “Vakıf”, s. 157.

²⁸ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Mehmet Genç, “Mâlikâne-Divânî”, *DİA*, C.27, TDV Yayınları, s. 518.

²⁹ Adnan Gürbüz, *Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993, s. 138.

³⁰ M. Esat Sarıcaoğlu, “Osmanlı Vakıfları Hakkında Tartışmalar”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXX, VGM Yayınları, Ankara 2007, s. 56.

Vakıfların gelir kaynakları arasında İslam'ın faiz yasağına rağmen işletilmek üzere vakfedilmiş büyük meblağlara ulaşan nakit paralar da bulunmaktaydı. Bu paraların işletilme şekli de vakfiyedeki şartlara bağlı idi. Vakfiyelerin ihtiva ettiği şart; açıkça söylenmemekle beraber, vakfedilen paranın %15'lik bir kârla faize verilmesi şeklindedir. Bu durum İslam hukukçuları arasında problem teşkil etse bile iktisadi gereklilikler sebebiyle para vakıfları yaygın bir şekilde işletilmeye devam etmiştir. Para vakıflarının, genellikle idareci zümreye mensup kişiler tarafından oluşturulduğu ve tefeciliğin önüne geçtiği düşünüldüğünde bu işin daha nizami ve özgün bir hal aldığı söylemek yanlış olmayacaktır³¹.

1.5. Vakıf Hizmetleri

Vakıflar başlangıçta ferdi ihtiyaçların giderilmesi amacıyla ortaya çıkmışken daha sonraları, bu müesseseye ilgi gösteren milletlerin sosyo-kültürel yapısı, ihtiyaçları, eğilimleri ve zenginliklerine göre gelişerek hayatın her safhasında yerini almıştır. Özellikle Osmanlılarda, hem toplumu hem de devleti ilgilendiren bir kültür unsuru haline gelmiştir. Bu sayede eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, bayındırlık, ulaşım ve güzel sanatlar gibi bir toplumun gelişmesine dayanak olacak ve toplumu başarıya ulaştıracak birçok sektörün kurucusu ve işleticisi olmuştur³².

Osmanlı Devleti'nde büyük gelişme gösteren vakıflar sayesinde bir adam, vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır ve öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülebilirdi. Bu minvalde Osmanlı vakıflarının, bir insanın doğumundan ölümüne kadar geçen sürede hayatın tüm gereklerini ve ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde fonksiyonlara sahip olduğunu anlayabiliyoruz³³.

Vakıflar, bilhassa Tanzimat'tan önceki devirde ibadethane, bayındırlık, ticaret ve ziraat gibi pek çok alanda devletin yükünü hafifletmiştir. Başta sultanlar olmak üzere saray mensubu olan pek çok kişi vakıf tarzında ibadet yerleri, medreseler

³¹ Yediöldüz, "Vakıf", s. 159.

³² Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 19.

³³ Nazif Öztürk, "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", *Vakıf Haftası Dergisi*, VGM Yayınları, S. 1, Ankara 1984, s. 42.

kütüphaneler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, sebiller, şifa yurtları, suyolları, köprüler ve yollar yaptırmışlardır³⁴.

Sosyal açıdan bakıldığında imaretler oldukça önem arz etmektedir. İmaretlerde çalışan hizmetlilerin maaşlarının vakıf gelirlerinden karşılanmasının yanında; vakıflar, vâkıfların koyduğu şartlara göre, vakıf hizmetlilerine, mektep ve medrese talebesine, tekke ve zaviye dervişlerine, bölgenin fakirlerine, yolculara, hapishanede bulunan mahkûmlara sabah çorbası, öğle ve akşam yemeği verilebilmesi için gerekli erzakı da karşılıyordu³⁵.

Bu gibi faaliyetlerin yanı sıra, haksız yere hapse girenlerin tahliyesi, fakirlere elbise yardımı, askeri alana yönelik hizmetler³⁶, zahire loncalarının tesisi, ağaçlandırma, deniz feneri inşası, yetimlere, dul kadınlara ve muhtaçlara yardım edilmesi, okul çocuklarına çeşitli yardımların yapılması, fakir ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, çamaşırhane tesisi, bayramlarda çocukların ve fakirlerin sevindirilmesi, Van Gölü'nde gemi işletilmesi, halkın deniz kenarında dinlenmesi için yalı ve liman inşası, açık hava mektepleri, spor meydanları yapılması, hayvanlara gıda ve su verilmesi, ramazan aylarında sebillerden soğuk şerbet dağıtılması³⁷ gibi pek çok konuda hizmet veren vakıf bulunmaktaydı³⁸.

1.5.1. Sağlık

Vakıflar sayesinde yapılmış olan pek çok hastane, darüşşifa ve timarhane mevcuttur. Bu kurum ve kuruluşlar Müslüman olsun olmasın, kadın veya erkek ayrımı yapılmaksızın yararlanacak olanlara tahsis edilmiş ve sadece fiziki değil ruhsal anlamda meydana gelen hastalıklara karşı mücadele etmiştir. Ayrıca bazı

³⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Elif Kılıç (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Mayıs 1997, s. 147-148; Köprülü, "Tarihte Vakıflar", s. 495.

³⁵ Yediyıldız, "Vakıf", s. 171.

³⁶ Kale, istihkâm, gemi ve top yapımı, dökümhane, saraçhane, baruthane, kılıçhane vakıfları, deniz ve kara harplerinde üstün başarı gösterenlere yardım vakıfları, top arabalarını çekmede kullanılan atların satın alınması ve yetiştirilmesi amacıyla yönelik vakıflar askeri alanda hizmet vermekteydi. Aynı zamanda askerlerin spor ve talim yapabilmesi için spor meydanları kurulması, yüzücülüğü, koşuculuğu, at kullanması, ok ve cirit atmayı teşvik eden vakıflar vardı. Vakıflara, bu işlerin yürütülebilmesi için de zengin akarlar bağlanıyordu ki, bu da devletin yükünü büyük oranda hafifletmekteydi. Hayriye Işık, "Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", *Akademik Bakış*, S. 16, Nisan 2009 Kırgızistan, s. 6.

³⁷ Nurdan Şafak, "Bir Vakıf Şartı Olarak Atina Balı Meselesi", *Tarih Dergisi*, S. 60 (2014/2), s. 7.

³⁸ Halim Baki Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi*, S. 1, VGM Yayınları, Ankara 1938, s. 105.

vakfiyelerde birtakım ilaçlar formüle edilmiş ve bu formüllere göre de hastaların tedavisi gerçekleştirilmiştir³⁹.

Osmanlı Devleti'nde akıl hastalarına büyük ihtimam gösterilmiştir. İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman, Haseki Sultan, Valide Sultan ve III. Ahmet tarafından camilerinin yakınlarına darüşşifalar inşa edilmiştir. Hastalara ipek gömlekler giydirilip, ceviz ağacından yapılan karyolalarda yatırılıp her gün kendilerine müzik dinletilirdi. Fatih Sultan Mehmet'in vakfiyesinde hastalara her gün sülün, keklik ve bülbül gibi av etlerinin yedirilmesi kaydedilmiştir. Ayrıca II. Bayezid tarafından hastalar için Edirne'de 1500 yılında güzel ve kokulu çiçeklerle bezenmiş bir mekân yaptırılmıştır. Manisa'da II. Selim'in kurduktuğu 100 köyün gelirinin aktarıldığı ve ayrıca Kanuni'nin 500.000 kuruş tahsis ettiği darüşşifanın ise en zenginleri olduğu belirtilmektedir⁴⁰.

1.5.2. Eğitim

Kültür, bir toplumu ortak gayeler etrafında toplayarak, onları millet seviyesine yükselten bir olgudur. Kültürü meydana getiren unsurlar içerisinde insanları ortak gayeler etrafında toplayıp belirli bir dünya görüşüne ulaştıran eğitimin önemli bir yeri vardır. Vakıf kurumlarının bünyesinde bulundurdukları mektep ve medrese gibi yapıların eğitim konusunda üstlendiği rol büyüktür.

Osmanlı döneminde bilgi ağının gelişmesi ve genişlemesini sağlayan kütüphanelerin neredeyse tamamı vakıflar tarafından kurulmuştur. Günümüzde kütüphanelerde bulunan yazma kitaplar, ücretleri vakıf gelirlerince karşılanan kâtipler tarafından yazılmaktaydı. Elmalılı M. Hamdi'nin belirttiğine göre 1914'te Osmanlıda devlete ait tek bir kütüphane vardı, o da vakıf kütüphanelerinin en gerilerinde olanlara bile denk değildi. Vakıflar aracılığıyla tesis edilen eğitim sisteminin en mühim yanı, eğitimin halktan kopuk olmamasıdır. Medreseler her yıl eğitime üç ay ara vermektedir. Bu üç aylık sürede öğrenciler, gittikleri yerlerdeki camilerde insanlarla bir araya gelerek öğrendiklerini onlara aktarıyordu⁴¹. Böylece vakıflar çevrelerini aydınlatan birer irfan abideleri olmuşlardır.

³⁹ Bu vesikalar farmakoloji tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Yediyıldız, "Vakıf", s. 171-172.

⁴⁰ Her hastanın mizacına göre bir müzik tarzı seçilir ve bu müzik hastaya dinletilirdi. Durgun yapıda olan kişilere hareketli müzikler, sıcakkanlı olanlar için ise sakin tarzda müzikler tercih edilirdi. Kerim Gökay, "Ruh Hekimliği Sahasında Türklerin ve Vakıf Müessesesinin Hizmetleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, VGM Yayınları, Ankara 1942, s. 264.

⁴¹ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 31.

1.5.3. Beledi ve İktisadi Hizmetler

Vakıfların sunduğu hizmetler; zamana, çevreye ve vakfı kuran kişinin düşünce tarzına göre değişiklik göstermektedir. Aynı zaman diliminde ve aynı çevrede farklı sınıf ve kişilerin kurduğu vakıflarda dahi farklılıklar görülmektedir.

Yüksek dağlar ile geçitlerde ve kış şartlarının ağır geçtiği bölgelerde sığınaklar, konuk evleri ve kervansaraylar; yazın çok sıcak olan bölgelerde su kuyuları, çeşmeler, sebiller ve gölgelikler; büyük şehirler ve kasabalarda görülen cami, medrese ve kütüphane vakıflarına karşı; köylerde ve küçük kasabalarda yol, su, aşevleri, mektep tarzı yardım hizmetleri göze çarpmaktadır.

Osmanlı şehirleri 1856 yılına kadar belediye teşkilatından yoksun durumdaydı. Vakfiyeler incelendiğinde, bu tarihten önce su, ulaşım, aydınlatma, temizlik, asayiş gibi hizmetlerin vakıflar tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür. Örneğin su kanalları, su kemerleri, çeşmeler, sebiller, kuyular, hamamlar tamamen vakıflar tarafından tesis edilen kuruluşlardı⁴². Bu yönleriyle baktığımız zaman vakıfların, devletin eksik kaldığı noktalarda karşılıksız kamu yararı gösteren günümüz sivil toplum örgütlerinin ilk örneklerinden olduğunu söyleyebiliriz.

Sokakların aydınlatılması, temizlenmesi ve bazı şehirlerin çeşitli yerlerinde bahçeler açılması ile -Allah kullarının dinlenmesi gayesiyle- güzel köşeler (kulluk mahalli) yapılması ve şehirlerin güzelleşmesini amaçlayan vakıflar da mevcuttur. Bazı vakfiyelerde, bu bahçelerin bakımı ve sokakların güvenliği amacıyla bekçiler tayin edilmesi şartı konmuştur⁴³.

Günümüzde olduğu kadar geçmişte yolcuların huzur ve güvenliğini gözeterek seyahat etmesini sağlamak devlet için önemli bir meseleydi. Bu minvalde Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da, yolcuların dinlenmesini ve güvenli şekilde seyahat etmesini sağlayacak tarzda bir ulaşım sisteminin var olmasına özen gösterilmiştir. Böylece yerleşim birimleri arasındaki yollarda konaklama ve diğer sosyal ihtiyaçların karşılanabildiği temel altyapı hizmetlerine oldukça önem verilmiştir⁴⁴.

⁴² Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", s. 169.

⁴³ Yedi yıldız, "Vakıf", s. 171.

⁴⁴ Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", s. 163.

Osmanlı Devleti'nde ticaret ve güvenli ulaşım açısından konaklama ve pazar yerleri gibi sosyal ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesini sağlayan hizmetler büyük ölçüde vakıflar tarafından karşılanmıştır. Yol güzergâhında veya şehirlerde kurulan han veya kervansaraylar sayesinde misafirlerin ve tüccarların emniyet içinde seyahat etmeleri sağlanmış ve bu yönüyle vakıflar ticaret hayatının canlanmasında önemli rol oynamıştır⁴⁵. Çoğu vakıflar aracılığıyla yapılan kervansaraylarda yolcular, üç gün boyunca misafir sayılır ve kendilerinden ücret talep edilmezdi⁴⁶.

Vakıflar aracılığıyla sadece eğitim, sağlık ve ulaşım gibi toplumsal temel ihtiyaçlar giderilmemiştir. Vakıflar, insanların düzgün bir yaşam tarzına sahip olabilmeye ve bunu sürdürebilmeye amacını kapsayan bir özelliği de bünyelerinde barındırmışlardır. Bu sayede sel, yangın, deprem, hastalık, fakirlik ve borçlu olma gibi zaruretlerin giderilmesi, ihtiyacı olanların doyurulup giydirilmesi, tedavi ettirilmesi, iş kurmak isteyenlere sermaye bulunması, yolcuların sıkıntılarının giderilmesi gibi hususlarda insanlara yardım etmek amacıyla avarız vakıfları kurulmuştur⁴⁷.

Avarız vakıflarının en önemli özelliği yukarıda bahsedilen durumların yanı sıra bir bölgede bulunan hayırseverlerden veya zenginlerden para toplamak suretiyle vergilerin ödenmesi için kurulmuş para vakıfları olmasıdır. Bu vakıfların geliri ile halka bir sorumluluk yüklenmeden avarız vergileri ödenmiş ve faiz karşılığı borç para isteyenlere de borç verilmiştir. Vergilerin ödenmediği yıllarda veya vergilerden artan para ile mahalli amme hizmetleri ve yardımlaşma gibi amaçlar doğrultusunda harcamalar yapılmıştır⁴⁸. Bu yönleriyle avarız vakıfları, toplumsal bütünlüğün ve yardımlaşmanın Osmanlı toplumundaki örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Vakıf yoluyla sunulan hizmetlerden sadece fakir ve aciz insanlar değil hali vakti yerinde olan kimseler de faydalanabiliyordu. Bir şehrin su tesisatı, kütüphaneler, ilmi müesseseler, sıhhat ve spor tesisleri yalnızca zarurete düşmüş insanlar için değil bütün halkın istifade edebileceği hizmet alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kunter'in ifadesiyle, "*vakfi bu bakımdan gergin ve kırılmaz bir yaya*

⁴⁵ Halil İnalçık, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, C. 9, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İbrahim Kalın (Çev.), İstanbul 1995, s. 253.

⁴⁶ Şebnem Akalın, "Kervansaray", *DİA*, C. 25, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 300.

⁴⁷ Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", s. 168.

⁴⁸ Mehmet İpşirli, "Avâız Vakfı", *DİA*, C. 4, TDV Yayınları, s.109.

benzetmek yanlış olmayacaktır. Bu yay düşünelere karşı sessizlik ve yumuşak bir çarpma etkisi gösterirken; yükselmek isteyenlere ise onların hamlesini hızlandırmak gibi iki taraflı bir hizmet görmektedir”⁴⁹.

2. Kadın ve Hanım Sultan Vakıfları

Vakıfların, farklı alanlarda faaliyet göstermesinin başlıca nedenleri arasında, devleti yöneten idarecilerle birlikte toplumun her kademesinden kişilerin vakıf kurarak hayır işlerine katılmış olması gelmektedir. Toplumdaki erkeklerle beraber kadınların da bu faaliyetlerin içine girmiş olması, vakıf hizmetlerinin yaygınlaşmasında önemli hususlardan birisidir. Toplumun ihtiyaç duyduğu vakıflar ve bunların zamanla ortaya çıkan ihtiyaçları, sadece mahalle zenginlerinin ya da şehrin önde gelenlerinin değil, aynı sosyal çevrede yaşayan kadın-erkek herkesin meselesi olmuştur. Böylece ekonomik durum itibariyle hangi seviyede bulunursa bulunsun, sorumluluk duygusu taşıyan çoğu insan, imkânları dâhilinde vakıf kurumuna katkıda bulunmaktan çekinmemiştir⁵⁰.

Osmanlı Devleti’nde hanedan mensubu kadınlar tarafından çeşitli amaçlara hizmet veren birçok vakıf tesis edilmiştir. Örneğin 17. yüzyılda Bursa’da kurulan vakıfların yaklaşık yüzde 40’ı saray mensubu kadınlar tarafından kurulmuştur⁵¹. Hanım sultanlar kurdukları vakıfları finanse edebilmek için kendilerine tahsis edilen pek çok gelir kaynağından yararlanmışlardır. Bu kaynaklar, toprak bağışları, hükümdarın yaptığı nakdi yardımlar, çeyiz, miras, yatırım ve hediyeler yoluyla elde edilmiştir. Bu sayede vakıf tesisi için gerekli sermayeyi elde eden hanım sultanlar, vakıf kurma konusunda önemli adımlar atmışlardır⁵².

Tarihimizin pek çok döneminde kadınlar, kurdukları vakıflarla sosyal, kültürel ve sağlık alanlarında yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanmasında öncülük etmişlerdir. Bu minvalde Selçuklulardan günümüze kadar yüzlerce kadın, vakıf kurmuş ve bu vakıflarla son derece önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Osmanlı’nın

⁴⁹ Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, s. 108.

⁵⁰ Taş, “Osmanlı’nın Son Yüzyılında Urfa’da Kadın Vakıfları”, s. 192.

⁵¹ Yine aynı yüzyılda şehirdeki vakıf kurucularının cinsiyetlerine göre dağılımına baktığımızda kadın-erkek yüzdelerinin neredeyse aynı olduğu görülüyor. Samettin Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 114-138.

⁵² Meryem Kaçan Erdoğan, “Osmanlı Hanım Sultanlarının Haremeyn ve Kudüs’e Yaptığı Hizmetler (XVI-XVII. Yüzyıl)”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, C. 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 489.

kuruluş döneminde vakıf kuran ilk hanım sultan Asporça Hatun'dur⁵³. Sonraki dönemlerde Gevher Nesîbe Sultan, Gülnûş Emetullah Sultan, Zeynep Sultan, Hürrem Sultan, Mihrişah Sultan, Bezm-i Âlem Valide Sultan, Pertevniyal Valide Sultan ve tezimizin konusunu ihtiva eden Gülbahar Hatun bu alanda öne çıkmış isimlerden sadece bir kaçıdır.

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren tesis edilen ve vakfiyeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 26.000 vakfın 2.309'u kadınlar tarafından tesis edilmiştir. Kadınların eliyle kurulan bu 2.309 vakfın %16,83'ü 16. yüzyılda, %30,06'sı 17. yüzyılda kurulmuştur. 17. yüzyılda kurulan kadın vakıflarının diğer dönemlere göre yüksek oranda olması; o dönem Osmanlısında bir *kadınlar saltanatının* hâkim olmasına bağlanabilir. Zira vakıf kuran kadınların neredeyse tamamı(%90) saray mensubudur⁵⁴.

Osmanlı'da, saraya mensup olmayan sıradan kadınlar geniş ekonomik imkânlarla sahip değillerdi. Buna rağmen ellerinde var olan gelirler sayesinde daha geniş alanlara hizmet götürme olanağı bulan hanedana mensup kadınlarla birlikte Anadolu'daki kadınlar da pek çok şehirde vakıf kurmuşlardır. Diğer bir deyişle toplumun en üst seviyesindeki hanım sultanlardan, küçük bir kasabada yaşayan kadınlara kadar çeşitli gelir düzeyine sahip olanların kıyısından köşesinden de olsa vakıf kurumuna katkıda buldukları söylenebilir. Büyük vakıf kurmaya gücü yetmeyen bazı kadınlar hayır işlemek gayesiyle ev, dükkân, tarla, bahçe gibi mal varlıklarını bağışlarken, bazı yaşlı kadınlar ise birkaç odalı evlerinin bir veya iki gözünü vakfetmişlerdir. Böyle bir imkâna sahip olmayanlar ise en azından bir ilim ve din müessesesinin mum, kandil, halı ve kilim gibi masraflarını yahut bu müesseselerde hizmet veren insanların maaşlarını karşılamak gibi faaliyetlerle vakıf kurumuna katkıda bulunmuşlardır⁵⁵.

İmkânları dâhilinde vakıf kurumuna katkıda bulunan kadınlardan birisi Attar Kasım'ın kızı Ayşe Hatun'dur. 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyıl başlarında Bursa'da yaşamış olan Ayşe Hatun, 2 Temmuz 1508 tarihli vakfiyesinde kendisine ait olan iki mülkünü vakfettiğini bildirmiş ve buradan sağlanacak gelirle civarında bulunan bir

⁵³ Saadet Maydaer, "Osmanlı'nın Kuruluş Döneminde Vakıf Kuran İlk Hanım Sultan Asporça Hatun ve Vakfiyesi", *Vakıf ve Toplum Dergisi*, S. 6, Türkiye Diyanet ve Vakıf Görevlileri Sendikası Yayınları, Mayıs 2018, s. 50-55.

⁵⁴ Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.51-52.

⁵⁵ Taş, "Osmanlı'nın Son Yüzyılında Urfâ'da Kadın Vakıfları", s. 194.

mescitte okumalar yapılmasını sağlamıştır⁵⁶. Ayşe Hatun'dan başka Ayşe Hanım isimli bir kişinin Canik Sancağı'ndaki vakfı⁵⁷, Mahmut kızı Raziye Hatun'un İstanbul'daki vakfı⁵⁸ ve Kâşif kızı Rabia Hatun'un Trabzon'daki vakfı⁵⁹ bu hususta örnek teşkil eden vakıflardan sadece bir kaçıdır.

Ayrıca, vakıflara gelir sağlamak amacıyla kölelerin vakfedildiği kaydedilmiş olsa dahi, efendilerinin izniyle bizzat kendileri vakıf kuran kölelerin sayısı çok daha fazladır. Birçok vakfiyede ise vakıf gelirlerinden faydalanabilmeleri adına köleler lehine şart konulmuştur. Bu duruma göre köleler hem *vâkıf*, hem *mevkuf*, hem de *mevkufun aleyh*⁶⁰ olabilmektedirler. Ayrıca vakfiyelerde, azadlı kölelerin aile fertleriyle birlikte ve aynı hayat seviyesinde yaşamalarını sağlayacak hükümler bulunmasının yanı sıra vâkıfın soyu tükendiğinde azadlı kölelerin aynı şartlarla müteveli olduğu örnekler bulunmaktadır⁶¹.

⁵⁶ Saadet Maydaer, “XV. Yüzyılda Bursa’da Hayırsever Bir Çift; Hoca Ece ve Ayşe Hatun’un Vakıfları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, Bursa 2009, s. 505.

⁵⁷ Muhammet Okudan, “Osmanlı’nın Son Yüzyılında Samsun’da Vakıf Kuran Kadınlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, S. 31, s. 271.

⁵⁸ *VGMA. VD.*, 18/8.

⁵⁹ *VGMA. VD.*, 651/196.

⁶⁰ Vakfın imkânlarından faydalanan kimseler.

⁶¹ Yedi yıldız, “Vakıf”, s. 157-172. Amcazade Hüseyin Paşa’nın İstanbul’da kurulan vakfı, vâkıfın soyunun tükenmesiyle müteveli olan köleler hususunda örnek olarak gösterilebilir. Murat Yıldız, “Vakfiyelerine Göre Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa Evkafı”, *Vakıflar Dergisi*, S. 35, VGM Yayınları, Ankara 2011, s. 91.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Fetih, Trabzon'un İdari Teşkilatlanması, Gülbahar Hatun ve I. Selim'in Şehzadeliği

1.1. Trabzon'un Fetih Sonrasındaki İdari Yapısı

Trabzon Rum Devleti'ne ait Orta ve Doğu Karadeniz'deki topraklar, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmiştir. Fetih maksadıyla Trabzon'a gelen II. Mehmet'e, taarruzda bulunmayarak şehri haraca bağlaması için ricada bulunulmuşsa da padişah bunu kabul etmemiştir. Trabzon karadan ve denizden kuşatılmıştır⁶². Osmanlı padişahının kararlılığını anlayan İmparator David Comnenos kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarının sağlanması koşuluyla şehri teslim etmeyi kabul etmiştir. Trabzon'un alınmasından sonra Comnenos, II. Mehmet'in huzuruna çıkıp biat etmiştir. Padişah da kendisini ve ailesini saygıyla karşılamıştır. Onları ve şehir sakinlerinin bir kısmını gemilerle önce İstanbul'a daha sonra Edirne'ye göndermiştir⁶³. Halkın kalan kısmı ise şehirde yaşamaya devam etmiş, sahip oldukları mal mülk de vergilerini ödemek şartıyla kendilerine bırakılmıştır⁶⁴.

Osmanlı idaresine geçen Trabzon sancak olarak teşkilatlandırılmış ve buraya sancak beyi, kadılar ve dizdarlar tayin edilmiştir. Muhtemelen fetihden 1520 yılına kadar idari yönden bağımsız bir "uç sancağı" olarak teşkilatlandırılan Trabzon, askeri ve siyasi tedbirler gereği farklı yönetimlere dâhil edilmiştir. Başlangıçta Rum (Sivas) Eyaleti'ne bağlandığı tahmin edilen Trabzon Sancağı, 23 Ekim 1514'te Erzincan-Bayburt Vilayeti'ne bağlı görünmektedir. 1518 senesinde ise Diyarbakir Beylerbeyliği'ne bağlı bulunduğu düşünülmektedir. Bu durum Diyarbakir Beylerbeyisi Bıyıklı Mehmet Paşa'nın Trabzon'a ait dirliklerin tevcihini yapmasından kaynaklanmaktadır⁶⁵.

Trabzon Sancağı, 1520-1535 yılları arasında Vilâyet-i Rûm-ı Hadîs'e bağlı idi⁶⁶. 1535'te Erzurum Beylerbeyliği kurulduğunda, buraya bağlanmış ve 1535'te

⁶² Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi*, C. 2, Türkçeleştiren İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser: 37, s. 325.

⁶³ Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon", *İA*, C. 12/1, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 462.

⁶⁴ Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Demet Lowry, Heath W. Lowry (Çev.), İstanbul Mart 2010, s. 35-36.

⁶⁵ Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 19-20

⁶⁶ 15. yüzyılın sonunda Rum Eyaleti Canik, Tokat, Amasya, Sivas, Çorum ve Karahisar-ı Şarki bölgelerinden müteşekkildi. Bu bölgeler 16. yüzyıl tahrir kayıtlarında Vilâyet-i Rûm-ı Kadim olarak

başlayan bu bağılık 1581’de yerini Batum’a bırakmıştır. Trabzon her ne kadar Batum’a bağlı denilse dahi belgelerde görülen “*Batum Beylerbeyisine ve Trabzon Beylerbeyisine*” ibareleri ortak bir idari yapının varlığından söz ettirmektedir. 16. asır sonlarından itibaren Trabzon Sancağı, Batum ve Gönnye Sancakları ile birlikte ayrı bir eyalet oluşturmuştur. Bu eyaletin sınırları Canik Sancağı’na kadar olan Doğu Karadeniz sahil hattını içine almaktaydı⁶⁷. Ortaçağda Bizans İmparatorluğu’nun bir parçası olan Trabzon, fetihten sonra hem dini gelişmeler hem de göçler sayesinde hızla İslamlaşmıştır. 1520-1580 arasında Trabzon’daki vergi mükellefi nüfusu sayısı yarı yarıya artmıştır⁶⁸. 1632-1641 tarihli iki arşiv defterinde beylerbeyiliğin “*Eyalet-i Batum nâm-ı diğer Trabzon*” adıyla zikredilmesi, eyaletin uzun süre bu isimle anıldığını göstermektedir. 1650’lerden sonra ise sadece “*Trabzon Eyaleti*” adıyla anılmıştır⁶⁹.

1.2. Gülbahar Hatun

Gülbahar Hatun, II. Bayezid’in eşi, I. Selim’in annesidir. II. Bayezid Amasya’da sancakbeyi iken Gülbahar Hatun ile evlenmiştir. Oğlu Selim’i burada dünyaya getirmiştir⁷⁰. Ömrünün son yıllarını Trabzon’da sancakbeyi olan Şehzade Selim ile geçirmiştir. Oğlunun padişahlığını göremeden (H. 911) 1505-1506 yılında Trabzon’da hayatını kaybeden⁷¹ Gülbahar Hatun, Orta Hisar mevkiinin batısında kendisi için yapılan türbeye defnedilmiştir⁷².

Gülbahar Hatun’un ismi hakkında muhtelif görüşler mevcuttur. Defnedildiği türbenin kitabesinde herhangi bir isim geçmemekle birlikte asıl isminin Ayşe Hatun olduğu ve sonradan Gülbahar isminin eklendiği düşünülmektedir. Diğer bir görüş ile Gülbahar isminin yanlışlıkla kullanıldığı ileri sürülmüştür. Yaygın görüşe göre doğru

ifade edilmektedir. Daha sonra Trabzon, Malatya, Kemah, Bayburt, Divriği ve Gerger Sancakları imparatorluk topraklarına dâhil edilince bu bölgeler Vilâyet-i Rûm-ı Hadîs ismiyle anılmıştır. Ali Açıklık, “Rum Eyaleti”, *DİA*, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2005, 226.

⁶⁷ Tayyib Gökbilgin, “15. ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm”, *Vakıflar Dergisi*, S. 6, VGM Yayınları, İstanbul 1965, s. 52.

⁶⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Mart 2000, s. 130-131.

⁶⁹ Tekindağ, “Trabzon”, s. 464.

⁷⁰ İlyas Gökhan, *Kahramanmaraşlı Meşhur ve Kahraman Kadınlar*, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2017, s. 40.

⁷¹ Günümüzde Gülbahar Hatun Türbesi’nin girişinde yer alan bilgilendirme maksatlı levhada 1510 yılında vefat ettiği yazılıdır. Bu tarih, kitabesinde yer alan Hicri 911 yılıyla çelişmektedir. Kitabede verilen tarihin doğruluğu kabul edilerek tezimizde Hicri 911 yılı esas alınmıştır.

⁷² Halil Edhem, *Trabzon’da Osmanlı Kitabeleri*, İsmail Hacıfettahoğlu (Haz.), Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2001, s. 52-53.

olan ilk ihtimaldir⁷³. Vakfın İstanbul'daki hamamı ile ilgili 22 Ağustos 1694 tarihli bir kayıta Ayşe Sultan isminin kullanılmış olması ve 7 Mart 1865 tarihli mahkeme kaydında Gülbahar Hatun şeklinde ifade edilmesi bu görüşün en somut kanıtıdır⁷⁴. Geç tarihli kayıtlarda vakfın ismi Gülbahar Hatun olarak zikredildiği için çalışmaya bu isim verilmiştir. Fakat kullanılan arşiv vesikalarının büyük çoğunluğunda vakıftan bahsedilirken Hatuniye ismi kullanılmıştır.

Gülbahar Hatun'un türbesindeki kitabede: “Çün zi-dünyâ sû-yı ukbâ kerd rû Bânû-yı Rûm şod mukarrer taht-ı huld u mülket-i dâim berû, Himmeteş ez-devlet-i fânî-yi dünyâ ruh çu tâft Rû-nihâd ez-rây-ı âlî devlet-i dâim berû, Rahmet-i dâim ber-u nâzil çu şod ez-feyz-i Hak Geşt târih-i vefâteş rahmet-i dâim berû Allahu'l Bâkî 911 Allahu'l Bâkî” yazısı yer almaktadır.

Tercümesi;

Rum diyarının (Anadolu'nun) hâtunu dünyadan âhirete yüz çevirdiğinde ona ebedîlik tahtı ve dâimî mülk mukarrer oldu, Onun himmeti, dünyanın fânî devletinden yüz çevirdiğinde yüksek itikaddan dâimî devlet ona yüz koydu, Hakk'ın feyzinden (Allah'ın) dâimî rahmeti onun üzerine indiğinde, ölüm ona dâimî rahmet oldu⁷⁵.

Kitabenin son mısraında *rahmet-i dâim berû* sözü ile tarih düşülmüştür. Bu ifade ebcet hesabıyla (H. 911) M. 1505-1506 senesine karşılık gelmektedir⁷⁶.

Burada geçen Bânû-yı Rûm ifadesini Rum asıllı olarak beyan eden Şakir Şevket, Gülbahar Hatun'un, Maçka'nın Livera Köyü'nden bir Rum kızı olduğunu ileri sürmüştür⁷⁷. Bu bilginin aksine aslında Gülbahar Hatun, Dulkadiroğlu Alaüddevle Bozkurd Bey'in kızıdır. *Bânû-yı Rûm* ifadesi ise Anadolu

⁷³ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kuruluşu Kadar*, Serander Yayınları, Trabzon 2000, s.35-36.

⁷⁴ “...Harameyn-i Şerifeyn Evkâfi'ndan Merhûm Mağfurileyh Sultân Selim Hân-ı Atik validesi merhûme ve mağfurileyha Ayşe Sultan evkâfi hamâmı...” BOA, TS.MA.d., 4326_2, (1 Muharrem 1106/22 Ağustos 1694). “...Nefs-i Trabzon'da vâki' merhûm ve Mağfurileyha Gülbahar Hatun Evkâfi...” T.Ş.S., 2010, 102/4, (9 Şevval 1281/7 Mart 1865).

⁷⁵ Tülay Zorlu, “Trabzon Gülbahar Hatun ve Emir Mehmet Türbeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 35, VGM Yayınları, Haziran 2011, s. 218. Türbenin mimari detayları için bakınız Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 38-45. Karpuz, *Trabzon*, s. 50-52.

⁷⁶ Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 43.

⁷⁷ Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2001, s. 122.

bacıları/kadınları anlamına gelen *Bâciyân-ı Rûm* tamlamasında olduğu gibi kullanılmıştır ve “Anadolu kadını” demektir⁷⁸.

Osmanlı-Dulkadiroğlu yakınlığı I. Bayezid dönemine kadar dayanmaktadır. Dulkadirlilerden Osmanlılara giden ilk gelin I. Bayezid’in hanımlarından biri olan Sultan Hatun’dur. Daha sonra I. Mehmet ile Dulkadiroğlu Sulhi Bey’in küçük kızı Emine Hatun, II. Murat ile Âlime Hatun, II. Mehmet ile Dulkadiroğlu Süleyman Bey’in kızı Sitti Mükrim Hatun evlenmiştir⁷⁹. Ayrıca II. Mehmet’in Dulkadiroğlu beylerine verdiği destek ile aktif rol oynadığı da bilinmektedir⁸⁰. Bu bağlantılar göz önünde bulundurulduğunda Gülbahar Hatun’un Alaüddevle Bozkurt Bey’in kızı olduğu düşüncesi daha da kuvvetlenmektedir.

1.3. I. Selim’in Şehzadeligi ve Hükümdarlığı

I. Selim’in babası II. Bayezid, annesi Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey’in kızı (Ayşe) Gülbahar Hatun’dur. Doğum tarihi kesin olarak tespit edilememekle birlikte, 1467-1468 veya 1470 tarihlerinde babası II. Bayezid’in Amasya’da şehzade olduğu sıralarda dünyaya gelmiştir⁸¹. Selim’in sancakbeyi olarak bilinen ilk görev yeri Trabzon’dur. Buraya tayin tarihinin 1487 olduğu söylenebilir. Annesi ile birlikte geldiği Trabzon’da 1510 yılına kadar yaklaşık 24 sene idarecilik yapmıştır. Şahkulu isyanı sırasında babasına yolladığı bir mektupta yaklaşık olarak 25 yıldır Trabzon’da bulunduğunu belirtmiştir⁸².

II. Bayezid’in Korkut, Abdullah, Ahmet, Şehinşah, Selim, Mahmut, Alemşah ve Mehmet isimlerini taşıyan sekiz oğlu vardı. Fakat son günlerinde sekiz oğlundan sadece Korkut, Ahmet ve Selim hayatta idi. Bu oğullardan Korkut Saruhan (Manisa),

⁷⁸ Edhem, *Trabzon’da Osmanlı Kitabeleri*, s. 79; Zorlu, “Trabzon Gülbahar Hatun ve Emir Mehmet Türbeleri”, s. 218.

⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 141; Gökhan, *Kahramanmaraşlı Meşhur ve Kahraman Kadınlar*, s. 22-28; Mehibe Şaşmaz, “Osmanlı Sarayındaki Dulkadirli Hatunlar”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 4, S. 37, Aralık 2016, s. 412.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

⁸¹ Hicabi Kırlangıç, *İdris-i Bidlisî Selim Şah-Nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 79.

⁸² “Bir kimse ki âl-i Osmandan yirmi beş yıl sancak tasarruf edüp gaza ve akın ve a’da-i din ile kıtal ve cidâl etmek üzere ola...” Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010, s. 33. Şehzade Selim’in 1507’de Bursa’ya gönderdiği adamları vasıtasıyla Mehmet Çelebi isimli tüccardan 40.000 akçe borç almış olması şehzadelik döneminde zaman zaman maddi sıkıntılar çektiğini göstermektedir. Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C. II, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 355. Bu dönemde maddi sıkıntı çeken tek şehzade Selim değildi. II. Bayezid’in oğullarından Şehzade Korkut ve Şehzade Şehinşah da yıllık gelirlerinin artırılması hususunda istekte bulunmuş hatta Şehzade Korkut, Şehzade Selim gibi Bursa tüccarlarından Hacı Muhittin’den bir miktar borç almıştır. Haldun Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s.93.

Ahmet Amasya, Selim ise Trabzon sancakbeyliği görevini yapıyordu. Sancakbeyliği yapan şehzade çocuklarından olan Selim'in oğlu Süleyman, şehzade Ahmet'in itirazları üzerine önce Şarki Karahisar'a daha sonra Bolu'ya ve en sonunda da 6 Ağustos 1509'da Kefe'ye⁸³ sancakbeyi olarak tayin edilmiştir⁸⁴. Şehzade Ahmet hem babası tarafından hem de devlet ricali tarafından oldukça sevilmekte ve diğer şehzadelerden daha önde tutulmakta idi⁸⁵.

Mülayim karakteri ile vezirleri yanına çeken Ahmet'in aksine, sert bir tabiata sahip olan Selim, Anadolu'da Şah İsmail tarafından desteklenen Şii tehlikesinin farkına varmış ve Erzincan taraflarında birtakım tedbirler almıştır. Gürcüler üzerine seferde bulunup Gürcistan'ı Osmanlı topraklarına katmıştır⁸⁶. Babasının tahtı Şehzade Ahmet'e bırakacağını anlayan Selim, 1510 yılında Kefe'ye gitmiş ve Trabzon'a geri dönmesi hususunda verilen emirlere ve Molla Nureddin⁸⁷ (Sarigörez)'in tavsiyelerine rağmen fikir ve azminden taviz vermemiştir⁸⁸.

Şehzade Selim Kefe'ye gittiğinde, kardeşi Ahmet'in sancağına denk bir sancak istemiştir. Bu doğrultuda Mentеше Sancağı kendisine tevcih edilmiştir. Fakat Selim, 30 yıla yakın bir zamandır, Anadolu'da nizami sağlamak adına mücadele ettiğini hatırlatarak, Rumeli'de kalmak istediğini bildirmiş ve Silistre'yi istemiştir. Daha sonra Bayezid, Selim'e Anadolu'dan istediği sancağa gelebileceğini söylese de Selim bunu bir kenara bırakarak niyetinin uzun süredir görmediği babasıyla görüşmek olduğunu söylemiştir⁸⁹. Zira devletin kendisi gibi bir yöneticiye ihtiyacı olduğunu düşünmektedir.

⁸³ Yavuz Sultan Selim'in taht mücadelesi sürecinde Kefe'nin üs olarak kullanılmasının yadsınamaz derecede önemli bir rolü vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Pul, "Kefe Sancağı'nın I. Selim'in Taht Mücadelesinde Oynadığı Role Dair Bazı Değerlendirmeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 27, Yaz 2013, s. 469-478.

⁸⁴ Faruk Söylemez, "Yavuz Sultan Selim'in Taht Mücadelesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 33, Kahraman Maraş 2012/2, s. 65.

⁸⁵ Şinasi Altundağ, "Selim I", *İA*, C. 10, MEB Yayınları, İstanbul 1966, s. 423.

⁸⁶ İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, VIII. Defter/105 a, Ahmet Uğur (Haz.), TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 232; Enver Konukçu, "Trabzon Valisi Şehzade Selim'in Akkoyunlu Ülkesindeki Faaliyetleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, 3-5 Mayıs 2001, C. 1, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 97-98; Remzi Kılıç, "Trabzon Valisi Şehzade Selim ve Faaliyetleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, 3-5 Mayıs 2001, C. 1, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 109.

⁸⁷ Mevlana Nureddin olarak da bilinir. Asıl adı Hamza'dır. Kısa boylu ve sarışın olduğu için "sarigörez" lakabıyla tanınmıştır. 1522 yılında vefat etmiştir. Mehmet İpşirli, "Sarigörez Nureddin Efendi", *DİA*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 151.

⁸⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. 4, İsmet Parmaksızoğlu (Haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 16.

⁸⁹ Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 52.

Şehzade Selim 1511'de kendi askerleri ve kayınpederi Kırım hanı Mengli Giray'dan aldığı 1.000 kadar asker ve kayınbiraderi Saadet Giray ile Kefe'den Kili'ye geçmiştir. Fakat Kefe'de uzun süre kalmamıştır. Kendisi adına söylendiği gibi bir isyan hareketinde olmadığını ve babasının elini öperek uzlaşma niyetinde olduğunu belirtmiştir⁹⁰.

Şehzade Ahmet taraftarı kimseler tarafından çıkarılan dedikodular sebebiyle Selim ile babası arasında herhangi bir görüşme olmamıştır. Ayrıca gündemi sıkıştıran Şahkulu meselesinin büyük bir tehlike haline gelmesiyle birlikte, Selim -bunu fırsat bilerek- 30.000 kişilik kuvvetiyle 3 Ağustos 1511'de Çorlu'ya yakın Uğraş Köyü civarında babasının 40.000 kişilik kuvvetine karşı çatışmaya girmiştir. Yaptığı muharebeyi kaybederek İğne Ada'da bekleyen gemileri vasıtasıyla Kırım hanının yanına gitmiştir⁹¹.

Bu hengâmeden bir müddet sonra, Şehzade Ahmet Konya'yı istemiş fakat babasından olumsuz cevap almıştır. Bunun üzerine izinsiz bir şekilde Konya'ya hücum ederek şehri teslim alan Ahmet'in bu hareketi isyan sayılmıştır. Ardından yeniçeriler ayaklanmış ve Selim'i başa getirmek istemişlerdir. Baskılar neticesinde II. Bayezid, 27 Mart 1512'de oğlu Selim'i serdar olarak yeniçerilerin başına getirmiştir. Bu şekilde İstanbul'a gelen Selim, babasıyla karşılaştığında ülkedeki kötü idareye atıfta bulunarak⁹² taht üzerinde hak iddia etmiş ve baskılara dayanamayan II. Bayezid, tahttan feragat etmiştir. 24 Nisan 1512'de I. Selim tahta otururken, II. Bayezid tahttan zorla indirilen ilk Osmanlı padişahı olmuştur⁹³.

I. Selim tahta çıktıktan sonra babasını Dimetoka'ya uğurlamış fakat II. Bayezid, Edirne civarında Söğütlüdere⁹⁴ olarak bilinen yerde hayatını kaybetmiştir⁹⁵ (26 Mayıs 1512). Padişah olduktan sonraki sene içerisinde kardeşlerini de ebediyete uğurlamıştır. Sultan Selim, sekiz yıllık padişahlığı süresinde Çaldıran'da Şah İsmail'i alt etmiş, Anadolu'nun güneyinde önemli başarılar elde etmiş, Mercidabık ve Ridaniye Savaşları'nda galibiyetler kazanarak hilafet sancağını Osmanlı'ya

⁹⁰ Altundağ, "Selim I", s. 423-424.

⁹¹ Söylemez, *Selim'in Taht Mücadelesi*, s. 73; H. Erdem Çıpa, *Yavuz'un Kavgası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Ekim 2013, s. 54.

⁹² Kırlangıç, *İdris-i Bidlîsî Selim Şah-Nâme*, s. 90-91.

⁹³ Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 10, İstanbul 1954, s. 127.

⁹⁴ Kırlangıç, *İdris-i Bidlîsî Selim Şah-Nâme*, s. 109.

⁹⁵ Abdüsselam Bilgen, *Ada'i-yi Şirazi ve Selim-Namesi*, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 53-58.

kazandırmak gibi önemli başarılarla imza atmıştır⁹⁶. 22 Eylül 1520 tarihinde sırtında çıkan bir çiban neticesinde hayatını kaybetmiştir⁹⁷. Oğlu Şehzade Süleyman'a haber gönderilmiş ve şehzade dört gün sonra payitahta gelerek padişahlığını ilan etmiştir⁹⁸.

2. Hatuniye Vakfı'nın Tesisi ve Trabzon'un Şehirleşmesindeki Rolü

2.1. Hatuniye Vakfı'nın Tesisi ve Vakfa Ait Yapılar

Gülbahar Hatun, 1505-1506'da Trabzon'da vefat etmiştir. I. Selim, padişah olduktan sonra annesi adına; cami, medrese, mektep, misafirhane, imaret/aşhane, fırın, ahır, mahzen, kiler ve annesinin türbesinden oluşan bir imaret/külliyeye inşa ettirmiştir⁹⁹. Hatuniye İmareti olarak bilinen bu külliye'nin inşası 1514-1515'te bitirilmiştir. 15 Şubat 1515 tarihinde I. Selim tarafından bu imaretin ayakta durabilmesi için gelir getiren bazı yerler bu imarete bağlanmıştır. Rize'de yine Gülbahar Hatun adına bir cami daha yapılmış ve bu caminin olduğu mahalle Hatuniye Vakfı'na kaydedilmiştir¹⁰⁰. Ayrıca Giresun'un Espiye ilçesinde bulunan Hacı Abdullah Halife Tekkesi de Hatuniye Vakfı'na kaydedilmiştir. Vakfın Trabzon'daki diğer yapıları çifte hamam, imaret hamamı, değirmenler, boyahane, bedesten ve çeşitli dükkânlardan müteşekkildir.

Günümüzde Gülbahar Hatun Mahallesi olarak anılan semte adını veren ve Atapark mevkiinde bulunan cami külliye'nin en önemli birimidir. Külliye'den günümüze sadece cami ile türbe ve yakın zamanda yenilenmiş olan şadırvan kalmış; medrese, mektep, misafirhane, aşhane, fırın, ahır ve kilerden oluşan diğer yapılar ise mevcudiyetini yitirmiştir.

⁹⁶ Ayşe Pul, "Yavuz Sultan Selim'in Güney Siyasetinin Doğu Akdeniz Ticaretine Etkisi Hakkında Bazı Düşünceler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35 (2014), s. 263-289. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran ve Mısır Seferleri hakkında bilgi veren en eski kaynaklardan birisi Haydar Çelebi'nin Ruznâmesi'dir.

⁹⁷ Altundağ, *Selim I*, s. 425-431.

⁹⁸ Kemal Paşa-Zade, *Tevarih-i Al-i Osman*, X. Defter, Şerafettin Severcan (Haz.), TTK Yayınları, Ankara 1996, s. XCVII.

⁹⁹ Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere vakıf, bir kimsenin "sahibi olduğu" menkul veya gayrimenkul malvarlıklarını Allah yolunda daimi olarak terk ederek, gönül rızasıyla paylaşmasını öngören hukuki ve sosyal bir sistemdir. Fakat burada Yavuz Sultan Selim'in annesinin adına bir külliye inşa ettirmesi ve buraya bir takım gelirler bağlayarak vakıf haline getirmesi bu duruma ters düşse dahi Hatuniye Vakfı, Gülbahar Hatun namına kurulmuş ve uzun yıllar hizmet vermiştir.

¹⁰⁰ Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 55-56. Yavuz Sultan Selim'in Trabzon Sancakbeyliği sırasında annesi Gülbahar Hatun'un Rize'ye gelerek bir cami yaptırdığı ve şimdiki Gülbahar Mahallesi'nin de bu camiden ismini aldığı söylenmektedir. Erdoğan Aksu, "Rize Tarihi", *1967 Rize İl Yıllığı*, s. 91.

Anadolu ve Rumeli'deki pek çok mimari eser, kitabelerden anlaşıldığına göre, "imaret" olarak adlandırılmıştır. İmaret tabiri; külliye veya külliyyeye ait bir birim, aşevi yahut imar edilmiş manasında kullanılmıştır. Mühimme defterlerindeki kayıtlarda dahi imaret hem aşevi hem de külliye anlamını taşımaktadır¹⁰¹.

16. yüzyıl Osmanlısında külliye yapımı oldukça önem kazanmış, devletin muhtelif bölgelerinde bu tür yapılar inşa edilmiştir. Trabzon'da Hatuniye (1514-1515), Manisa'da Hafsa Sultan (1523), Gebze'de Çoban Mustafa Paşa (1524), Silivri'de Pîrî Mehmet Paşa (1530-1531), Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey (1530), İstanbul'da Haseki (1539), Halep'te Hüsrev Paşa (1546), Süleymaniye'de Sinan Paşa (1555), Lüleburgaz'da Sokulu (1569), İzmit'te Pertev Paşa (1579) bu örneklerden bazılarını oluşturmaktadır¹⁰².

Hatuniye Vakfı'na ait yapılar hakkında seyyahların tasvir ettiği kıymetli bilgiler mevcuttur. 1640'ta Trabzon'a gelen Evliya Çelebi *Seyahatname*'de ve 17. yüzyıl âlimlerinden Kâtip Çelebi *Cihannuma*'da Trabzon'dan bahsetmiştir. Bu iki eser ihtiva ettiği bilgiler bakımından Trabzonlu seyyah Âşık Mehmet'in Trabzon bölgesini de içine alan kısmını 1597'de tamamladığı *Menâzirü'l-avâlim* adlı eseri ile büyük benzerlikler barındırmaktadır. Âşık Mehmet'in eserini 1597 senesinde tamamladığı düşünülürse diğer iki müverrihin kendisinden faydalanmış olma ihtimali yüksektir¹⁰³. Bunların dışında şehre ait bilgi veren Batılı seyyahlardan öne çıkanlar 18. yüzyılda Tournefort, 1817-1819'da P. Minas Bijişkyan, 1832'de C. Texier, 1869'da T. Deyrolle, 1898'de Lynch'dir¹⁰⁴.

Adı geçen seyyahlar eserlerinde külliyyeye ait birimler hakkında birtakım önemli detaylar sunmuş olsa dahi bu eserler, vakıf binalarının külliye içindeki konumu, şekli ve kapladıkları alanı anlamamız açısından yeterli değildir. Buradan doğan eksiklik büyük oranda tamiratlar vesilesiyle tutulan mahkeme kayıtlarından

¹⁰¹ Amy Singer, "İmaret", *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 895; Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", *DİA*, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 219; Feridun Akozan, "Türk Külliyyeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, VGM Yayınları, Ankara 1969, s. 305.

¹⁰² Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Külliye", *DİA*, C. 26, TDV Yayınları, İstanbul 2002, s. 543.

¹⁰³ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, C. I, Mahmut Ak (Haz.), TTK Yayınları, Ankara 2007, s. XXVIII, CCXV, CCXXXIII.

¹⁰⁴ Karpuz, *Trabzon*, s.9. Trabzon'a gelen yabancı seyyahlar için ayrıca bkz. Fatma Acun, "Seyyah Söylemi ve Trabzon'a Gelen Yabancı Seyyahlar", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, 3-5 Mayıs 2001, C. 1, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 143-149.

giderilmeye çalışılacaktır. Buna ek olarak vakfa ait yapıların ne tür merhalelerden geçtiği hususunda edinilen özgün bilgiler de burada paylaşılacaktır.

Vakfa ait birimlerin tamir masraflarının farklı şekillerde karşılandığı tespit edilmiştir. Bu farklılıklar; vakıf gelirlerinden/hesabından¹⁰⁵, görevlilerin maaşlarından¹⁰⁶, müteveli tarafından¹⁰⁷, değirmen ve hamam gibi bazı birimlerin şahıslara devredilmesiyle¹⁰⁸ ve belli bir yerin gelirlerinin tamir masrafları için aktarılması şeklinde¹⁰⁹ mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Vakıf binalarının tamirinde izlenen yol ise belirlenen bir heyet¹¹⁰ tarafından tamire ihtiyacı olan birim(ler)in keşfi ile masrafın belirlenmesi ve sonradan bu masrafın belirtilen yollarla karşılanarak tamiratların yapılması şeklinde olmuştur. İncelenen kayıtların büyük çoğunluğu keşif amaçlı tutulmuş olsa dahi sonrasında tamiratın gerçekleşiyor olması, yapıların hangi senelerde yenilendiğini öğrenmemiz hususunda önemlidir.

Kayıtlarda yer alan tamir masrafları çoğunlukla akçe cinsinden verilmiş olmakla birlikte bazı durumlarda kuruş hesabıyla ifade edilmiştir. Tamirlerin yapıldığı senelere ait kayıtlarda kuruş-akçe karşılıkları belirtilmediği için miktarlar kaydedildiği cinsten verilecektir.

2.1.1. Gülbahar Hatun (Hatuniye) Camii

16. yüzyılda Trabzon Kalesi'nin batı kısmında bulunan dört camiden biri Hatuniye Camii¹¹¹ idi. İkincisi Hatuniye Camii'ne göre batıdaki Kabak Meydanı'nın

¹⁰⁵ T.Ş.S., 1831, 55/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1060/2-11 Mayıs 1650); T.Ş.S., 1836, 37/11, (Evasıt-ı Rebiülevvel 1068/16-25 Aralık 1657).

¹⁰⁶ T.Ş.S., 1835, 42/8, (1 Recep 1066/25 Nisan 1656); T.Ş.S., 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat-9 Mart 1663); T.Ş.S., 1900, 18/5, (7 Safer 1157/22 Mart 1744).

¹⁰⁷ T.Ş.S., 1843, 71/3, (10 Şaban 1076/15 Şubat 1666); T.Ş.S., 1843, 39/4, (1 Rebiülevvel 1077/1 Eylül 1666); T.Ş.S., 1844, 49/2, (Evahir-i Ramazan 1078/4-13 Mart 1668); T.Ş.S., 1849, 82/6, (27 Cemaziyelevvel 1087/7 Ağustos 1676); T.Ş.S., 1851, 123/1, (13 Şevval 1090/17 Kasım 1679); T.Ş.S., 1851, 20/4, (3 Recep 1089/21 Ağustos 1678); T.Ş.S., 1851, 120/7, (15 Şevval 1090/19 Kasım 1679); T.Ş.S., 1865, 11/1, (2 Recep 1112/13 Aralık 1700); T.Ş.S., 1873, 2/2, (27 Şaban 1124/29 Eylül 1712).

¹⁰⁸ T.Ş.S., 1880, 177/2-3, (Evasıt-ı Muharrem 1135/21-30 Ekim 1722); T.Ş.S., 1882, 89/1, (5 Rebiülevvel 1135/14 Aralık 1722); T.Ş.S., 1901, 67/2-3, (17 Rebiülahir 1148/6 Eylül 1735).

¹⁰⁹ T.Ş.S., 2063, 29/4, (1318/1900-1901).

¹¹⁰ Heyeti oluşturan kişiler genellikle vakıf görevlileri ve tamir ustaları olup bazı durumlarda başlarında vali veya nazır dahi bulunuyordu. T.Ş.S., 1831, 55/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1060/2-11 Mayıs 1650); T.Ş.S., 1836, 37/11, (Evasıt-ı Rebiülevvel 1068/16-25 Aralık 1657).

¹¹¹ Caminin mimari detayları için bakınız; Karpuz, *Trabzon*, s. 33; Halil İbrahim Düzenli, "Osmanlı Mimarlığını Trabzon'dan Okumak: Gülbahar Hatun ve İskender Paşa Camileri Karşılaştırması", *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, Klasik Yayınları, İstanbul 2010, s. 192-193.

yanında bulunan Süleyman Bey Camii, üçüncüsü yine batıda kiliseden çevrilen Ayasofya Camii, dördüncüsü ise güneyde yer alan Erdoğan Bey Camii'dir¹¹².

Bir minare ve bir kubbeden müteşekkil Hatuniye Camii'nin duvar taşları siyah ve beyaz¹¹³ tonlardan oluşmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun tarafından yapımına başlandığı düşünülen yapının 1514-1515 senesinde tamamlandığı bilinmektedir¹¹⁴.

Mevcut bilgilerden hareketle Gülbahar Hatun vefat ettikten 9 yıl sonra caminin tamamlandığını söyleyebiliriz. Bu sürenin bilhassa padişah annesi adına yapılan bir cami inşası için uzun bir süre olduğu düşünülmektedir. Burada üç ihtimale değinmek gerekir; birincisi caminin yapımına Gülbahar Hatun'un vefatından bir süre sonra başlanmış olması, ikincisi hayattayken başlandığı ve cami ile paralel olarak diğer yapıların da inşa edildiği, üçüncü ve son ihtimal ise külliye inşasına Gülbahar Hatun'un vefatından sonra başlanarak cami ile birlikte diğer birimlerin tamamlanmış olmasıdır. Birinci ihtimalin zayıflığından söz etmek mümkündür zira bazı müellifler¹¹⁵ tarafından mektep ve medresenin cami ile aynı sene içinde tamamlandığı ifade edilmiştir. Fakat diğer ihtimaller üzerine herhangi bir yargıda bulunmak mümkün olmamıştır.

Günümüzde caminin ana giriş kapısının üzerinde H. 1301 (M. 1883-1884) tarihinde yapılan onarım kitabesi yer almaktadır. Kitabeyi yazan hattat Trabzonlu

¹¹² Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, C. III, Mahmut Ak (Haz.), TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 1024.

¹¹³ Caminin ve türbenin beyaz taşları develerle Ordu'dan getirilmiştir. Şâmil Horuloğlu, *Tarihî Eserleri ile Trabzon*, Ankara 1978, s. 45-48.

¹¹⁴ Edhem, *Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri*, s. 52-53; Özkan Ertuğrul, "Gülbahar Hatun Camii ve Türbesi", *DİA*, C. 14, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s.231; Naci Yüngül, "Giresun'un Espiye İlçesinde Yavuz Sultan Selim'in Tesis Ettiği Gülbahar Hatun Tekkesi Vakfına Ait Vesikaların Değerlendirilmesi", *Vakıflar Dergisi*, C. 15, VGM Yayınları, Ankara 1982, s. 105; Hikmet Mısır, *Trabzon Tarihinde Ayşe Gülbahar Hatun ve Gülbahar Hatun Mahallesi*, Trabzon 2013, s. 114; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 2007, s. 217; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II. Kitap, Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s. 50. Âşık Mehmed, caminin tamamlanma tarihi için caminin 16. yüzyılın sonlarındaki mevcut kitabesinin son mısraındaki "beytü'l-ibâdet" lafzına atıfta bulunmuştur. Ebcet hesabına göre bu kelime 920 senesine tekabül etmektedir. Ayrıca "fe-temmet sene 920" ibaresine de yer vermiştir. Her iki ifadeden anlaşıldığı üzere caminin inşası Hicri 920, Miladi 1514-1515 senesinde tamamlanmıştır. Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, C. III, s. 1024.

¹¹⁵ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, II. Kitap, s. 51; Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kuruluşu Kadar*, s. 41.

Mahmud Esad Efendi olup camideki diğer yazıları ve İskender Paşa Camii'ndeki yazıları da nakşetmiştir¹¹⁶.

Caminin 1883 öncesinde birtakım tamiratlardan geçtiği mahkeme kayıtlarından edinilen bilgilerle sabittir. Bu kayıtlara göre cami, 1650, 1657 (12.000 akçe), 1666, 1686, 1718 (2.420 akçe) ve 1735 senelerinde çeşitli tamiratlar görek varlığını sürdürmüştür¹¹⁷.

La cour de la mosquée Hatounié — Trébizonde

لریز و نه خاتونیه جامع تبریزی

Şekil 1: Cami ve Şadırvan¹¹⁸

2.1.2. Gülbahar Hatun (Hatuniye) Türbesi

Türbe, külliye'nin en eski yapısıdır. I. Selim'in Trabzon'da sancakbeyi olarak bulunduğu 1504-1505 senesinde vefat eden annesi Gülbahar Hatun adına Zağnos Vadisi'nin batısında yaptırılmıştır. 1640 senesinde Trabzon'da bulunan Evliya Çelebi türbedar ve cüzhânlarının doksan kişi olduğunu belirtmiştir¹¹⁸. Fakat buradaki

¹¹⁶ Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*, C. 1, T.C. Trabzon Valiliği Yayınları, İstanbul 1991, s.69.

¹¹⁷ T.Ş.S., 1831, 55/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1060/2-11 Mayıs 1650); T.Ş.S., 1836, 37/11, (Evasıt-ı Rebiülevvel 1068/16-25 Aralık 1657); T.Ş.S., 1843, 71/3, (10 Şaban 1076/15 Şubat 1666); T.Ş.S., 1855, 74/4, (20 Cemaziyelahir 1097/14 Mayıs 1686); T.Ş.S., 1877, 8/1, (3 Muharrem 1130/7 Aralık 1717); T.Ş.S., 1898, 49/3, (7 Safer 1148/29 Haziran 1735).

¹¹⁸ Horuloğlu, *Tarihî Eserleri ile Trabzon*, s. 48; Mısır, *Trabzon Tarihinde Ayşe Gülbahar Hatun ve Gülbahar Hatun Mahallesi*, s. 103; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, II. Kitap, s. 54. I. Selim'in sancakbeyliği sırasında Trabzon'da inşa edilen diğer yapılar; 1494'te Tophane Hamamı, 1499'da Hacı Kasım Çeşmesi, 1500'de Seyyid Hacı Mehmet Çeşmesi'dir. Hüseyin Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtuniyye) Külliyesi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1998, s. 7-8.

cüzhânların tamamının türbede hizmet verdiğini ifade etmek doğru değildir. Büyük bir kısmı muhtemelen camide görev yapmaktaydı. Ayrıca Evliya Çelebi'nin bildirdiği rakamın abartılı olduğunu kabul etmek gerekir. Zira ulaşılan kayıtlarda bu denli bir görevli yoğunluğuna rastlanmamıştır.

Türbenin içine I. Selim'in 1499'da ölen oğlu Şehzade Salih ve 1503'te ölen kızı Kamer Sultan'ın sandukaları da konulmuş¹¹⁹ fakat daha sonra bu kabirler Ayasofya Müzesi bahçesine, oradan da Uzun Sokak'taki şehir müzesine getirilmişlerdir¹²⁰.

Türbe, zamanla harap olarak birtakım tamirlere ihtiyaç duymuştur. Zamanın mütevellisi Hacı Abdullah Ağa'nın arzıyla 1686 senesinde türbenin tamiri için keşif yapıldığı, 1717'de ise türbenin içinde kullanılmak üzere 5.700 akçelik sanduka malzemeleri alındığı kaydedilmiştir¹²¹. 1939'da mezarlığın kaldırılmasıyla birlikte cami, minare ve türbe tekrar elden geçirilmiştir¹²². Girişi kuzeydeki kapıdan yapılan türbenin kapısı üzerinde eskiden bir saçak bulunmaktaydı fakat günümüzde mevcut değildir.

¹¹⁹ Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kuruluşa Kadar*, s. 30.

¹²⁰ Mısır, *Trabzon Tarihinde Ayşe Gülbahar Hatun ve Gülbahar Hatun Mahallesi*, s. 115.

¹²¹ *T.Ş.S.*, 1855, 74/4, (20 Cemaziyelahir 1097/14 Mayıs 1686); *T.Ş.S.*, 1877, 8/1, (3 Muharrem 1130/7 Aralık 1717).

¹²² Mehmet Kurnaz, *Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar*, 1948, s. 19; Horuloğlu, *Tarihî Eserleri ile Trabzon*, s. 48.

Şekil 2: Cami, Türbe ve Şadırvan¹²³

2.1.3. Hatuniye Medresesi

Cami ile aynı sene içinde tamamlandığı düşünülen¹²⁴ ve Trabzon'a uzun yıllar hizmet sunan Hatuniye Medresesi, caminin kuzey tarafında, çevresinde yüksek hücreler (derslikler) bulunan taş yapılı bir binaydı. Plan olarak "U" veya "L" biçiminde olduğu belirtilen yapının iç cephesi ile cami arasında bir şadırvan bulunmaktaydı. Bu şekliyle kısmen şadırvanı çevreleyen bir yapı olduğu söylenebilir¹²⁵.

Medresenin plan ve projesinin bu şekilde oluşturulması tesadüfi değildir. Hatuniye Külliyesi'nde müderris ve talebelerin yemek vakitlerinde, imaretin mekelinde¹²⁶, gelen geçen yolcular ve halkın fakir kesimiyle birlikte yemek yemesi ve camide şehir sakinlerinin büyük kısmıyla bir arada olabilmeleri bilgi aktarımı

¹²³ Atilla Alp Bölükbaşı, *Eski Zaman Ortahisar*, Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2016, s. 55. Sağda caminin girişi ve solda şadırvanın bir kısmı ulunuyor.

¹²⁴ Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kuruluşa Kadar*, s. 41.

¹²⁵ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, II. Kitap, s. 50; Kurnaz, *Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar*, 1948, s. 19; Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 62; Ömer İskender Tuluk, "İmâret-i Hatuniye'den Atapark'a: Trabzon'da Kamusal Alan Dönüşümüne Erken Bir Tanıklık", *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, Klasik Yayınları, İstanbul 2010, s. 129. Albayrak medresenin "U" planlı olduğunu iddia ederken, Tuluk "L" biçiminde olduğunu belirterek bu bilgiyi elindeki geç tarihli bir fotoğrafla desteklemiştir.

¹²⁶ Mekel (me'kel) tabiri imaretin yemek yenilen bölümünü ifade etmektedir.

açısından oldukça önemlidir. Bu bakımdan Hatuniye Külliyesi'nin merkezinde bulunan cami, medresenin halka açılan kapısı ve konferans salonu niteliğindedir. Ayrıca talebelerin medresenin tatil olduğu zamanlarda memleketlerinde bulunan camilerde öğrendiklerini aktarması medrese ve camilerin bu yönünü perçinlemektedir¹²⁷.

Medrese talebelerine her ay vakıf tarafından vazife tayini yapılmaktaydı¹²⁸. Bu vazife tayinleri ilgili muhasebe defterlerinin maaş ödemeleri kısmında kayıtlıdır. Bu kayıtlardan 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılın ilk yarısında medresedeki bevvap, ferrâş ve talebelerin 2 akçe, müderrisin ise 50 akçe yevmiyeleri olduğu tespit edilmiştir. Görevliler birer kişi yazılmışken talebelerin sayıları ise bazı istisnalar¹²⁹ haricinde 15 kişi olarak kaydedilmiştir¹³⁰. Zamanla medresedeki talebe sayısında ciddi bir artış meydana gelmiştir.

Medresedeki talebelerin sayısı medresenin bağlı bulunduğu vakfın zenginliğiyle doğru orantılı olarak kabul edilebilir. Nitekim 1887-1888 senesi Trabzon Vilayet Salnamesi'nden edindiğimiz bilgilerde Hatuniye Medresesi'nin şehirdeki diğer medreselerden fazla öğrenciye sahip olması bu görüşü desteklemektedir¹³¹.

Vakfın en eski ve en önemli birimlerinden sayılan medrese kuruluşundan itibaren türlü badireler atlatmış ve uzunca bir zaman varlığını sürdürmüştür. 1632'de Rus Kazakları tarafından Trabzon'a yapılan saldırıda medresenin duvarlarındaki kurşunlar erimiştir¹³². Sonrasında yeniden faaliyete geçtiği düşünülse dahi 1650'de

¹²⁷ Bahaeddin Yediyıldız, "Sosyal Teşkilâtlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", *Türk Kültürü*, S. 219, Ankara 1981, s. 268.

¹²⁸ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, II. Kitap, s. 50. Hatuniye Vakfı'nın kendi medresesi dışında şehirdeki diğer medrese öğrencilerine dahi yardımda bulunduğu bilinmektedir. Kurnaz, *Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar*, s. 15.

¹²⁹ 1629'da 12, 1636'da 13 talebe kaydedilmiştir.

¹³⁰ *BOA, MAD.d.*, 15996/4, (8 Cemaziyelahir 1001/12 Mart 1593); *BOA, TS.MA.d.*, 1763/3a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598); *BOA, MAD.d.*, 1813/143, (1 Mart 1024/11 Mart 1615); *BOA, MAD.d.*, 1813/131, (1 Mart 1025/11 Mart 1616); *BOA, MAD.d.*, 1813/120, (Evahir-i Şevval 1028/30 Eylül-9 Ekim 1619); *BOA, MAD.d.*, 1813/96, (1 Mart 1031/11 Mart 1622); *BOA, MAD.d.*, 1813/87, (1 Safer 1041/29 Ağustos 1631); *BOA, MAD.d.*, 1813/76, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); *BOA, MAD.d.*, 1813/64, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); *BOA, MAD.d.*, 1813/51, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639); *BOA, MAD.d.*, 1813/39, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); *BOA, MAD.d.*, 1813/28, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); *BOA, MAD.d.*, 1813/16, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); *BOA, MAD.d.*, 1813/4, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648).

¹³¹ *Trabzon Vilayet Salnamesi* (13), 1305 (1887-1888), s. 118. Kayıtlarda Hatuniye (İmaret) Medresesi'nin 120, Pazarkapı Medresesi'nin 95, İskender Paşa Medresesi'nin 80, Saraçzâde Medresesi'nin 61 talebesi olduğu ifade edilmektedir.

¹³² Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 62.

medresenin odalarının ve dershanesinin tamire ihtiyaç duyduğu kaydedilmiştir¹³³. Sonrasında 1660'lı yıllarda, 1686, 1717 (24800 akçe) ve 1735'te medresenin dershanesi, odaları ve çatısı ile ilgili muhtelif tamir kayıtları bulunmaktadır¹³⁴.

Cumhuriyet dönemine kadar ayakta kalan ve 1926/1927 senesinde 28 liraya satılan yapının kurşun kısımları satın alan kişi tarafından elden çıkarılmış ve bir kısmı satış sonrasında yıkılmıştır. Mimar Sedat Çetintaş, 18 Ağustos 1937 tarihli raporunda, medreseye ait satılan kısımların geri alınarak yıkımın önüne geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. 1939'a gelindiğinde ise medrese tamamen ortadan kaldırılmıştır¹³⁵.

2.1.4. Hatuniye Kütüphanesi

Vakfın kütüphanesi hakkındaki kaynaklar oldukça sınırlıdır. Hatuniye Kütüphanesi dönemin Trabzon Valisi Abdullah Paşa tarafından 1844 yılında 444 kitapla faaliyete geçirilmiştir. 1851 yılında Trabzon Valisi Abdurrahman Sami Paşa, Hatuniye Medresesi'ndeki kitaplığa önemli katkıda bulunmuştur¹³⁶. Müstakil bir binası olmayan kütüphane Hatuniye Medresesi'nin içindeki odalardan birinde açılmıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde burada bulunan değerli eserler, Fetvahane Kütüphanesi'ne kaldırılarak kütüphane kapatılmıştır¹³⁷.

2.1.5. Hatuniye Mektebi

Caminin batısında yer alan taş yapıli mektep binasında bilhassa kimsesiz ve fakir çocuklara Kur'ân dersleri verilmekteydi. Bunun yanı sıra mektep talebelerinin iaşeleri ve giydirilmesi dahi vakıf tarafından karşılanmaktaydı. 16. ve 17. yüzyıllarda bölgede bulunan seyyahlar mektep binasının kapısında H. 920 (M. 1514-1515) tarihinin işlendiğini bildirmişlerdir¹³⁸. Bu bilgidan anlaşıldığı üzere mektep binası cami ile aynı sene içinde tamamlanmıştır. Hatuniye mektebinde görevli olarak

¹³³ T.Ş.S., 1831, 55/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1060/2-11 Mayıs 1650).

¹³⁴ T.Ş.S., 1839, 49/7, (1073-1074/1662-1665); T.Ş.S., 1843, 71/3, (10 Şaban 1076/15 Şubat 1666); T.Ş.S., 1843, 39/4, (1 Rebiülevvel 1077/1 Eylül 1666); T.Ş.S., 1844, 49/2, (Evahir-i Ramazan 1078/4-13 Mart 1668); T.Ş.S., 1855, 74/4, (20 Cemaziyelahir 1097/14 Mayıs 1686); T.Ş.S., 1877, 8/1, (3 Muharrem 1130/7 Aralık 1717); T.Ş.S., 1898, 49/3, (7 Safer 1148/29 Haziran 1735).

¹³⁵ Kurnaz, *Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar*, 1948, s. 19; Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 62.

¹³⁶ Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kuruluşa Kadar*, s. 122; Veysel Usta ve Yaşar Soytürk, *Tarihi, Coğrafyası, Folkloru ile İlimiz Trabzon*, Trabzon 1996, s. 81.

¹³⁷ Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 86.

¹³⁸ Aşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, s. XXXVIII; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, II. Kitap, s. 51.

muallim dışında bir de mektep halifesi bulunmaktaydı¹³⁹. Mektep halifesi, talebelerin derslerde anlayamadıkları kısımları onlara tekrar etmekle mükellefi.

Tespit edilebildiği kadarıyla mektep binası inşa edildiği tarihten yaklaşık yüz otuz beş sene sonra ilk defa 1650’de birtakım tamiratlardan geçmiştir¹⁴⁰. Ardından 1663 ve 1735’te eskiyen kısımları onarılan mektep uzun yıllar şehirdeki kimsesiz ve fakir çocuklara eğitim vermeye devam etmiştir¹⁴¹.

19. yüzyıl sonlarında mevcut yapı yıkılmış ve 1887-1888 senesinde enkazı üzerine tek odalı bir mahalle mektebi yapılmıştır. Bu tarihlerde mektep binası henüz tam anlamıyla bitirilemediği için yatılı talebeler kabul edilememekte ve sadece Trabzonlu talebeler eğitim görmekteydi¹⁴².

Kadri Bey’in Trabzon valisi olarak bulunduğu 1899’da, maarif müdürü Tevfik Bey’in uğraşları neticesinde mektebin bulunduğu arsa üzerinde *Hatuniye İbtidai Mektebi* adı ile yeni bir mektep inşa edilmiştir. Devlet tarafından yaptırılan bu bina için 2500 altın harcanmıştır. Bu yeni yapı işgal yıllarında kapalı kalmış ve 24 Şubat 1918 sonrasında tekrar eğitime açılmış, 1918-1922 arasında tatbikat mektebi olarak hizmet vermiştir. 1931’e kadar atıl kalan bina 1931-1933 yıllarında Jandarma Sevkiyat Dairesi olarak kullanılmış ve takip eden senelerde onarılarak Gazipaşa İlkokulu’nun ek binası olarak kullanılmıştır. 1935-1936 eğitim öğretim yılında Ülkü İlkokulu adıyla müstakil halde eğitim vermeye başlamış ve Ülkü İlkokulu 1965’te güney tarafında bulunan ayrı bir binaya taşınmıştır. Boş kalan tarihi bina ise aynı sene Gülbahar Hatun İlkokulu adı ile yeniden hizmete açılmıştır. Şehrin merkezinde yer alan diğer tarihi okullara da mesken olması, söz konusu vakfın şehrin eğitimine yaptığı katkının farklı bir yönünü oluşturmaktadır. Bahsi geçen bina 1994 yılında Tanjant yolunun yapımı sırasında yıkılmıştır¹⁴³.

¹³⁹ T.Ş.S., 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat-9 Mart 1663).

¹⁴⁰ T.Ş.S., 1831, 55/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1060/2-11 Mayıs 1650).

¹⁴¹ T.Ş.S., 1839, 49/7, (1073-1074/1662-1665); T.Ş.S., 1898, 49/3, (7 Safer 1148/29 Haziran 1735).

¹⁴² *Trabzon Vilayet Salnamesi* (13), 1305 (1887-1888), s. 132.

¹⁴³ Karpuz, *Trabzon*, s. 33; Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 74-84.

Şekil 3: Gülbahar Hatun İlkokulu 1934-1935¹⁴⁴

2.1.6. Hatuniye İmaretî/Aşevi

İmaretlerde görev yapanların sayısı imaretin büyüklüğüne göre değişirdi. Buralarda çalışan başlıca görevliler; imaret şeyhi, vekilharç, kâtip, nakib, bevvab, aşçı, ekmekçi, kilerci, kiler kâtibi, et hamalı, ambarcı, buğday ve pirinç ayıklayanlar, kaseşuy, kasekeş, ferrâş, kayyım, çerağdar ve hamallardır. Bunlardan imaret şeyhi, idarecilik yaparak işlerin yolunda gitmesi için uğraşır ve gelen misafirleri karşılayarak onların hoşnut olmasını sağlardı. Vekil-i harç imarete gerekli gıda maddelerinin alınmasına nezaret eder, kâtip ise gelir gider kayıtlarını tutardı. Kilerci/kilârî alınan gıda maddelerinin muhafaza edilmesini üstlenirdi. Kaseşuy ve kasekeş tabak taşımak ve yıkamak işlerinde mutfakta aşçı yardımcısı gibi hizmet ederlerken, kayyım, ferrâş ve çerağdar ise imaretin tamamının bakım ve temizliğini yapardı¹⁴⁵.

Kuruluş tarihi hakkında net bilgilere ulaşılamayan Hatuniye İmaretî, caminin güneyine bitişik halde teşkil edilmişti. İmaretin güney cephesinde mutfak ve yemek yenilecek yer (me'kel) bulunmaktaydı. Külliyyede çalışan görevliler, medrese ve mektep talebeleri, şehirdeki fakir insanlar, gelen geçen yolcular ve genç yaşlı herkes burada yemek ihtiyaçlarını karşılayabilmekteydi. Her sabah ulemaya birer tas çorba

¹⁴⁴ Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 75.

¹⁴⁵ Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", s. 220.

ve bir parça ekmek, her cuma gecesi pilav, yahni ve tatlı verilirdi. Vakfiyede bu şekilde şart olunduğu ifade edilmektedir¹⁴⁶.

Temini mümkün olmayan vakfiyenin imaretin inşasından sonra oluşturulduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Buradan imaretin ne zaman hayata geçtiği ile ilgili birtakım çıkarımlar yapmak mümkündür. Cami, mektep ve medrese külliyesinin temel birimleridir. Bu kuruluşlarda çalışan görevliler ile talebelerin iâşesinin vakfin aşevi konumundaki imareten sağlanıyor olması ve bu detayların vakfiyede yer aldığı düşüncesiyle, Hatuniye İmaretî'nin ve aynı zamanda vakfiyenin 1514-1515 senesinde veya hemen sonrasında oluşturulduğu varsayılabilir.

Rus Kazakları tarafından 1632'de gerçekleşen saldırıda imaretin mutfuğı ciddi zarar görmüş ve kullanılamaz hale gelmiştir¹⁴⁷. Muhasebe kayıtlarından edinilen bilgiler ışığında 1642 senesine kadar imaretin kullanılamaz halde olduğu söylenebilir¹⁴⁸. 1642-1646 yılları arasında faaliyetlerine devam eden imaretin mekeli ve mutfuğı, 1650'lerde tekrar onarım geçirmiştir¹⁴⁹. Daha sonra 1663-1668, 1679 (43 kuruş) senelerinde birtakım tamirlerden geçen imaret tamiri hususunda 1717 senesinde detaylı bir keşif yapılmıştır. Bu keşfe göre mutfuğın saçakları ve çeşmesi için 1360, çeşmenin bitişiğindeki duvar için 1280, mekelin yeniden inşa olunacak çatısı için 5.760 akçe masraf çıkartılmıştır. İmarete ait tespit edebildiğimiz son tamirat ise 1735'te yapılmıştır¹⁵⁰. Yapının ne zaman ortadan kaldırıldığı ile ilgili bir bilgiye tesadüf edilmemiştir.

Ulaşılan tarihler üzerinden imaretin uzunca bir süre hizmet verdiği ancak bazı dönemlerde faaliyet göstermediği anlaşılmaktadır. Bu sırada imareten faydalanan vakıf görevlilerine ve talebelere yemeklik (taamiye) verilerek bu kişilerin

¹⁴⁶ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, II. Kitap, s. 51-52.

¹⁴⁷ Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 62.

¹⁴⁸ *BOA, MAD.d.*, 1813/76-83, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); *BOA, MAD.d.*, 1813/64-71, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); *BOA, MAD.d.*, 1813/51-56, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639); *BOA, MAD.d.*, 1813/39-44, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644).

¹⁴⁹ *BOA, MAD.d.*, 1813/28-32, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); *BOA, MAD.d.*, 1813/16-20, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); *BOA, MAD.d.*, 1813/3-8, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648); *T.Ş.S.*, 1831, 55/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1060/2-11 Mayıs 1650).

¹⁵⁰ *T.Ş.S.*, 1839, 49/7, (1073-1074/1662-1665); *T.Ş.S.*, 1843, 71/3, (10 Şaban 1076/15 Şubat 1666); *T.Ş.S.*, 1843, 39/4, (1 Rebiülevvel 1077/1 Eylül 1666); *T.Ş.S.*, 1851, 123/1, (13 Şevval 1090/17 Kasım 1679); *T.Ş.S.*, 1877, 8/1, (3 Muharrem 1130/7 Aralık 1717); *T.Ş.S.*, 1898, 49/3, (7 Safer 1148/29 Haziran 1735).

mağduriyetlerinin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir¹⁵¹. İmaret, daha sonra çeşitli tamiratlardan geçirilerek tekrar işler hale getirilmiştir.

2.1.7. Fırın

Evliya Çelebi, külliye tasvirini yaparken imaret için beyaz ve güzel ekmek pişirilen bir fırından söz etmekle beraber¹⁵² fırının konumu hakkında bir bilgi vermemiştir. Kayıtlarda mütemadiyen mutfak kısmıyla birlikte anılan fırının mutfağın yanında yer aldığı tahmin edilmektedir. 1650’de kısmen onarılan fırın, daha sonra kullanılamaz hale geldiği için 1666’da 6.760 akçe ile yeniden inşa edilmesine karar verilmiştir. Zamanla tekrar tamirine ihtiyaç duyan yapı 1718’de 4.020 akçe ile yenilenerek kullanılmaya devam edilmiştir¹⁵³. Ne zaman ortadan kalktığı ile ilgili bir bilgi bulunamamıştır.

2.1.8. Kiler ve Ahır

Caminin güneyinde yer alan kiremit çatılı ve iki katlı yapının, kesme taştan inşa edilen alt katında ahır ve ahşap olan üst katında mutfakta kullanılan malzemelerin saklanması için on adet ambarı olan bir kiler bulunmaktaydı¹⁵⁴. Binanın inşa tarihi net olarak bilinmemekle birlikte külliye diğer birimleri ile aynı zamanda yapıldığı tahmin edilmektedir.

1632’de vuku bulan yangında kiler binası yanmış ancak kısa zamanda yeniden faaliyete geçirilmiştir. 1640’ta Trabzon’da bulunan Evliya Çelebi, külliye içinde yüz at kapasiteli bir ahırdan söz etmektedir¹⁵⁵. Bu tarihten yaklaşık 25 sene sonra kiler kısmının yetersizliğinden dolayı binaya bazı eklemeler yapılarak genişletilmiştir¹⁵⁶. Bu eklemelerden birkaç sene sonra küçük bir tamirattan geçen bina için 1717’de toplamda 7.160 akçe masraf kaydedilmiş ve 1735’te ambar kısımlarıyla birlikte tekrar onarılmıştır¹⁵⁷.

1717’de külliye içindeki pek çok birimin tamirati için yapılan keşif kaydında kiler binasının alanı hakkında çıkarımda bulunmak mümkündür. İlgili kayıta kilerin

¹⁵¹ Vakıf çalışanlarının ve talebelerin aldığı yemeklik ücretlerine dair detaylar çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde detaylarıyla verilecektir.

¹⁵² Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, II. Kitap, s. 51.

¹⁵³ T.Ş.S., 1831, 55/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1060/2-11 Mayıs 1650); T.Ş.S., 1843, 39/4, (1 Rebiülevvel 1077/1 Eylül 1666); T.Ş.S., 1877, 8/1, (3 Muharrem 1130/7 Aralık 1717).

¹⁵⁴ T.Ş.S., 1839, 49/7, (1073-1074/1662-1665).

¹⁵⁵ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, II. Kitap, s. 51.

¹⁵⁶ T.Ş.S., 1839, 49/7, (1073-1074/1662-1665).

¹⁵⁷ T.Ş.S., 1843, 39/4, (1 Rebiülevvel 1077/1 Eylül 1666); T.Ş.S., 1877, 8/1, (3 Muharrem 1130/7 Aralık 1717); T.Ş.S., 1898, 49/3, (7 Safer 1148/29 Haziran 1735).

çatısının, 24.5x12.5 arşın ölçülerinde olduğu ifade edilmiştir. Buradan hareketle 1 arşını 75 cm olarak düşünürsek yapının dikdörtgen planıyla yaklaşık 230 metrekare alanı olduğunu söyleyebiliriz. Binanın kiler kısmındaki bir diğer detay ise 187.5x150 cm ölçülerinde 14 adet penceresi olduğudur. Vaktiyle 10 ayrı ambardan oluşan kilerde her bölme için bir pencere olduğunu düşünürsek sonradan gerçekleşen büyümeyle 4 ambar daha eklendiği söylenebilir¹⁵⁸. Yapının ne zaman yıkıldığına dair net bir bilgi elde edilememiştir.

2.1.9. Misafirhane

Keşif amacıyla tutulan 7 Aralık 1717 tarihli mahkeme kaydında külliyedeki yapıların konumu ve kapladıkları alan hakkında önemli detaylar bulunmaktadır. Vakfa ait misafir odaları caminin doğusunda bitişik halde bulunuyordu. Misafir odaları dışında aynı amaçla kullanıldığı düşünülen ve sofa olarak ifade edilen yapılar mevcuttu. Bu yapılar, caminin doğusunda iki, batısında bir olmak üzere toplamda üç adet idi. Dikdörtgen planlarıyla 33 metrekarelik bir alanları bulunmaktaydı¹⁵⁹.

Külliye içinde bir de konumu hakkında herhangi bir detay bulunmayan iki gözlü şeyh odası bulunmaktaydı. Hangâh şeyhleri tarafından kullanıldığı düşünülen bu odalar 1718 ve 1735'senelerinde tamir görmüştür¹⁶⁰. 1718'de yapılan tamiratta odaların yangından dolayı kullanılamaz hale geldiği belirtilmektedir. Ancak aynı belgede diğer birimler için yangın olayından bahsedilmemektedir.

2.1.10. Çilehane

Farsça kırk anlamına gelen çilh kökünden türetildiği düşünülen ve *çilehane* veya *halvethane* olarak adlandırılan bu mekânlar, insanların dış dünya ile bağlarını keserek kendilerini Allah'a yakın hissetmek gayesi ile kapandıkları küçük odacıklardır. Bazı tarikatlarda çilehanede kalma süresinin kırk gün olması sebebiyle Arapçadan gelen *erbaîn* tabiri kullanılmıştır¹⁶¹.

Hatuniye Külliyesi'nde bulunan bazı birimlerin tamire ihtiyacı olduğuna dair görülen mahkeme kaydında külliye içerisinde bir çilehanenin varlığından söz

¹⁵⁸ T.Ş.S., 1877, 8/1, (3 Muharrem 1130/7 Aralık 1717).

¹⁵⁹ T.Ş.S., 1877, 8/1, (3 Muharrem 1130/7 Aralık 1717).

¹⁶⁰ T.Ş.S., 1877, 8/1, (3 Muharrem 1130/7 Aralık 1717); T.Ş.S., 1898, 49/3, (7 Safer 1148/29 Haziran 1735).

¹⁶¹ Selçuk Eraydın, "Çile", *DİA*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 315; M. Baha Tanman, "Halvethâne", *DİA*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 388.

edilmektedir¹⁶². Konumu ve mimari özellikleri hususunda herhangi bir bilgiye rastlanmayan çilehane, vakfın aynı zamanda bir tarikata da hizmet verdiğini düşündürmektedir. Ancak konu ile ilgili detaylı bilgi bulunamamıştır.

2.1.11. İmaret Su Kemerleri ve Vakfın Su Yolları

Su yolları, yerleşim birimlerinin içme ve kullanma suyunu sağlamak amacıyla yapılan su iletim sistemleridir. Bir suyun kaynağından alınarak kullanılması, öngörülen bölgeye gelmesi ve dağıtılması konusunda rol oynayan bütün tesisler su yollarının içinde değerlendirilebilir. Bu tesisler kanal, tünel, su deposu, su terazisi, arıtma havuzu ve su kemeri olarak ifade edilebilir¹⁶³.

İmaret Mahallesi yani şimdiki Gülbahar Hatun Mahallesi'nde bulunan su kemeri, 6-7 metre yükseklikte ve 25-30 metre uzunlukta olup kalenin batısında bulunmaktadır. 13. yüzyıl Bizans eserlerindedir¹⁶⁴.

Vakfın imaretine, hamamına ve şadırvanına gelen suyun kaynağı şehrin merkezine yaklaşık iki buçuk saat mesafede olan Maçka'ya bağlı Zulmera Köyü'nde bulunmaktaydı. Vakfın diğer birimlere nazaran en fazla tamire ihtiyaç duyan kısmı su yolları olmuştur. 1650'de masrafı cibâyet gelirlerinden karşılanarak kısmen onarılan su yolları 1656'da, kanalların kırılmasından dolayı işlevsiz kalmış, vakıf görevlilerinin maaşlarının bir aylığı ve vazife sahiplerinin iki aylığı kesilerek 30.000 akçe karşılığında tekrar tamir edilmiştir¹⁶⁵. Daha sonra 1663 (50.000 akçe), 1666 (16.000 akçe), 1674 (60000 akçe), 1676 (833 kuruş), 1677 (833 kuruş), 1678 (833 kuruş), 1700 (hamam ve su yolu için 969 kuruş), 1712, 1718 (378.000 akçe), 1735 ve 1736 yıllarında su yolları birtakım tamiratlar görmüş ve şehre gelen suyun kesintiye uğramamasına özen gösterilmiştir¹⁶⁶.

¹⁶² T.Ş.S., 1839, 49/7, (1073-1074/1662-1665).

¹⁶³ Abdullah Martal, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk", *Belleten*, C. XXVI, S. 102, Nisan 1962, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 1589.

¹⁶⁴ Horuluoğlu, *Tarihî Eserleri ile Trabzon*, s. 28; Karpuz, *Trabzon*, s. 13.

¹⁶⁵ T.Ş.S., 1831, 55/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1060/2-11 Mayıs 1650); T.Ş.S., 1835, 40/1, (Evasıt-ı Cemaziyeleahir 1066/5-14 Nisan 1656); T.Ş.S., 1835, 42/8, (1 Recep 1066/25 Nisan 1656).

¹⁶⁶ T.Ş.S., 1839, 49/7, (1073-1074/1662-1665); T.Ş.S., 1843, 39/4, (1 Rebiülevvel 1077/1 Eylül 1666); T.Ş.S., 1847, 11/1, (Evahir-i Zilhicce 1083/8-17 Nisan 1673); T.Ş.S., 1849, 82/6, (27 Cemaziyelevvel 1087/7 Ağustos 1676); T.Ş.S., 1849, 45/1, (17 Safer 1088/21 Nisan 1677); T.Ş.S., 1851, 20/4, (3 Recep 1089/21 Ağustos 1678); T.Ş.S., 1851, 120/7, (15 Şevval 1090/19 Kasım 1679); T.Ş.S., 1863, 11/4, (3 Zilkade 1109/13 Mayıs 1698); T.Ş.S., 1865, 11/1, (2 Recep 1112/13 Aralık 1700); T.Ş.S., 1873, 2/2, (27 Şaban 1124/29 Eylül 1712); T.Ş.S., 1877, 8/1, (3 Muharrem 1130/7 Aralık 1717); T.Ş.S., 1898, 49/3, (7 Safer 1148/29 Haziran 1735); T.Ş.S., 1900, 34/4, (Evahir-i Cemaziyelevvel 1149/27 Eylül-6 Ekim 1736).

Hatuniye Vakfı'nın bu konudaki faaliyetleri şehre gelen su yollarının onarılmasıyla kalmamıştır. 1698 senesinde Trabzon'da mevcut olan 7 adet çeşme bakımsızlık yüzünden işlevsiz hale gelmiş ve dolayısıyla şehir halkı bu konudan muzdarip hale düşmüştü. Neticede şehirdeki su tesislerinin bakımını üstlenecek bir *su yolcu* tayini kararı alınmış ve Ahmet Halife isimli kişi, mütevellinin yazısı ve Nazır Hacı Ali Ağa'nın arzı neticesinde 30 Haziran 1698'de ücretini vakıf mahsulünden almak üzere günlük 5 akçe ile su yolcu olarak tayin edilmiştir¹⁶⁷.

Osmanlı devrinde ilk su yolcu tayini, II. Mehmet'in İstanbul'da yaptırdığı su yoluna hizmet etmeleri için, *huddâm-ı râh-ı abî* ismi ile 1472'de gerçekleşmiş, 1566'da ise *Su Yolu Nazırlığı* ismi ile yeni bir nezaret teşkil edilmiştir¹⁶⁸. 1579 öncesinde Trabzon'da su yolcunun var olması¹⁶⁹ nazırlığın kuruluşuyla paralel olarak taşrada böyle bir teşkilatlanmanın olduğunu gösteriyor.

2.1.12. İmaret Hamamı (Hamam-ı Cedit)

16. yüzyıl sonlarında Orta Hisar'da bulunan kule hamamı ve çifte hamamdan başka Trabzon şehir merkezinde beş hamam daha bulunuyordu. Bunlardan biri olan İmaret Hamamı, vakfa ait diğer birimlerden sonra inşa edildiği için kayıtlarda hamam-ı cedit ismi ile ifade edilmiştir¹⁷⁰. Yapımı 1583'te tamamlanan¹⁷¹ İmaret Hamamı Hatuniye Camii'nin kuzeydoğusunda külliye duvarlarının dışında yer almaktaydı. Şehirdeki diğer hamamlar; Aşağı Hisar Hamamı, İskender Paşa Hamamı (bedesten civarında bulunduğu için bu hamama Pazar Hamamı da denmektedir),

¹⁶⁷ T.Ş.S., 1863, 67/3, (23 Zilhicce 1109/2 Temmuz 1698).

¹⁶⁸ Martal, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk", s. 1603-1606.

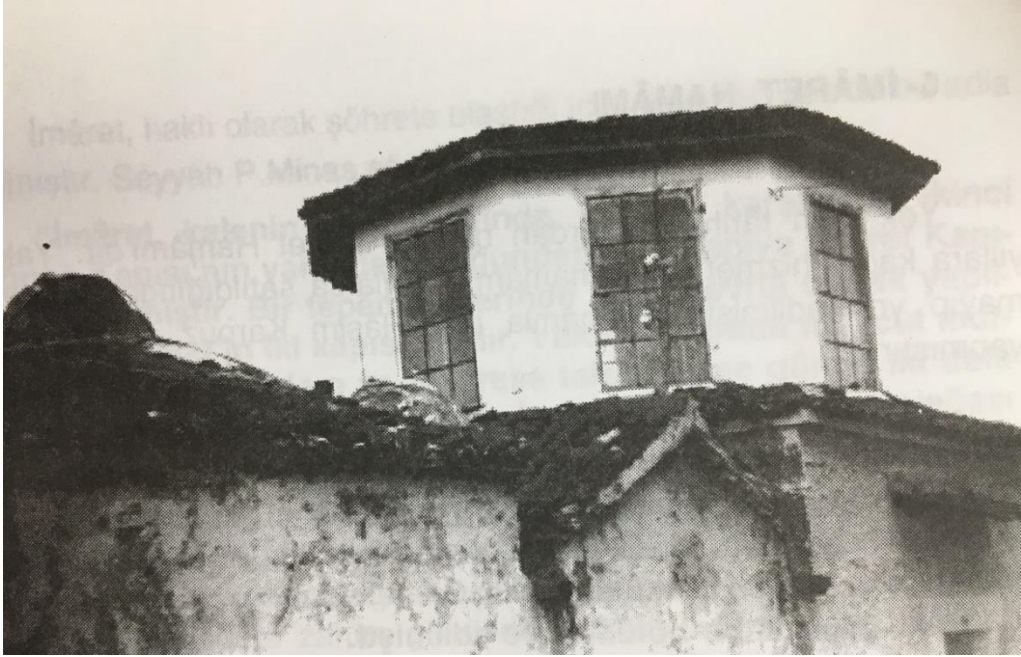
¹⁶⁹ Miraç Tosun, *XVII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 196-197.

¹⁷⁰ BOA, *EV.HMH.d.*, 1943, (5 Rebiülevvel 1127/11 Mart 1715); BOA, *MAD.d.*, 7751/2, (29 Zilhicce 1075/13 Temmuz 1665); BOA, *MAD.d.*, 1813/142, (1 Mart 1024/11 Mart 1615); BOA, *MAD.d.*, 1813/130, (1 Mart 1025/11 Mart 1616); BOA, *MAD.d.*, 1813/118, (Evahir-i Şevval 1028/30 Eylül-9 Ekim 1619); BOA, *MAD.d.*, 1813/94, (1 Mart 1031/11 Mart 1622); BOA, *MAD.d.*, 1813/86, (1 Safer 1041/29 Ağustos 1631); BOA, *MAD.d.*, 1813/74, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); BOA, *MAD.d.*, 1813/62, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); BOA, *MAD.d.*, 1813/50, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639); BOA, *MAD.d.*, 1813/38, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); BOA, *MAD.d.*, 1813/26, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, *MAD.d.*, 1813/14, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, *MAD.d.*, 1813/2, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648); BOA, *TS.MA.d.*, 1763/2a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598); BOA, *MAD.d.*, 15996/1, (8 Cemaziyelahir 1001/12 Mart 1593); BOA, *D.HMH.GLBHd.*, 21907/4, (1 Mart 1186/12 Mart 1773); BOA, *D.HMH.GLBHd.*, 21908/4, (1 Mart 1191/12 Mart 1777); BOA, *D.HMH.GLBHd.*, 21909/4, (1 Mart 1192/12 Mart 1778).

¹⁷¹ Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 397.

Yeni Cuma Mahallesi ile Gâvur (Belediye) Meydanı arasındaki Gâvur Hamamı ve atıl halde bulunan Tekfur Sarayı Hamamı'dır¹⁷².

Dikdörtgen planıyla doğu-batı yönünde uzanan İmaret Hamamı ile ilgili elimizdeki ilk tamir kaydı 1650 senesine aittir. Bu tarihte onarımı vakıf gelirlerinden yapılan hamamın külhan kazanı 1679'da müteveli tarafından 120 kuruş harcanarak yenilenmiştir. Müteveli tarafından 1700 sonrasında tekrar birtakım tamiratlar geçiren hamam 12 Mart 1723 itibariyle tamiratları kendi malından yapmak şartıyla Hüseyin Efendi'ye 250 kuruş karşılığında devredilmiştir. Benzer durum 1735 senesinde tekrar etmiştir. Bu sefer hem İmaret Hamamı'nı hem de Çifte Hamamı mukataaya tutan Süleyman Çavuş'un tamir masraflarını kendi cebinden karşılayacağı kaydedilmiştir¹⁷³. Trabzon halkına uzun süre hizmet sunan İmaret Hamamı 1931¹⁷⁴ veya 1976¹⁷⁵ senesinde yıkılmıştır.

Şekil 4: İmaret Hamamı¹⁷⁶

¹⁷² Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, C. III, s. 1026; Karpuz, "Trabzon'daki Türk Devri Hamamları", s. 116.

¹⁷³ T.Ş.S., 1831, 55/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1060/2-11 Mayıs 1650); T.Ş.S., 1851, 123/1, (13 Şevval 1090/17 Kasım 1679); T.Ş.S., 1863, 11/4, (3 Zilkade 1109/13 Mayıs 1698); T.Ş.S., 1865, 11/1, (2 Recep 1112/13 Aralık 1700); T.Ş.S., 1882, 89/1, (5 Rebiülevvel 1135/14 Aralık 1722); T.Ş.S., 1901, 67/2-3, (17 Rebiülahir 1148/6 Eylül 1735).

¹⁷⁴ Karpuz, "Trabzon'daki Türk Devri Hamamları", s. 116.

¹⁷⁵ Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 69.

¹⁷⁶ Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 70.

2.1.13. Çifte Hamam (Hamam-ı Çifte)

16. yüzyılda şehrin merkezini teşkil eden sur içinde iki hamamın varlığından bahsedilmektedir. Aşağı Hisar kapısı civarında yer alan Çifte Hamam'ın kadınlar ve erkekler için ayrı bölümleri bulunmaktaydı. Yukarı tarafta bir de Kule Hamamı bulunuyordu. Tek katlı olan Kule Hamamı Gayrimüslimler tarafından yapılmıştır¹⁷⁷.

Çifte Hamam Orta Hisar'dan Aşağı Hisar'a açılan kapının yanında sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Bu sebeple bazı kayıtlarda Orta Hisar Hamamı olarak geçmektedir¹⁷⁸. Erkekler bölümüne batıdan, kadınlar bölümüne güneyden girilmekteydi. Hamam Bizans dönemine ait olsa dahi sonradan yapılan önemli değişikliklerin olduğu kabul edilmektedir¹⁷⁹.

Çifte Hamam'ın tamiri ile ilgili mahkeme kayıtlarına yansıyan davada; hamamın mukataasını elinde tutan İsmail'in izinsiz bir şekilde hamamı tamir ettirerek masrafları vakfa ödemesi gereken miktardan kestiği ile ilgilidir. Bu hareketinden dolayı azledilen İsmail'in yerine mukataa Gümüş Mehmet Efendi'ye verilmiştir¹⁸⁰. Çifte Hamam'ın tamiri ile ilgili diğer kayıтта ise 1735'te mukataaya tutan Süleyman Çavuş'un tamir masraflarını kendi cebinden karşılayacağı belirtilmiştir¹⁸¹. Hamamların gelirleri hususundaki kayıtlar çalışmamızın üçüncü bölümünde detaylarıyla bahsedileceği için burada yer verilmemiştir.

2.1.14. Bayezid/Beyazıt Hamamı

İstanbul'da Beyazıt Camii civarında bulunan hamam, 1500-1505 seneleri arasında inşa edilmiştir. Bu yapı ilk zamanlar II. Bayezid'e ait vakfın bir birimi olarak görünse de sonradan I. Selim tarafından gelirleri annesinin Trabzon'daki vakfına tahsis edilmiştir¹⁸². Seyahatnamesinde Beyazıt Hamamı'ndan kısaca bahseden Evliya Çelebi, yapının II. Bayezid tarafından inşa edildiğini belirtmektedir¹⁸³. 1520 senesine ait tahrir defterinde Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı

¹⁷⁷ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, C. III, s. 1023.

¹⁷⁸ T.Ş.S., 1901, 67/2-3, (17 Rebiülahir 1148/6 Eylül 1735).

¹⁷⁹ Haşim Karpuz, "Trabzon'daki Türk Devri Hamamları", *Trabzon Kültür Sanat Yıllığı 88-89*, Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 1989, s. 114-115.

¹⁸⁰ T.Ş.S., 1885, 184/2, (Evail-i Rebiülahir 1138/7-16 Aralık 1725).

¹⁸¹ T.Ş.S., 1901, 67/2-3, (17 Rebiülahir 1148/6 Eylül 1735).

¹⁸² 1507-1508 senesinde Bayezid Vakfı'na bağlıdır. Semavi Eyice, "Beyazıt Hamamı", *DİA*, C. 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 52-53.

¹⁸³ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I. Kitap, Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s. 28.

gelirleri içerisinde bahsi geçen hamamın 75.000 akçe getirisi olduğu kaydedilmiştir¹⁸⁴.

Çifte hamam olarak faaliyet göstermiş olan yapı, emsallerinden daha gösterişli ve büyük olduğu için Hamam-ı Kebir olarak da anılmaktaydı. Beyazıt Hamamı, 12 Şubat 1715'te Beyazıt Camii yakınındaki dükkânlarda çıkan yangında zarar görmüş olsa dahi kısa sürede tamir edilerek işler hale getirilmiştir. 1930'a kadar hamam olarak kullanılan yapı daha sonra şahıslara devredilerek farklı amaçlara hizmet etmiştir¹⁸⁵. 1950'lerde yıktırılması planlanan Beyazıt Hamamı yakın zamanda onarılarak müzeye çevrilmiştir.

2.1.15. Trabzon (Hatuniye) Bedesteni

Bedesten, Osmanlı dönemi şehirlerinde değerli malların himaye edilerek aynı zamanda satışının da yapıldığı bir bina türü ve ticaret bölgesinin çarşı içindeki merkezi konumundaydı¹⁸⁶. Geçmişte bedesteni olan bir şehir, milletlerarası bir ticaret merkezi sayılırdı. Bu şehirlerdeki yoğun nüfusun içinde çok sayıda zengin tüccar da bulunmaktaydı. Bu tüccarlar kıymetli malları genellikle dışarıdan ithal etmekteydi. Diğer yönden bir şehre bedesten inşa etmek o şehrin gelişmesine önemli katkılar sağlamaktaydı¹⁸⁷.

Çarşı Mahallesi'nde bulunan bedestenin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 11. yüzyılda Cenevizliler tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir¹⁸⁸. Bölge ticaretinde eskiden beri etkin rol oynayan Cenevizliler, doğudan satın aldıkları ürünleri -İpek Yolu güzergâhında bulunan- Trabzon Bedesteni gibi yapılarda muhafaza ederek gemilerle İstanbul'a nakletmekteydiler¹⁸⁹. 19. yüzyılın sonlarında Trabzon'da bulunan İngiliz seyyah Lynch, bedestenin Cenevizliler tarafından inşa edildiğini belirtmektedir. Gülbahar Hatun Türbesi'ndeki ile aynı yapı malzemesinin bedestende kullanılmış olması yapının Cenevizlilere ait

¹⁸⁴ M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Bulleten*, C. XXVI, S. 102, Nisan 1962, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 309.

¹⁸⁵ Eyice, "Beyazıt Hamamı", s. 53.

¹⁸⁶ Semavi Eyice, "Bedesten", *DİA*, C.5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 302; Osman Ergin, "Çarşı", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1977, s. 360.

¹⁸⁷ Kenan İnan, "Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni", *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Ticari Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013, s.105.

¹⁸⁸ Selina Ballance, "Early Turkish Buildings in Trabzon", *Bulleten*, C. XXIX, S. 113, Ocak 1965, s. 74.

¹⁸⁹ Horuloğlu, *Tarihî Eserleri ile Trabzon*, s. 23.

olsa dahi sonradan yapılan müdahalelerle erken dönem Türk mimarisinin örneklerinden biri haline geldiğini göstermektedir¹⁹⁰.

Bedestenin kubbesi dört ayak üstüne oturtulmuştur. Ayaklarda bulunan delikler önceden var olan ahşap katın taşıyıcısı konumundaki kat bölmesi demirleri içindir. Bedestenin iki katlı olduğu dönemde ahşap katta, Acem ve Araplardan oluşan, mal sahipleri oturur ve aşağıda mallarını sergilerdi¹⁹¹. Dört tarafında birer kapı bulunan binanın içinde 48 dolap bulunmaktaydı¹⁹². 1970'lerde marangoz atölyesi olarak kullanılan Trabzon Bedesteni halen faal durumdadır.

Bedesten uzun yıllar harap ve atıl kaldıktan sonra 17. yüzyıl başlarında aşamalı olarak tamir edilmiş ve tekrar kullanılmaya başlanmıştır¹⁹³. 1632 yılına gelindiğinde bedesten, Rus Kazakları tarafından Trabzon'a yapılan saldırıda yanarak tahrip olmuştur. İki katlı olan bedestenin ahşap katının bu yangında yandığı ve sonradan tek katlı olarak tamir edildiği düşünülmektedir. Bütün bu olumsuz durumlara rağmen yeniden faaliyete geçirilerek ticari hayat canlandırılmıştır¹⁹⁴.

Trabzon çarşısının merkezinde bulunan bedesten, şehirdeki en eski ticari yapıdır. Dıştan 20.60x22.60, içten 19.90x17.48 metre ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Türk bedestenleri içinde tek kubbeli olan tek örnektir. Her cephenin ortasında olmak üzere dört kapısı olan bedestenin zamanında iki katlı olduğu söylenmektedir. Üst katının ahşap olduğu düşünülen bedestenin zemin katında bir su kuyusu olduğu bilinmektedir¹⁹⁵.

Bedesten, Hatuniye Vakfı'na gelir getiren şehir kalemlerinin içinde sürekliliği olan birimlerdenidir. Bu konuyla ilgili detaylara çalışmamızın üçüncü bölümünde yer verileceği için burada değinilmemiştir.

¹⁹⁰ Ballance, "Early Turkish Buildings in Trabzon", s. 74; Ömer İskender Tuluk ve Fulya Üstün, "Trabzon Bedesteni: Türk Bedesten Mimarisindeki Yeri ve Sorunlarına İlişkin Bir Değerlendirme", *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, Klasik Yayınları, İstanbul 2010, s. 181; Melek Öksüz, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 112.

¹⁹¹ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, II. Kitap, s. 51.

¹⁹² Horuluoğlu, *Tarihî Eserleri ile Trabzon*, s. 23.

¹⁹³ T.Ş.S., 1821, 117/3, (Evahir-i Zilhicce 1029/16-25 Kasım 1620). Muhasebe kayıtlarından elde edilen bilgilere göre 1615'te bedestendeki dükkânlardan 10334 akçe kira geliri temin edilmiştir. *BOA, MAD.d.*, 1813/142, (1 Mart 1024/11 Mart 1615).

¹⁹⁴ İnan, "Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni", s. 108. Rus saldırısı sonucu meydana gelen yangına dair bilgileri destekleyen mahkeme kaydında bedestenin, 24 Ekim 1633'te senelik 5.000 akçe gelir getirdiği kaydedilmiştir. *T.Ş.S.*, 1828, 96/5, (20 Rebiülahir 1043/24 Ekim 1633).

¹⁹⁵ Ballance, "Early Turkish Buildings in Trabzon", s. 74; Karpuz, *Trabzon*, s. 56; Haşim Karpuz, "Trabzon'da Türk Devri Yapıları", *Kültür ve Sanat*, Sayı. 18, Haziran 1993, s. 17.

2.1.16. Dükkânlar

Trabzon Bedesteni dışında gelirleri Hatuniye Vakfı'na ait olan bazı dükkânlar bulunuyordu. Bu dükkânların mimari detaylarını tespit etmek maalesef mümkün olmamıştır. Vakfın, Arabacılar Çarşısı, Kazancılar Çarşısı, Ayakkabıcılar Çarşısı ve Bozacılar Çarşısı'nda çeşitli sayıda dükkânları bulunmaktaydı¹⁹⁶. Bunların dışında Gümüşhane'de bir kapan ve çeşitli dükkânlar, İmaret Hamamı civarındaki üç adet berber dükkânı ile Zağnos Kapısı civarındaki kasap dükkânları da Hatuniye Vakfı bünyesinde bulunuyordu¹⁹⁷.

2.1.17. Debbâğhaneler (Tabakhaneler)

Vakfın Trabzon, Samsun ve Rize'de debbâğhaneleri bulunmaktaydı¹⁹⁸. Trabzon'daki debbâğhane, Tabakhane Mahallesi'nden geçen küçük çayın etrafında yer almaktaydı. Diğer debbâğhaneler hakkındaki elimizdeki bilgiler muhasebe kayıtlarında var olan gelir miktarlarıyla sınırlıdır.

2.1.18. Değirmenler

Vakfın, Değirmen Deresi olarak bilinen bölgede altı adet ve Kovana Köyü'nde bir adet değirmeni bulunmaktaydı¹⁹⁹. Karşılaşılan tamir kayıtlarının tamamı Değirmen Deresi'ndeki yapılar hakkındadır. Mevcut bilgilere göre 1650, 1673 (4 adet değirmen için 16.000 akçe), 1679 (bentlerin tamiri için 40 kuruş), 1690 (iki adet değirmen), 1700 ve 1722 senelerinde vakfın değirmenleri birtakım tamiratlar geçirmiştir²⁰⁰.

1690 ve 1722'de yapılan tamiratlar, değirmenlerin şahıslara devri yoluyla yapılmıştır ve bu yönüyle diğer kayıtlardan farklılık göstermektedir. Birimlerin şahıslara devrindeki uygulama temelde kira sözleşmesine dayanmaktadır. Değirmenlerdeki kiralama bazı şartlar neticesinde gerçekleşmekteydi. Sözleşmede

¹⁹⁶ T.Ş.S., 1822, 31/9, (Evahir-i Cemaziyelahir 1031/2-11 Mayıs 1622); T.Ş.S., 1820, 28/2, (18 Safer 1027/14 Şubat 1618); T.Ş.S., 1820, 29/3, (Evasıt-ı Rebiülevvel 1027/7-16 Mart 1618); T.Ş.S., 1824, 42/3, (Evahir-i Cemaziyelevvel 1046/20-29 Ekim 1636); T.Ş.S., 1839, 10/4, (Evail-i Zilhicce 1073/7-16 Temmuz 1663).

¹⁹⁷ T.Ş.S., 1843, 39/4, (1 Rebiülevvel 1077/1 Eylül 1666); T.Ş.S., 1844, 49/2, (Evahir-i Ramazan 1078/4-13 Mart 1668); T.Ş.S., 1847, 10/6, (Evahir-i Zilhicce 1083/8-17 Nisan 1673).

¹⁹⁸ BOA, TS.MA.d., 1763/2ab-3a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598).

¹⁹⁹ BOA, TS.MA.d., 1763/2a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598); BOA, MAD.d., 15996/1, (8 Cemaziyelahir 1001/12 Mart 1593).

²⁰⁰ T.Ş.S., 1831, 55/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1060/2-11 Mayıs 1650); T.Ş.S., 1847, 10/6, (Evahir-i Zilhicce 1083/8-17 Nisan 1673); T.Ş.S., 1851, 123/1, (13 Şevval 1090/17 Kasım 1679); T.Ş.S., 1857, 50/5, (24 Safer 1102/27 Kasım 1690); T.Ş.S., 1865, 11/1, (2 Recep 1112/13 Aralık 1700); T.Ş.S., 1880, 177/2-3, (Evasıt-ı Muharrem 1135/21-30 Ekim 1722).

yer alan bu şartlar vakfa belli miktar kira ödenmesi ve imarette kullanılacak buğdayın bedelsiz olarak öğütülmesi şeklindedir. Örneğin 1722’de devri yapılan 4 adet değirmen için günlük 5 akçe kira bedeli tayin edilmiştir²⁰¹.

2.1.19. Boyahane

Boyahane, şehrin merkezinde Aşağı Hisar’da Boyahane Mescidi Mahallesi’nde bulunuyordu²⁰². İşletmenin mimari detayları hakkında herhangi bir bilgi bulunamamakla birlikte 1679’da onarıldığı bilinmektedir²⁰³.

2.1.20. İmaret Mezarlığı

Bazı Müslüman mezarlıklarının, toplum tarafından saygı gören kişiler adına yapılan türbelerin çevresine onların yakınına defnedilmek istemeleriyle şekillenmeye başladığı düşünülürse, İmaret Mezarlığı’nın vaktiyle gül bahçesi şeklinde çevrelenmiş olan Hatuniye Türbesi’nin inşasıyla oluşmaya başladığını söylemek yerinde olacaktır²⁰⁴.

Bir zamanlar İmaret Mezarlığı olarak bilinen ve Atapark mevkiinde bulunan mezarlık, bugünkü Gülbahar Hatun Camii’nin çevresi, SSK Müdürlüğü binası, Nejat Ongan Tiyatrosu ve Suat Oyman Parkı’nın bulunduğu alanda yayılmış vaziyetteydi. İmaret Mezarlığı’na bilhassa şehrin önde gelenleri defnedilmekteydi. Trabzon valilerinden Köprülüzâde Abdurrahman Paşa (1731), Yusuf Ziya Paşa (1880) ve Kadri Bey (1902) vefat ettiklerinde İmaret Mezarlığı’na defnedilmişlerdir. Ayrıca Trabzon tarihi hakkındaki çalışmalarıyla öne çıkan Şakir Şevket de 1878’de bu mezarlığa defnedilmiştir²⁰⁵. 1916’da Rus işgali sırasında mezarlıkta bulunan mermer sütunların bir kısmı gemilerle Rusya’ya kaçırılmıştır. İşgal sonrasında mezarlığın bir bölümü kaldırılarak yerine tiyatro binası inşa edilmiştir²⁰⁶.

²⁰¹ T.Ş.S., 1857, 50/5, (24 Safer 1102/27 Kasım 1690); T.Ş.S., 1880, 177/2-3, (Evasıt-ı Muharrem 1135/21-30 Ekim 1722).

²⁰² Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 415.

²⁰³ T.Ş.S., 1851, 123/1, (13 Şevval 1090/17 Kasım 1679).

²⁰⁴ Tuluk, “İmâret-i Hatuniye’den Atapark’a: Trabzon’da Kamusal Alan Dönüşümüne Erken Bir Tanıklık”, s. 124; Mısır, *Trabzon Tarihinde Ayşe Gülbahar Hatun ve Gülbahar Hatun Mahallesi*, s. 103.

²⁰⁵ Goloğlu, mezarlığın yıkılış sürecinde mezar taşlarının okunması görevinde bulunmuş ve eserinin sonunda bu mezar taşlarının bir kısmına ait bilgilere yer vermiştir. Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kuruluşa Kadar*, s.76-158; Mehmet Akif Bal, “Trabzon’da Yok Olan Tarihi Müslüman Mezarlıkları ve Bunların Trabzon Şehir Kültürüne Etkileri”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*, C. II, s. 700.

²⁰⁶ Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtüniyye) Külliyesi*, s. 71.

1935-1939 yılları arasında Trabzon valiliği yapan Tahsin Uzer'in emriyle ortadan kaldırılan mezarlıktaki kabirlerin bazıları aileleri tarafından alınırken bazıları Sülüklü Mezarlığı'na nakledilmiştir. Bu nakil esnasında çok sayıda mezar taşı tahrip olmuş veya yok olmuştur²⁰⁷. Mezarlığın kapladığı alanın büyük kısmı 1938'de park haline getirilmiştir²⁰⁸.

Şekil 5: İmaret Mezarlığı'nın İçinden Geçen Yol²⁰⁹

2.1.21. Hacı Abdullah Halife Tekkesi

Hacı Abdullah Halife'nin babasının adı Kasım Halife'dir. Günümüzde Giresun'un Espiye İlçesi'nde bulunan tekke, ilk olarak Kasım Halife tarafından Ahiçukuru Köyü'nde kurulmuştur. Gülbahar Hatun Vakfı'nın tesisinden evvel, tekkenin, medrese ve camiden oluşan küçük çapta bir vakıf külliye olduğu söylenebilir. Bu vakfın çalışma esaslarını düzenlemek adına bir vakfiye düzenlenmiş olup devrin padişahı II. Bayezid'in onayına sunulmuştur²¹⁰.

²⁰⁷ Bal, "Trabzon'da Yok Olan Tarihi Müslüman Mezarlıkları ve Bunların Trabzon Şehir Kültürüne Etkileri", s. 700.

²⁰⁸ Mısır, *Trabzon Tarihinde Ayşe Gülbahar Hatun ve Gülbahar Hatun Mahallesi*, s. 103.

²⁰⁹ Görselin orijinali II. Abdülhamit'in Yıldız Albümü'nde bulunmaktadır. Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtüniyye) Külliyesi*, s. 72.

²¹⁰ 1486 tarihli tahrir kaydında yer alan "Vakf-ı Tekke-i Kâsım Halife" ifadesi bu görüşü desteklemektedir. Mehmet Fatsa ve Gazanfer İltar, *Hacı Abdullah Halife Tekkesi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016, s. 38-39.

Tekke, I. Selim Trabzon'da sancakbeyi iken Hacı Halife ismi ile anılmaktaydı. I. Selim tahta çıktıktan sonra tekkenin statüsünü annesinin vakfına bağlamış ve muhtemelen tekkeye gelir sağlayan köy sayısını arttırmıştır. Tekkenin I. Süleyman zamanında yeniden tanzim edilen 1544 tarihli vakfiyesinden Hatuniye Vakfı'na tescil edildiği anlaşılmaktadır²¹¹.

2.1.22. Rize ve Pazar'daki Camiler

I. Selim'in Trabzon sancakbeyliği sırasında annesi Gülbahar Hatun'un Rize'ye gelerek bir cami yaptırdığı ve şimdiki Gülbahar Mahallesi'nin de ismini bu camiden aldığı söylenmektedir²¹². Cami kullanılmaz hale geldiğinde 1956'da kuzeye kaydırılarak tekrar inşa edilmiştir²¹³. Ayrıca vakıf tarafından Rize'de Ali Kaptan ve Uzun Ali Camileri vazifelilerine de maaş verilmiştir²¹⁴.

Rize merkezinin doğusunda yer alan Atina (Pazar) Kazası'nda Pazaryeri olarak bilinen mevkideki caminin minaresinin 1710 senesinde Hatuniye Vakfı mahsulünden yapıldığı bilinmektedir²¹⁵. Bu yönleriyle Hatuniye Vakfı'nın sadece Trabzon'un değil Rize'nin şehirleşmesine de birtakım katkılar sağladığı açıktır.

2.2. Gülbahar Hatun (Hatuniye) Külliyesi

Eldeki verilerden hareketle çekirdeğini Gülbahar Hatun Camii'nin teşkil ettiği külliyedeki diğer yapıların konumları hakkında bir kroki oluşturulması münasip görülmüştür (Şekil 6).

Külliye doğu, kuzey ve batıdan bir taş duvar ile çevrili durumdaydı. Güneyinde ise İmaret Mezarlığı bulunuyordu. Külliye girişler genellikle türbenin yakınındaki ana kapıdan yapılmaktaydı. Bunun haricinde güneydoğu ve batıda, ana kapıya göre daha küçük, iki kanatlı demir kapılar bulunmaktaydı²¹⁶.

Külliye merkezinde bulunan caminin doğusunda, misafir odaları ve türbe; kuzeyinde şadırvan ve medrese; batısında bir misafir odası; güney batısında eskiden

²¹¹ Yüngül, "Giresun'un Espiye İlçesinde Yavuz Sultan Selim'in Tesis Ettiği Gülbahar Hatun Tekkesi Vakfına Ait Vesikaların Değerlendirilmesi", s. 106; Sadı Bayram, "Giresun İli Vakıflarına Toplu Bir Bakış", *Giresun Tarihi Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 1996, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s. 366.

²¹² Aksu, "Rize Tarihi", s. 91.

²¹³ Haşım Karpuz, *Rize*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 22-23.

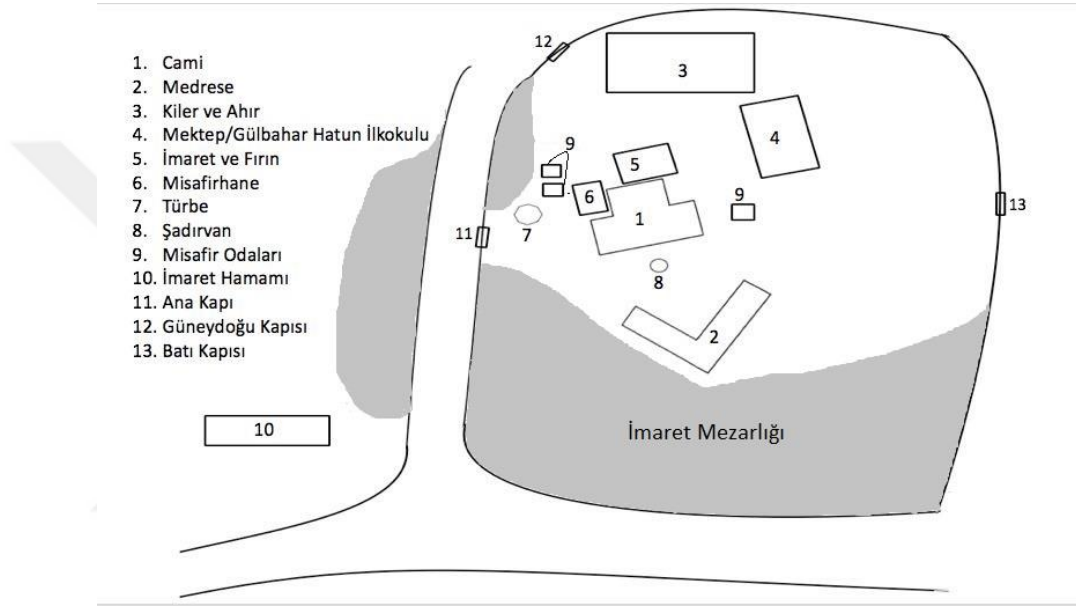
²¹⁴ Kurnaz, *Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar*, s. 15.

²¹⁵ *T.Ş.S.*, 1873, 2/2, (27 Şaban 1124/29 Eylül 1712).

²¹⁶ *T.Ş.S.*, 1877, 8/1, (3 Muharrem 1130/7 Aralık 1717). Kayıta külliyedeki birçok birim için keşif yapılmıştır. Doğudaki kapı için toplamda 3020 akçe, güneydoğuda bulunan kapının kanatları için 350 akçe ve batıdaki kapının kanatlarıyla duvarı için 400 akçe tamir masrafı gösterilmiştir.

Hatuniye Mektebi olan ve çeşitli aşamalardan geçtikten sonra Gülbahar Hatun İlkokulu olarak kullanılan okul binası; güneyinde bitişik halde mutfak, mekel ve fırın ile daha güneyde alt katı ahır üst katı kiler olarak kullanılan büyük bir yapı bulunmaktaydı. İmaret Hamamı ise külliye duvarlarının dışında kuzey doğu tarafında yer almaktaydı.

Külliyenin bulunduğu arazi güneyden kuzeye gidildikçe aşağı doğru meyillidir. Bu sebeple kuzey-güney çizgisindeki yapılar arasında yükseklik/kot farkı bulunmaktaydı. Yani en yüksekte kiler binası ve en alçakta medrese yer almaktaydı.

Şekil 6: Gülbahar Hatun Külliyesi²¹⁷

²¹⁷ Şekil 6'da, külliyenin kuruluşundan itibaren varlık göstermiş olan yapıların muhtemel konumları yer almaktadır. Elde edilen bilgi ve belgelerden yola çıkılarak hazırlanan çizimde adı geçen yapıların yerleri en doğru şekliyle aktarılmaya çalışılmıştır. Birimler numaralarla ifade edilmiş ve gri renkte olan bölgelerde mezar ve türbelerin olduğu gözlenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜLBAHAR HATUN (HATUNİYE) VAKFI'NIN İŞLEYİŞİ

2.1. Yönetim, Denetim ve Vakıf Yöneticileri

Vakıflar, Evkaf Nezareti'nin kuruluşuna kadar özel hukuka bağlı olarak özerk bir şekilde yönetiliyorlardı. Büyük ölçüde müdahaleden arındırılmış olan bu kurumlarda, başta padişah olmak üzere, kaza kadısı, ashâb-ı cihet (vakıf idarecileri), ashâb-ı vezâif (hayrât görevlileri) ve hademe-i evkaf (vakıf hademeleri) sorumluluk sahibiydi²¹⁸.

Osmanlı klasik döneminde vakıfların özel hukuka bağlı olarak hükümetlerin direkt müdahalesinden uzak ve kurucularının koyduğu kurallara göre idare edilmiş olması, hiçbir kurala tabi olmadığı ve hiçbir makam tarafından denetlenmediği anlamına gelmemektedir. Vakfın denetiminin devletin bir görevi olduğu fikri Selçuklularda²¹⁹, Gaznelilerde, Eyyubilerde, Babür Hint İmparatorluğu'nda ve Osmanlılarda kalıplaşmış bir kuraldır²²⁰. Osmanlılar kendisinden önceki diğer devletlerden almış oldukları bu fikri geliştirerek oldukça üst seviyeye taşımışlardır. Bu da Osmanlılarda vakıfların uzun soluklu olmasına büyük oranda katkı sağlamıştır. Bu cümleden olarak Osmanlı devlet yönetiminde, devletin idari, mali, siyasi ve kültürel müesseselerinde olduğu gibi; vakıflar da kuruluşundan itibaren doğrudan doğruya kadıların gözetimi ve denetimi altında bulunuyordu. Kadılar, özel şahıslar tarafından kurulan vakıflar ve bu vakıflarda görevli olan mütevellinin yönetimi üzerinde sürekli ve mutlak bir denetim yürütüyordu. Her kadı kendi bölgesindeki vakıfları emrindeki müfettişlere teftiş ettirir, bazen de bizzat kendisi teftiş ederdi²²¹. Her an vakıflara ait hesapların tetkikini isteyebilir; gelirin vakıf kurucusu yani vâkıf tarafından öngörölmüş gayelere uygun olarak harcanıp harcanmadığını araştırabilirdi. Kadılar, vakıflardaki, uzun vadeli kiralama, mübadele, ödünç alma,

²¹⁸ Mustafa Alkan, "Tanzimat'tan Sonra Vakıfların İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 19, Ankara 2006, s. 14.

²¹⁹ Selçuklular zamanında vakıfların denetimi kazaskerler tarafından yapılmaktaydı. İbnü'l-emîn Mahmut Kemal ve Hüseyin Hüsametin, "Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırlarının Hal Tercümeleleri", Nafiz Öztürk (Haz.), *Vakıflar Dergisi*, C.15, VGM Yayınları, Ankara 1982, s. 91.

²²⁰ *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, VGM Yayınları, Ankara 1973, s. 10.

²²¹ Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", s. 159.

dava açma veya müdafaa hazırlama gibi önemli konuları karara bağlayabilme yetkisini de ellerinde bulundurmaktaydı²²².

Şahıslar tarafından kurulan vakıfların denetiminin kadılar tarafından yapılmasının yanı sıra, Osmanlı sultan vakıfları, yönetim ve teftiş hususunda bazı farklılıklar arz etmektedir. Bizzat padişah veya saray mensupları tarafından kurulup yönetilen vakıflar, “selâtin vakıfları” bir diğer ismi ile “mazbut vakıflar²²³” olarak bilinmektedir.

Padişahlar tarafından kurulan vakıflar denetim mekanizması üzerinde büyük ölçüde etki göstermiştir. Vakıf kuran ilk Osmanlı padişahı olan Orhan Bey²²⁴, Bursa’da inşa ettirdiği cami ve zaviye vakıflarının nezaretini 1358’de vezirlik görevinde bulunan Sinan Paşa’ya vermiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin ilk *Evkaf Nazırı* Sinan Paşa olmuştur. 1390’da tahta çıkan I. Bayezid’in saltanatında, her vilayete bir *ahkâm-ı şeriyeye müfettişi*²²⁵ tayin edilmiş, vakıflar ve nâzırların denetimi bu müfettişler tarafından yapılmıştır. I. Mehmet zamanında *Hâkimü’l-Hükkâmi’l-Osmaniye* ünvanıyla Mevlana Cemaleddin Muhammed, vakıfların umumi nezaret görevine tayin edilmiştir. 1451’de tahta çıkan II. Mehmet İstanbul’da tesis ettiği vakıfların nezaretini 1463’te Vezir-i Azam Mahmut Paşa’ya, 1467’de Vezir-i Azam İshak Paşa’ya vermiş ve böylelikle *Sadr-ı Ali Nezareti*²²⁶ başlamıştır. II. Murat ve II. Mehmet zamanında, her vilayete müfettiş atanmış ve genel olarak bütün vakıfların nazırlığı kazasker olan âlimler tarafından yapılmıştır. II. Bayezid’in, tesis ettiği vakıfların nezaretini 1506’da şeyhülislam Alaeddin Ali Efendi’ye vermesiyle, *Şeyhülislam Nezareti*²²⁷ başlamış, Hürrem Sultan’ın İstanbul’da yaptırdığı vakıf hayratının nezaretinin 1545’te Kapı Ağası Hadım Mehmet Ağa’ya tevcih edilmesiyle

²²² Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 65.

²²³ Mazbut vakıf kavramı zamanla farklı bir anlama bürünmüştür. “Yöneticisi kalmamış yani mülhak vakıf özelliğini yitirmiş vakıfların sonsuza dek yaşaması için devlet denetimi ile birlikte, yönetim işini de üstlenmiştir. Bunlara 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu uyarınca; zapt edilmiş veya *mazbut vakıflar* denilmektedir.” VGM tarafından kaleme alınan bu cümle, mazbut vakıfların günümüzdeki karşılığını belirtir mahiyettedir. *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, s. 10.

²²⁴ Ali Himmet Berki, “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, *Vakıflar Dergisi*, S. 5, VGM Yayınları, Ankara 1962, s. 127-129.

²²⁵ Sultan I. Bayezid Devri’ne ait vakfiyelerde bu müfettişlerin imzası görülmektedir.

²²⁶ Sadr-ı Ali Nezareti, sadrazamların nezaretine şart kılınmış olan vakıfların genel idaresi demektir. Sadr-ı Ali mensupları tarafından tanzim edilen vakıfların nazırlığının, sadrazam olanlara şart ve tahsis edilmesinden dolayı, bu nezaretin iş hacmi genişlemiş, bu yüzden nezaret, *Reisü’l-Küttab* olan kişiler tarafından idare edilmeye başlanmıştır.

²²⁷ Şeyhülislam nezareti, İstanbul’da bulunan ve müftülerin başı olan şeyhülislamın denetimine tahsis edilen vakıfların genel nezareti demektir. Sonraları şeyhülislam nezareti “tezkereci” denilen görevliler tarafından idare edilmeye başlanmıştır.

*Kapı Ağası Nezareti*²²⁸ ortaya çıkmıştır. Kapı ağalarının üzerinde etkili bir nüfuz sahip olan Darü's-saade ağası Habeşi Mehmet Ağa 1586 senesi Muharrem'inde Evkaf-ı Haremeyn nazırı olmuş ve *Evkaf-ı Haremeyn Nezareti*²²⁹ bu tarihte kurulmuştur. Daha sonra, İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüp kadılarının ve kaptan paşa, yeniçeri ağaları, sekbanbaşı ve bostancıbaşların nezaretleri kurularak, İstanbul'da evkaf nezaretinin sayısı on ikiye ulaşmıştır²³⁰.

Bazı selâtin vakıfları ile soyları kesilmiş vezir ve ümera vakıfları, padişahın beğenisini kazanan bazı saray mensuplarına *çiraklık* olarak tevcih edilmiştir. Ayrıca vâkıfın soyunun tükenmesi üzerine, vakıfların kontrolü ile görevli olan nazırlara, doğrudan mütevellî tayini yapma yetkisi de verilmiştir. Vâkıfın soyundan gelen kişilerin elinden çıkan bu vakıflar artık memuriyet şekline bürünmüş ve bunlara *sadaka tevliyetleri* adı verilmiştir²³¹.

Haremeyn ve selatin vakıfları dışında geriye kalan bütün vakıfların denetimi için kadıların yanı sıra, her sancağa veya birbirine yakın olan birkaç sancağa hususi müfettiş veya nazır olarak bilinen görevliler atanmıştır²³².

Hatuniye Vakfı'nın denetimi, başlangıçta Şeyhülislam Nezareti uhdesinde iken daha sonra 1586'da kurulan Evkaf-ı Haremeyn Nezareti tarafından gönderilen nazırlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Nazırlar, vakfın yöneticisi olan mütevellinin vakfi yönetme hususunda vermiş olduğu görüntüyü denetleyen kişilerdir. Elimizdeki mevcut kayıtlardan yola çıkarak ulaşabildiğimiz Hatuniye Vakfı'na nezaret eden eski isim Hacı Mustafa Ağa'dır. Nazırlar, vakfın yönetimi ve işleyişi hususunda denetim mekanizması olarak görev yapmaktadır. Nazırlar yazdıkları arzlar neticesinde; görevli değişimleri, anlaşmazlıklar, mukataaların vergilendirilmesi,

²²⁸ Diğer adıyla Babüssaade ağalarının nezaret ettiği vakıfların genel idaresidir. Kapı ağalarının iş hacminin genişlemesiyle bu nezareti kapı halifesi olan kişiler idare etmeye başlamıştır.

²²⁹ Hasılatı Haremeyn (Mekke-Medine) fakirlerine şart edilen vakıfların genel yönetimini şart edinen bir kuruluştur. Bu nezaret, kuruluş tarihinden sonra, Osmanlı padişahları, kadın sultanlar, paşa vakıfları ve Darüssade ağalarının vakıflarının nezaretleriyle birleşerek çok önem kazanmış, iş hacmi genişlemiştir. Bu birleşmenin sağlanmasından sonra evkaf-ı Haremeyn nezareti dört memuriyetle yönetilmeye başlanmıştır. Bunlar: Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliği, Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği, Evkaf-ı Haremeyn Mukataacılığı ve Darüssade yazıcılığıdır. 3 Haziran 1838 tarihinde Evkaf-ı Haremeyn Nezareti, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne katılmıştır. Aynı tarihte Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile Darphane Nezareti birleştirilmiş Evkaf-ı Hümayun nazırı Meclis-i Vükela'ya dâhil edilmiştir. Nafiz Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti", *DİA*, C.11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 523.

²³⁰ İbnü'l-emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsametdin, "Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırlarının Hal Tercümelere", s. 91-92.

²³¹ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 69.

²³² Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfları Rolü Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990, s. 87.

görevin kötüye kullanımı gibi pek çok husus hakkında devlet merkezini bilgilendirmiş ve bu konular Divan'da görüşüldükten sonra bir karara bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce hiçbir vazife ve memuriyet Divan-ı Hümayun kalemlerinden berat verilmedikçe itibar görmemekteydi²³³. Hatuniye Vakfi'na ait tayin kayıtlarında beratlar, berat sahibinin vefatı, görevden azledilmesi, başka bir yere taşınması ve kasriyed²³⁴ veya feragati yoluyla başkalarına verilirken; berat yenilenmesi durumu da fazlaca karşımıza çıkmaktadır.

Vakıfların çeşitli cihetlerinden birine sahip olan kişi vefat ettiğinde bu vazife kendi oğullarının içinden en yetkin olanına tevcih edilirdi. Eğer görevin devredileceği bir evladı yok ise devlet tarafından liyakatli bir kimse tayin olunurdu²³⁵. Babanın ölümüyle boşalan görev başkasına verilirse oğlunun yaptığı müracaat geçerli sayılırdı. Azil yoluyla kişinin görevine son verildiği kayıtlarda azledilme sebebi belirtildikten sonra yeni görevlinin kim olacağı, beratının verildiği tarih ve ne kadar ücret alacağı belirtilmiştir²³⁶. Kasriyed yoluyla veya feragat ederek görevini bırakan kişilerin ellerindeki görevleri, başka bir göreve mutasarrıf olmak şartıyla ve oğlunun veya başka bir görevlinin adını belirterek onlara verilmesini sağladığı durumlar mevcuttur²³⁷. Ayrıca görevliler aldıkları berat karşılığında berat vergisi de vermekteydiler. Bu verginin miktarı beratların ön yüzünde yazının tersi istikametinde yer almaktadır²³⁸.

Görevli beratlarının yenilenmesi eski bir adet olup cülus münasebetiyle uygulanır ancak zayıden ve tahrirden dolayı veya görev süresinin bitimi²³⁹ sebebiyle de yenileme işlemi yapılmaktaydı. Osmanlı padişahları tahta geçtiklerinde

²³³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 205.

²³⁴ Kasr-ı yed, el çekme, çekilme, görevi kendi arzusuyla bırakmak anlamına gelmektedir.

²³⁵ ...bilâ veled vefât edip yeri hâlî ve hıdmet-i lâzimesi muattâl kalmağla....Dellâlbaşızade el-Hac Şakir Efendi ibni Mustafa Ağa'nın cihet-i mezkûreye ehliyet ve istihkâkı medîne-i mezkûre idaresinde ma'kud-ı meclis-i şer'i minberde evkaf muhasebecisi Mustafa Rakım Efendi ibni Mehmed Efendi dâ'ileri hazır olduğu lede'l-ımtihân zâhîr ve... T.Ş.S., 2034, 112/4, (25 Cemaziyelahir 1300/3 Mayıs 1883).

²³⁶ ...umûr-ı vakf ile tekayyüdü olmağıp kendi hevâsında olduğu sebebden ref' olunan Mehmed yerine bin kırk üç rebülahirinin guresinden... T.Ş.S., 1828, 96/2, (5 Rebiülevvel 1043/9 Eylül 1633).

²³⁷ ... mutasarrıf olmak şartı ile hüsn-i ihtiyârımla feragât eyledim... T.Ş.S., 1818, 54/5, (1 Ramazan 972/2 Nisan 1565). ... yevmi iki akçe ile ser ihlashân olan Mevlâna Abdullah meclis-i şer'e gelip zikir olunan ser ihlashânlık iş bu ba'is-i tahrir Seyyid Mehmed bin Seyyid Ali nam kimesneye verilip kendüme dahi noktacılık verilmek şartıyla feragât eyledim deyü... T.Ş.S., 1818, 54/6, (1 Ramazan 972/2 Nisan 1668).

²³⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "Berat", *DİA*, C.5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 473.

²³⁹ T.Ş.S., 1846, 111/9, (21 Cemaziyelahir 1081/5 kasım 1670); T.Ş.S., 1889, 89/4, (4 Safer 1139/1 Ekim 1726).

yayımladıkları emirlerde “*serir-i saltanat-ı cihân-bâriye cülûs-ı hümayunum vâki olup umûmen tecdid-i berevât ferman olunmağla*” diyerek kayıtları bulunan bütün berat sahiplerinin beratlarını yenilemelerini istemişlerdir. Devlet, yenileme işleminden alınan vergilerle ek gelir sağlamakla birlikte kadro yoklaması da yapmaktadır. Ayrıca görevlilere birer devlet memuru olduklarını hatırlatarak timarlı sipahilerin ve diğer memurların imtiyazlı bir sınıf oluşturması önlenmek istenmektedir. Cûlus dolayısıyla yenilenen beratlardan yarım vergi alınırken teslim edilen eski beratın üzerine yenisinin verildiği tarih not edilirdi. Zayiinden dolayı verilen beratlarda beratı zayi olan kişinin yazdığı arzuhalden yola çıkılarak ilgili kalemlerdeki kayıtları yoklanır ve beratları o şekilde verilirdi. Bu tarz beratlardan alınan vergi Tanzimat’tan sonra çıkarılan tarifnamede normal şartlarda alınan berat vergisinin dörtte biri oranında olurdu. Her otuz yılda bir yapılan tahrirler neticesinde ücretlerinde değişiklik olan kişilerin beratları da yenilenirdi bunlara tahrir yenilenmesi sebebiyle yeniden berat verilirdi²⁴⁰.

2.2. Vakıf Görevlileri ve Görevleri

Şer’iyye Sicillerindeki kayıtlarda berat verilen tarih ile sicilin kaydedildiği tarihler farklı yazılmıştır. Genel itibariyle berat önceden verilmiş ve sicil kaydına bir süre sonra işlenmiştir. Okuyucuya kolaylık olması açısından, yazı içeriğinde Hicri tarihle belirtilen berat kayıtlarını Miladi takvim karşılığı olarak belirttikten sonra dipnotlarda sicilin yazıldığı tarihler hem Hicri hem Miladi olarak verilmiştir. Yalnızca mütevellî kayıtlarının bir kısmında bunun dışına çıkmıştır. Tarih çevirme kılavuzlarında Rumi takvim kullanımı, 1086 yılı itibariyle başlatılmasına rağmen tespit edildiği üzere daha önceki tarihlerde dahi mali işleri tanzim etmek adına güneş yılı esasına dayanan Rumi takvim kullanılmıştır. Mütevellilere beratlarının verildiği Hicri tarihin yer aldığı sicillerde bu tarihler Miladi takvime çevrilerek verilmiş fakat Rumi tarih kullanılanlar için beratların verildiği tarih değil görevde buldukları zaman dilimi yazılmıştır.

2.2.1. İdari Görevliler

2.2.1.1. Nazır

Nazırların denetim mekanizması olarak görev yaptığına yönelik bilgiyi daha önce tafsilatlı bir şekilde verdiğimiz için tekrara düşmemek adına burada nazırların

²⁴⁰ Yusuf İhsan Genç, *Osmanlılar'da Beratlar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s. 42-44.

görev ve sorumluluklarından bahsedilmeyecektir. Nazırların görevlendirilmeleri hakkında müstakil kayıtlara rastlamamakla birlikte diğer görevlilerin tayin kayıtlarından çıkartabildiğimiz kadarıyla Hatuniye Vakfı'nda görev yapan nazırların isimleri ve görevde buldukları seneler Tablo 1'de belirtilmeye çalışılmıştır.

Haremeyn-i Şerifeyn Nezareti'nin Hatuniye Vakfı'nın denetimi için gönderdiği ve tamamı Dârüssaâde ağalarından oluşan nazırlar içerisinde ulaşabildiğimiz ilk isim Hacı Mustafa Ağa'dır. Daha sonra nazır olanların isimleri tabloda gösterildiği gibi olmakla birlikte 1719-1735 arasında nezareti elinde bulunduran Hacı Beşir Ağa iken 1736'da İbrahim Ağa ismiyle karşılaşılmıştır. Ardından 1737-1758 tarihleri arasında nezaretin tekrar Hacı Beşir Ağa ismiyle anıldığına tanık olunmuştur. Burada iki ayrı dönemde nazırlık yapan Hacı Beşir Ağa'nın isim benzerliğinden kaynaklanmayıp tek kişi olduğu düşünülürse yaklaşık kırk sekiz sene görev yaparak nezareti en uzun süre elinde bulunduran isim olduğu söylenebilir. 1758 sonrasında nazır olanlarla ilgili elimizdeki tek bilgi ise 1812 yılında Kasım Ağa'nın bu görevde bulunmuş olduğudur.

Tablo 1: Hatuniye Vakfı'nın Denetiminden Sorumlu Nazırlar²⁴¹

Görev Yapan Nazırın İsmi	Görev Yaptığı Seneler
Hacı Mustafa Ağa	?-1620
İsmail Ağa	1620-1622
Süleyman Ağa	1622-?
İdris Ağa	?-1632-1636-?
Sümbül Ağa	?-1649
Mehmet Ağa	1649-1651
Süleyman Ağa	1651-1652
Behram Ağa	1652-1655
Dilaver Ağa	1656-1657
Mehmet Ağa	1658-1663
Abbas Ağa	1663-1664
Musli Ağa	1665-1668
Abbas Ağa	1669-1671
Yusuf Ağa	1672-1682
Hacı Mustafa Ağa	1688-1690
Ahmet Ağa	1690-1691
Nezir Ağa	1692-1694
İshak Ağa	1695-1696

²⁴¹ T.Ş.S., 129/1, (27 Cemaziyelahir 1029/30 Mayıs 1620); T.Ş.S., 1822, 65/2, (10 Şaban 1031/20 Haziran 1622); T.Ş.S., 1822, 69/5, (4 Ramazan 1031/13 Temmuz 1622); T.Ş.S., 1822, 63/1, (17 şaban 1031/27 Haziran 1622); T.Ş.S., 1824, 39/4, (22 Muharrem 1042/9 Ağustos 1632); T.Ş.S., 1828, 162/1, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); T.Ş.S., 1828, 96/2, (5 Rebiülevvel 1043/9 Eylül 1633); T.Ş.S., 1832, 74/1, (12 Şevval 1060/8 Ekim 1650); T.Ş.S., 1832, 85/6, (20 Zilhicce 1061/4 Aralık 1651); T.Ş.S., 1831, 87/3, (23 Zilhicce 1059/28 Aralık 1649); T.Ş.S., 1834, 61/3, (2 Şevval 1063/26 Ağustos 1653); T.Ş.S., 1836, 56/9, (1 Rebiülahir 1067/17 Ocak 1657); T.Ş.S., 1936, 62/3, (Ramazan 1069/Mayıs-Haziran 1659); T.Ş.S., 1936, 62/3, (Ramazan 1069/Mayıs-Haziran 1659); T.Ş.S., 1837, 85/1, (3 Rebiülevvel 1069/29 Kasım 1659); T.Ş.S., 1842, 75/2, (22 Rebiülevvel 1075/ 13 Ekim 1664); T.Ş.S., 1843, 71/4, (20 Şaban 1076/25 Şubat 1666); T.Ş.S., 1845, 75/2, (27 Şevval 1079/30 Mart 1669); T.Ş.S., 1862, 99/6, (12 Cemaziyelevvel 1108/7 Aralık 1696); T.Ş.S., 1874, 150/4, (20 Safer 1126/7 Mart 1714); T.Ş.S., 1898, 141/4, (17 Şaban 1147/12 ocak 1735); T.Ş.S., 1900, 108/1, (23 Zilhicce 1148/5 Mayıs 1736); T.Ş.S., 1830, 90/5, (4 Rebiülahir 1053/22 Haziran 1643); T.Ş.S., 1830, 86/9, (17 Şaban 1053/31 Ekim 1643); T.Ş.S., 1833, 75/3, (22 Cemaziyelahir 1062/31 Mayıs 1652); T.Ş.S., 1833, 75/5, (13 Şevval 1062/17 Eylül 1652); T.Ş.S., 1833, 82/4, (8 Recep 1063/4 Haziran 1653); T.Ş.S., 1839, 25/4, (2 Muharrem 1072/28 Ağustos 1661); T.Ş.S., 1843, 71/5, (23 Şevval 1075/9 Mayıs 1665); T.Ş.S., 1843, 61/3, (23 Cemaziyelevvel 1077/21 Kasım 1666); T.Ş.S., 1844, 98/4, (24 Zilkade 1077/18 Mayıs 1667); T.Ş.S., 1844, 94/2, (1073/1662-1663); T.Ş.S., 1845, 74/4, (3 Rebiülevvel 1079/11 Ağustos 1668); T.Ş.S., 1845, 74/5, (5 Safer 1079/15 Temmuz 1668); T.Ş.S., 1845, 65/7, (3 Rebiülahir 1078/22 Eylül 1667); T.Ş.S., 1846, 80/14, (5 Şevval 1080/16 Şubat 1670); T.Ş.S., 1847, 75/3-4, (4 Ramazan 1083/ 24 Aralık 1672); T.Ş.S., 1855, 99/1, (7 Recep 1098/19 Mayıs 1687); T.Ş.S., 1855, 155/3, (7 Cemaziyelevvel 1099/10 Mart 1688); T.Ş.S., 1857, 108/2, (17 Muharrem 1101/31 Ekim 1689); T.Ş.S., 1857, 127/2, (13 Şevval 1101/20 Temmuz 1690); T.Ş.S., 1859, 119/2, (17 Zilkade 1102/12 Ağustos 1691); T.Ş.S., 1857, 114/1, (15 Rebiülahir 1101/26 Ocak 1690); T.Ş.S., 1859, 96/5, (2 Şaban 1103/19 Nisan 1692); T.Ş.S., 1859, 88/1, (12 Şaban 1103/29 Nisan 1692); T.Ş.S., 1863, 66/5, (27 Zilkade 1109/6 Haziran 1698); T.Ş.S., 1861, 114/4, (24 Cemaziyelevvel 1105/21 Ocak 1694); T.Ş.S., 1861, 130/9, (25 Ramazan 1106/9 Mayıs 1695); T.Ş.S., 1865, 22/2, (23 Cemaziyelevvel 1112/5 Kasım 1700); T.Ş.S., 1867, 85/1, (22 Cemaziyelahir 1114/13 Kasım 1702); T.Ş.S., 1867, 113/1, (2 Cemaziyelahir 1115/ 13 Ekim 1703); T.Ş.S., 1868, 112/2, (Evahir-i Zilhicce 1116/15-25 Nisan 1705); T.Ş.S., 1871, 80/1, (13 Şaban 1123/26 Eylül 1711); T.Ş.S., 1874, 173/2, (22 Rebiülevvel 1127/28 Mart 1715); T.Ş.S., 1877, 84/2, (17 Recep 1131/5 Haziran 1719); T.Ş.S., 1900, 99/1, (3 Cemaziyelahir 1150/28 Eylül 1737); T.Ş.S., 1923, 118/2, (13 Zilhicce 1171/18 Ağustos 1758); T.Ş.S., 2111, (50/2, (24 Recep 1227/3 Ağustos 1812).

Hacı Ali Ağa	1697-?
Hacı Nezir Ağa	?-1700-1703
Abdurrahman Ağa	1704
Süleyman Ağa	1705-1711
Mehmet Ağa	1714-?
Hacı Beşir Ağa	1719-1735
İbrahim Ağa	1736
Hacı Beşir Ağa	1737-1758
Kasım Ağa	1812

2.2.1.2. Mütevellî

Mütevellî, vakfiye şartları ve şer'î hükümler çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek adına görevlendirilen kişilerdir. Mütevellînin görevleri, vakfın hesaplarını ve personelini denetlemek, vergilerin düzenli olarak toplanmasını sağlamak ve gerekli harcamaları yapmaktır²⁴².

Osmanlı belge dilinde mütevellîlerin görevlendirilmeleri ve yaptıkları işleri ifade etmek için çoğunlukla tevliyet tabiri kullanılmaktadır. Bir vakfın birden fazla mütevellîsi olduğu gibi bir mütevellînin uhdesinde de birden fazla vakıf tevliyeti olabilmektedir; fakat tevliyet ve nezaret görevinin aynı şahısta birleşmesi uygun değildir. Zira bir kişinin aynı anda hem denetleyen hem de denetlenen konumunda yer almasının uygun olmadığı düşünülmektedir²⁴³. Bazı vakıflarda birden fazla mütevellî olduğu bilinmekte ise de Hatuniye Vakfı'na ait kayıtlarda bu şekilde bir uygulamaya rastlanmamıştır. Büyük ölçekli sultan vakıflarında olduğu gibi Hatuniye Vakfı mütevellîliği de bir memuriyet kisvesine bürünmüştür. Mütevellîlik görevini yerine getirenler erkek olabileceği gibi kadınların da mütevellî olduğu kayıtlar²⁴⁴ da mevcuttur. Fakat çalışmamız esnasında böyle bir uygulamaya rastlanmamıştır. Hatuniye Vakfı'nda mütevellî olacak kişiler nazırların arzı neticesinde tayin olunmaktadır. Görev süreleri ise ölüm veya usulsüzlük gibi durumlar dışında genellikle bir yıllığına verilmişken bazı özel durumlarda iki, üç veya dört yıllığına tevliyet verildiği de görülmüştür. Mütevellî olan kişilerin görevini yerine getirdikten

²⁴² Salih Pay, "Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi", *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 493; Tijen Sabırlı, *Vakfiyesi ve Muhasebe Kayıtları Işığında Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.18.

²⁴³ Nafiz Öztürk, "Mütevellî", *DİA*, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 217-218.

²⁴⁴ Örneğin Kütahya'da Hacı Mesih Zade El-Hac Süleyman Ağa bin Salih Vakfı'na ait vakfiyede mütevellî olan İbrahim Efendi'nin vefatıyla yerine mütevellîye olarak eşi Şerife Hanım'ın tevliyeti devralacağı belirtilmiştir. *VGMA.VD.*, 601/166. Ayrıca 16. yüzyılda Halep'te çok sayıda kadın mütevellî bulunuyordu. Gülcan Avşin Güneş, "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Vakıf", *Vakıf ve Toplum Dergisi*, S. 6, Türkiye Diyanet ve Vakıf Görevlileri Sendikası Yayınları, Mayıs 2018, s. 28.

sonra günlük olarak kaydedilen meblağı aydan aya Hatuniye Vakfı mahsulünden alacakları belirtilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Hatuniye Vakfı'nda mütevellilik yapan kişiler, tayinleri sırasında görev yapan nazırların isimleriyle birlikte, kronoloji takip edilerek; görev süreleri ve almış oldukları ücretlerle birlikte Tablo 2'de verilmiştir. Araştırmamız sırasında 15 Nisan 1562 tarihine kadar müteveli olarak karşımıza bir isim çıkmamış ve bu tarihte Hatuniye Vakfı mütevellisinin Mevlana Abdurrahman olduğu tespit edilmiştir. 20 Haziran 1622'de kırk ikinci bölümde, kırk akçe ulufe ile sipahi²⁴⁵ olan Mehmet Hüseyin, Nazır İsmail Ağa'nın arzıyla kendi ulufesi karşılığında Mustafa'nın yerine müteveli olmuştur. Buradaki tayin kaydında bahsedildiği gibi asker kökenli olanların vakıflarda görev yaptığı anlaşılıyor.

17. yüzyıla gelindiğinde akçenin taşışlar yüzünden değer kaybetmesi ve fiyat artışları karşısında ulufelere zam yapılmadığı ancak kapıkullarının askerlik dışı mesleklere yönelmesine de karşı çıkılmadığı belirtilmektedir. Emekli durumunda olan bazı kapıkullarının ulûfelerinin ise cami vakıfları tarafından karşılandığı kaydedilmiştir²⁴⁶.

5 Ekim 1633'te doksan sekizinci bölümde sipahi olan Mehmet bin Ahmet isimli serdar günlük on sekiz akçe ile müteveli olmuştur. Ulufe sahibi olan sipahilerin ulufeleri karşılığında mütevellilik yaptığına dair karşımıza çıkan örnekler bize devletin buradan bir katkı sağladığını göstermektedir. Zira alacakları ulufelerin vakıflar yoluyla karşılanmış olması bir nevi devletin üzerindeki maddi yükü azaltmaktadır.

25 Eylül 1634'te sipahi Mehmet bin Ahmet'in yerine Bevvap Mehmet günlük otuz akçe ile göreve getirilmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere bir kişi vakıf bünyesinde birden fazla görev alabilmekteydi. Alınan ücretlerin tarihi açıdan artış göstermesi beklenmekteyse bile elde ettiğimiz kayıtlarda bir dalgalanma olduğu göze çarpmaktadır. Bu dalgalanmanın sebebi tam olarak tespit edilememiş olmakla birlikte vakfın mali gücü ile doğru orantılı olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca ulufe

²⁴⁵ Sipahiler, altı bölüğe ayrılan kapıkullarının en itibarlı grubudur. Belge dilinde “ebnâ-i sipâhiyân” şeklinde kaydedilmişken bu tabirin bütün kapıkulları için kullanıldığı durumlar da mevcuttur. Erhan Afyoncu, “Sipahi”, *DİA*, C. 37, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 256. Ayrıca sipahiler bölüğü, taşıdıkları bayrak dolayısıyla “kırmızı bayrak” adıyla da anılmıştır. Abdülkadir Özcan, “Altı Bölük”, *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 531.

²⁴⁶ Mehmet Mert Sunar, “Ulûfe”, *DİA*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s.125.

sahibi kapıkullarının mütevellî olmaları durumunda sahip oldukları ulufe miktarı üzerinden maaş alacak olmaları bu dalgalanmanın diğer ayağını oluşturmaktadır.

11 Mart 1665'ten itibaren Hatuniye Vakfı'na ait cami, medrese ve imaretin gerekli olan tamiratlarını yaptırdıktan sonra mütevellîlik görevini de yerine getirmesi için üç seneliğine vakfın tevliyeti Zeynel Abidin'e verilmiştir. Burada dikkati çeken husus tevliyetin üç seneliğine verilmiş olmasıdır. Diğer tayin kayıtlarının bir kısmında süre belirtilmemişken genelde tevliyetler bir seneliğine verilmekteydi. Eğer mütevellî görevde bulunduğu süre içerisinde vefat ederse o seneyi tamamlaması için başka birisi görevlendirilirdi. Farklı bir açıdan değerlendirecek olursak bir senesi dolan mütevellînin tekrar tevliyeti alabilmesi için berat yenilemesi gerekmekteydi. Buradaki görev süresinin üç sene olmasını vakıf binalarında ihtiyaç duyulan tamirata bağlayabiliriz. Zira tamire muhtaç olan yerler için bir senelik süre yetersiz sayılabilirdi.

11 Mart 1684'ten itibaren tevliyet Mustafa isimli kişiye verilmiş ancak Mustafa görevi devralmadan vefat etmiştir. Böylece tevliyet aynı tarihten başlayarak iki seneliğine günlük elli akçe ile Mehmet'e verilmiştir. Lakin 29 Haziran 1684 tarihli beratla 1685 senesi tevliyeti Mehmet yerine Mustafa'ya verilmiştir. Burada mütevellîlik iki seneliğine Mehmet'e verilmiş olmasına rağmen bir sene sonra yerine Mustafa tayin edilmiştir.

Hatuniye Vakfı'nın 1716 senesi tevliyetinde ise farklı bir durumla karşılaşmıştır. Tevliyete talip olan Mahmut, Hacı İlyas, Mehmet ve Ahmet isimli kişiler arasında müzayede düzenlenmiş ve bin beş yüz kuruşa bin yedi yüz elli kuruş daha ekleyerek bu meblağı Haremeyn hazinesine bağış olarak sunan Mahmut, Ahmet'in yerine mütevellî olmuştur. Müzayede usulü ile yapılmış olması bu atamayı diğerlerinden farklı kılmıştır. Çünkü daha önceki mütevellî atamaları usulsüzlük, liyakatsizlik, ölüm ya da görev süresinin tamamlanmasıyla başka bir kişiye devredilerek gerçekleşmiştir. Buradaki bilgilerden yola çıkarak, Mahmut'tan önceki dönemde mütevellî olan Ahmet'in bin beş yüz akçe bağış yaparak tevliyete sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Alışılmışın dışında bir mütevellî tayini ise 1722 senesi için gerçekleşmiştir. Burada günlük elli akçe ile 1717 senesinde mütevellî olan Hacı Ömer'in Hatuniye Vakfı'ndan bin kuruş alacağı vardır. İsmail, bu meblağı kendi malından vermek

şartıyla ve hatta vakıf hizmetlilerine ödenecek olan tutarı da karşılayacağını beyan ederek günlük elli akçe ile iki seneliğine mütevellî tayin edilmiştir. İsmail'in böyle bir yükün altına girmesinin sebebi mütevellî ücretlerinin yüksek oluşu ve bu görevin toplum nezdinde kendisine kazandıracığı statü ile açıklanabilir. Zira Hatuniye Vakfı gibi hacimli bir vakfın yöneticisi olmak o dönemki toplum içerisinde önemli bir ayrıcalık sayılabilirdi.

1758 ve 1759 senesi tevliyeti vekâleten Hacısalihzâde Hasan Ağa'ya verilmiştir. Ancak Hasan Ağa iki seneden fazla faal olarak görevde bulunmuştur²⁴⁷. Bu sebeple tevliyetin vekâleten değil asaleten verilmiş olduğu düşünülmektedir.

1764 senesi itibariyle Mehmet Ağa mütevellî olmuştur fakat Mehmet Ağa mütevellî iken Fatsa, Terme ve Pazarsuyu Cibayetlerine ait gelirleri zimmetine geçirdiği için yerine Mehmet Efendi tayin edilmiştir. Elde edebildiğimiz son mütevellî kaydı ise geç tarihli olmakla birlikte 1813 senesi tevliyetini elinde bulunduran Ali Ağa'ya aittir.

²⁴⁷ BOA, C.DH., 36/1786. (29 Şevval 1173/14 Haziran 1760); T.Ş.S., 1925, 34/2, (12 Muharrem 1174/24 Ağustos 1760). Hasan Ağa tevliyeti elinde bulundurduğu süre boyunca Trabzon'da meydana gelen eşkıyalık hareketlerine karşı devlet yanlısı bir politika izlemiştir. Konuya ait detaylar çalışmamızın son bölümünde işlenecektir.

Tablo 2: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan Müttevelliler²⁴⁸

Müttevellinin İsmi	Görev Tarihi	Nazırın İsmi	Günlük Ücreti (Akçe)
Mevlana Abdurrahman	?-15 Nisan 1562-?	?	?
Hacı Nasuh	?-5 Nisan 1590-?	?	?
İbrahim Ağa	?-24 Mart 1621-12 Şubat 1622	İsmail Ağa	50
İbrahim Ağa	?-16 Aralık 1621-?	?	?

²⁴⁸ Hatuniye Vakfı'nda müteveli olan kişilerin bilgilerine ait atflar toplu şekilde tek dipnot halinde verilmiştir. Diğer görevliler için oluşturulan tablolarda da aynı yöntem izlenecektir. *BOA, TS.MA.d.*, 4326_2, (1 Muharrem 1106/22 Ağustos 1694); *BOA, MAD.d.*, 1806, 5/2, (29 Cemaziyelevvel 998/5 Nisan 1590); *BOA, D.HMH.GLBHd.*, 21907/4, (1 Mart 1186/12 Mart 1773); *BOA, D.HMH.GLBHd.*, 21908/4, (1 Mart 1191/12 Mart 1778); *BOA, D.HMH.GLBHd.*, 21909/4, (1 Mart 1192/12 Mart 1789); *BOA, İE.ŞKRT*, 309, (16 Zilhicce 1142/2 Temmuz 1730); *T.Ş.S.*, 1817, 111/1, (10 Şaban 969/15 Nisan 1562); *T.Ş.S.*, 1821, 100/2, (Evasıt-ı Şaban 1030/30 Haziran-9 Temmuz 1621); *T.Ş.S.*, 1821, 84/1, (Evail-i Cemaziyelevvel 1030/24 Mart-2 Nisan 1621); *T.Ş.S.*, 1822, 58/5, (15 Muharrem 1032/19 Kasım 1622); *T.Ş.S.*, 1822, 9/2, (1 Safer 1031/16 Aralık 1621); *T.Ş.S.*, 1834, 36/15, (7 Zilhicce 1064/19 Ekim 1654); *T.Ş.S.*, 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat 9 Mart 1663). *T.Ş.S.*, 1839, 6/1, (Evasıt-ı Zilkade 1073/16-25 Haziran 1663); *T.Ş.S.*, 1847, 5/5, (6 Ramazan 1083/26 Aralık 1672); *T.Ş.S.*, 1847, 10/6,11/1, (Evahir-i Zilhicce 1083/8-17 Nisan 1673); *T.Ş.S.*, 1852, 14/4, (10 Rebiülahir 1091/10 Mayıs 1680); *T.Ş.S.*, 1852, 44/3, (11 Zilkade 1091/3 Aralık 1680); *T.Ş.S.*, 1847, 81/3, (10 Zilkade 1082/9 Mart 1672); *T.Ş.S.*, 1852, 15/3, (14 Rebiülahir 1091/14 Mayıs 1680); *T.Ş.S.*, 1855, 74/4, (20 Cemaziyelahir 1097/14 Mayıs 1686); *T.Ş.S.*, 1857, 50/5, (24 Safer 1102/27 Kasım 1690); *T.Ş.S.*, 1859, 68/2, (22 Safer 1103/14 Kasım 1691); *T.Ş.S.*, 1861, 98/3, (12 Zilkade 1105/5 Temmuz 1694); *T.Ş.S.*, 1863, 11/4, (3 Zilkade 1109/13 Mayıs 1698); *T.Ş.S.*, 1865, 11/1, (2 Recep 1112/13 Aralık 1700); *T.Ş.S.*, 1870, 16/5, (22 Cemaziyelevvel 1119/21 Ağustos 1707); *T.Ş.S.*, 1873, 2/2, (27 Şaban 1124/29 Eylül 1712); *T.Ş.S.*, 1922, 66/3, (23 Safer 1169/28 Kasım 1755); *T.Ş.S.*, 1857, 151/2, (Evahir-i Şaban 1101/29 Mayıs-7 Haziran 1690); *T.Ş.S.*, 1870, 97/4-98/2, (Evahir-i Safer 1119/23 Mayıs-1 Haziran 1707); *T.Ş.S.*, 1873, 22/5, (7 Muharrem 1125/3 Şubat 1713); *T.Ş.S.*, 1916, 6/3, (15 Zilhicce 1158/8 Ocak 1746); *T.Ş.S.*, 1822, 69/5, (4 Ramazan 1031/13 Temmuz 1622); *T.Ş.S.*, 1822, 63/1, (17 şaban 1031/27 Haziran 1622); *T.Ş.S.*, 1824, 39/4, (22 Muharrem 1042/9 Ağustos 1632); *T.Ş.S.*, 1828, 96/2, (5 Rebiülevvel 1043/9 Eylül 1633); *T.Ş.S.*, 1828, 152/5, (Evahir-i Rebiülahir 1044/14-24 Ekim 1634); *T.Ş.S.*, 1828, 162/1, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); *T.Ş.S.*, 1831, 87/3, (23 Zilhicce 1059/28 Aralık 1649); *T.Ş.S.*, 1832, 74/1, (12 Şevval 1060/8 Ekim 1650); *T.Ş.S.*, 1832, 85/6, (20 Zilhicce 1061/4 Aralık 1651); *T.Ş.S.*, 1833, 80/3, (21 Şevval 1062/25 Eylül 1652); *T.Ş.S.*, 1834, 61/3, (2 Şevval 1063/26 Ağustos 1653); *T.Ş.S.*, 1834, 61/3, (2 Şevval 1063/26 Ağustos 1653); *T.Ş.S.*, 1836, 56/9, (1 Rebiülahir 1067/17 Ocak 1657); *T.Ş.S.*, 1936, 62/3, (Ramazan 1069/Mayıs-Haziran 1659); *T.Ş.S.*, 1936, 62/3, (Ramazan 1069/Mayıs-Haziran 1659); *T.Ş.S.*, 1837, 74/2, (12 Cemaziyelevvel 1068/15 Şubat 1658); *T.Ş.S.*, 1837, 85/1, (3 Rebiülevvel 1069/29 Kasım 1659); *T.Ş.S.*, 1842, 75/2, (22 Rebiülevvel 1075/13 Ekim 1664); *T.Ş.S.*, 1843, 71/4, (20 Şaban 1076/25 Şubat 1666); *T.Ş.S.*, 1845, 75/2, (27 Şevval 1079/30 Mart 1669); *T.Ş.S.*, 1846, 111/9, (21 Cemaziyelahir 1081/5 kasım 1670); *T.Ş.S.*, 1847, 81/1, (13 Şaban 1082/15 Aralık 1671); *T.Ş.S.*, 1847, 75/1, (25 Şaban 1083/16 Aralık 1672); *T.Ş.S.*, 1848, 79/3, (13 Recep 1086/3 Ekim 1675); *T.Ş.S.*, 1951, 132/4, (15 Cemaziyelahir 1090, 24 Temmuz 1679); *T.Ş.S.*, 1853, 117/2, (1 Rebiülevvel 1095/17 Şubat 1684); *T.Ş.S.*, 1857, 122/1, (15 Rebiülahir 1101/26 Ocak 1690); *T.Ş.S.*, 1862, 99/6, (12 Cemaziyelevvel 1108/7 Aralık 1696); *T.Ş.S.*, 1867, 113/1, (2 Cemaziyelahir 1115/13 Ekim 1703); *T.Ş.S.*, 1874, 150/4, (20 Safer 1126/7 Mart 1714); *T.Ş.S.*, 1880, 173/4, (2 Safer 1133/3 Aralık 1720); *T.Ş.S.*, 1880, 165/1, (22 Şaban 1133/18 Haziran 1721); *T.Ş.S.*, 1889, 89/4, (4 Safer 1139/1 Ekim 1726); *T.Ş.S.*, 1898, 182/13, (30 Şevval 1147/24 Mart 1735); *T.Ş.S.*, 1898, 141/4, (17 Şaban 1147/12 ocak 1735); *T.Ş.S.*, 1900, 108/1, (23 Zilhicce 1148/5 Mayıs 1736); *T.Ş.S.*, 1900, 108/1, (23 Zilhicce 1148/5 Mayıs 1736); *T.Ş.S.*, 1907, 137/1, (3 Cemaziyelevvel 1155/6 Temmuz 1742); *T.Ş.S.*, 1923, 6/6, (27 Muharrem 1173/20 Eylül 1759); *T.Ş.S.*, 1926, 32/2, (15 Zilkade 1176/28 Mayıs 1763); *T.Ş.S.*, 1927, 48/3, (1 Rebiülahir 1178/28 Eylül 1764); *T.Ş.S.*, 1927, 48/3, (1 Rebiülahir 1178/28 Eylül 1764); *T.Ş.S.*, 2111, 54/3, (?).

(Vekil Mehmet Çavuş)			
Sipahi Mustafa	13 Şubat 1622-19 Haziran 1622	Süleyman Ağa	50
Mehmet Hüseyin	20 Haziran 1622-?	İsmail Ağa	40
Hasan Bey (Vekil Ömer Beşe)	?-19 Kasım 1622-?	?	?
Mustafa	?-6 Ağustos 1632	İdris Ağa	50
Mehmet	7 Ağustos 1632-4 Ekim 1633	İdris Ağa	50
Mehmet bin Ahmet	5 Ekim 1633-24 Eylül 1634	İdris Ağa	18
Bevrap Mehmet	25 Eylül 1634-12 Ekim 1635	İdris Ağa	30
Bevrap Mehmet	13 Ekim 1635-?	İdris Ağa	50
Ahmet	?-22 Aralık 1649	Mehmet Ağa	30
İbrahim	23 Aralık 1649-7 Ekim 1650	Mehmet Ağa	30
Mir Mehmet	8 Ekim 1650-31 Ekim 1651	Mehmet Ağa	30
İbrahim	1 Kasım 1651-14 Eylül 1652	Süleyman Ağa	30
Mustafa	15 Eylül 1652-10 Mart 1653	Behram Ağa	50
Osman Ağa	11 Mart 1653-19 Ekim 1654-?	Behram Ağa	50
Sadık	11 Mart 1656-13 Ocak 1657	Dilaver Ağa	?
Abdurrahman Ağa ²⁴⁹	?-25 Nisan 1656-?	?	?
Mehmet	14 Ocak 1657-10 Mart 1657	Dilaver Ağa	?
Mustafa	11 Mart 1657-1 Mart 1658	Dilaver Ağa	?
Süleyman	2 Mart 1658-10 Mart 1659	Mehmet Ağa	50
Mustafa	11 Mart 1659-10 Mart 1660	Mehmet Ağa	?
Hacı Ahmet	?-28 Şubat-9 Mart 1663-?	?	?
İbrahim Ağa bin Mehmet Ağa	?-16-25 Haziran 1663-?	?	?
Mustafa	11 Mart 1664-10 Mart 1665	Musli Ağa	30

²⁴⁹ T.Ş.S., 1835, 42/8, (1 Recep 1066/25 Nisan 1656). Tamirat vesilesiyle görülen mahkemede müteveli Abdurrahman Ağa olarak kayıtlıdır. Bir üst sırada yer alan Sadık'ın ölümüyle yerine Mehmet'in müteveli olduğu tayin kayıtlarında sabittir ancak Abdurrahman Ağa'nın aradaki zaman içerisinde müteveli olarak görülmesi Sadık'ın müteveli olduktan kısa süre sonra hayatını kaybettiğini düşündürmektedir.

Zeynel Abidin	11 Mart 1665-10 Mart 1668	Musli Ağa	?
Mehmet	11 Mart 1668-10 Mart 1669	Abbas Ağa	30
Mehmet (aynı kişi)	11 Mart 1669-10 Mart 1670	Abbas Ağa	30
Mehmet (aynı kişi)	11 Mart 1670-10 Mart 1671	Abbas Ağa	30
Seyyid Osman Ağa bin Mehmet	11 Mart 1671-10 Mart 1672	Yusuf Ağa	30
Seyyid Osman Ağa (Vekil Sıtkı Bey)	?-9 Mart 1672-?	?	?
Şakir	11 Mart 1672-10 Mart 1673	Yusuf Ağa	50
Hacı Mehmet Ağa (Vekil Selim Ağa bin Mehmet)	?-8-17 Nisan 1673-?	?	?
Hüseyin/Hasan Ağa bin Mehmet Ağa	11 Mart 1676-10 Mart 1679	Yusuf Ağa	50
Mustafa	11 Mart 1679-10 Mart 1680	Yusuf Ağa	50
Ahmet Ağa bin Hacı Bali Ağa	?-10 Mayıs 1680-3 Aralık 1680-?	?	?
Mustafa	11 Mart 1684	Yusuf Ağa	50
Mehmet	11 Mart 1684-10 Mart 1685	Yusuf Ağa	50
Mustafa	11 Mart 1685-?	?	?
Hacı Abdullah Ağa	?-14 Mayıs 1686-?	?	?
Hacı Abdullah Ağa bin Hacı Şahin	?-27 Kasım 1690-?	?	?
Abdullah Ağa	11 Mart 1690-10 Mart 1691	?	?
Hacı Hasan Ağa	11 Mart 1691-10 Mart 1692	?	?
Abdullah Ağa ²⁵⁰	11 Mart 1692-10 Mart 1695	?	?
Ahmet	11 Mart 1695-10 Mart 1697	?	?
İsmail	11 Mart 1697-10 Mart 1698	Hacı Ali Ağa	50
Abdullah Ağa bin	?-13 Mayıs 1698-?	?	?

²⁵⁰ Abdullah Ağa'nın önceki mütevellilik döneminde yaptırdığı tamiratlardan dolayı vakıftan 87070 akçe alacağı bulunmaktaydı. Bu alacağından vazgeçmesi şartıyla 11 Mart 1692'de tekrar üç seneliğine müteveli olmuştur. *T.Ş.S.*, 1859, 68/2, (22 Safer 1103/14 Kasım 1691); *T.Ş.S.*, 1861, 98/3, (12 Zilkade 1105/5 Temmuz 1694).

Şahin Ağa			
Abdullah Ağa	11 Mart 1699-10 Mart 1701	?	?
Ağazâde Murtaza	11 Mart 1701-?	?	?
Hacı Abdullah	?-12 Mart 1704-11 Mart 1705	Abdurrahman Ağa	?
Süleyman (Yeniçeri)	?-23 Mayıs-1 Haziran 1707-?	?	?
(Vekil) Ahmet Ağa	?-21 Ağustos 1707-?	?	?
İsmail Bey bin Yakup Bey	12 Mart 1710-11 Mart 1712	?	?
Mahmut Ağa bin Mustafa	12 Mart 1712-3 Şubat 1713-?	?	?
Hacı İbrahim	12 Mart 1714-11 Mart 1715	Mehmed Ağa	50
Ahmet	12 Mart 1715-11 Mart 1716	?	?
Mahmut	12 Mart 1716-11 Mart 1717	?	?
Hacı Ömer	12 Mart 1717-11 Mart 1718	?	50
Salim Mehmet	12 Mart 1721-11 Mart 1722	Hacı Beşir Ağa	50
İsmail	12 Mart 1722-11 Mart 1724-?	Hacı Beşir Ağa	50
Hüseyin	?-12 Mart 1726-11 Mart 1728	Hacı Beşir Ağa	?
Murtaza Ağa	?-2 Temmuz 1730-?	?	?
Mehmet Ağa	12 Mart 1734-11 Mart 1735	Hacı Beşir Ağa	50
Hüseyin	12 Mart 1735-11 Mart 1736	?	?
Mahmut	12 Mart 1736-11 Mart 1737	İbrahim Ağa	50
Üçüncüzâde Ömer Paşa	12 Mart 1741-11 Mart 1742	Hacı Beşir Ağa	50
Salih	?-8 Ocak 1746-?	?	?
Ömer	12 Mart 1754-11 Mart 1755	?	?
Osman	12 Mart 1755-?	?	?
Hacısalihzâde Hasan Ağa	12 Mart 1758-24 Ağustos 1760-?	?	?
Trabzon Alaybeyi Şatırzâde Ömer Ağa	12 Mart 1763-11 Mart 1764	?	?
Mehmet Ağa	12 Mart 1764-11 Mart 1765-?	?	?
Ömer Ağa	12 Mart 1773-11 Mart	?	?

	1774		
İsmail Ağa	12 Mart 1778-11 Mart 1779	?	?
Seyyid Ali Ağa	12 Mart 1779-11 Mart 1780	?	?
Ali Ağa	?-13 Mart 1813-12 Mart 1814-?	?	?

2.2.1.3. Câbi

Büyük ölçekli vakıflar, idari açıdan kolaylık sağlanması için cibâyet adı verilen bölgelere ayrılmıştır. Câbiler ise cibâyetlerdeki vakıf taşınmazlarının vergilerini toplamakla görevli olan tahsildar konumundaki kişilerdir. Uzak yerlerdeki vakıf arazilerinin gelirlerini tahsil edenlerin atlı olması sebebiyle bunlara câbi-i sūvâri ya da atlı câbi denilmektedir²⁵¹. Câbiler yaptıkları görev vesilesiyle mütevellinin işini büyük ölçüde hafifletmişlerdir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hatuniye Vakfı'nda câbilik yapan kişiler, tayinleri sırasında görev yapan nazırların isimleriyle, ne zaman tayin oldukları ve almış oldukları ücretlerle birlikte Tablo 3'te verilmiştir.

Hatuniye Vakfı'nda atlı câbilik görevinin kendisine verilmesi hususunda ricacı olan Osman, Nisan 1632'de günlük on beş akçe ile bu göreve tayin olmuştur. 8-18 Mart 1761 tarihli bir atlı câbi kaydında ise Hızır Çavuş, görevin kendisine verilmesi için ricacı olmuş ve günlük on dört akçe ile tayin edilmiştir. Bu örneklerden anlaşıldığı üzere görevlerin kendisine verilmesi için istekte bulunan kişilerin bu istekleri dikkate alınmaktadır.

Behram Ağa nezaretinde, Bayramlı Cibâyeti câbisi olan Yusuf'un yerine 25 Nisan 1665'te günlük beş akçe ile İbrahim geçmiştir. Burada câbilik verilen kişinin Bayramlı'da yerleşmiş olması görev yerine yakınlığın göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir. Vakfın merkezinin Trabzon'da olduğunu düşünürsek câbi tayinlerinin mesafeleri göz önünde bulundurulmuş yapıldığını söyleyebiliriz. Merkezdeki tahsil işlerini câbiler, merkeze yakın yerlerdeki atlı câbiler daha uzakta bulunan cibâyetlerdeki ise o bölgeden seçilen câbiler yerine getirmekteydi.

Musli Ağa'nın nazır olarak bulunduğu 16 Eylül 1667'de Akçaabat Cibâyeti câbiliğine ölen kardeşi Seyyid Mustafa'nın yerine günlük beş akçe ile Eyüp geçmiştir. Dolayısıyla câbinin vefatı sonrasında görevin aile içerisinde devri söz

²⁵¹ Mehmet İpşirli, "Câbi", *DİA*, C. 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 529.

konusu olabilmektedir. Yine Musli Ağa nezaretinde farklı bir tayin kaydına rastlanılmıştır. Burada Pazarsuyu câbisi Ali'nin öldüğü bildirilmiş ve yerine Mehmet isimli kişi getirilmiş, Ali'nin ölmediğinin anlaşılması üzerine günlük beş akçe ile görevi kendisine geri verilmiştir. Buradakine benzer kayıtlar diğer görevliler için de vuku bulmuştur. Berat bozdurulması olarak adlandırılan bu hususa suistimaller bölümünde ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

Akçaabat Cibâyeti câbisi olan Eyüp'ün kendi rızasıyla bu görevden feragat etmesiyle yerine Hacı Nezir Ağa'nın arzıyla 6 Haziran 1701'de Seyyid Ali Halife geçmiştir. Görevin bir başkasına geçişi esnasında rol oynayan durumlar genellikle vefat ve azledilme şeklinde gerçekleşmekteyken buradaki gibi kişinin kendi isteğiyle görevi bıraktığı durumlar da mevcuttur. Trabzon'da benzer bir görev değişiminin vakıf haricinde yaşandığına tanık oluyoruz. Mumhane civarında bulunan mescitte günlük beş akçe ile imam olan Seyyid Osman, kendi rızasıyla görevi kardeşi Seyyid Mehmet'e bırakmıştır²⁵².

Câbilik, koyun çobanlığı ve Akçaabat Pazarı'nda dellâlbaşılık hizmetlerini elinde bulunduran Hacı Mehmet'in ölümüyle câbilik görevi günlük dört akçe ile 29 Mayıs 1719'da Nazır Hacı Beşir Ağa'nın arzıyla Mehmet Halife'ye tevcih olunmuştur. Daha önce mütevellî kayıtlarında bahsedildiği gibi bir kişinin uhdesinde birden fazla görev olabilmekteydi.

²⁵² Belge içeriğinde Seyyid Mehmet'in imamlık vazifesini yerine getirebilecek nitelikte olduğu belirtilmiştir. *T.Ş.S.*, 1868, 84/1, (Evail-i Zilhicce 1115/6-15 Nisan 1704).

Tablo 3: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan Câbiler²⁵³

Câbinin İsmi ve Görev Yeri	Görev Tarihi	Nazırın İsmi	Günlük Ücreti (Akçe)
İbrahim bin Abdullah (Maçka, Mesariye Mesih Bey K.)	?-28 Kasım 1557-?	?	?
Ahmet Ağa (Hoşoğlan)	?-15 Nisan 1562-?	?	?
Cafer bin Abdullah (Pazarsuyu)	?-16 Nisan 1562-?	?	?
Hüseyin (Merkez, Hoşkirasyo K.)	?-4 Ekim 1565-?	?	?
Ahmet Ağa bin Abdullah (Maçka, Zulmera K.)	?-27 Ocak 1566-?	?	?
İsmail Ağa bin Yusuf (Akçaabat)	?-8 Mart 1566-?	?	?
Zülfikar (Mimare)	?-22 Şubat-2 Mart 1632-?	?	?
Osman (Atlı Câbi)	21-30 Nisan 1632-?	?	15
Ali Çelebi bin Ahmet (Pulathane ²⁵⁴)	?-12-21 Aralık 1642-?	?	?
Ali (Samaruksa ²⁵⁵)	?-11 Şubat-21 Mart 1633-?	?	?

²⁵³ T.Ş.S., 1815, 41/7, (6 Safer 965/28 Kasım 1557); T.Ş.S., 1817, 111/1, (10 Şaban 969/15 Nisan 1562); T.Ş.S., 1817, 111/8, (11 Şaban 969/16 Nisan 1562); T.Ş.S., 1818, 83/2, (9 Rebiülevvel 973/4 Ekim 1565); T.Ş.S., 1818, 36/5, (6 Recep 973/27 Ocak 1566); T.Ş.S., 1818, 59/5 (16 Şaban 973/8 Mart 1566); T.Ş.S., 1832, 75/10, (25 Rebiülevvel 1061/18 Mart 1651); T.Ş.S., 1824, 35/7, (Evail-i Şaban 1042/11-20 Şubat 1633); T.Ş.S., 1824, 76/5, (Evail-i Ramazan 1042/12-21 Mart 1633); T.Ş.S., 1829, 16/9, (Evahir-i Ramazan 1052/12-21 Aralık 1642); T.Ş.S., 1863, 57/5, (Evail-i Cemaziyelevvel 1109/15-24 Kasım 1697); T.Ş.S., 1863, 62/1, (21 Muharrem 1109/9 Ağustos 1697); T.Ş.S., 1824, 36/2, (Evail-i Şevval 1041/21-30 Nisan 1632); T.Ş.S., 1830, 90/5, (4 Rebiülahir 1053/22 Haziran 1643); T.Ş.S., 1839, 25/4, (2 Muharrem 1072/28 Ağustos 1661); T.Ş.S., 1839, 23/4, (3 Zilkade 1073/9 Haziran 1663); T.Ş.S., 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat 9 Mart 1663); T.Ş.S., 1843, 73/1, (17 Şevval 1076/22 Nisan 1666); T.Ş.S., 1843, 71/5, (23 Şevval 1075/9 Mayıs 1665); T.Ş.S., 1843, 61/3, (23 Cemaziyelevvel 1077/21 Kasım 1666); T.Ş.S., 1844, 106/1, (23 Rebiülahir 1078/12 Ekim 1667); T.Ş.S., 1845, 65/7, (3 Rebiülahir 1078/22 Eylül 1667); T.Ş.S., 1850, 15/4, (3 Şaban 1088/1 Ekim 1677); T.Ş.S., 1866, 70/1, (3 Muharrem 1113/10 Haziran 1701); T.Ş.S., 1877, 84/2, (17 Recep 1131/5 Haziran 1719). Bu sicilde *câbi-i müşâhere* tabiri geçmektedir. Bu tabirin aylık kiralanan câbilik anlamında kullanıldığı düşünülmektedir. T.Ş.S., 1923, 24/3, (Evail-i Şaban 1174/8-18 Mart 1761).

²⁵⁴ Kayıtlarda *Blatna*, *Balatna*, *Bolatna* veya *Platna* şeklinde ifade edilen bölge Akçaabat'ın sahil kesiminde yer alan *Pulathane*'dir. Günümüzde bu isimle anılıyor olması sebebiyle çalışmamız süresince *Pulathane* ismi kullanılacaktır.

²⁵⁵ Maçka civarında bulunan bir bölgedir.

Hasan (Atlı Câbi)	?-16 Haziran 1643	?	15
İbrahim (Atlı Câbi)	17 Haziran 1643-?	Sümbül Ağa	15
Ali (Pulathane)	?-18 Mart 1651-?	?	?
Hamza (Atlı Câbi)	?-6 Şubat 1661	?	5
Mehmet (Atlı Câbi)	7 Şubat 1661-?	Mehmet Ağa	5
Ali Çelebi (Atlı Câbi)	?-28 Şubat-9 Mart 1663-?	?	?
Satılmış (Pulathane)	?-17 Mart 1663	?	5
Seyyid Mustafa (Pulathane)	18 Mart 1663	Mehmet Ağa	5
Ali (Pazarsuyu)	?-21 Ocak 1665	?	5
Mehmet	22 Ocak 1665-?	Musli Ağa	5
Yusuf (Bayramlı)	?-24 Nisan 1665	?	5
İbrahim	25 Nisan 1665-?	Behram Ağa	5
Ali (Atlı Câbi)	?-22 Aralık 1666	?	5
Mehmet	23 Aralık 1666-?	Musli Ağa	5
Seyyid Mustafa (Akçaabat)	?-15 Eylül 1667	?	5
Eyüp (Akçaabat)	16 Eylül 1667-?	Musli Ağa	5
Ali (Pazarsuyu)	?	?	5
Mehmet (Pazarsuyu)	?	Musli Ağa	5
Ali (Pazarsuyu)	?	Musli Ağa	5
Halil bin Ahmet (Atlı Câbi)	?-2 Ekim 1677	?	5
Mehmet (Atlı Câbi)	3 Ekim 1677-?	Yusuf Ağa	5
Hasan Halife	?-9 Ağustos 1697-?	Hacı Ali Ağa	?
Mahmut (Pulathane)	?- 15-24 Kasım 1697-?	?	?
Eyüp (Akçaabat)	?-5 Haziran 1701	?	5
Seyyid Ali Halife (Akçaabat)	6 Haziran 1701-?	Hacı Nezir Ağa	5
Hacı Mehmet (Merkez)	?-28 Mayıs 1719	?	4
Mehmet Halife (Merkez)	29 Mayıs 1719-?	Hacı Beşir Ağa	4
Hızır Çavuş (Atlı Câbi)	8-18 Mart 1761-?	?	14

Hatuniye Vakfı'na bağlı bölgelerde hizmette bulunan câbilere, görevleri karşılığında alacakları ücretler, vakıf mahsulünden olmak üzere aydan aya mütevelliler tarafından teslim edilmektedir.

2.2.1.4. Kâtip

Osmanlı'da küçük çapta vakıflar sadece müteveli tarafından idare edilebiliyorken; orta ve büyük hacimli vakıfların idaresinde mütevellinin yanı sıra câbi ve vakfın kayıtlarını tutmakla yükümlü olan kâtip gibi görevliler de yer almaktaydı²⁵⁶. Hatuniye Vakfı'na ait tayin kayıtları incelendiğinde; imaret kâtibi, vakıf kâtibi, kiler kâtibi ve tamirat (meremmât) kâtibi adı altında görevlilere rastlanılmıştır.

Tabloda belirtildiği üzere, Hatuniye Vakfı'nda imaret kâtipliği yapan Zeyni'nin ölümüyle yerine 11 Temmuz 1625'te günlük yedi akçe ile oğlu Mahmut geçmiştir. Çokça karşılaştığımız bu durum kişi öldüğünde bu görevi yerine getirebilecek evladı varsa görevin ona tahsis edilebileceğini göstermektedir.

Hatuniye Vakfı'nda on seneden fazladır vakıf kâtipliği yapan Mehmet'in görevi ile alakalı herhangi bir olumsuz duruma karşılaşılmamışken yaptığı bir yanlışlık sonrasında Nazır İdris Ağa'nın arzıyla 21 Haziran 1635'te günlük on akçe ile tekrar göreve getirilmiştir. Burada görülen mahkemenin soruşturma amaçlı olduğunu ifade edebiliriz. Soruşturma esnasında kâtibin açığa alındığı ve sonrasında görevin kendisine iade edildiği anlaşılmaktadır.

Bir diğer tayin kaydında ölen Mehmet Halife'nin yerine 21 Nisan 1666'da günlük üç akçe ile Mustafa geçmiştir. Burada kâtiplik görevinin hangi alanda yapıldığı açıkça belirtilmemiştir. Alınan yevmiyenin üç akçe olması kiler veya tamirat kâtibi olduğunu düşündürmektedir. Bahsedilen sene için vakfa ait su yolu, medrese, cami, imaret, kiler, fırın ve bazı dükkânların tamir kayıtlarına tesadüf edilmiştir²⁵⁷. Bu durum adı geçen kişilerin tamirat kâtibi olduğunu düşündürmektedir.

²⁵⁶ Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, s.183-184.

²⁵⁷ T.Ş.S., 1843, 71/3, (10 Şaban 1076/15 Şubat 1666); T.Ş.S., 1843, 39/4, (1 Rebiülevvel 1077/1 Eylül 1666).

Tablo 4: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan Kâtipler²⁵⁸

Kâtibin İsmi	Görevi	Görevde Bulunduğu Tarih	Günlük Ücreti (Akçe)
Zeyni	İmaret Kâtibi	?-10 Temmuz 1625	7
Mahmut bin Zeyni	İmaret Kâtibi	11 Temmuz 1625-?	7
Mehmet	Vakıf Kâtibi	?-1625-21 Haziran 1635-?	10
Mehmet	Kiler Kâtibi	?-13 Eylül 1652	3
Mustafa	Kiler Kâtibi	14 Eylül 1652-?	3
Mehmet Efendi	Vakıf Kâtibi	?- 16 Aralık 1657-9 Mart 1663-?	?
Mehmet Halife	Tamirat Kâtibi?	?-20 Nisan 1666	3
Mustafa	Tamirat Kâtibi?	21 Nisan 1666-?	3
Emin	Tamirat Kâtibi	?-11 Ekim 1670	3
Mustafa	Tamirat Kâtibi	12 Ekim 1670-?	3

2.2.2. Dini Görevliler

2.2.2.1. Cüzhân

Cüzhân, ibadethanelerde ve kutsal mekânlarda ücreti mukabilinde Kur'ân-ı Kerim'den bir cüz, diğer bir deyişle otuz bölümünden biri olan ve yirmi sayfaya tekabül eden kısmın okumasını yapan kişiye verilen isimdir²⁵⁹. Ulaşabildiğimiz kadarıyla Hatuniye Vakfı'nda cüzhânlık yapan kişiler, tayinleri konusunda rol oynayan nazırların isimleriyle, kronoloji takip edilerek; nerede görev yaptıkları ve almış oldukları ücretlerle birlikte Tablo 5'te gösterilmiştir

Hatuniye Camii'nde cüzhân ve müsebbih²⁶⁰ olan Ahmet bin Ebubekir'in ölümüyle yerine 14 Temmuz 1666'da iki akçesi cüzhânlık bir akçesi ise müsebbihlik için olmak üzere günlük üç akçe ile Mahmut tayin olmuştur. Hatuniye Camii'ndeki cüzhânlık ve müsebbihlik görevinden kendi rızasıyla feragat eden Mustafa'nın yerine 8 Mayıs 1667'de iki akçe cüzhânlık bir akçe de müsebbihlik için olmak üzere günlük

²⁵⁸ T.Ş.S., 1823, 31/2, (14 Şevval 1034/20 Temmuz 1625); T.Ş.S., 1828, 152/2, (12 Muharrem 1045/28 Haziran 1635); T.Ş.S., 1833, 75/5, (13 Şevval 1062/17 Eylül 1652); T.Ş.S., 1836, 37/11, (Evasıt-ı Rebiülevvel 1068/16-25 Aralık 1657); T.Ş.S., 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat 9 Mart 1663); T.Ş.S., 1842, 72/4, (2 Safer 1075/25 Ağustos 1664); T.Ş.S., 1843, 73/1, (17 Şevval 1076/ 22 Nisan 1666); T.Ş.S., 1846, 107/2-3, (27 Cemaziyelahir 1081/11 Kasım 1670).

²⁵⁹ Hamit Şafakçı, "Turgutoğulları'dan Sultan Hatun'un Vakfı", *Vakıflar Dergisi*, S. 44, VGM Yayınları, Aralık 2015, s. 59.

²⁶⁰ Müsebbih tespîh çekip Allah'ı zikreden kişi yani zâkirdir. Ser müsebbih ise baş zâkirdir.

üç akçe ile İbrahim bin Kasım geçmiştir. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere görevli tayinleri ölüm vesilesiyle olduğu gibi feragat yoluyla da gerçekleşebilmekteydi. Ayrıca bir kişi elinde birden fazla görev bulundurabiliyorken aynı anda aynı yerde birden fazla cüzhân olduğu bilinmektedir.

Yusuf Ağa nezaretinde cüzhân olan Abdurrahman'ın vefatıyla yerine 20 Mart 1676'da günlük iki akçe ile Osman Halife geçmiş fakat görev yeri belirtilmemiştir. Aynı şekilde nerede cüzhânlık yaptığı bilinmeyen Hafız Mustafa'nın yerine 7 Temmuz 1677 tarihinde günlük iki akçe ile İbrahim tayin olmuştur.

Süleyman Ağa nezaretinde 19 Mart 1705 tarihinde verilen beratla Eyüp'ün ölümü neticesinde cüzhânlık görevi günlük iki akçe ile oğlu Mahmut'a intikal etmiştir.

Trabzon'da bulunan Konevi Hasan Efendi'nin vefat eden oğlu Mehmet Arif için Hatuniye Camii'ne beş adet cüz ve hafızı vakıftan olmak üzere bir adet Mushaf vakfedilerek²⁶¹ günlük bir akçe ile cüzlerin yönetimine iki akçe ile de cüzhânlık görevine Trabzon Kadısı Mevlana Seyyid Hasan'ın arzıyla Marufzâde Ömer Halife tayin olmuştur. Burada farklı bir yol izlenerek cüzhân olacak kişi nazırın arzıyla değil kadılık görevindeki Mevlana Seyyid Hasan'ın arzıyla göreve getirilmiştir.

Geç tarihli bir tayin kaydında ise cüzhân ve ser müsebbih olarak görev yapan Mahmut bin Seyyid İsmail isimli kişi vefat ettiğinde çocuğunun olmadığı ve bu görevlerin boş kaldığı belirtilmiştir. Dönemin Evkaf Müdürü İzzet Efendi tarafından imtihan ile yeterli olduğu anlaşılan İmaret Mahallesi'nin birinci hane ve birinci numarasında kayıtlı olan Hicri 1220 doğumlu Seyyid Zeynel Abidin bin Seyyid Ömer'in adına berat çıkartılarak cüzhânlık için iki akçe ve iki ekmek, ser müsebbihlik için de iki akçe ve iki ekmek olmak üzere günlük dört akçe ve dört ekmek ile bu görevler kendisine verilmiştir.

1700'lü yılların başına kadar olan cüzhânlık tayinlerinde eski görevlinin yerine kendi evladının geçmesi durumuna rastlanmamışken bu tarihten itibaren göreve getirilecek kişilerde bu hususa dikkat edilmiş ve eğer çocuğu yok ise yetkili kişiler tarafından liyakatli olduğu tespit edilen bir kişi bu göreve tayin edilmiştir. Görevlilerin ücretlerinin ödenmesi hususundaki genel intiba ise görevin yerine getirilmesinin ardından vakıf mahsulünden olmak üzere müteveli elinden aydan aya

²⁶¹ T.Ş.S., 1878, 5/1, (Evasıt-ı Şevval 1132/15-25 Ağustos 1720).

nakdî olarak teslim edilmesi şeklindedir. Geç tarihli kayıtlarda maaş ödemelerinin yanı sıra görevlilere günlük ekmek bedeli verilerek maaşlarına bir miktar ilavede bulunulduğu gözlenmiştir. Zamanın değişen şartları içinde maaşların yetersiz kalacağı düşünülerek böyle bir yol izlenmekteydi.

Tablo 5: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan Cüzhânlar²⁶²

Cüzhânın İsmi	Görev Yeri	Görevde Bulunduğu Tarih	Nazırın İsmi	Günlük Ücreti (Akçe)
Sunullah	Hatuniye Türbesi	?- 27 Ekim 1643	?	2
Mahmut	Hatuniye Türbesi	28 Ekim 1643-?	Sümbül Ağa	2
Piri Halife	?	?-22 Kasım 1656	?	2
Hafız Mustafa	?	23 Kasım 1656-?	Dilaver Ağa	2
Ahmet bin Ebubekir	Hatuniye Camii	?-13 Temmuz 1666	?	2
Mahmut	Hatuniye Camii	14 Temmuz 1666-?	?	2
Mustafa	Hatuniye Camii	?-7 Mayıs 1667	?	2
İbrahim bin Kasım	Hatuniye Camii	8 Mayıs 1667-?	?	2
Mehmet	Hatuniye Türbesi	?-7 Ağustos 1667	?	2
İbrahim	Hatuniye Türbesi	8 Ağustos 1667-?	?	2
Ahmet	Hatuniye Camii	?-15 Mayıs 1667	?	2
Kasım	Hatuniye Camii	16 Mayıs 1667-?	?	2
Abdurrahman	?	?-19 Mart 1676	?	2
Osman Halife	?	20 Mart 1676-?	Yusuf Ağa	2
Hafız Mustafa	?	?-6 Temmuz 1677	?	2

²⁶² T.Ş.S., 1830, 86/7, (17 Şaban 1053/31 Ekim 1643); T.Ş.S., 1837, 75/3, (5 Safer 1067/23 Kasım 1656); T.Ş.S., 1843, 77/3, (25 Muharrem 1077/28 Temmuz 1666); T.Ş.S., 1844, 103/1, (15 Zilkade 1077/9 Mayıs 1667); T.Ş.S., 1844, 103/1, (15 Zilkade 1077/9 Mayıs 1667); T.Ş.S., 1844, 105/2, (23 Safer 1078/14 Ağustos 1667); T.Ş.S., 1844, 98/3, (27 Zilkade 1077/21 Mayıs 1667); T.Ş.S., 1844, 98/4, (24 Zilkade 1077/18 Mayıs 1667); T.Ş.S., 1848, 71/2, (12 Muharrem 1087/27 Mart 1676); T.Ş.S., 1852, 109/1, (23 Cemaziyelevvel 1088/24 Temmuz 1677); T.Ş.S., 1859, 119/2, (17 Zilkade 1102/12 Ağustos 1691); T.Ş.S., 1859, 88/1, (12 Şaban 1103/29 Nisan 1692); T.Ş.S., 1868, 112/2, (Evahir-i Zilhicce 1116/15-25 Nisan 1705); T.Ş.S., 1878, 3/2, (Evasıt-ı Şevval 1132/15-25 Ağustos 1720); T.Ş.S., 2010, 102/4, (9 Şevval 1281/7 Mart 1865); T.Ş.S., 2011, 58/4, (23 Şevval 1286/26 Ocak 1870).

İbrahim	?	7 Temmuz 1677-?		2
Mehmet Kasım	Hatuniye Camii	?-22 Mart 1691	?	2
Ahmet Halife	Hatuniye Camii	23 Mart 1691-?	?	2
Ali Sadullah	?	?-19 Nisan 1692	?	2
Ali Halife	?	20 Nisan 1692-?	Nezir Ağa	2
Eyüp	?	?-18 Mart 1705	?	2
Mahmut	?	19 Mart 1705-?	Süleyman Ağa	2
Marufzâde Ömer Halife	Hatuniye Camii	?	?	2
Mahmut bin Seyyid İsmail	?	?	?	2
Seyyid Zeynel Abidin bin Seyyid Ömer	?	?	?	2 Akçe ve 2 Ekmek

Aşırhân ve cüzhân tayini ile ilgili 26 Ocak 1870 tarihli bir kayıta, elindeki 4-14 Ağustos 1836 tarihli eski bir berat ile mahkemeye başvuran Seyyid Mehmet Tabip Halife bin Seyyid Mehmet Tahir'e, Evkaf Müdürü Seyyid Mehmet İzzet Efendi'nin de hazır bulunduğu mahkemece beratın yeniden verilmesi hususu merkeze bildirilmiştir. Buradaki aşırhân görevi için üç akçe ve iki ekmek, cüzhân görevi için ise bir akçe ve bir ekmek olmak üzere günlük dört akçe ve üç ekmek ücret belirtilmiştir. İsmi geçen kişinin göreve gelip gelmediği ile ilgili bir bilgiye rastlanmadığı için tabloda bu kişiye yer verilmemiştir.

2.2.2.2. Enamhân

Enamhân, cami, mescit ve türbe gibi kutsal mekânlarda, belirli zamanlarda, Kur'ân'ın Enam Suresi'ni okumakla vazifeli kişidir²⁶³. Eldeki mevcut kayıtlardan ulaşabildiğimiz kadarıyla Hatuniye Vakfı'nda enamhânlık yapan görevliler, tayinleri konusunda rol oynayan kişilerin isimleriyle birlikte, nerede görev yaptıkları ve almış oldukları ücretlerle birlikte aşağıdaki Tablo 6'da belirtilmiştir.

Hatuniye Türbesi'nde enamhân olan Recep'in vefat etmesiyle yerine varisi olan Ahmet, Trabzon İskelesi Emimi Mustafa'nın arzıyla 26 Ocak 1690'de tayin edilmiştir. Ahmet'in ardından enamhân olan Ali'nin ölümüyle 20 Nisan 1692'de günlük iki buçuk akçe ile Seyyid Mehmet bin Seyyid İbrahim, Seyyid Mehmet'in

²⁶³ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstülahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, S. XVII, VGM Yayınları, Ankara 1983, s. 57.

görevden çekilmesiyle boşalan yere ise aynı ücretle 4 Aralık 1693'te Hüseyin Halife tayin edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 26 Eylül 1693 tarihli bir kayıta 1692-1693 senesinde Hatuniye Türbesi enamhânı olarak Mahmut isimli kişi kaydedilmiştir. Mahmut'un günlük ücreti ise üç akçe olarak belirtilmiş ve Trabzon İskelesi malından bir senelik 1.080 akçe aldığı kaydedilmiştir. Burada yazılı olan bilgilerden yola çıkarak aynı tarihlerde aynı yerde birden fazla enamhân bulunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca vefat durumunda görev önceliğinin yakını olması hususuna dikkat edilmiştir. Vefat durumu dışında kendi rızasıyla görevi bırakanlar da mevcuttur.

II. Ahmet'in tahta çıkışıyla 23 Haziran 1691'de Hatuniye Camii'nin enamhânı olan Mustafa İshak'ın beratı yenilenerek günlük bir akçe olan ücretini Trabzon İskelesi mahsulünden alacağı belirtilmiştir. Aynı sebepten dolayı aynı tarihte günlük bir buçuk akçe Hatuniye Camii ve bir akçeyle Hatuniye Türbesi'ndeki enamhânlık görevleri için Mahmut Halife'nin beratı yenilenmiştir. Daha önce belirtildiği üzere aynı yerde birden fazla enamhân olduğu gibi bir kişinin elinde farklı yerde görevli olmak suretiyle birden fazla enamhânlık olabilmektedir.

1700'den 1753 senesine kadar enamhân kaydına rastlanmamıştır. 19 Haziran 1753'te Molla İbrahim'in yerine Trabzon İskelesi Gümrük Emini Hüseyin tarafından günlük bir buçuk akçe ile Ahmet Halife tayin edilmiştir. Enamhân görevlilerinin tayinleri konusunda rol oynayan isimler genellikle Trabzon kadılarıdır fakat Trabzon İskelesi'nde bulunan gümrük eminlerinin isimlerinin yer aldığı durumlar da mevcuttur.

Tablo 6: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan Enamhânlar²⁶⁴

Enamhânın İsmi	Görev Yeri	Görevde Bulunduğu Tarih	Kadının İsmi	Günlük Ücreti (Akçe)
Yakup	Hatuniye Camii	?-17 Haziran 1634	?	1,5
Ahmet bin Yakup	Hatuniye Camii	18 Haziran 1634-?	Mevlana Abdülnebi	1,5
Mehmet	Hatuniye Camii	?-28 Eylül 1642	?	1,5
Eyüp	Hatuniye Camii	29 Eylül 1642-?	?	1,5
Ahmet	Hatuniye Camii	?-1 Haziran 1651	?	2,5
Seyyid Ali	Hatuniye Camii	2 Haziran 1651-?	Mevlana Ahmet	2,5
Ahmet	Hatuniye Camii	?-26 Kasım 1667	?	1,5
Mahmut	Hatuniye Camii	27 Kasım 1667-?	Mevlana İsmail	1,5
Recep	Hatuniye Türbesi	?-25 Ocak 1690	?	1,5
Ahmet	Hatuniye Türbesi	26 Ocak 1690-?	Trabzon İskelesi Gümrük Emini Mustafa'nın Arzıyla	1,5
Ali	Hatuniye Türbesi	?-19 Nisan 1692	?	2,5
Seyyid Mehmet bin Seyyid İbrahim	Hatuniye Türbesi	20 Nisan 1692-3 Aralık 1693	?	2,5
Hüseyin	Hatuniye	4 Aralık 1693-?	?	2,5

²⁶⁴ *T.Ş.S.*, 1828, 107/5, (21 Zilhicce 1043/18 Haziran 1634); *T.Ş.S.*, 1830, 87/1, (5 Recep 1052/29 Eylül 1642); *T.Ş.S.*, 1832, 85/5, (7 Recep 1061, 26 Haziran 1651); *T.Ş.S.*, 1845, 75/1, (17 Cemaziyelevvel 1078/4 Aralık 1667); *T.Ş.S.*, 1845, 75/1, (17 Cemaziyelevvel 1078/4 Aralık 1667); *T.Ş.S.*, 1857, 114/2, (25 Rebiülevvel 1101/6 Ocak 1690); *T.Ş.S.*, 1859, 95/3, (2 Şaban 1103/19 Nisan 1692); *BOA, AE, SAMD. II*, 1/41; *T.Ş.S.*, 1859, 95/3, (2 Şaban 1103/19 Nisan 1692). *T.Ş.S.*, 1861, 130/9, (10 Rebiülahir 1105/9 Aralık 1693); *BOA, AE, SAMD. II*, 1/22; *BOA, AE, SAMD. II*, 1/14. Belge tarihi olarak 12 Safer 1105 verilmiş olmasına metnin altında yazılı olan tarih 25 Muharrem 1103'tür. Belgenin içeriğinde cülus sebebiyle beratının yenilendiği kaydedilmiştir ve 12 Safer 1105'te herhangi bir padişah değişikliği olmamıştır. Bu tarih aynı dosya ve gömlek numarasıyla kaydedilmiş olan diğer belgeye aittir. Bu diğer belgede de 1104 senesine mahsuben alacak olduğu senelik 360 akçesini Trabzon İskelesi mahsulünden aldığına binaen yazılmıştır. *BOA, AE, SAMD. II*, 1/18. Aynı durum burada da söz konusudur. Kullanılan belgenin tarihi 21 Ramazan 1103 olmasına rağmen 13 Muharrem 1105 tarihi verilmiştir. *BOA, AE, SAMD. II*, 1/26. (2 Recep 1104/9 Mart 1693); *T.Ş.S.*, 1865, 22/2, (23 Cemaziyelevvel 1112/5 Kasım 1700); *T.Ş.S.*, 1865, 22/4, (22 Cemaziyelevvel 1112/4 Kasım 1700); *T.Ş.S.*, 1919, 33/1, (27 Şaban 1166/29 Haziran 1753).

Halife	Türbesi			
Mahmut	Hatuniye Türbesi	1692-1693?	?	3
Mustafa İshak	Hatuniye Camii	?-23 Haziran 1691-?	?	1
Mahmut Halife	Hatuniye Camii	?-23 Haziran 1691-?	?	1,5
Mahmut Halife	Hatuniye Türbesi	?-23 Haziran 1691-?	?	1
Mevlana Mustafa	Hatuniye Türbesi	?-22 Ekim 1700	?	1,5
Seyyid Osman	Hatuniye Türbesi	23 Ekim 1700-?	?	1,5
Ahmet Halife	Hatuniye Türbesi	19 Haziran 1753-?	Trabzon İskelesi Gümrük Emini Hüseyin'in arzıyla	1,5

Kayıtlardan tespit edildiği üzere enamhânlık görevini yapan kişilerin ücretleri diğer görevlilerden farklı olarak Trabzon İskelesi Gümrüğü'nden gümrük emini olan kişiler tarafından kendilerine teslim edilmiştir. Bu uygulamanın süreklilik arz etmesi vakfiyede bu şekilde bir şart koşulmuş olduğunu düşündürmektedir.

2.2.2.3. Devirhân

Pakalın'a göre devirhân, camilerde namaz vakitleri öncesinde Kur'ân okumakla yükümlü olan kişiye verilen isimdir²⁶⁵. Yediyıldız ise devirhânın her cuma namazından önce bir cüz ve bir ay sonunda yeniden başlamak üzere Kur'ân'ı hatmeden dua okuyucusu olduğunu belirtmiştir²⁶⁶.

Hatuniye Vakfı'nda devirhânlık görevinde bulunanlarla ilgili bilgileri ihtiva eden tablo aşağıda verildiği gibidir. Devirhânların tamamı Hatuniye Camii'nde günlük üç akçe karşılığında görev aldıkları için bu bilgiler tabloda ayrıca yazılmamıştır. İkinci sırada yer alan Mevlana Şeyh Mehmet'in tayini konusunda rol oynayan isim diğer görevlilerinkinden farklı olarak Trabzon kadısı olmuştur. Alacakları ücretlerin ise vakıf mahsulünden olmak üzere aydan aya vakfın mütevellinin elinden teslim edileceği belirtilmiştir.

²⁶⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, s. 436.

²⁶⁶ Yediyıldız, *Vakıf İstılahları Lügatçesi*, s. 57.

Devirhânlık görevlerinin yanı sıra Hafız Mehmet'in mektep halifeliği, Mahmut'un imaret şeyliği görevlerine aynı anda tayin oldukları tespit edilmiştir. Buradaki görevlerin bir diğer kişiye teslimi konusunda aralarında yakınlık olan bir adet kayda rastlanmıştır. Bu isimler Ahmet Halife ve oğlu Osman Halife'dir.

Tablo 7: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan Devirhânlar²⁶⁷

Devirhânın İsmi	Görevde Bulunduğu Tarih	Nazırın İsmi
Ebubekir	?-13 Kasım 1632	?
Mevlana Şeyh Mehmet	14 Kasım 1632-?	Trabzon Kadısı Mevlana Abdülbaki'nin arzıyla
Ahmet	?-7 Temmuz 1666	?
Hafız Mehmet	8 Temmuz 1666-?	Musli Ağa
Ahmet	?-15 Mayıs 1667	?
Mahmut	16 Mayıs 1667-?	Musli Ağa
Mahmut	?-15 Ağustos 1688	?
Seyyid Ahmet	16 Ağustos 1688-?	Hacı Mustafa Ağa
Ahmet Halife	23 Mart 1691-6 Kasım 1700	?
Osman Halife bin Ahmet Halife	7 Kasım 1700-?	Nezir Ağa

2.2.2.4. İhlashân

İhlashân, cami, mescit ve türbe gibi kutsal mekânlarda, belirli zamanlarda, Kur'ân'ın İhlâs Suresi'ni okumakla vazifeli dua okuyan kişidir²⁶⁸. Ulaşabildiğimiz kayıtlar ışığında Hatuniye Vakfı'nda ihlashânlık yapan görevliler, tayinleri konusunda rol oynayan kişilerin isimleriyle birlikte, nerede görev yaptıkları ve almış oldukları ücretlerle birlikte Tablo 8'de verilmiştir.

Musli Ağa'nın nazır olarak bulunduğu 7 Eylül 1666'da, ölen Şeyh Ahmet Şemsi'nin yerine günlük on akçe ile ihlashan olarak -şeyhülislamın önerisiyle- Mehmet bin İbrahim tayin edilmiştir. Şeyhülislamın öneride bulunarak görevli tayinine müdahalede bulunması sık karşılaşılan bir durum değildir ancak bu kayıтта etkin rol oynadığı görülmüştür.

Şeyh Ahmet Şemsi'nin fetihhânlık ve ihlashânlık görevleri karşılığında Canik Sancağı'na bağlı Fatsa Kasabası'ndan aldığı yirmi akçenin on akçesi ihlashânlık görevini devralan Mehmet bin İbrahim'e verilmiştir. Burada ücretin Fatsa

²⁶⁷ T.Ş.S., 1824, 76/8, (1 Cemaziyelevvel 1042/14 Kasım 1632); T.Ş.S., 1843, 77/2, (14 Muharrem 1077/17 Temmuz 1666); T.Ş.S., 1844, 98/3, (27 Zilkade 1077/21 Mayıs 1667); T.Ş.S., 1856, 141/5, (2 Şevval 1099/31 Temmuz 1688); T.Ş.S., 1865, 22/2, (23 Cemaziyelevvel 1112/5 Kasım 1700).

²⁶⁸ Yedi yıldız, *Vakıf İstılahları Lügatçesi*, s. 57.

Kasabası'ndan alınıyor olması görevin de Fatsa civarında yapıldığını düşündürmektedir. Ancak incelenen kayıml içeriğinde herhangi bir yer adı belirtilmemiştir.

Mehmet bin İbrahim'den sonra ihlashânlık görevini Zeyni isimli kişi devralmış ve 24 Aralık 1672'de beratı yenilenerek günlük beş akçe ile göreve devam etmiştir. Burada Zeyni'nin göreve ne zaman başladığı veya ne kadar görevde kaldığı belirtilmemiştir.

Hacı Mustafa Ağa'nın nezaretinde ihlashânlık görevini icra eden Yahya bin Mehmet'in ölümüyle yerine 26 Nisan 1690'da günlük on akçe ile Yusuf tayin edilmiş ve Yusuf'un görevinin bitimiyle yerine günlük on akçe ile Ramazan Efendi'nin geçmesi mütevellî Hacı Abdullah Ağa tarafından emredilmiştir. Mütevellinin bu hareketi işlerin aksamaması düşüncesiyle bir sonraki görevlinin hazır edilmesi gibi görülebilir. Diğer yandan başlangıç tarihinden önce görevlilerin beratlarının çıkartılması buradaki gibi çarkın dönmesi bakımından yapılmış bir uygulama olabilir.

Tablo 8: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan İhlahânlar²⁶⁹

İhlahânın İsmi	Görev Yeri	Görevde Bulunduğu Tarih	Nazırın İsmi	Günlük Ücreti (Akçe)
Mevlana Abdullah	Hatuniye Camii	?-1 Nisan 1565	?	2
Seyyid Mehmet bin Seyyid Ali	Hatuniye Camii	2Nisan 1565-?	?	2
Şeyh Ahmet Şemsi	?	?-6 Eylül 1666	?	10
Mehmet bin İbrahim	?	7 Eylül 1666-?	Musli Ağa	10
Zeyni	?	?-24 Aralık 1672-?	Yusuf Ağa	5
Yahya bin Mehmet	?	?-25 Nisan 1690	?	10
Yusuf	?	26 Nisan 1690-?	Hacı Mustafa Ağa	10
Ramazan Efendi	?	?	?	10

²⁶⁹ T.Ş.S., 1818, 54/6, (1 Ramazan 972/2 Nisan 1565); T.Ş.S., 1843, 59/3, (7 Rebiülevvel 1077/7 Eylül 1666); T.Ş.S., 1847, 75/3-4, (4 Ramazan 1083/ 24 Aralık 1672); T.Ş.S., 1857, 117/3, (20 Recep 1101/29 Nisan 1690); T.Ş.S., 1857, 117/2, (Evail-i Cemaziyelevvel 1101/10-20 Şubat 1690).

Tabloda yer alan ilk iki kayıt haricindeki ihlashânların görev yerlerinin tespiti mümkün olmamıştır. Yalnızca maaşlarının vakıf tarafından ödeneceği bilgisine ulaşılmıştır. Maaş miktarlarındaki farklılığı ise aradan geçen yüz yıllık süre ile açıklamak mümkündür. Ancak görev yeri farklılığından kaynaklanabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

2.2.2.5. Vâiz

Hatuniye Vakfı'nda vâizlik yapan görevliler, tayinleri konusunda rol oynayan kişilerin isimleri, nerede görev yaptıkları ve almış oldukları ücretlerle birlikte aşağıdaki tabloda verilmiştir. Vâizlerin alacakları ücretler vakıf mahsulünden olmak üzere aydan aya mütevelliler tarafından kendilerine teslim edilmiştir.

Hatuniye Camii'nde günlük on akçe ile vâiz olan Mehmet İstanbul'a yerleşmiş olmasıyla görevi boş kalmış ve yerine Ahmet tayin edilmiştir. Mehmet'in hangi tarihte vâizlik yaptığı ile ilgili bir kayda rastlanmamıştır.

Yusuf Ağa nezaretinde Hatuniye Camii'ne bağlı olan Manastır Camii'nin kalabalık bir cemaati olduğu için lazım gelen vâizlik ve nâsihlik²⁷⁰ görevine günlük on akçe ile Hüseyin tayin edilmiş daha sonra Hüseyin'in vefatıyla yerine 23 Ekim 1686'da oğlu Mevlana Mustafa geçmiştir.

Tablo 9: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan Vâizler²⁷¹

Vâizin İsmi	Görev Yeri	Görevde Bulunduğu Tarih	Nazırın İsmi	Günlük Ücreti (Akçe)
Hacı Yusuf Efendi (Vâiz ve Nasîh)	Hatuniye Camii	?-28 Şubat-9 Mart 1663-?		?
Mehmet	Hatuniye Camii	?	?	10
Ahmet	Hatuniye Camii	23 Temmuz 1672-?	?	10
Abdullah	Hatuniye Camii	?-19 Kasım 1679-?		?
Hüseyin	Manastır	29 Nisan 1675-22	Yusuf Ağa	10

²⁷⁰ Nasihat eden ve öğüt veren kişinin yaptığı işidir. Muhtemelen halkın aklına takılan konularda kendilerine telkinlerde bulunmaktadır.

²⁷¹ T.Ş.S., 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat-9 Mart 1663); T.Ş.S., 1847, 76/2, (5 Rebiülahir 1083/31 Temmuz 1672); T.Ş.S., 1848, 93/1, (20 Rebiülevvel 1086/14 Haziran 1675); T.Ş.S., 1851, 120/7, (15 Şevval 1090/19 Kasım 1679); T.Ş.S., 1855, 72/4, (12 Zilhicce 1097/30 Ekim 1686); T.Ş.S., 1855, 104/2-3, (22 Muharrem 1099/28 Kasım 1687); T.Ş.S., 1866, 72/2, (2 Safer 1113/9 Temmuz 1701); T.Ş.S., 2031, 114/4, (10 Safer 1296/3 Şubat 1879).

(Vâiz ve Nasîh)	Camii	Ekim 1686		
Mevlana Mustafa bin Hüseyin	Manastır Camii	23 Ekim 1686-?	Yusuf Ağa	10
İbrahim bin Ahmet	Hatuniye Camii	?-8 Kasım 1687-5 Temmuz 1701	Yusuf Ağa	10
Seyyid Feyzullah	Hatuniye Camii	6 Temmuz 1701	Hacı Nezir Ağa	10

Tabloda yer vermediğimiz geç tarihli bir tayin kaydında, senelik yüz yirmi kuruluş ile Hatuniye Camii'nde vâiz olan Süleyman ez-Zühdi Efendi bin Ömer Efendi'nin vefatıyla görevi, 1870 tarihli²⁷² Tevcih-i Cihât Nizamnâmesi'nin birinci maddesine göre, oğlu Hafız Mehmet Ziyaeddin Efendi'ye intikal etmiştir. İntikal söz konusu olduğu halde ayrıca oğlunun yeterliliği ölçülmüş ve vâizlik konusunda ehliyet sahibi olduğu anlaşıldıktan sonra tayini yapılmıştır²⁷³. Daha önceki tarihlerde görevlerin babadan oğula geçtiği durumlara çokça rastlanmıştır. Bu nizamnamenin varlığı ise babadan oğula intikal durumunun kanunlaştırılmış olduğunun ispatıdır.

2.2.2.6. Hatip

Hatip, cami ve mescit gibi yerlerde cemaate güzel sözler söyleyerek dini nasihatler eden ve cuma günleri hutbe okuyan kişidir²⁷⁴. Ulaşabildiğimiz kayıtlar ışığında Hatuniye Vakfı'nda hatiplik yapan görevliler, tayinleri konusunda rol oynayan kişilerin isimleriyle birlikte, tarihi kronoloji takip edilerek; nerede görev yaptıkları ve almış oldukları ücretler aşağıda tablo olarak verilmiştir.

Hatuniye Camii'nde günlük beş akçe ile hatip olan Şeyh Yusuf'un vefatıyla 7 Mart 1670 tarihli beratla yerine Şaban geçmiştir. Daha sonra Şaban, bu görev için yetersiz olduğu iddiasıyla şeyhülislamın işareti ve Nazır Abbas Ağa'nın arzı neticesinde görevden alınarak yerine Osman Efendi tayin olmuştur. Bir süre sonra görülen mahkemede işlerin bu şekilde olmadığı anlaşılmıştır. Aslında Şaban'ın yetersizliği söz konusu değildir. Osman Efendi, adına berat çıkarttırarak Şaban'a haksızlık yapmıştır. Durumun anlaşılmasıyla hatiplik tekrar Şaban'a geçmiştir.

²⁷² Umut Kaya, "Osmanlı'da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcih-i Cihât Nizamnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. 21, S. 1, Haziran 2017, s. 213.

²⁷³ T.Ş.S., 2031, 114/4, (10 Safer 1296/3 Şubat 1879).

²⁷⁴ Yediyıldız, *Vakıf İstilahları Lügatçesi*, s. 57.

Manastır Camii'ne²⁷⁵ hatip olarak İbrahim tayin olmuş ve daha sonra başka bir kazaya yerleştiği için görevinden alınarak hatiplik günlük yedi akçe ile 15 Mayıs 1681'de Abdullah'a verilmiştir.

Hatuniye Camii'nde günlük on akçe ile hatip olan Mehmet isimli kişi bu göreve layık olmadığı için yerine 11 Temmuz 1737'de başka bir Mehmet tayin olmuştur. Hatuniye Vakfı kurumsal olarak oldukça büyük bir vakıftı. Buna rağmen bünyesinde çalışan kişilerin, görevlerini ne denli yerine getirdiği sürekli olarak denetlenmekteydi.

Tablo 10: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan Hatipler²⁷⁶

Hatibin İsmi	Görev Yeri	Görevde Bulunduğu Tarih	Nazırın İsmi	Günlük Ücreti (Akçe)
Ahmet Efendi	Hatuniye Camii	?-25 Nisan 1656-9 Mart 1663-?	?	?
Şeyh Yusuf	Hatuniye Camii	?-6 Mart 1670	?	5
Şaban	Hatuniye Camii	7 Mart 1670-?	?	5
Osman Efendi	Hatuniye Camii	?	Abbas Ağa	5
Şaban	Hatuniye Camii	19-28 Temmuz 1670-?	?	?
Abdurrahman	Manastır Camii	?-11 Nisan 1676	?	7
İbrahim	Manastır Camii	12 Nisan 1676-18 Temmuz 1676	Yusuf Ağa	7
Abdullah bin Abdurrahman	Manastır Camii	19 Temmuz 1676-?	Yusuf Ağa	7
Hacı Şaban Efendi (İmam ve Hatip)	Hatuniye Camii	?-19 Kasım 1679-?	?	?
İbrahim	Manastır Camii	?-14 Mayıs 1681	?	7
Abdullah	Manastır	15 Mayıs 1681-?	?	7

²⁷⁵ Manastır Camii muhtelif kayıtlarda Yeni Cami ya da Yeni Kilise Camii olarak geçmektedir.

²⁷⁶ T.Ş.S., 1835, 42/8, (1 Recep 1066/25 Nisan 1656); T.Ş.S., 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat 9 Mart 1663); T.Ş.S., 1846, 80/14, (5 Şevval 1080/16 Şubat 1670). Hatiplik görevini yerine getiren kişilerin ücretlerini aydan aya vakıf mahsulünden olmak üzere mütevellî elinden alacakları belirtilmiştir. T.Ş.S., 1846, 105/4, (Evail-i Rebiülevvel 1081/19-28 Temmuz 1670); T.Ş.S., 1846, 102/2, (13 Cemaziyelevvel 1080/9 Ekim 1669); T.Ş.S., 1848, 71/4, (13 Muharrem 1087/28 Mart 1676); T.Ş.S., 1851, 120/7, (15 Şevval 1090/19 Kasım 1679); T.Ş.S., 1848, 86/5, (4 Cemaziyelevvel 1087/15 Temmuz 1676); T.Ş.S., 1852, 122/1, (22 Rebiülahir 1092/11 Mayıs 1681); T.Ş.S., 1863, 66/5, (27 Zilkade 1109/6 Haziran 1698); T.Ş.S., 1900, 99/1, (3 Cemaziyelahir 1150/28 Eylül 1737).

	Camii			
Hüseyin	Manastır Camii	?-15 Mayıs 1698	?	7
Ahmet Halife	Manastır Camii	16 Mayıs 1698	Hacı Ali Ağa	7
Mehmet	Hatuniye Camii	?-10 Temmuz 1737	?	10
Mehmet	Hatuniye Camii	11 Temmuz 1737-?	Beşir Ağa	10

2.2.2.7. Noktacı

Noktacı, ibadethane ve kutsal mekânlarda okunan sûre ve cüzlerin hesabını yaparak tam olarak okumanın nerede kaldığını tespit eden, tilâvetlerin kurala uygun yapılmasını sağlayan görevlidir. Cüzhân, ihlashân ve fetihhân gibi görevlilerin işlerini düzgün yapıp yapmadıklarını kontrol ederler²⁷⁷.

Hatuniye Camii'nde noktacı olan Zülfikar bin Ali, mutasarrıf olmak şartıyla görevini bırakmış ve yerine 2 Nisan 1565'te günlük iki akçe ile Mevlana Abdullah tayin olmuştur. Hatuniye Türbesi'nde cüz okumaları için noktacılık görevini yerine getiren Seyyid Mahmut vefat etmiş ve yerine Nazır Abbas Ağa'nın arzı neticesinde 15 Temmuz 1668'de günlük iki akçe ile İbrahim tayin olmuştur. Noktacılık görevini yerine getiren kişilerin ücretlerini aydan aya vakıf mahsulünden olmak üzere mütevellî elinden alacakları belirtilmiştir.

Tablo 11: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan Noktacılar²⁷⁸

Noktacının İsmi	Görev Yeri	Görevde Bulunduğu Tarih	Günlük Ücreti (Akçe)
Zülfikar bin Ali	Hatuniye Camii	?-1 Nisan 1565	2
Mevlana Abdullah	Hatuniye Camii	2 Nisan 1565-?	2
Seyyid Mahmut	Hatuniye Türbesi	?-14 Temmuz 1668	2
İbrahim	Hatuniye Türbesi	15 Temmuz 1668-?	2

²⁷⁷ Hüseyin Çınar, "Arslan Giray ve Kırım'ın Yeniden İmârında Vakıfların Rolü", *Vakıflar Dergisi*, S. XXX, VGM Yayınları, Ankara 2007, s. 125.

²⁷⁸ T.Ş.S., 1818, 54/5, (1 Ramazan 972/2 Nisan 1565); T.Ş.S., 1845, 74/5, (5 Safer 1079/15 Temmuz 1668).

2.2.3. İmaret Görevlileri

2.2.3.1. İmaret Şeyhi

Büyük hacimli vakıfların imaretlerinde idareci olarak imaret şeyhi bulunmaktaydı. Görevleri imarete yapılan işlere nezaret etmek ve gelen misafirleri karşılayarak hoş tutulmalarını sağlamaktı²⁷⁹. Hatuniye Vakfı'nda imaret şeyhliği yapan bazı görevliler, tayinleri konusunda rol oynayan kişiler ve almış oldukları ücretlerle birlikte aşağıda verilmiştir.

Hatuniye Vakfı'nda imaret şeyhi olarak görev yapan Ahmet'in vefatıyla bu görev günlük yedi akçe ile oğlu Mahmut'a intikal etmiş daha sonra Mahmut'un elindeki beratı zayi olduğu için kendisine yeniden berat verilmiştir. Kayıt içeriğinde tarihi bir ibare geçmemekle birlikte mahkeme kaydının yazıldığı tarih 10 Eylül 1667'dir.

Hatuniye Camii'nde devirhân ve Hatuniye İmaretinde imaret şeyhi olan Ahmet'in vefatıyla Musli Ağa nezaretinde 16 Mayıs 1667'de üç akçe ile devirhân yedi akçe ile de imaret şeyhi olmak üzere günlük on akçe ile Mahmut'un bu görevlere tayin olduğu belirtilmiştir. Farklı bir kayıta aynı tarihte aynı kişinin yerine iki akçe cüzhânlık bir akçe de imaret şeyhliği için olmak üzere günlük üç akçe ile Kasım'ın tayin olduğu kaydedilmiştir. İmaret şeyhliği ile ilgili olan diğer kayıtlar incelendiğinde bu kayıttaki ücretin diğerlerinden oldukça düşük yazıldığı görülmüştür. Bu durum Kasım adına yapılan tayinin şaibeli olduğu yönünde değerlendirilebilir. Diğer taraftan burada kaydı tutan kâtibin yedi yerine bir yazarak yanlışlık yapmış olma olasılığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Yusuf Ağa nezaretinde, İmaret Şeyhi olan Mahmut'un vefatıyla 23 Ağustos 1672'de yerine günlük yedi akçe ile oğlu Mehmet tayin olmuştur. Daha sonra imaret şeyhliğine ismi Mahmut olan başka biri getirilmiş fakat Mehmet isimli bir kişi Mahmut'un öldüğünü iddia ederek şeyhliği almak istemiştir. Mahkemece Mehmet hükümsüz bırakılarak imaret şeyhliği 9 Temmuz 1680'da tekrar Mahmut'a verilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bir suistimal söz konusudur²⁸⁰.

²⁷⁹ Tarım Ertuğ, "İmaret", s. 220.

²⁸⁰ Çalışmamızın suistimaller kısmında benzeri kayıtlar detaylarıyla verilecektir.

Tablo 12: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan İmaret Şeyhleri²⁸¹

İmaret Şeyhinin İsmi	Görevde Bulunduğu Tarih	Nazırın İsmi	Günlük Ücreti (Akçe)
Ahmet	?	?	7
Mahmut bin Ahmet	?	?	7
Recep	?-14-23 Temmuz 1665-?	?	?
Ahmet	?-15 Mayıs 1667	?	7
Mahmut	16 Mayıs 1667-?	Musli Ağa	7
Kasım	16 Mayıs 1667-?	Musli Ağa	1
Mahmut	?-22 Ağustos 1672	?	7
Mehmet bin Mahmut	23 Ağustos 1672-?	Yusuf Ağa	7
Mahmut	?-9 Temmuz 1680-?	Yusuf Ağa	7

2.2.3.2. Muallim ve Müderris

Ders veren, talebelere ilim öğreten kişiler için kullanılan bu iki görevin kayıtları, yakınlık arz etmesi sebebiyle birlikte verilmiştir. Tayinleri konusunda rol oynayan kişilerin isimleriyle birlikte, nerede görev yaptıkları ve almış oldukları ücretler şu şekildedir;

Hatuniye İmaretini bünyesindeki mektepte muallim, bevvap ve ferraş olarak görev yapan Ahmet Halife bin Mehmet kendi rızasıyla bu görevlerden feragat etmiş ve yerine 30 Ağustos 1758'de günlük beş akçe ve dört ekmekle muallim, iki akçe ve dört ekmekle bevvap ve ferraş olarak Şeyh Ahmet bin Salih tayin olmuştur.

Hatuniye Vakfı'na ait medresede günlük elli akçe ile müderrislik yapan Trabzon Müftüsü Müslüm Efendi'nin vefatıyla Şeyhülislam Seyyid Ali Efendi'nin önerisi ve Nazır Süleyman Efendi'nin arzıyla 3 Ekim 1710'da Mevlana Hasan tayin edilmiştir. Dört sene sonrasına ait farklı bir kayıta ise vefat eden Seyyid Mehmet Said Selim Efendizâde'nin yerine Şeyhülislam Mevlana Mustafa'nın işaretiyle Mevlana Hasan'ın 24 Mart 1715'te günlük elli akçeyle müderris olduğu kaydedilmiştir. Burada tayin edilen Mevlana Hasan'ın önceki kayıta yer alan kişiyle

²⁸¹ T.Ş.S., 1843, 68/5, (Evail-i Muharrem 1076-14-23 Temmuz 1665); T.Ş.S., 1844, 105/1, (Evasıt-ı Rebiülevvel 1078/30 Ağustos-10 Eylül 1667); T.Ş.S., 1844, 98/3, (27 Zilkade 1077/21 Mayıs 1667); T.Ş.S., 1844, 98/4, (24 Zilkade 1077/18 Mayıs 1667); T.Ş.S., 1847, 84/2, (5 Cemaziyelevvel 1083/29 Ağustos 1672); T.Ş.S., 1852, 114/7, (2 Recep 1091/29 Temmuz 1680).

aynı kişi olduğu tahmin edilmektedir. Fakat aradaki dört yıl boyunca kimin müderris olduğuyla alakalı bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Tablo 13: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan Muallim ve Müderrisler²⁸²

Muallim veya Müderrisin İsmi	Görev Yeri	Görevde Bulunduğu Tarih	Nazırın İsmi	Günlük Ücreti (Akçe)
Eğri Abdi (Müderris)	Hatuniye Medresesi	?-1530-1531-?	?	50
Ruşenzade Nimetullah Efendi (Müderris)	Hatuniye Medresesi	?-1537-1538-?	?	?
Alaaddin Ali (Müderris)	Hatuniye Medresesi	?-1542-1543-?	?	50
Bağdadizade Ahmet Çelebi (Müderris)	Hatuniye Medresesi	?-1552-1553-?	?	?
Şeyhoğlu Efendi (Müderris)	Hatuniye Medresesi	?-1567-1568-?	?	50
Şucaeddin İlyas Efendi (Müderris)	Hatuniye Medresesi	?-1594-1595-?	?	?
İbrahim Ağa (Muallim)	Hatuniye Mektebi	?-9 Mayıs 1652	?	5
Mustafa (Muallim)	Hatuniye Mektebi	10 Mayıs 1652-?	Süleyman Ağa	5
Hacı Ali Efendi (Müderris)	Hatuniye Medresesi	?- 25 Nisan 1656-?	?	?
Hacı Mustafa Efendi (Muallim)	Hatuniye Mektebi	?- 28 Şubat- 9 Mart 1663-?	?	?
Hacı Ali Efendi (Müderris)	Hatuniye Medresesi	?-17 Kasım 1679-?	?	?
Mahmut Efendi bin Şeyh Hamza	Hatuniye Medresesi	?-13 Mayıs 1698-?	?	?
Trabzon Müftüsü Müslüm Efendi (Müderris)	Hatuniye Medresesi	?-2 Ekim 1710	?	50
Mevlana Hasan (Müderris)	Hatuniye Medresesi	3 Ekim 1710-?	Süleyman Ağa	50
Seyyid Mehmet Said Selim	Hatuniye Medresesi	?-23 Mart 1715	?	50

²⁸² Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, s. 60-61; T.Ş.S., 1833, 75/3, (22 Cemaziyelahir 1062/31 Mayıs 1652); T.Ş.S., 1835, 42/8, (1 Recep 1066/25 Nisan 1656); T.Ş.S., 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat 9 Mart 1663); T.Ş.S., 1851, 123/1, (13 Şevval 1090/17 Kasım 1679); T.Ş.S., 1863, 11/4, (3 Zilkade 1109/13 Mayıs 1698); T.Ş.S., 1871, 80/1, (13 Şaban 1123/26 Eylül 1711); T.Ş.S., 1874, 173/2, (22 Rebiülevvel 1127/28 Mart 1715); T.Ş.S., 1902, 52/4, (15 Zilhicce 1149/16 Nisan 1737); T.Ş.S., 1923, 118/2, (13 Zilhicce 1171/18 Ağustos 1758).

Efendizâde (Müderriş)				
Mevlana Hasan (Müderriş)	Hatuniye Medresesi	24 Mart 1715-?	Mehmet Ağa	50
Hasan Efendi bin Bestan (Müderriş)	Hatuniye Medresesi	?-23 Mayıs-1 Haziran 1716-?	Mehmet Ağa	?
Ahmet Halife bin Mehmet (Muallim)	Hatuniye Mektebi	?-29 Ağustos 1758	?	5 Akçe ve Dört Ekmek
Şeyh Ahmet bin Salih (Muallim)	Hatuniye Mektebi	30 Ağustos 1758-?	Beşir Ağa	5 Akçe ve Dört Ekmek

Trabzon'da Aya Flibbo/Filbo Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Salih Beşe bin Hasan ve İmaret Mahallesi sakinelerinden müteveffa Mülkiye binti Ali isimli kişiler vasiyetlerinde Hatuniye Vakfı'na yüzer kuruş vakfetmişler ve şu şartı koymuşlardır; Müteveli Hacı Ahmet Ağa bin Hasan tarafından Hatuniye Camii'nde her gün ders okutmak şartıyla Hasan Efendi bin Bestan müderriş olarak tayin edilecektir. Hasan Efendi ölene kadar bu görevde kalacaktır ve öldüğünde bu görev evlatlarına geçecektir, eğer evladı kalmamış ise liyakatli birisine devredilecektir²⁸³. Benzer bir durum 17. yüzyılın sonlarında Tokat'taki Hatuniye Vakfı'nda gerçekleşmiştir. İstanbul'da yaşayan Kürt Ahmet Ağa, elinde bulunan bir kapan hanının icarını Hatuniye Camii'ne vakfetmiştir. Hanın kira geliri bu camide haftada dört gün olmak üzere talebelere Kur'ân okutmak şartıyla günlük 15 akçe ücret karşılığında şeyhü'l-kurraya tahsis olunmuştur²⁸⁴.

2.2.3.3. Bevvap

Bevvap kelimesi kapıcı manasında kullanılmıştır. Bevvaplar, hizmette buldukları yerlerde, kapıların açılıp kapatılması, güvenliğin sağlanması gibi hizmetleri üstlenmişlerdir²⁸⁵. Hatuniye Vakfı'na bağlı birimlerde bu hizmeti üstlenen bazı görevliler, kronoloji takip edilerek, görev yerleri ve almış oldukları ücretlerle birlikte verilmiştir.

Hatuniye İmaretinde bevvap iken vefat eden Himmet'in yerine 18 Haziran 1651'de vakıf mütevellisi İbrahim'in arzıyla günlük iki akçe ile Mustafa tayin

²⁸³ T.Ş.S., 1902, 52/4, (15 Zilhicce 1149/16 Nisan 1737).

²⁸⁴ Ali Açık, "Osmanlı Döneminde Tokat Cami Vakıflarına Bir Örnek: Gülbahar Hatun Camii Vakfı", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 12/2, Kış 2017, s. 11.

²⁸⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, s. 212.

olmuştur. Hatuniye Mektebi'nde muallim, bevvap ve ferraş olarak görev yapan Ahmet Halife bin Mehmet kendi rızasıyla bu görevlerden feragat etmiştir. Yerine Nazır Beşir Ağa tarafından 30 Ağustos 1758'de günlük beş akçe ve dört ekmekle muallim, iki akçe ve dört ekmekle bevvap ve ferraş olarak Şeyh Ahmet bin Salih tayin olmuştur.

Geç tarihli bir kayıta Ayasofya Mahallesi imamı Ahmet bin Mehmet Halife'nin Hatuniye Vakfı'ndan alınmak üzere günlük beş akçe ve iki ekmek ile Harem Camii²⁸⁶ bevvaplığı senelik yüz yirmi kuruş ile de medrese bevvaplığı yaptığı kaydedilmiş ve kendi rızasıyla bu görevleri Molla Hasan bin Mustafa'ya bırakmıştır. Burada Molla Hasan için ayrıca berat çıkartılmamış Ahmet'in elindeki beratları teslim etmesiyle bu göreve getirilmiştir. Daha önceki kayıtlarda yeni görevlinin adına muhakkak berat çıkartıldığı fakat burada bu duruma aykırı bir uygulamanın olduğu görülmektedir.

Tablo 14: Hatuniye Vakfı'nda Görevli Olan Bevvaplar²⁸⁷

Bevvabın İsmi	Görev Yeri	Görevde Bulunduğu Tarih	Günlük Ücreti (Akçe)
Himmet	Hatuniye İmareti	?-17 Haziran 1651	2
Mustafa	Hatuniye İmareti	18 Haziran 1651-?	2
Mustafa	?	?-28 Şubat-9 Mart 1663-?	?
Ahmet Halife bin Mehmet	Hatuniye Mektebi	?-29 Ağustos 1758	2 Akçe ve 4 Ekmek
Şeyh Ahmet bin Salih	Hatuniye Mektebi	30 Ağustos 1758-?	2 Akçe ve 4 Ekmek
Ahmet bin Mehmet Halife	Harem Camii ve Hatuniye Medresesi	?	5 Akçe ve 2 Ekmek, Senelik 120 Kuruş
Molla Hasan bin Mustafa	Harem Camii ve Hatuniye Medresesi	?	5 Akçe ve 2 Ekmek, Senelik 120 Kuruş

²⁸⁶ Bu caminin daha önce geçen Manastır Camii ile aynı cami olma ihtimali yüksektir.

²⁸⁷ T.Ş.S., 1832, 80/2, (2 Recep 1061/21 Haziran 1651); T.Ş.S., 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat 9 Mart 1663); T.Ş.S., 1923, 118/2, (13 Zilhicce 1171/18 Ağustos 1758); T.Ş.S., 2011, 22/3, (21 Safer 1282/16 Temmuz 1865).

2.2.4. Dellâl(başı)lık

Osmanlılarda bir haberi duyurmak veya ticari alanda satıcı ile alıcı arasındaki iletişimi sağlamakla görevli iki ayrı dellâllık bulunmaktaydı²⁸⁸.

Dellâllık ticaret hayatında önemli bir yere sahiptir. 1479'da İstanbul ve Galata dellâllığının üç yıl için bir milyon akçe karşılığında verilmesi ve 1484'te üç yılda tüccarlardan dokuz yüz yetmiş bin akçe dellâliyenin gümrük vergisi olarak alınmış olması bu teşkilatın önemini ortaya koymaktadır²⁸⁹. Aynı şekilde Hatuniye Vakfı'na ait kayıtlarda geçen dellâllık görevlerinin tamamı ticari sahada olup bunlar bedesten dellâlbaşılığı ve pazarlarda görev yapan dellâllar olarak karşımıza çıkmaktadır²⁹⁰.

19 Temmuz 1690'da verilen beratla dellâlbaşısı bulunmayan Hatuniye Bedesteni'ne günlük iki akçe ile Murtaza tayin olmuştur.

Bedesten Dellâlbaşılığı ile Akçaabat Yoros ve Yavebolu ketenciler dellâllığına senelik 700'er akçe veren Murtaza ve Hüseyin'in yerine 1.500 akçe teklifte bulunan Bektaş getirilmiştir. Bektaş göreve geldikten sonra vakfa ödeme yapmamış ve Akçaabat, Yoros ve Yavebolu dellâllığı senelik 700 akçe ile 3 Mart 1714'te tekrar Hüseyin'e devredilmiştir. Kayıta bedesten dellâlbaşılığının akıbeti hakkında detay verilmemiştir.

Bu davadan iki sene sonra görülen mahkemede bahsi geçen dellâlbaşılık ve dellâllıkların halen Bektaş'ın elinde olduğu tespit edilmiştir. Ancak Bektaş'ın ödeme konusunda aksaklıkları olduğu bilgisi yinelenmiştir. Neticede Bektaş'ın vakfa ödediği 1.500 akçeye 100 akçe ilavede bulunan Mehmet, Müteveli Hacı Mehmet'in arzıyla, 1 Mart 1716'da bahsedilen görevlere getirilmiştir. Buradaki görev tevcihi diğer kayıtlardan farklı olarak müteveli vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Tablo 15: Hatuniye Vakfı'na Bağlı Dellâl(başı)lıklar²⁹¹

Görevlinin İsmi ve Görev Yeri	Görev Tarihi	Nazırın İsmi	Ödedikleri Ücret (Akçe)
Murtaza (Bedesten)	19 Temmuz 1690-?	Ahmet Ağa	Günlük 2

²⁸⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Dellâl", *DİA*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 145.

²⁸⁹ Halaçoğlu, "Dellâl", s. 145.

²⁹⁰ *T.Ş.S.*, 1874, 153/3, (20 Rebiülevvel 1126/5 Nisan 1714). Bu kayıta bahsedilen iki örneğe de yer verilmiştir.

²⁹¹ *T.Ş.S.*, 1857, 127/2, (13 Şevval 1101/20 Temmuz 1690); *T.Ş.S.*, 1861, 114/4, (24 Cemaziyelevvel 1105/21 Ocak 1694); *T.Ş.S.*, 1861, 130/9, (25 Ramazan 1106/9 Mayıs 1695); *T.Ş.S.*, 1874, 153/3, (20 Rebiülevvel 1126/5 Nisan 1714); *T.Ş.S.*, 1875, 65/2, (25 Rebiülevvel 1128/19 Mart 1716).

Mustafa (Pulathane Pazarı)	7 Ocak 1694-?	Nezir Ağa	Senelik 300
Hüseyin (Pulathane Pazarı)	27 Mart 1695-?	İshak Ağa	Senelik 500
Murtaza (Bedesten)	?-1713	?	Senelik 700
Hüseyin (Akçaabat, Yoros ve Yavebolu)	?-1713	?	Senelik 700
Bektaş (Bedesten ile Akçaabat, Yavebolu ve Yoros)	?- 2 Mart 1714	?	Senelik 1500
Hüseyin (Akçaabat, Yoros ve Yavebolu)	3 Mart 1714-?	?	Senelik 700
Bektaş (Bedesten ile Akçaabat, Yavebolu ve Yoros)	?-29 Şubat 1716	?	Senelik 1500
Mehmet (Bedesten ile Akçaabat, Yavebolu ve Yoros)	1 Mart 1716-?	Hacı Mehmet (Mütevelli)	Senelik 1600

2.2.5. Bedesten Kethüdası

Bedesten, Osmanlı dönemi şehirlerinde değerli malların muhafaza edilerek aynı zamanda satışının da yapıldığı bir bina türü ve ticaret bölgesinin çarşı içindeki merkezidir²⁹².

Bedestenin yönetiminden sorumlu olan, çalışanları denetleyen, esnafın başı ve sözcüsü olan kişilere bedesten kethüdası denirdi. Kethüdalar, esnaf-devlet ilişkisinde üstlendikleri rol münasebetiyle adeta birer resmi devlet görevlisi sayılmaktaydı²⁹³. Kethüdalar bedestende satılan keten topu başına tüccarlardan ücret aldıkları için bu göreve gelmek adına bir miktar ödeme yapmaları gerekmektedir. Hatuniye Bedesteni'nde görev yapan bedesten kethüdarları ile ilgili ulaşabildiğimiz kayıtlar, dönemin nazırları ve kethüdarların bu göreve getirilmeleri karşılığında vakfa ve hazineye ödedikleri miktarlarla birlikte kronoloji takip edilerek belirtilmeye çalışılmıştır.

²⁹² Eyice, "Bedesten", s. 302.

²⁹³ Fernaz Öncel, "Osmanlı Bedestenleri Bağlamında "Kayseri Hançerli Sultan Vakfı Bedesteni"", *Megaron*, C. 9, S. 1, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi, 2014, s. 57.

Hatuniye Vakfı'na ait bedestende kethüda olan Ahmet her sene vakfa üç bin akçe taahhüt ile bu görevi yerine getirmektedir. Ancak burada bulunanların kendisinden hoşnut olmaması ve Mehmet adlı başka birinin üç bin akçe olan taahhüde beş yüz akçe daha ekleyeceğini beyan etmesiyle 30 Mayıs 1620'de Nazır Hacı Mustafa Ağa'nın arzıyla Ahmet'in yerine bedesten kethüdası olarak Mehmet tayin edilmiştir. Bu tarihten iki sene sonra 18 Haziran 1622'de İsmail Ağa nezaretinde Hatuniye Vakfı'na senelik bin akçe²⁹⁴ vermek şartıyla bedesten kethüdalığına Ömer getirilmiştir. Mehmet'in görevine ne zaman son verildiği veya Ömer'in kethüda olduğu zamana kadar bedesten kethüdası olan başka birisinin varlığı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Farklı bir kethüda kaydında günlük yirmi iki akçe ulufeye mutasarrıf olan Mustafa Kaya, almakta olduğu meblağı Hatuniye Vakfı'na ait bedestende kethüdalık için vakfa vereceğini belirtmiş ve ulufesi karşılığında 15 Mart 1651'de kethüdalık Şeyh Ahmet'in yerine Mustafa Kaya'ya verilmiştir. Mütevelli tayinlerinde ulufe karşılığında göreve getirilen kapıkullarından bahsedilmiştir. Burada birebir aynı olmasa bile benzer bir durumla karşılaşmıştır.

Nazır Yusuf Ağa'nın Divan-ı Hümayun'a gönderdiği arz neticesinde 12 Mayıs 1687'de Hacı Ali senelik yedi bin akçeyi Hatuniye Vakfı mütevellisine teslim ettikten sonra bedesten kethüdalığını tasarrufuna almıştır. Hacı Ali mutasarrıfken Mehmet bin Mustafa bu kaydı bozarak müdahalede bulunmuş ve Mustafa Ağa'nın nazır olarak bulunduğu 13 Mart 1688'de Hacı Ali'nin beratı yenilenerek senelik yedi bin akçeyi vakfa teslim etmek üzere yeniden bedesten kethüdası olmuştur.

1709/1710 senesine kadar bedesten kethüdası olan Hacı Ali'nin feragatıyla görevi oğlu Ömer'e tevcih olunmuştur. Yedi bin akçe ile görevi devralan Ömer 1722/1723 senesine kadar kethüdalık yapmış ve Hacı Osman isimli kişi on yedi bin akçe teklif ederek Ömer'in yerine kethüda olmuştur. Trabzon kadısı ve Hatuniye Vakfı mütevellisinin Ömer bin Hacı Ali'nin mağdur olduğunu bildirmesiyle, senelik yedi bin akçeyi mütevelliyeye on bin akçeyi de Evkaf-ı Haremeyn Hazinesi'ne vermek şartıyla Nisan/Mayıs 1724'te Ömer bin Hacı Ali tekrar bedesten kethüdası olmuştur.

²⁹⁴ Kethüdalık tevcihinin daha önce 3500 akçe iken 1622'de 1000 akçeye düşmesi bu dönemde şehirde var olan veba salgınına bağlanabilir. Bu konu hakkındaki detaylar çalışmanın üçüncü bölümünde dönemin ekonomisine dair yapılan genel değerlendirmede sunulacaktır.

Kethüdalık için ödenen ücret zamanla artış göstermiştir. Ömer bin Hacı Ali'nin vefatıyla oğlu İbrahim Halife bin Ömer 3 Ocak 1734'te yedi bin akçe Hatuniye Vakfı mütevellisine yirmi üç bin akçe de Evkaf-ı Haremeyn Hazinesi'ne vermek şartıyla senelik otuz bin akçe karşılığında bedesten kethüdası olmuştur.

Tablo 16: Hatuniye Vakfı'na Bağlı Bedesten Kethüdaları²⁹⁵

Bedesten Kethüdasının İsmi	Görev Tarihi	Nazırın İsmi	Ödedikleri Senelik Ücret (Akçe)
Ahmet	?-29 Mayıs 1620	?	3.000
Mehmet	30 Mayıs 1620-?	Hacı Mustafa Ağa	3.500
Ömer	18 Haziran 1622-?	İsmail Ağa	1.000
Ali Efendi	?-26 Ekim-4 Kasım 1650-?	?	?
Şeyh Ahmet	?-14 Mart 1651	?	?
Mustafa Kaya	15 Mart 1651-?	?	Günlük 22
Hacı Ali	12 Mayıs 1687-13 Mart 1688-1709/1710	Yusuf Ağa Mustafa Ağa	7.000
Ömer bin Hacı Ali	1709/1710-1722/1723	?	7.000
Hacı Osman	1722/1723-Nisan/Mayıs 1724	?	17.000
Ömer bin Hacı Ali	Nisan/Mayıs 1724-2 Ocak 1734	Hacı Beşir Ağa	17.000
İbrahim Halife bin Ömer	3 Ocak 1734-?	Hacı Beşir Ağa	30.000

Bedesten kethüdalığının tevcihi önceleri senelik ücretin taahhüt yoluyla sadece vakfa verilmesiyle gerçekleşirken daha sonra bu uygulama terkedilerek belirtilen meblağın bir kısmının vakfa kalan kısmının ise hazineye peşin olarak teslim edilmesi şeklinde bir yol izlenmiştir.

²⁹⁵ T.Ş.S., 129/1, (27 Cemaziyelahir 1029/30 Mayıs 1620); T.Ş.S., 1822, 65/2, (10 Şaban 1031/20 Haziran 1622); T.Ş.S., 1831, 68/2, (Evail-i Zilkade 1060/26 Ekim-4 Kasım 1650); T.Ş.S., 1832, 78/2, (22 Rebiülevvel 1061/15 Mart 1651); T.Ş.S., 1855, 99/1, (7 Recep 1098/19 Mayıs 1687); T.Ş.S., 1855, 155/3, (7 Cemaziyelevvel 1099/10 Mart 1688); T.Ş.S., 1883, 89/4, (20 Şaban 1136/14 Mayıs 1724); T.Ş.S., 1897, 82/5, (17 Recep 1146/24 Aralık 1733).

2.2.6. Vazife Tayini

Vakıf müessesesinin temelini teşkil eden hayırseverlik ve insanlara yardım olaylarının küçük bir parçasını da vazife tayinleri oluşturmaktadır. Osmanlı bünyesindeki vakıfların, bilhassa büyük olanlarının, elde ettikleri gelir fazlasının bir kısmıyla, düşkün durumda olan kişilere görev karşılığı olmaksızın vazife/maaş tayini yaptığı bilinmektedir²⁹⁶. Hatuniye Vakfı tarafından kendilerine vazife tayini yapılan kişilerin bir kısmı aşağıda verilmiştir.

Hatuniye Vakfı'na bağlı Pazarsuyu Cibâyeti mahsulünden verilmek üzere Pazarsuyu Kadısı Mevlana Hasan'ın arzıyla 17 Haziran 1642'de Derviş Mustafa'ya günlük on akçe vazife tayin edilmiştir²⁹⁷. Hatuniye Vakfı mahsulünden verilmek üzere günlük on akçe ile mutasarrıf olup müezzin olan Seyyid Mehmet'in vefatıyla on akçe olan vazifesi 6 Mayıs 1641'de Pazarsuyu Cibâyeti Mahsulünden verilmek üzere Ahmet bin Mahmut'a tayin olunmuştur²⁹⁸. Sümbül Ağa nezaretinde, günlük on akçe vazifeye mutasarrıf olan Sunullah'ın vefatıyla vazifesi 28 Ekim 1643'te Hatuniye Vakfı mahsulünden verilmek üzere Sadullah'a tayin olunmuştur²⁹⁹. Yusuf Ağa'nın nazır olarak bulunduğu 12 Eylül 1679'da Hacı Hasan Mağloç'a Hatuniye Vakfı mahsulünden verilmek üzere günlük on akçe vazife tayini yapılmış³⁰⁰ ve aynı kişi 8 Kasım 1687'de beratı yenilenecek günlük on akçe vazifesini almaya devam etmiştir³⁰¹.

2.2.7. Diğer Görevliler

Buraya kadar detaylarıyla belirtmeye çalıştığımız görevlilerin dışında Hatuniye Vakfı'na tabi olup maaşlarını buradan alan diğer görevliler; *demirci, taskeş, habbâz, mutemet, imam, mektep halifesi, fetihhân, sermahfil, türbedâr, nekkâd-ı arz, kilâri, su yolcu, yasaqçı, ser müsebbih, müsebbih, ferrâş, saraç, hangâh şeyhi ve kayyım*'dur. Bu görevlilerle ilgili az sayıda kayıt mevcut olduğu için hepsinin aynı başlık altında toplaması tercih edilmiştir. Yazıda akışın bozulmaması adına görevlerin ne tür hizmetler sunduğu, açıklayıcı dipnotlar aracılığıyla belirtilmiştir. Ayrıca bu görevlilerle ilgili bilgiler aşağıda tablolaştırılmıştır.

²⁹⁶ Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 96.

²⁹⁷ T.Ş.S., 1829, 43/2, (19 Rebiülevvel 1052/17 Haziran 1642).

²⁹⁸ T.Ş.S., 1830, 87/6, (17 Safer 1051/28 Mayıs 1641).

²⁹⁹ T.Ş.S., 1830, 86/8, (20 Şaban 1053/3 Kasım 1643).

³⁰⁰ T.Ş.S., 1851, 192/5, (2 Recep 1090/9 Ağustos 1679).

³⁰¹ T.Ş.S., 1856, 26/4, (11 Recep 1099/12 Mayıs 1688).

Trabzon'daki su yollarının bakımını eskiden beri Hatuniye Vakfı üstlenmiştir. Su yolcu iken ölen Kostantin'in yerine 25 Kasım 1579'da Fili getirilmiştir. Şehirde uzun zaman sonra ilk su yolcu tayini 30 Haziran 1698'de yapılmıştır³⁰². Bu tarihte şehirde yedi adet çeşme bulunmaktaydı. Bakımsızlık sebebiyle atıl kalan su yollarından çeşmelere su gelmediği için bir su yolcu tayini yapılması kararı alınmıştır. Uzun zaman sonra bu göreve getirilen ilk kişi günlük beş akçe ile Ahmet Halife olmuştur. Su yolcunun yalnızca vakfa değil şehir merkezinin tamamına hizmet ediyor olması ve maaşını vakıftan alıyor olması şehrin su ihtiyacının karşılanmasında Hatuniye Vakfı'nın üstlendiği rolün anlaşılması açısından önemlidir.

Hatuniye Vakfı'nda günlük üç akçe ile demircilik yaparken vefat eden Ali'nin yerine Hasan tayin edilmiş fakat Mehmet isimli üçüncü bir kişinin müdahalesi ile karşılaşmıştır. Neticede Mehmet hükümsüz bırakılarak demircilik tekrar Hasan'a tevcih olunmuştur.

Hatuniye Vakfı'ndan olup Atina Kasabası'nda bulunan camide imamlık yapan Samsunî Mahmut'un beratı 8 Ağustos 1648'de yenilenmiştir. İmamlık vazifesini yerine getirdikten sonra günlük beş akçe ücretini aydan aya Hatuniye Vakfı mahsulünden olmak üzere vakfin mütevellisinden alacağı belirtilmiştir. Aynı şekilde Rize Nahiyesi'ndeki Hüseyin Ağa Camii'nde imamlık yapan Mahmut'un beratı 7 Şubat 1695'te yenilenerek imamlık vazifesini yerine getirdikten sonra günlük üç akçe olan ücretini aydan aya Hatuniye Vakfı mahsulünden olmak üzere müteveli olanların elinden alacağı belirtilmiştir. Burada belirtilen iki imam Hatuniye Camii'nden farklı camilerde görev yapmaktaydı. Bu cümleden vakfin sadece Trabzon'a değil komşu şehirlere de birtakım hizmetler sunduğu anlaşılmaktadır.

Musli Ağa'nın nazır olarak bulunduğu 6 Eylül 1666'da, ölen Şeyh Ahmet Şemsi'nin yerine günlük on akçe ile fetihhân olarak Mevlana Şeyh İbrahim tayin edilmiştir. Şeyh Ahmet Şemsi'nin fetihhânlık ve ihlashânlık görevleri karşılığında Canik Sancağı'na bağlı Fatsa Kasabası'ndan aldığı yirmi akçenin on akçesi fetihhânlık görevini devralan Mevlana Şeyh İbrahim'e verilmiştir.

Musli Ağa nezaretinde Hatuniye Camii'nde ser mahfil iken vefat eden Şeyh Ahmet'in yerine günlük dokuz akçenin beş akçesi ile hattab, dört akçesi ile ser mahfil olarak Ramazan tayin olmuştur. Ramazan'ın ardından ser mahfillik görevini

³⁰² Kayıtlarda geçen "müceddeden" ibaresi uzun zamandır bu görevin boş kaldığını düşündürmektedir.

yerine getiren Yusuf'un vefatıyla ise 13 Mart 1670'te Seyyid Mustafa yine günlük dört akçe ile görevi devralmıştır.

Hatuniye İmaretinde türbedar ve nekkâd-1 arz iken görevini yerine getirmediği için azledilen İbrahim'in yerine 26 Nisan 1663'te günlük üç buçuk akçenin iki akçesi ile türbedar, bir buçuk akçesi ile de nekkâd-1 arz olarak Hasan Halife tayin olmuştur. Türbedarlık görevi daha sonra Seyyid Eyüp'e verilmiştir. Hasan isimli üçüncü bir kişi askeri beratıyla müdahale etmek istemişse bile bu müdahale savuşturularak türbedarlık günlük iki akçe ile 27 Haziran 1672'de yeniden Seyyid Eyüp'e tevcih olunmuştur.

Hatuniye İmaretinde yasakçı olan Mehmet'in vefatıyla yerine 1 Ocak 1681'de günlük iki akçe ile tayin olan Hacı Derviş bu görevi yirmi yıldan fazla bir süre sürdürmüştür. Hacı Derviş'in vefatıyla yerine 9 Kasım 1702'de yine günlük iki akçe ile oğlu İsmail Halife tayin olmuştur.

İbrahim, Hatuniye Vakfi'nde ser müsebbih olan Ali'nin vefat ettiğini iddia ederek beratını bozdurmuştur. Durumun anlaşılmasıyla görevi kendine yazdıran İbrahim hükümsüz bırakılarak ser müsebbihlik 28 Mart 1681'de günlük iki akçe ile tekrar Ali'ye tevcih olunmuştur.

Hatuniye Vakfi'nde günlük iki akçe ile saraç olan Musa Halife hayatta iken vefat ettiği gerekçesi ile kaydını bozdu ve kendine berat yazdıran Mehmet Halife dahi vefat ettikten sonra saraçlık Kasım'a tevcih olunmuştur. Musa Halife'nin ölmediği halde ölmüş gibi gösterildiği anlaşılınca 19 Ekim 1689'da adına tekrar berat çıkartılarak günlük iki akçe ile saraç olarak tayin olmuştur.

Hatuniye Vakfi'nde günlük sekiz akçe ile hangâh şeyhi olan Şeyh Receb'in vefatıyla yerine Şeyhülislam'ın işareti ve Nazır Hacı Mustafa Ağa'nın arzıyla ulemadan 23 Ocak 1690'da günlük sekiz akçe olan ücrete iki akçe daha zam yapılarak günlük on akçe ile Eyüp bin Receb tayin olmuştur.

Hatuniye Vakfi'ne bağlı olan Manastır Camii'nde günlük üç akçe ile kayyım olan Mehmet bin Eyüp hayatta olduğu halde "vefat etmiştir" diyerek kaydını bozduran Hacı Mehmet kendi adına berat çıkarttırmıştır. Hacı Mehmet'ten sonra bu vazifeye Mahmut isimli üçüncü bir kişi geçmiştir. Vakıf mütevellisinin bu durumu bildirmesiyle adı geçen kişiler savuşturularak kayyımluk 4 Aralık 1718'de tekrar Mehmet bin Eyüp'e tevcih olunmuştur.

Trabzon sakinlerinden Konevi Hasan Efendi'nin vefat eden oğlu Mehmet Arif için Hatuniye Camii'ne beş adet cüz ve hafızı vakıftan olmak üzere bir adet Mushaf vakfederek günlük bir akçe ile cüzlerin yönetimine iki akçe ile de cüzhânlık görevine Trabzon Kadısı Mevlana Seyyid Hasan'ın arzıyla Marufzâde Ömer Halife tayin olmuştur. Mehmet Arif için Hatuniye Camii'nde aşırhân, ihlashân ve cüzhân olanların denetlenmesi için ise Trabzon Kadısı Derviş Mustafa'nın arzıyla günlük iki akçe ile Halil Halife mutemet olarak tayin edilmiştir. Halil Halife daha sonra I. Mahmut'un 30 Eylül 1730'da tahta çıkmasıyla elindeki eski beratını ibraz ederek yeniden berat yazılmasını talep etmiştir. Berat harcı olarak bir aylığını müteveli eliyle hazineye teslim etmesi karşılığında günlük iki akçe ile mutemet olarak tayin olmuştur.

Tablo 17: Hatuniye Vakfı'na Bağlı Diğer Görevliler³⁰³

Görev	Görevli	Tarih	Günlük Ücret (Akçe)
Su Yolcu	Kostantin	?-24 Kasım 1579	?
	Fili	25 Kasım 1579-?	?
	Ahmet Halife	30 Haziran 1698-?	5
	Asdor	?-13 Ekim 1749	?
	Akob	14 Ekim 1749-?	?
Demirci	Ali	?-Mart 1650	3
	Hasan	Nisan 1650-?	3
Taskeş ³⁰⁴	Kurt bin Mustafa	15 Kasım 1658-?	1

³⁰³ Tosun, *XVII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler*, s. 196-197; *T.Ş.S.*, 1863, 67/3, (23 Zilhicce 1109/2 Temmuz 1698); *T.Ş.S.*, 1831, 91/5, (Evahir-i Rebiülevvel 1060/23 Mart-1 Nisan 1650); *T.Ş.S.*, 1837, 85/5, (20 Safer 1069/17 Kasım 1658); *T.Ş.S.*, 1837,86/6, (22 zilkade 1068/21 Ağustos 1658); *T.Ş.S.*, 1824, 34/6, (17 Şaban 1041/9 Mart 1632); *T.Ş.S.*, 1830, 86/9, (17 Şaban 1053/31 Ekim 1643); *T.Ş.S.*, 1831, 87/7, (5 Cemaziyelevvel 1059/17 Mayıs 1649); *T.Ş.S.*, 1833, 82/4, (8 Recep 1063/4 Haziran 1653); *T.Ş.S.*, 1862, 103/3, (12 Recep 1106/26 Şubat 1695); *T.Ş.S.*, 1835, 42/8, (1 Recep 1066/25 Nisan 1656); *T.Ş.S.*, 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat 9 Mart 1663); *T.Ş.S.*, 1839, 13/4, (2 Muharrem 1074/6 Ağustos 1663); *T.Ş.S.*, 1843, 76/2, (7 Safer 1077/9 Ağustos 1666); *T.Ş.S.*, 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat 9 Mart 1663); *T.Ş.S.*, 1843, 58/5, (2 Rebiülevvel 1077/2 Eylül 1666); *T.Ş.S.*, 1844, 101/2, (3 Zilhicce 1077/27 Mayıs 1667); *T.Ş.S.*, 1846, 80/15, (?); *T.Ş.S.*, 1844, 94/2, (1073/1662-1663); *T.Ş.S.*, 1847, 76/1, (25 Rebiülevvel 1083/21 Temmuz 1672); *T.Ş.S.*, 1839, 63/4, (Evahir-i Recep 1073/28 Şubat 9 Mart 1663); *T.Ş.S.*, 1845, 74/4, (3 Rebiülevvel 1079/11 Ağustos 1668); *T.Ş.S.*, 1852, 118/1, (23 Zilhicce 1091/14 Ocak 1681); *T.Ş.S.*, 1867, 85/1, (22 Cemaziyelahir 1114/13 Kasım 1702); *T.Ş.S.*, 1843, 77/3, (25 Muharrem 1077/28 Temmuz 1666); *T.Ş.S.*, 1844, 103/1, (15 Zilkade 1077/9 Mayıs 1667); *T.Ş.S.*, 1852, 129/1, (22 Rebiülevvel 1092/11 Nisan 1681); *T.Ş.S.*, 1853, 115/1, (2 Cemaziyelevvel 1093/8 Haziran 1682); *T.Ş.S.*, 1857, 108/2, (17 Muharrem 1101/31 Ekim 1689); *T.Ş.S.*, 1857, 114/1, (15 Rebiülahir 1101/26 Ocak 1690); *T.Ş.S.*, 1877, 34/3, (15 Muharrem 1131/8 Aralık 1718); *T.Ş.S.*, 1878, 3/2, (Evasıt-ı Şevval 1132/15-25 Ağustos 1720); *T.Ş.S.*, 1878, 5/1, (Evasıt-ı Şevval 1132/15-25 Ağustos 1720); *T.Ş.S.*, 1892, 45/2, (Evasıt-ı Rebiülahir 1143/20-30 Ekim 1730); *T.Ş.S.*, 1892, 45/3, (Evasıt-ı Rebiülahir 1143/20-30 Ekim 1730).

³⁰⁴ Osmanlı'da özellikle vakıf eserleri olan çeşmelerden akıtılan suyun insanlara temiz bir şekilde içirilebilmesi için taşlar konulmuştur. O taşları sabah koyup akşam götüren ve korunması ile görevli

Habbaz ³⁰⁵	Ali	?-18 Ağustos 1658	2
	Seyyid Mustafa	19 Ağustos 1658-?	2
Mutemet	Zülfikar	?-7 Mart 1632	2
	Mustafa	8 Mart 1632-?	2
	Halil Halife	?-30 Eylül 1730-?	?
İmam	Samsunî Mahmut	?-8 Ağustos 1648-?	5
	Mahmut	?-7 Şubat 1695-?	3
	Seyyid Şaban Efendi (Hatuniye Camii)	?-25 Nisan 1656-9 Mart 1663-?	?
Hafız	Mehmet (Hatuniye Camii)	?-21 Kasım 1653	1
	Ahmet (Hatuniye Camii)	22 Kasım 1653-?	1
Mektep Halifesi ³⁰⁶	Molla Ahmet	?-28 Şubat-9 Mart 1663-?	?
	Ahmet	?-6 Ağustos 1666	2
	Mehmet Halife	7 Ağustos 1666-?	2
Fetihhân	Şeyh Ahmet Şemsi	?-5 Eylül 1666	10
	Mevlana Şeyh İbrahim	6 Eylül 1666-?	10
Sermahfil ³⁰⁷	Şeyh Ahmet	?-26 Mayıs 1667	4
	Ramazan	27 Mayıs 1667-?	4
	Yusuf	?-12 Mart 1670	4
	Mustafa	13 Mart 1670-?	4
Hattab ³⁰⁸	Şeyh Ahmet	?-26 Mayıs 1667	5
	Ramazan	27 Mayıs 1667-?	5
Türbedar ³⁰⁹	Hacı İbrahim	?-28 Şubat-25 Nisan 1663	2
	Hasan Halife	26 Nisan 1663-?	2
	Seyyid Eyüp	?-27 Haziran 1672-?	2
Nekkâd-ı Arz ³¹⁰	İbrahim	?-25 Nisan 1663	1,5
	Hasan Halife	26 Nisan 1663-?	1,5
Kilârî ³¹¹	Mustafa	?-10 Ağustos 1668	3
	İbrahim	11 Ağustos 1668-?	3
Vekil-i Harc ³¹²	Hasan	?-3 Haziran 1653	4
	İbrahim	4 Haziran 1653-?	4
Yasakçı ³¹³	Mehmet	?-31 Aralık 1680	2
	Hacı Derviş	1 Ocak 1681-8 Kasım	2

olan kişilere taskeş denir. Z. Hale Tokay-Zuhal Çobanoğlu, “Vakıf Eserleri İstanbul Çeşmelerinin Koruma Sorunları ve Öneriler”, *XI. Vakıflar Haftası*, (6-8 Aralık 1993), İ. Ateş, S. Bayram, M. Narince (Haz.), Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, s. 202.

³⁰⁵ Ekmek yapan veya satan kişidir.

³⁰⁶ Mekteplerde talebelerin derslerini müzakere ve okudukları derslerde anlayamadıkları yerleri onlara tekrar eden kişidir.

³⁰⁷ Camilerde okunacak cüzlerin okunuşunu yöneten kişidir.

³⁰⁸ Oduncu.

³⁰⁹ Türbe muhafızı ve hizmetkârına verilen isim.

³¹⁰ Cami görevlilerinin görevlerini yerine getirip getirmediğini denetleyen kişi.

³¹¹ Vakıf kuruluşlarının tamiri ve yenilenmesi için gerekli eşyaların bulunduğu deponun koruyucusudur.

³¹² Vakfa lazım olan eşya ve erzak tedarikinden sorumlu kişidir.

³¹³ Güvenlik ve korumadan sorumlu olan kişidir.

		1702	
	İsmail Halife bin Hacı Derviş	9 Kasım 1702-?	2
Ser Müsebbih	Ali	?-7 Haziran 1682-?	2
Müsebbih	Sunullah	?-30 Ekim 1643	1
	Sadullah	31 Ekim 1643-?	1
	Ahmet bin Ebubekir	?-13 Temmuz 1666	1
	Mahmut	14 Temmuz 1666-?	1
	Mustafa	?-7 Mayıs 1667	1
	İbrahim bin Kasım	8 Mayıs 1667-?	1
Ferrâş ³¹⁴	Mustafa	?-6 Haziran 1682	2
	Mustafa	7 Haziran 1682-?	2
Saraç ³¹⁵	Musa Halife	?-19 Ekim 1689-?	2
Hangâh Şeyhi ³¹⁶	Şeyh Recep	?-22 Ocak 1690	8
	Eyüp bin Recep	23 Ocak 1690-?	10
Kayyim ³¹⁷	Mehmet bin Eyüp	?-4 Aralık 1718-?	3

Çalışmanın bu bölümünde görevlerin tevcihi hakkında birtakım detaylar aktarılmaya çalışılmıştır. Verilen bilgilerin daha iyi anlaşılması için dönemin ekonomik şartları ve aynı dönemde mevcut olan bazı vakıflarla mukayese yapma ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Vakıf görevlilerinin maaşları zaman zaman dalgalanma göstermiş olsa dahi ortalama bir miktardan bahsetmek mümkündür. Maaşı en yüksek olan görevlilerin mütevelliler ve müderrisler olduğunu söyleyebiliriz. 17. yüzyıl ortalarında Hatuniye Vakfı mütevellisinin maaşı günlük 30 akçe ile 50 akçe olarak değişiklik göstermekteydi³¹⁸. Aynı dönemde Trabzon'da varlık gösteren Cami-i Atık Vakfı³¹⁹ olarak da bilinen Fatih Sultan Mehmet Vakfı'nın mütevellisi günlük 3 akçe, Hızır

³¹⁴ Cami, mescit ve imaret gibi müesseselerin temizliğini sağlamak ve kilim, halı ve hasır gibi mefruşatını yayma hizmetleriyle vazifeli olan kişidir.

³¹⁵ Deri veya muşamba gibi malzemelerden eşyalar yapan kişidir.

³¹⁶ Hangâh imaretin içinde yemek yenilen ve konaklanan yer, hangâh şeyhi ise burayı yöneten kişidir.

³¹⁷ Vakıf kuruluşlarını korumak, temizlemek, aydınlatmak ve buna benzer diğer işleri yürütmekle görevlendirilmiş kişidir.

³¹⁸ *T.Ş.S.*, 1828, 162/1, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); *T.Ş.S.*, 1831, 87/3, (23 Zilhicce 1059/28 Aralık 1649); *T.Ş.S.*, 1832, 74/1, (12 Şevval 1060/8 Ekim 1650); *T.Ş.S.*, 1832, 85/6, (20 Zilhicce 1061/4 Aralık 1651); *T.Ş.S.*, 1833, 80/3, (21 Şevval 1062/25 Eylül 1652); *T.Ş.S.*, 1834, 61/3, (2 Şevval 1063/26 Ağustos 1653); *T.Ş.S.*, 1834, 61/3, (2 Şevval 1063/26 Ağustos 1653); *T.Ş.S.*, 1836, 56/9, (1 Rebiülahir 1067/17 Ocak 1657).

³¹⁹ Vakfın kuruluş amacı adı geçen caminin masraflarını karşılamaktır.

Bey Vakfı ve Hoca Hayrettin Bey Mescidi Vakfı'nın mütevellileri ise günlük 2 akçe ile görevini yerine getirmekteydi³²⁰.

Hatuniye Vakfı, aynı dönemde Adana'da tesis edilen Ramazanoğulları Vakfı ile büyük benzerlik göstermekteydi. Her iki vakıfta çalışan cüzhân, muallim ve mektep halifesi aynı miktarda maaş almaktaydı. Ayrıca her iki vakıf bünyesinde bir imaret barındırıyor ve bu imareten fakir fukaraya günde iki öğün yemek çıkartıyordu. Bu benzerliklere karşı Hatuniye Vakfı mütevellisinin günlük ücreti en fazla 50 akçe olarak kaydedilirken, Ramazanoğulları vakfı mütevellisinin geliri günlük 500 akçeye kadar yükseliyordu. İki vakfın toplam gelirlerini kıyaslayacak olursak Ramazanoğulları'nın yaklaşık üç katı gelire sahip olduğunu söyleyebiliriz³²¹. Diğer taraftan müteveli maaşları arasında on katı bir fark olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumun izahı, Hatuniye mütevellisinin adeta bir devlet memuru olarak kabul görmesi, Ramazanoğulları mütevellisinin ise vâkıfın sülalesinden gelen biri olarak güçlü ekonomik imkânlarla sahip olmak istemesi şeklinde yapılabilir. Böylece vakıf görevlilerinin ücret tahsisatlarında vakfiyede belirtilen şartlar, vakfın kuruluş amacı, çevre ve görevlinin vâkıfla olan yakınlığının etkili olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Hatuniye Vakfı görevlilerinin maaşları daha önce detaylarıyla aktarılmaya çalışılmıştı. Vakıf görevlilerinin aldıkları ücretler şehrin ekonomik şartları çerçevesinde ele alındığında birtakım değerlendirmelerde bulunmak mümkün olacaktır.

17. yüzyılın ilk çeyreğinde Trabzon'daki Arabacılar, Kazancılar, Ayakkabıcılar ve Bozacılar çarşısındaki dükkânların kiraları 3 akçe ile 40 akçe arasında değişmekteydi³²². 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Cami-i Cedit (Yeni Cuma) Mahallesi'nde bir oda ve ağaçlı bahçe yaklaşık 3.600, Kasım Beşe Mahallesi'nde menzil ve ağaçlı bahçe 11.700, Tabakhane Mahallesi'nde bir odalı ev, kiler ve ağaçlı

³²⁰ Sebahittin Usta, *Trabzon'da Vakıflar (1550-1650)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015, 79-95.

³²¹ Yılmaz Kurt, "Ramazanoğulları Vakfı'nın Adana Şehir Gelişimine Katkıları", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, VGM Yayınları, Ankara 2013, s. 175-178.

³²² *T.Ş.S.*, 1820, 28/2, (18 Safer 1027/14 Şubat 1618); *T.Ş.S.*, 1820, 29/3, (Evasıt-ı Rebiülevvel 1027/7-16 Mart 1618); *T.Ş.S.*, 1820, 38/2, (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1027/4-13 Haziran 1618); *T.Ş.S.*, 1821, 117/3, (Evahir-i Zilhicce 1029/16-25 Kasım 1620).

bahçe 12.480 akçeye alıcı bulabilmekteydi³²³. Bahçelerde bulunan ağaçlar meyveli ve meyvesiz olarak iki şekilde tasvir edilmekteydi. Günümüzde bölge tarımında ismi zikredilmeyen zeytinlikler birkaç yüz yıl önce şehrin zirai değerleri içerisinde oldukça önemli bir yere sahipti³²⁴.

Şehrin iktisadi durumunu anlamamıza yardımcı olacak bir diğer husus gıda maddelerinin fiyatlarıdır. 18. yüzyılın ilk yarısında bir kıyye hesabıyla buğday 3-15, pirinç 10-20, nohut 5-10 akçe arasında değişiyordu³²⁵. 18. yüzyıl ortalarında bir kıyye hesabıyla un 12-21, pirinç 15-27, nohut 6-18 ve bakla 2-6 akçe; sade yağ 48-50, zeytin yağı 36-45, tereyağı 40 ve balık yağı 15-20 akçe arasında değişiklik göstermekteydi. Koyun etinin kıyyesi 12-15 akçe iken inek eti 8-10 akçe olarak kaydedilmiştir. Nân-ı azîz-i has olarak bilinen ekmeğin fiyatı 1754'te 40 akçeye çıkmış olsa dahi genelde 4-15 akçe arasında seyretmekteydi. Ekmeğin yanı sıra çörek, simit ve börek gibi unlu mamullerin varlığından dahi söz edilmektedir³²⁶. Trabzon'un iklim ve coğrafya açısından hububat tarımına elverişli olmadığı bilinmektedir. Hatuniye Vakfı'nın Gümüşhane'de bir kapanının³²⁷ bulunuyor olması ihracatın bu yol üzerinden yapıldığını düşündürmektedir³²⁸.

Elde edilen dönemsel ekonomik veriler daha önce belirtilen maaş miktarlarıyla kıyaslandığında vakıf çalışanlarının düşük alım gücüne sahip oldukları açığa çıkmaktadır. Buradan hareketle bir kişinin birden fazla görev üstlenerek ekonomik gücünü arttırma çabası içinde olduğu sonucu çıkarılabilir. Ayrıca değişen ekonomik şartların vakıf çalışanlarını maddi açıdan sıkıntıya sokmaması için ekme bedeli adı altında maaşlara ilaveler yapılmıştır. Böyle bir imkâna sahip olmayanlar ise vakıf tarafından yapılan vazife tahsisatı neticesinde geçimlerini sağlayabilmekteydi.

³²³ Kenan İnan, "1831 Nolu Şer'îye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Mülk Satışları", *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013 s.164-169.

³²⁴ *BOA, MAD.d.*, 1813/38-39, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); *BOA, MAD.d.*, 1813/26-27, (1 Cemaziyevvel 1055/25 Haziran 1645); *BOA, MAD.d.*, 1813/14-16, (1 Cemaziyevvel 1055/25 Haziran 1645); *BOA, MAD.d.*, 1813/2-3, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648).

³²⁵ Temmuz ayında hasadı yapıldığı için hububat fiyatlarının en yüksek olarak kaydedildiği aylar Mart-Haziran olmuştur. Temel Öztürk, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon ve Kastamonu'da Fiyatlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998, s. 37-40.

³²⁶ Öksüz, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi*, s. 264-266.

³²⁷ Kapan, Osmanlı döneminde büyük şehirlerde özellikle zahire türünden ihtiyaç maddelerinin toplanıp satıldığı yerdir. Günümüzdeki karşılı toptancı hali veya zahire borsası olarak ifade edilebilir. Salih Ayvural, "Kapan", *DİA*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 338.

³²⁸ *T.Ş.S.*, 1822, 31/9, 32/1, (Evahir-i Cemaziyelahir 1031/2-11 Mayıs 1622).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKFIN EKONOMİK YAPISI

3.1. Gelirler

3.1.1. Yıllara Göre Vakfın Gelirleri

Hatuniye Vakfı'na ait gelirlerin büyük bölümünü kırsal gelirler olarak ifade edilen vakfın cibâyetlerine ait iltizamlar oluşturmaktadır. Şehirden elde edilen gelirleri ise arazi, çayır, bağ, bahçe, zeytinlik, fındıklık, bedesten, dükkân, hamam ve değirmen gibi vakfa ait olan yerlerin kiralari teşkil etmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri, Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri ve Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu'nda bulunan birtakım muhasebe kayıtları vakfa ait senelik gelir-gider miktarını net olarak sunmuş olsa dahi bu bilgiler her sene için mevcut değildir. Buradan doğan eksiklik, büyük oranda mahkeme kayıtlarından ve diğer müstakil belgelerden elde edilen bilgilerle giderilmeye çalışılmıştır. Bunların haricinde Gülbahar Hatun Kataloğu'nda, 1773-1778-1779 senelerine ait üç adet müstakil muhasebe defteri bulunmaktadır.

**Tablo 18: Hatuniye Vakfı'nın 1520 Senesi
Şehir Kaynaklı Gelirleri³²⁹**

Gelir Kalemi	Yıllık Miktar (Akçe)
Bedesten	6.322
Çifte Hamam	5.833
Tekfur Çayırı'ndaki Hamam	400 (Aylık)
Tekfur Çayırı'ndaki Saray Bahçesi	1.000
Tekfur Çayırı'ndaki Çayır	1.500
Zemin	1.000
Namazgah Çayırı	40
Faroz ³³⁰ Mahallesi'ndeki Bahçe	505
Mezarlık Zeytini	300
Yoncalık	500
Değirmen Deresi'ndeki Çayır	360
Değirmen Deresi'ndeki 6 Göz Değirmen	12.000
124 Göz Dükkân İcarı	10.000
İstanbul'daki Beyazıt Hamamı	75.000

³²⁹ Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", s. 308-309.

³³⁰ Kayıtlarda Faros şeklinde geçmektedir. Günümüzde Faros ismiyle anılmasından dolayı bu şekilde kullanılması uygun görülmüştür.

1554'te şehir merkezinde vakıfla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. 1583 yılı tahrir kaydına göre ise vakfın şehirdeki gelir kalemleri şu şekildedir: İmaretin yanındaki hamamın mukataası 10.000, Hamam-ı Çifte'nin mukataası 5.833, bedestenin geliri 5.000, Değirmen Deresi'ndeki değirmenlerin geliri 4.000, imaretin yakınındaki dükkânlar hariç 115 göz dükkânın kirası 14.724 ve vakfa ait çayırların, bahçelerin zeminlerle birlikte yıllık geliri 45.842 akçe idi³³¹. Bu verilerden anlaşıldığı üzere; 1520'de bedestenin 6.322 akçe iken 1583'te 5.000 akçeye düşmüş, 1520'de 124 göz dükkânın kirası 10.000 akçe iken 1583'te 115 göz dükkânın kirası 14.724 akçeye yükselmiş, 1520'de vakfa ait değirmenlerin geliri 12.000 akçe iken bu miktar 1583'te 4.000 akçeye düşmüştür. Buradaki rakamların yalnızca şehirden elde edilen gelirleri ifade ettiği ve vakfın bütün akarlarını yansıtmadığı unutulmamalıdır.

Muhasebe defterlerinden elde edilen verilerin senelere göre dağılımı incelenirken cibâyetler ve hamamların gelirleri toplu olarak yazılmış olup detayları daha sonra ayrı başlıklar altında verilecektir. Vakfa ait değirmenler Değirmen Deresi Mevkii'nde bulunanlarla sınırlı değildir. Diğer köy ve mahallelerde bulunan değirmenler ile çayır, zemin, arazi, mülk ve bahçeler gelir miktarlarının düşük olması sebebiyle birlikte verilmiştir.

Defterlerde kaydı tutulan seneye ait cari gelirin yanı sıra “*an bakıyye-i muhâsebe-i sene-i mâziyye*” başlığı altında önceki hesap döneminden devreden hesap fazlası kaydedilmiştir. Fakat bu miktar her zaman kasadan devreden nakit olmayabilir, önceki dönemde tahsili yapılamayan ve alacak olarak kaydedilen gelirler de bu hanede yazılır³³². Seneye ait cari gelir ile bu devreden miktar toplandığında ise bahsedilen seneye ait toplam gelir elde edilir.

Hatuniye Vakfı'na ait senelik toplam miktarları net olarak sunan elimizdeki ilk muhasebe kaydı 1592 senesine ait bilgileri ihtiva etmektedir.

³³¹ Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 397.

³³² Kayhan Orbay, “Vakıf Muhasebe Defterlerinde Aynî Toplanan Tarımsal Gelirler ve Aynî Giderlerin Fiyatlandırılması ve Tarihsel Fiyatlar Endekslemeleri Konusunda”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIV, İstanbul 2004, s. 292-293.

Tablo 19: Hatuniye Vakfı'nın 1592³³³ Senesi Gelirleri³³⁴

Gelir Kalemi	Miktar
Cibâyetler	679.165 ³³⁵
Hamam-ı Cedit ve Hamam-ı Çifte	23.778
Değirmen Deresi'ndeki Değirmenler	3.600
Debbağhane	2.040 (Trabzon) 1.800 (Samsun)
Çayır, Zemin, Arazi, Değirmen, Mülk ve Bahçe Gelirleri	21.671
Kiler Muhasebesi	41.659,5
Toplam	773.713,5
Devreden Bakiye	74.118,5
Genel Toplam	847.832

Vakfın muhasebesine ait bir sonraki müstakil kayıt 1597 senesine ait gelir gider miktarlarını sunmaktadır. Aradan geçen beş senelik süreçte Anadolu coğrafyası büyük bir kuraklık ve kıtlık içerisindeydi³³⁶. Bu süreye ait kıyaslama yapmayı sağlayacak bilgi ve belgelerin bulunmayışı bahsedilen afetlerin bölgedeki yansımalarını ortaya çıkarmamıza engeldir.

Vakfın 1597 senesi gelirleri beş sene öncesine nazaran cari dönem için bir yükseliş göstermiş olmasına rağmen devreden miktar hasebiyle daha düşük görünmektedir. Ayrıca farklı olarak 1597 senesindeki hamamların gelirinin 360 değil 390 günlük olduğu ifade edilmiş ve debbağhane kaleminde Rize bölgesine de yer verilmiştir.

Tablo 20: Hatuniye Vakfı'nın 1597 Senesi Gelirleri³³⁷

Gelir Kalemi	Miktar
Cibâyetler	728.832
Hamam-ı Cedit ve Hamam-ı Çifte	29.222
Değirmen Deresi'ndeki Değirmenler	3.000
Debbağhane	3.250 Trabzon 2.000 Samsun 500 Rize
Bağ, Bahçe, Arazi, Bağ, Bahçe, Arazi, Çayır, Zemin, Değirmen, Mülk ve Zeytinlik Gelirleri	14.626

³³³ Muhasebe kayıtlarında Rumi takvim esas alındığı için 1592 senesi, 11 Mart 1592-10 Mart 1593 arası ifade etmektedir. Aynı durum bazı istisnai durumlar haricinde diğer kayıtlar için de geçerlidir. Ayrıca senelere dair tutulan muhasebe kayıtlarının sonlarında genellikle defterin tutulduğu tarih yer almaktadır. Defterler dipnotlandırılırken bu tarih kullanılmıştır. Tarihi belirtmeyen kayıtlar için ise muhasebeye ait senenin başlangıç günü hem Rumi hem de Miladi takvim karşılığı ile verilmiştir.

³³⁴ BOA, MAD.d., 15996/1-4, (8 Cemaziyelahir 1001/12 Mart 1593).

³³⁵ Muhasebe defterlerindeki rakamların tamamı akçe cinsinden yazılıdır.

³³⁶ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Nurettin Elhüseyni (Çev.), Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 195-198.

³³⁷ BOA, TS.MA.d., 1763/2ab-3a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598).

An Emvâl-i Müteferrika ³³⁸	8.871
Toplam	790.301
Devreden Bakiye	18.000
Genel Toplam	808.301

Maliyeden Müdevver Kataloğu'nda bulunan 1813 numaralı muhasebe defteri 1615, 1616, 1618, 1619, 1622, 1629, 1634, 1635, 1636, 1642, 1643, 1644 ve 1646 senelerine ait gelir-gider hesaplarını ihtiva etmektedir³³⁹. Defterdeki kayıtlar her sene için müstakil olarak tanzim edilmiş ve genellikle gelir gider kısmından sonra kiler muhasebesinin yer aldığı bir ekleme yapılmıştır.

1597 senesine ait kayıtlarda Trabzon (Hatuniye) Bedesteni'ne dair bir bilgi mevcut olmamakla birlikte 1615 senesinde bedestendeki dükkânlardan 10.334 akçe kira geliri temin edilmiştir. Mahkeme kayıtlarından edinilen bilgiler neticesinde bu durum bedestenin uzun yıllar kullanılamaz halde olmasıyla açıklanabilir³⁴⁰.

1618 senesine gelindiğinde önceki senelere nazaran kırsal bölgelerden elde edilen iltizam gelirlerinde bir azalma olduğu gözlenmektedir. Bu durum 1619 senesinde kırsal bölgelerde patlak verdiği düşünülen veba (taun) hastalığının yavaş yavaş kendini göstermekte olmasıyla açıklanabilir³⁴¹.

Tablo 21: Hatuniye Vakfı'nın 1615, 1616 ve 1618 Senesi Gelirleri³⁴²

Gelir Kalemi	1615	1616	1618
Cibâyetler	538.500	529.500	495.288
Hamam-ı Cedit ve Hamam-ı Çifte	35.905	34.999	32.241
Değirmen Deresi'ndeki Değirmenler	6.500	5.920	3.500
Bedesten Dellâlbaşılığı	4.146	3.220	3.944
Bedesten (Dükkânlar)	10.334	10.334	10.678

³³⁸ Aynî olarak toplanan gelirlerin satımıyla elde edilen nakit ve/veya süreklilik arz etmeyen bazı gelirleri ifade etmektedir.

³³⁹ Kayhan Orbay'ın bu defterdeki bilgilerden hareketle sunmuş olduğu bir bildirisi ve doktora tezinde bir başlık mevcuttur. Kayhan Orbay, "The Imperial Waqf of Hatuniyye in Trabzon (1024-75/1615-1665)", *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 17. Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon 2011, s. 441-450; Kayhan Orbay, *Economic Development of the Imperial Waqfs; A Study in the Institutional and Local Economic History in the Transformasyon Period*, (Ph.D. Thesis), Vienna 2006. Ortak bilgiler barındıran iki çalışmadan doktora tezi daha kapsamlı bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak vakfa ait gelir-gider miktarlarının genel hatlarıyla ifade edilmesi sebebiyle vakfın muhasebesinin daha iyi anlaşılması hususunda adı geçen muhasebe defterine müracaat edilmiş ve gelir-gider kalemlerinin ayrıntılı olarak aktarılması hedeflenmiştir.

³⁴⁰ T.Ş.S., 1821, 117/3, (Evahir-i Zilhicce 1029/16-25 Kasım 1620).

³⁴¹ BOA, MAD.d., 1813/106-107, (Evail-i Cemaziyelevvel 1029/4 Nisan 1620). Kayıtlarda özellikle Trabzon'a yakın nahiye ve kazalarda gelirlerin düştüğü gözlenmiştir. Bu sebeple 1621'de şehir merkezinde hissedilen vebanın birkaç sene önce kırsalda peyda olduğu düşünülmektedir. T.Ş.S., 1822, 9/2, (1 Safer 1031/16 Aralık 1621).

³⁴² BOA, MAD.d., 1813/142-143, (1 Mart 1024/11 Mart 1615); BOA, MAD.d., 1813/131-132, (1 Mart 1025/11 Mart 1616); BOA, MAD.d., 1813/118-119, (Evahir-i Şevval 1028/30 Eylül-9 Ekim 1619).

Debbağhane (Trabzon)	11.963	14.000	17.320
Bağ, Bahçe, Arazi, Bağ, Bahçe, Arazi, Çayır, Zemin, Değirmen, Mülk ve Zeytinlik Gelirleri	3.071	7.170	4.743
An Emvâl-i Müteferrika	25.166	10.350	3.134
Toplam	635.585	615.493	570.848
Devreden Bakiye	146.625	197.476	30.670
Genel Toplam	782.210	812.969	601.518

1619 senesine ait toplam gelir 226.074 akçe olarak belirtilmiştir. Fakat bu miktar bütün seneyi ifade etmemektedir. 226.074 akçenin 175.662 akçesi cibâyetlere ait iltizamları, 2.180 akçesi 1617 ve 1618 senelerine ait bazı mukataaları ve kalan 48.232 akçe ise 1619'un son dört-beş ayında şehirden elde edilen vakıf gelirlerini ifade etmektedir. Kayıtlarda cibâyet mukataalarına diğerlerinden farklı olarak seneye ait cari gelirden önce yer verilmiş ve bütün seneye ait olduğu belirtilmiştir. Burada kırsal bölgelerden elde edilen gelirden diğer senelere nazaran büyük miktarda bir düşüş olduğu gözlenmiştir. Gelirleri azalan bölgelerin ise Trabzon'a yakın idari birimler olması dikkat çekmektedir. Bu düşüşe sebebiyet veren etkenin veba salgını olduğu düşünülmektedir. Salgın haricinde kıtlık veya doğal afet durumlarına bağlı olarak gelirlerde bir azalma olması ihtimali üzerinde durulmama sebebi ise düşüşün yaşandığı bölgenin Trabzon ve çevresiyle sınırlı kalmasıdır. Eğer kıtlık veya afet durumu söz konusu olsaydı bu bağlamda yakın sayılabilecek Ordu ve Terme kırsalı gelirlerinde düşüş olması beklenmeliydi. Karşılaştırma yapıldığında bu bölgelere ait gelirlerin önceki veya sonraki senelerle hemen hemen aynı olduğu gözlenmiştir.

Vakfın Gümüşhane'de bulunan kapan ve dükkânları Celali İsyancılar esnasında yanarak tahrip olmuştu. 1622 senesinde tutulan bir kayıta yangın sonrasında atıl kalan bu yapıların tamir edilerek Celâlîlerden kalan tahribatın giderilmesi hedeflenmiştir³⁴³. Anadolu'nun genelinde büyük yıkıma sebep olan Celâlî İsyancılar 17. yüzyılın henüz başlarında Erzurum-Trabzon ekseninde hissedilmiştir³⁴⁴. Bu bilgilerden hareketle Celâlî hareketinin vakfın 1619 ve 1622 yılları arasındaki durumuna doğrudan etki etmediği düşünülmektedir.

³⁴³ T.Ş.S., 1822, 31/9, (Evahir-i Cemaziyelahir 1031/2-11 Mayıs 1622).

³⁴⁴ Mustafa Akdağ, *Celâlî İsyancılar (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, 238-239.

1619'da şehir gelirleri olarak ifade edebileceğimiz 48.232 akçelik miktarın yalnızca 21.77 akçesinin tahsil edilememiş olması hastalığın şehir merkezinde henüz tahribata sebep olmadığını düşündürmektedir.

Ancak 1621'de veba salgını şehir merkezinde dahi etkisini göstermektedir. Vakfın hamamcısı olarak telakki edilen Abdi bin Himmet, üç yıllığına 40.000 akçe mukataaya tuttuğu Çifte Hamam'ın veba salgını yüzünden atıl kaldığını ve bu sebeple vakfa ödemesi gereken miktarın karşılanamadığını bildirmiştir. Bu hususta haklı bulunmasıyla mukataa miktarı üzerinden 10.000 akçe indirimle gidilerek üç yıl için 30.000 akçeye Abdi, tekrar hamamın mukataasına sahip olmuştur³⁴⁵. 1622 Tarihli Ruznamçe Defteri'nde Trabzon İskeleyi'nden devlet hazinesine gelir kaydedilmemişken Trabzon'dakine kıyasla oldukça küçük bir liman iskeleyi bulunan Sinop'tan az bile olsa bir gelir kaydedilmiş olması 1622 öncesindeki mevcut durumu teyit etme imkânı vermektedir³⁴⁶.

Tablo 22: Hatuniye Vakfı'nın 1619 Senesi Gelirleri³⁴⁷

Cibâyetlere Ait Mukataalar	Akçaabat	18.890
	Hoşoğlan	23.086
	Samaruksa	5.170
	Mimara	11.183
	Bayramlı	40.000
	Terme	77.333
	Toplam	175.662
Diğer Gelirler	1617 ve 1618 Senesinden Kalan Bazı Mukataa Gelirleri	2.180
	1619 Senesinin Son 4 Aylık Geliri ³⁴⁸	48.232
	Genel Toplam	226.074

1622 gelirlerinde 1619 senesine nazaran ciddi bir yükselme meydana gelmiş ve vakfın gelir düzeyi tekrar eski haline ulaşmıştır. Burada kırsal bölge gelirlerinde oldukça önemli bir artış meydana gelmiştir ve bu miktar diğer senelere ait kayıtlarda olduğu gibi toplam geliri etkileyen en önemli kalem halindedir. O halde 1619'da bu

³⁴⁵ T.Ş.S., 1822, 9/2, (1 Safer 1031/16 Aralık 1621). Trabzon'da daha önce 1565'te kendini gösteren veba salgını 1698-1708 yıllarında tekrar ortaya çıkacaktı. Tosun, *XVII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler*, s. 81-83.

³⁴⁶ Mehmet İpçioğlu, "Bir Osmanlı Bütçesi Örneği (1622 Tarihli Ruznamçe Defteri)", *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 18. Sempozyumu Bildirileri*, C. 2, Berlin 2010, s. 682.

³⁴⁷ BOA, MAD.d., 1813/106-107, (Evail-i Cemaziyelevvel 1029/4 Nisan 1620).

³⁴⁸ 4 Kasım 1619-10 Mart 1620.

gelirleri etkilediği düşünölen veba salgınının 1622'ye kadar kırsaldaki etkisini yitirdiği düşünölebilir.

Tablo 23: Hatuniye Vakfı'nın 1622 Senesi Gelirleri³⁴⁹

Gelir Kalemi	Miktar
Cibâyetler	479.833
Hamam-ı Cedit ve Hamam-ı Çifte	20.000
Değirmen Deresi'ndeki Değirmenler	2.400
Bedesten Dellâlbaşılığı	4.442
Bedesten (Dükkânlar)	8.873
Debbağhane (Trabzon)	13.333
Bağ, Bahçe, Arazi, Bağ, Bahçe, Arazi, Çayır, Zemin, Değirmen, Mülk ve Zeytinlik Gelirleri	5.090
An Emvâl-i Müteferrika	7.351
Toplam	541.322 ³⁵⁰
Devreden Bakiye	100.419
Genel Toplam	641.741

1622 senesine göre 1629'da vakfın gelirlerinde genel bir düşüş yaşandığı gözlenmektedir. Dikkati çeken diğeri bir husus ise bedesten gelirinin kayıtlarda yer almamasıdır. Bunun sebebi birkaç yıl önce şehirde vuku bulan bir yangın felaketi olarak görölebilir³⁵¹. 1629 senesinin toplam gelir miktarı 483.588 akçe olması gerekirken muhasebe kayıtlarında bu miktar iki akçe eksik yazılmıştır.

Tablo 24: Hatuniye Vakfı'nın 1629 Senesi Gelirleri³⁵²

Gelir Kalemi	Miktar
Cibâyetler	346.000
Hamam-ı Cedit ve Hamam-ı Çifte	17.863
Değirmen Deresi'ndeki Değirmenler	8.000
Dükkânlar	3.920
Debbağhane (Trabzon)	10.000
Bağ, Bahçe, Arazi, Bağ, Bahçe, Arazi, Çayır, Zemin, Değirmen, Mülk ve Zeytinlik Gelirleri	2.975
Toplam	388.758
Devreden Bakiye	94.830
Genel Toplam	483.588

³⁴⁹ BOA, MAD.d., 1813/94-96, (1 Mart 1031/11 Mart 1622).

³⁵⁰ Seneye ait cari gelir 531.722 akçe olarak verilmiş olmasına rağmen defterde verilen yekün malumatları toplandıında 541.322 rakamına ulaşmıştır. Bu durum haliyle seneye ait toplam geliri de etkilemiş ve 632.141 akçe olan miktar 641.741 şeklinde tablodaki yerini almıştır.

³⁵¹ Ronald C. Jennings, "The Pious Foundation of İmaret-i Hatuniye in Trabzon; 1565-1640", *X Türk Tarih Kongresi*, C. IV, 22-26 Eylül 1986 Ankara, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 1572.

³⁵² BOA, MAD.d., 1813/86-87, (1 Safer 1041/29 Ağustos 1631).

1629'a nazaran 1634 senesine ait gelirlerde bir düşüş olduğu gözlenmiştir. 1632 yılında Rus Kazakları tarafından Trabzon'a yapılan bir saldırı söz konusudur³⁵³. Saldırı esnasında şehir merkezinde büyük bir yangın çıkmıştır. Cibâyetlere ait gelirlerde bir gerileme olması saldırının şehir merkezinden daha geniş bir alanda etki gösterdiğini düşündürmektedir. 1635 senesi gelir kalemlerinde ciddi bir değişiklik yok iken devreden bakiyenin düşük olması sebebiyle seneye ait toplam gelir önceki seneye göre daha aşağıda kaydedilmiştir.

1636 senesi gelirlerinde önceki yıllara göre büyük bir eksilme yaşanmıştır. Gerçekleşen düşüşteki en önemli fark ise kırsal bölgelerden elde edilen gelirlerde görülmektedir. Bu duruma dair herhangi bir bilgi bulunamamış olmakla birlikte 1636 senesinde bölgede bir doğal afet, göç veya kıtlık durumunun olduğu düşünülebilir. Bu seneye dair dikkat çeken başka bir husus ise önceki seneden devreden bir meblağ belirtilmemesi ve dükkânlardan kaynaklı bir gelir kaydedilmemiş olmasıdır.

Tablo 25: Hatuniye Vakfi'nin 1634, 1635 ve 1636 Senesi Gelirleri³⁵⁴

Gelir Kalemi	1634	1635	1636
Cibâyetler	296.000	297.000	191.745
Hamam-ı Cedit ve Hamam-ı Çifte	13.800	13.800	11.444
Değirmen Deresi'ndeki Değirmenler	7.680	3.840	2.795
Bedesten	4.710	5.000	2.980
Dükkânlar	3.120	4.135	
Debbağhane	12.500	12.500	5.600
Bağ, Bahçe, Arazi, Bağ, Bahçe, Arazi, Çayır, Zemin, Değirmen, Mülk ve Zeytinlik Gelirleri	1.909	3.220	5.041
An Emvâl-i Müteferrika			31.530
Toplam	341.339	339.495	251.135
Diğer	1.620 ³⁵⁵		
Devreden Bakiye	129.427	21.265	
Genel Toplam	469.146	350.760	251.135

Muhasebe kayıtları dışında 1634 senesinde tutulan 85 numaralı Tahrir Defteri, Hatuniye Vakfi'na bağlı köylere ait yekûn malumatlarını içermesi sebebiyle bizlere ayrıntıya dönük önemli bilgiler sunmaktadır. Muhasebe kayıtlarındaki cibâyet

³⁵³ T.Ş.S., 1828, 96/5, (20 Rebiülahir 1043/24 Ekim 1633). Yalnız Trabzon ve çevresi değil Karadeniz Bölgesi'nin tamamı ve hatta İstanbul bile bu saldırılara maruz kalmıştır. White, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, s. 273.

³⁵⁴ BOA, MAD.d., 1813/74-75, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); BOA, MAD.d., 1813/62-64, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); BOA, MAD.d., 1813/50-51, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639).

³⁵⁵ Bu miktar senenin cari gelirinin hemen öncesinde verilmiş ve hem cari gelire hem de seneye ait toplam gelire eklenerek iki kez hesaplanmıştır.

iltizamları ile buradaki rakamların toplamının farklı olmasının sebebi ise bazı köylerin timar olarak kaydedilmiş olmasındandır. Tablo 26’da yer alan Bayramlı bölgesi 1455-1485 tahrirlerinde dirlik, 1520 senesinde yapılan ve genel tahrirleri yansıtan defterde ise vakıf olarak kaydedilmiştir³⁵⁶. İncelediğimiz 1634 senesine ait kayıtlarda bölgenin vakıf statüsü devam etmektedir.

Tablo 26: Hatuniye Vakfı’na Tabi Köylerin 1634 Senesi Gelirleri³⁵⁷

Kaza/Nahiye	Köy	Gelir (Akçe)
Akçaabat	Holomna	10.166
	Savra	9.085
	Sera	5.232
	Asor	3.660
	Memsoline	8.152
	Müştekanyo (1)	12.926
	Müştekanyo (2)	4.525
	Mamanat	12.095
	Kodnise	6.403
	Cayara	6.722
	Pulathane	13.711
	İspendam	3.029
	Kordil	33.645
	Koldin	3.401
Akçakale	Yoros/İskefiye	4.532
	Yoros/Haçorita	6.249
	Karavan/İskefiye	18.422
	Hodla	8.459
	Maden	12.329
	Gasaver?	6.035
	Golas	6.001
	?	11.010
Maçka	Mesariye Mesih Bey	8.884
	Mesariye Ali Çelebi	2.901
	Mesariye Hoşoğlan	9.440
	Samaruksa-i Kebir	15.728
	Samaruksa-i Küçük	6.334
	Anila	2.190
	Hamurya	14.562
	Gozari	8.705
	Hoşkirasyo	5.770
	Hoçpalavrak	?
Terme	Toplam ³⁵⁸	35.233
Bayramlı	Ulubucak	21.276

³⁵⁶ Feridun M. Emecen, *Doğu Karadeniz’de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz*, Kitabevi Yayınları, İstanbul Eylül 2005, s. 43.

³⁵⁷ BOA, A.DFE.d., 85, (Evahir-i Ramazan 1043/21-30 Mart 1634).

³⁵⁸ Köy isimleri detaylı olarak yazılmamış olup köylere ait hâsılların toplamı verilmiştir.

	Pazarsuyu	15.989
	Küreci	5.200
	Alahnas (Alahasan)	6.030
	Toplam	364.031

1636'daki mevcut bilgilere göre 1642 senesinde gelirlerin bir hayli yükseldiği görülmektedir. Fakat bazı akarların yazılmamış olması dikkat çekmektedir. 1642'de Değirmen Deresi'ndeki değirmenler, boyahane ve bedesten dellâlbaşılığına ait gelirler kaydedilmemiştir. Bedestenin senelik gelirinin 3.000 akçe ile diğer senelere nazaran düşük olması buradaki ticari hayatın bir çöküş içinde olduğunu ve bedesten dellâlbaşılığının da bu sebeple kaydedilmemiş olduğunu düşündürmektedir.

1643 senesine ait gelirlerde hesaplama kısmında birtakım hatalar tespit edilmiştir. Seneye ait devreden bakiye 87.774 akçe olması gerekirken 87.754 akçe olarak kaydedilmiştir. Devreden bakiye ile aynı kısımda yer alan 24.000 akçe ve seneye ait cari gelir olarak ifade edilen 388.895 akçe birlikte hesaplandığında 500.649 rakamına ulaşılmıştır. Bu rakamın ifade etmesi gereken toplam gelir ise 497.659 akçe olarak belirtilmiştir. Arada 3.010 akçelik bir fark hâsıl olmuştur. Seneye ait cari gelir kalemleri toplandığında aradaki farkın buraya ait olduğu anlaşılmıştır.

Muhasebe kayıtlarında boyahane gelirine ilk kez 1643 senesinde rastlanmıştır. Ayrıca boyahane gelirlerinin kaydedildiği senelerde debbağhane gelirlerinin yer almaması dikkat çekmektedir. 1 numaralı Timar Zeamet Tevcih Defteri'ndeki Aralık 1521 tarihli bir kayda göre Trabzon'a ait boyahane mukataasının 7.000 akçe olan geliri Hatuniye İmareti'ne vakfedilmiş fakat sonradan sancakbeyi gelirine aktarılmıştır³⁵⁹. Boyahane mukataasının aralıklarla kaydedilmiş olması buna benzer bir durumun varlığıyla açıklanabilir.

16. yüzyılda Trabzon'da boya imalatı ve dericilik dışında; mum, keten bezi ve gemi imalatı gibi sanayi kolları bulunuyordu. Bu işletmelerden sadece boyahane ve debbağhanenin gelirleri vakfa aktarılmıştır³⁶⁰. Şehirdeki boyahanenin ticari hacmi; mum ve keten bezi imalatı kadar büyük değildi. Şehir merkezinde Aşağı Hisar'da Boyahane Mescidi Mahallesi'nde bulunan boyahanenin 1486'da 5.000 akçe, 1518,

³⁵⁹ Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 397.

³⁶⁰ BOA, MAD.d., 1813/38-39, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); BOA, MAD.d., 1813/26-27, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, MAD.d., 1813/14-16, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, MAD.d., 1813/2-3, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648).

1520 ve 1554'te 7.000, 1601'de ise 2.560 akçe ile mukataaya tutulduğu kaydedilmiştir. Şehirdeki deri sanayii Tabakhane Mahallesi'nden geçen küçük çayın kenarında bulunmakla birlikte bu mahallede Debbâğlar Çarşısı adıyla anılan bir ticari merkezin varlığından söz edilmektedir³⁶¹.

1643'te bir miktar düşüş yaşanmakla birlikte sonraki birkaç yıl içinde gelirlerin düzenli olarak arttığı gözlenmiştir. 1644 ve 1646'daki yükselişteki etkili birimin kırsal bölgelerden elde edilen iltizam gelirleri olduğu açıktır.

Tablo 27: Hatuniye Vakfı'nın 1642, 1643, 1644 ve 1646 Senesi Gelirleri³⁶²

Gelir Kalemi	1642	1643	1644	1646
Cibâyetler	353.000	328.000	361.000	376.000
Hamam-ı Cedit ve Hamam-ı Çifte	25.726	24.554	25.500	22.800
Değirmen Deresi'ndeki Değirmenler		7.980	6.743	6.700
Boyahane		10.842	10.842	
Bedesten	3.000	4.314	3.000	5.100
Bedesten Dellâlbaşılığı		2.000	2.000	2.960
Dükânlar	3.530	4.400	4.627	5.000
Debbâğhane	3.643			9.170
Bağ, Bahçe, Arazi, Bağ, Bahçe, Arazi, Çayır, Zemin, Değirmen, Mülk ve Zeytinlik Gelirleri	7.929	3.795	1.445	5.068
Toplam	396.828	388.895	415.157	432.798
Devreden Bakiye	102.144 ³⁶³	111.774 ³⁶⁴	155.689 ³⁶⁵	156.844
Genel Toplam	498.972	497.659	570.846	589.642

1646'dan 1664 senesine kadarki muhasebe kayıtlarına ulaşılamamış olmakla birlikte vakfın 1664 senesine ait cari gelirlerinde bir düşüş olduğu tespit edilmiştir. Bu düşüşün yanı sıra önceki seneden devreden bir miktarın olmadığı kaydedilmiştir.

³⁶¹ Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 412-415.

³⁶² *BOA, MAD.d.*, 1813/38-39, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); *BOA, MAD.d.*, 1813/26-27, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); *BOA, MAD.d.*, 1813/14-16, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); *BOA, MAD.d.*, 1813/2-3, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648).

³⁶³ 35.000 akçesi Akçaabat'ın 1644 senesine ait mukataası olarak kaydedilmiştir.

³⁶⁴ 24.000 akçesi Akçaabat'ın 1644 senesine ait mukataası olarak kaydedilmiştir.

³⁶⁵ 45.000 akçesi mukataa kalemi olarak kaydedilmiştir.

Tablo 28: Hatuniye Vakfi'nin 1664 Senesi Gelirleri³⁶⁶

Gelir Kalemi	Miktar
Cibâyetler	374.500
Hamam-ı Cedit ve Hamam-ı Çifte	6.800
Bedesten Dellâlbaşılığı	3.000
Dükkânlar	5.400
Bedesten	7.000
Debbağhane	4.800
Çayır, Zemin, Arazi, Değirmen, Mülk ve Bahçe Gelirleri	5.175
Toplam	406.675

1664'ten 1714'e kadar geçen zaman içinde vakfa ait gelirlerde büyük bir artış meydana gelmiştir. Aradaki elli senelik süre zarfında gelirler yaklaşık üç kat artmıştır. Söz konusu artışın şehir kaynaklı gelirlerden ziyade kırsal bölgelerden elde edilen gelirlerde görülmesi dikkat çekicidir.

Tablo 29: Hatuniye Vakfi'nin 1714 Senesi Gelirleri³⁶⁷

Gelir Kalemi	Miktar
Cibâyetler	1.101.880
Hamam-ı Cedit ve Hamam-ı Çifte	14.400
Boyahane	3.240
Bedesten Dellâlbaşılığı	2.880
Bedesten	6.960
Çayır, Zemin, Arazi, Değirmen, Mülk ve Bahçe Gelirleri	6.720
An Emvâl-i Mütferrika	34.320 ³⁶⁸
Toplam	1.170.400

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Gülbahar Hatun tasnifindeki muhasebe defterlerinin sistematığı diğer muhasebe kayıtlarından farklıdır. Önceki kayıtlarda rakamsal veriler çoğunlukla divan rakamlarıyla işlenmiş fakat 1773, 1777 ve 1778 senesine ait kayıtlarda normal rakamlar kullanılmıştır. Ayrıca gelir kalemleri diğer kayıtlardaki gibi şehir ve kırsal bölge gelirleri olarak verilmek yerine tek bir başlık altında yazılmıştır. Aynı yol gider kayıtlarında da takip edilmiş ve giderler, maaş ve vakfın giderleri şeklinde iki başlık altında kaydedilmiştir. Önceki kayıtlarda gider kalemleri, maaş, mutfak, tamirat ve diğer giderler şeklinde ifade edilmektedir.

³⁶⁶ BOA, MAD.d., 7751/2-3, (29 Zilhicce 1075/13 Temmuz 1665).

³⁶⁷ BOA, EV.HMH.d., 1943, (5 Rebiülevvel 1127/11 Mart 1715).

³⁶⁸ 24000 akçesinin keten gümrüğü olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca kayıtlarda vakfa ait cibâyetlerin tamamını ve bazı köyleri mukataaya tutan kişinin müteveli olarak ifade edilmesi şüpheye düşmemize sebep olmuştur. Zira mahkeme sicillerinden ulaşabildiğimiz bazı müstakil kayıtlarda icar ve mukataaların şahısların elinde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum defterlerde seneye ait “toplanması hedeflenen” gelirlerin kaydedildiğini düşündürmektedir. Diğer muhasebe defterlerindeki tahsil edilemeyen gelir bölümünün 1773-1777-1778 muhasebesinde yer almamış olması da bu görüşü desteklemektedir.

1714'ten 1773 yılına kadarki kayıtların mevcut olmaması aradaki yaklaşık altmış yılı kapsayan dönemde ne tür değişkenler olduğunu öğrenmemiz konusunda engel teşkil etmektedir. Gelir miktarı açısından 1714 senesine göre 1773 ve sonrasında bir artış meydana gelmiştir. 1777'de gümrük vergilerinden kaynaklanan bir düşüş olduğu anlaşılmıştır. 1777 ve 1778 senesine ait gelir kalemleri ise tamamen aynı miktarları içermektedir.

Tablo 30: Hatuniye Vakfı'nın 1773, 1777 ve 1778 Senesi Gelirleri³⁶⁹

Gelir Kalemi	1773	1777	1778
Cibâyetler	1.213.930	1.213.930	1.213.930
Hamam-1 Cedit ve Hamam-1 Çifte	14.400	14.400	14.400
Bedesten Dellâlbaşılığı	2.880	2.880	2.880
Bedesten	6.960	6.960	6.960
Dükkânlar	4.200	4.200	4.200
Boyahane	2.880	2.880	2.880
Keten Gümrüğü, İskele Gümrüğü, Pazar, Maden ve Öşür Vergileri	48.000	25.400	25.400
Bağ, Bahçe, Arazi, Bağ, Bahçe, Arazi, Çayır, Zemin, Değirmen, Mülk ve Zeytinlik Gelirleri	70.760	70.760	70.760
Mahlulât, Rüsûmât ve Feragât	7.100	12.100	12.100
Toplam	1.371.110	1.353.510	1.353.510
Sonradan Mukataaya Zam Olan Haremeyn Fazlası	69.000	69.000	69.000
Sonradan Talep Edilen Terme Bölgesi Gelirleri	28.800	28.800	28.800
Genel Toplam	1.468.910	1.451.310	1.451.310

Her sene için vakfın gelir rakamlarına ulaşmak maalesef mümkün olmamıştır. Gelir getiren en büyük kesimin kırsal bölgeler olması bizi cibâyetlere ait mukataa miktarlarını araştırmaya sevk etmiştir.

³⁶⁹ BOA, D.HMH.GLBHd., 21907/4-5, (1 Mart 1186/12 Mart 1773); BOA, D.HMH.GLBHd., 21908/4-5, (1 Mart 1191/12 Mart 1777); BOA, D.HMH.GLBHd., 21909/4-5, (1 Mart 1192/12 Mart 1778).

3.1.2. Cibâyetlerin Mukataaları

Mukataa, devletin belli bir araziye şahıslara kiralaması şeklinde meydana gelen bir uygulamadır. Genel anlamda bir iltizam olan bu kiralama çoğu zaman açık arttırma ile verilir ve anlaşma yapılarak anlaşmanın metninde kiralayan kişinin ödeyeceği meblağ belirtilirdi³⁷⁰. Özellikle vakıf arazilerinin bu şekilde kiralınmasında kiracılar bu arazi üzerinde şahsi mülkü olmak üzere binalar inşa edebilir, ağaçlar dikebilirdi³⁷¹. Mukataanın farklı bir şekli ise, vergilerin, ihaleye verilerek iltizam usulü ile toplanmasıdır. İhalede en yüksek teklifi yapan mültezime, genellikle bir veya üç yıllık süre için, mukataayı vergilendirme hakkı devredilmekte ve buna *tahvil* adı verilmektedir. Mukataaların iltizama verilmesiyle maliye teşkilatının üstleneceği bu görev şahıslar tarafından gerçekleştirilmiştir³⁷².

Osmanlılarda, mukataaya vermek/almak/tutmak ya da sadece mukataa tabirleriyle devlete ait olan bazı vergilerin iltizama verilmesi anlatılmıştır. Ayrıca sözleşmede kararlaştırılmış olan meblağı ifade etmek için de mukataa tabiri kullanılmıştır³⁷³.

Osmanlı malî sisteminde 17. yüzyılın ortalarına doğru iltizam usulü hızlı bir yayılma göstermiştir. Devlet, ekonomik sıkıntıları hızlı bir şekilde kapatmak için iltizam bedelinin bir kısmını mültezimlerden peşin almaya başlamıştır³⁷⁴. Diğer yandan mültezimlerin temel amacı kiraladıkları yerlerden yüksek kâr elde etmek olduğu için geçici bir süreliğine bu işe girişmiş olmaları sebebiyle aldıkları bölgenin himayesi ve gelişimi için çaba sarf etmemişler ve böylece mukataaya konu olan bölgelerde zamanla tahribatlar meydana gelmiştir. Ayrıca mültezimlerin devraldıkları bölgelere gitmeyerek iltizamı başkalarına devrettikleri de bilinmektedir³⁷⁵. Bu sayede o bölgede bulunan ve iltizamı alan ikinci/üçüncü kişiler

³⁷⁰ Halil İncelik, *Devlet-i Aliyye-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 249.

³⁷¹ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 76-77.

³⁷² Fatma Şensoy, “Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve XVII. Yüzyıl Başında Bursa Mukataası Örneği”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2014, s. 205.

³⁷³ Mehmet Genç, “Mukataa”, *DİA*, C. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 129.

³⁷⁴ *T.Ş.S.*, 1846, 78/3, (20 Şevval 1080/13 Mart 1670); *T.Ş.S.*, 1846, 78/4, (20 Şevval 1080/13 Mart 1670); *T.Ş.S.*, 1846, 111/7, (Evail-i Şevval 1081/11-20 Şubat 1671); *T.Ş.S.*, 1847, 81/3, (10 Zilkade 1082/9 Mart 1672); *T.Ş.S.*, 1875, 68/2, (1128/1715-1716).

³⁷⁵ Bu hususta 1680 senesi Fatsa mukataası örnek gösterilebilir. *T.Ş.S.*, 1852, 15/3, (14 Rebiülahir 1091/14 Mayıs 1680).

elde ettikleri kâr ile malikâne sahibi olmuşlar ve bu durum âyanlığın yayılmasına sebebiyet vermiştir³⁷⁶.

İltizâmın verilmesinde bir veya üç yıllık sürenin geçerli olduğunu belirtmiştik. Her iki durumda sene bitimine yaklaşıldığında miktarı arttıran olursa iltizamı elinde bulunduran kişiye yeni miktarı kabul edip etmeyeceği sorulur kabul ederse yeni miktardan devam eder kabul etmezse teklifte bulunan kişi mültezim olurdu³⁷⁷. Bazı durumlarda mültezimin seçilmesinde bölge halkının da rol oynadığı bilinmektedir³⁷⁸.

Mukataaların kapsadığı vergi çeşitliliği ile verildiği mekânın genişliği genellikle ters orantılıdır. Yani küçük bölgelerde vergi kalemleri artarken tek verginin toplandığı yerler oldukça geniştir. Örneğin ipekten alınan *mîzan resmî* mukataası İstanbul, Bursa, Edirne, İzmir ve Selanik'i içine alan tek unsurlu büyük bir mukataadır³⁷⁹. Daha küçük bir bölgeye denk gelen Hatuniye Vakfına bağlı cibâyetlerden mukataaya verilen bölgelerdeki vergi kalemleri ise oşür, gümrük vergileri (keten ve iskele), raiyyet rüsumu, cürm ve cinayet, beytûlmâl, mal-ı mefkûd, mal-ı gâib, abd-ı âbık, tapu-yı zemin, yava ve kaçgûn gibi başlıklardan oluşmaktaydı³⁸⁰.

Hatuniye Vakfı'na ait mukataalar akar olarak adlandırılan gelirlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Akçaabat, Samaruksa, Pulathane, Hoşoğlan, Mimare, Bayramlı, Yoros, Fatsa, Terme, Karum ve Merzifon Cibâyetleri'nin mukataaları hakkındaki detaylar tespit edilebildiği kadarıyla aşağıda belirtilmiştir.

8 Mart 1566 tarihli kayıta Hatuniye Vakfı'na bağlı Akçaabat Cibâyeti cabisi olan İsmail Ağa bin Yusuf mahkemeye başvurarak Cafer Ağa isimli câbiyi mahkemeye çağirtmiş ve şikâyetini dile getirmiştir. Şikâyet konusu ise İsmail Ağa'nın kendi cibâyeti de dâhil olmak üzere toplamda dört cibâyetten, Cafer Ağa'nın 1.000 florinin üzerinde bir miktar toplamış olmasıdır. Fakat Cafer Ağa, "*senin*

³⁷⁶ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 111-114; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu", *Bellekten*, XLII/168, Ekim 1978, s. 667; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ 1997, s. 35.

³⁷⁷ ... *cibâyet-i mezkûrun senesine iki bin akçe Mahmud Çavuş ziyade edüp mezbûr Zülfikâr câbi zikr olunan ziyadeyi kabul edüp...* T.Ş.S., 1824, 34/2, (Evail-i Şaban 1041/22 Şubat-2 Mart 1632).

³⁷⁸ ... *cibâyet-i mezkûre ahâlîleri mezbûr Ali câbiden şekevât edüp eğer bu sene dahî câbi olursa cümlemiz firâr ederüz deyü...* T.Ş.S., 1837, 85/3, (10 Cemaziyelahir 1069/5 Mart 1659).

³⁷⁹ Mehmet Genç, "Mukataa", s. 129-130.

³⁸⁰ T.Ş.S., 1854, 112/4, (Zilkade 1096/Eylül-Ekim 1685); T.Ş.S., 1859, 103/3, (21 Ramazan 1102/18 Haziran 1691).

cibâyetin benim iltizamımdır” demiş ve İsmail Ağa'nın hak talep edemeyeceğini söyleyerek bir akçe dahi vermeyeceğini açık bir dille ifade etmiştir. İltizamın kimin elinde olduğunun dışında kayda değer bir bilgi elde edilememiştir.

Câbi Osman Paşa, yerine vekil tayin ettiği Hacı Mehmet Ağa eliyle vergileri toplamıştır. Fakat Vaçnos ve Armenyan köylerinde bir sene vergi toplanmış iki sene toplanmamıştır. Bölge vergisi için patrik tarafından 100 kuruş Osman Paşa'ya verilmiştir ve muarazadan men edilerek tekrar ücret talep etmemesi emredilmiştir. Burada iltizamın üç seneliğine verildiği kaydedilmiş fakat ücreti belirtilmemiştir. Gayrimüslimlerin vergilerinin dini liderleri tarafından karşılanması bu kaydı diğerlerinden ayırmaktadır ve bu uygulamanın yaşandığı bir başka olaya tesadüf edilmemiştir.

İltizâmlar genelde tek kişinin eline verilmişken iki kişinin mültezim olduğu uygulamalar da mevcuttur. Ali Ağa ve Ahmet Paşa'nın 11 Mart 1659-10 Mart 1660 tarihleri arasında senelik 130.000 akçe ile mültezim olduğu kaydedilmiş ve diğer kayıtlardan farklı şekilde aylık olarak vakfa ödeme yapmaları istenmiştir. Aylık ödeyecekleri miktar olan 10.834 akçeyi kuruş olarak ödemeleri istenmiştir³⁸¹. Ayrıca iki kişiye verilen iltizamlarda senelik miktarın yarı yarıya ödendiği ifade edilmiştir.

Mevcut kayıtlardan anlaşıldığı üzere ilk iltizam ücretlerinde bir düşüş meydana gelmiş daha sonra senelik miktarlar artarak devam etmiştir. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan düşüşün veya daha öncesinde belirtilen miktarların yüksek olmasının sebebinin daha önce de ifade edildiği üzere, kırsal bölgeden başlayarak şehri etkisi altına alan veba salgını olduğu düşünülebilir.

İltizam tahvillerinin vakfın mütevellisi tarafından verildiği bilinmektedir. Akçaabat Cibâyeti'nin 11 Mart 1691-10 Mart 1692 tarihleri arasında iltizamını elinde bulunduran Ömer Ağa'nın vakfın mütevellisinin kardeşi olduğu bildirilmiştir. Tahvilleri verenin müteveli olduğu düşünüldüğünde burada bir nevi “adam kayırma” durumu olduğu yahut diğer açıdan bakılacak olursa mütevellinin mültezimleri güvенеbileceği kişilerden seçmek istediği düşünülebilir.

³⁸¹ 80 akçenin 1 kuruşu tekabül ettiği belirtilmiştir.

Tablo 31: Akçaabat Cibâyeti İltizâm Kayıtları³⁸²

Câbi/Mültezim	Tarih	Senelik Ücret (Akçe)
İsmail Ağa bin Yusuf	?-8 Mart 1566-?	?
?	11 Mart 1592-10 Mart 1593	177.166
Ali Câbi	11 Mart 1597-10 Mart 1598	182.000
?	11 Mart 1615-10 Mart 1616	180.000
?	11 Mart 1616-10 Mart 1617	170.000
?	11 Mart 1618-10 Mart 1619	173.000
Mirî Bey	11 Mart 1619-10 Mart 1620	156.000
Ali Paşa	11 Mart 1620-10 Mart 1621	156.000
Osman Paşa	11 Mart 1622-10 Mart 1623	156.000
Osman Câbi	11 Mart 1629-10 Mart 1630	100.000
Mahmut Câbi	11 Mart 1634-10 Mart 1635	95.000
Mahmut Câbi	11 Mart 1635-10 Mart 1636	96.000
Mustafa Câbi	11 Mart 1636-10 Mart 1637	62.385
Mustafa Câbi	11 Mart 1642-10 Mart 1643	120.000

³⁸² BOA, EV.HMH.d., 1943, (5 Rebiülevvel 1127/11 Mart 1715); BOA, MAD.d., 7751/2, (29 Zilhicce 1075/13 Temmuz 1665); BOA, MAD.d., 1813/142-143, (1 Mart 1024/11 Mart 1615); BOA, MAD.d., 1813/131, (1 Mart 1025/11 Mart 1616); BOA, MAD.d., 1813/119, (Evahir-i Şevval 1028/30 Eylül-9 Ekim 1619); BOA, MAD.d., 1813/95, (1 Mart 1031/11 Mart 1622). BOA, MAD.d., 1813/86-87, (1 Safer 1041/29 Ağustos 1631). BOA, MAD.d., 1813/75, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); BOA, MAD.d., 1813/63-64, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); BOA, MAD.d., 1813/51, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639); BOA, MAD.d., 1813/39, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); BOA, MAD.d., 1813/27, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, MAD.d., 1813/15-16, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, MAD.d., 1813/3, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648); BOA, TS.MA.d., 1763/2a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598); BOA, MAD.d., 15996/2-3, (8 Cemaziyelahir 1001/12 Mart 1593); BOA, D.HMH.GLBHd., 21907/4, (1 Mart 1186/12 Mart 1773); BOA, D.HMH.GLBHd., 21908/4, (1 Mart 1191/12 Mart 1778); BOA, D.HMH.GLBHd., 21909/4, (1 Mart 1192/12 Mart 1789); T.Ş.S., 1818, 59/5, (16 Şaban 973/8 Mart 1566); T.Ş.S., 1822, 72/4, (Evail-i Receb 1031/12-21 Mayıs 1622); T.Ş.S., 1830, 61/12, (Evail-i Rebiülahir 1054/7-16 Haziran 1644); T.Ş.S., 1833, 81/7, (Evail-i Rebiülevvel 1063/30 Ocak-8 Şubat 1653); T.Ş.S., 1836, 58/4, T.Ş.S., 1836, 64/10, (?); T.Ş.S., 1837, 85/5, (Evail-i Cemziyelahir 1069/24 Şubat-5 Mart 1659); T.Ş.S., 1845, 65/2, (28 Ramazan 1078/12 Mart 1668); T.Ş.S., 1845, 75/3, (8 Şevval 1079/11 Mart 1669); T.Ş.S., 1847, 81/4, (10 Zilkade 1082/9 Mart 1672); T.Ş.S., 1849, 82/7, (Zilhicce 1088/Aralık 1677-Ocak 1678); T.Ş.S., 1851, 132/5, (7 Safer 1090/20 Mart 1679); T.Ş.S., 1854, 112/4, (Zilkade 1096/Eylül-Ekim 1685); T.Ş.S., 1857, 109/4, (1 Safer 1101/14 Kasım 1689); T.Ş.S., 1859, 103/3, (21 Ramazan 1102/18 Haziran 1691).

?	11 Mart 1643-10 Mart 1644	120.000
?	11 Mart 1644-10 Mart 1645	140.000
?	11 Mart 1646-10 Mart 1647	120.000
Mustafa Çelebi	11 Mart 1652-10 Mart 1653	120.000
Mustafa Çelebi	11 Mart 1653-10 Mart 1654	120.000
Mustafa Çelebi ve Davut Çelebi	11 Mart 1656-10 Mart 1657	120.000
Mustafa Çelebi ve Davut Çelebi	11 Mart 1657-10 Mart 1658	130.000
Hacı Ahmet Ağa	11 Mart 1658-10 Mart 1659	130.000
Ali Ağa ve Ahmet Paşa	11 Mart 1659-10 Mart 1060	130.000
Salim Câbi	11 Mart 1664-10 Mart 1665	155.000
Hasan Ağa	11 Mart 1668-10 Mart 1669	165.000
Sinan Bey	11 Mart 1669-10 Mart 1670	170.000
Hasan Ağa	11 Mart 1672-10 Mart 1673	2.350 Kuruş ³⁸³
Zeynel Ağa	11 Mart 1677-10 Mart 1678 ³⁸⁴	3.500 Kuruş
Ahmet Ağa (Mütevelli)	11 Mart 1679-10 Mart 1680	7 Kесе Akçe ³⁸⁵
Hasan	11 Mart 1686-10 Mart 1687	4.000 Kuruş ³⁸⁶
Mîrzâde Hasan Ağa	11 Mart 1690-10 Mart 1691	4.500 Kuruş ³⁸⁷
Ömer Ağa	11 Mart 1691-10 Mart 1692	10 Kесе Akçe
?	12 Mart 1714-11 Mart	667.980

³⁸³ Bu miktar 2.350 esedî kuruş olarak belirtilmiştir ve 1 kuruşun 80 akçe olduğunu düşünürsek senelik 188.000 akçe eder. Kuruşun akçe cinsinden denkliği her zaman aynı değildir. İlgili kayıta denklik bu şekilde belirtilmiştir.

³⁸⁴ Kayıta iltizâmın 1088 Martı başından itibaren bir seneliğine olduğu belirtilmiştir. Rumi 1088 senesi, güneş esasına dayanan Hicri takvim ile ay esasına dayanan Rumi takvimin aynı anda kullanılmasından dolayı çıkan karışıklıkları önlemek amacıyla her 33 yılda bir yıl atlanmasıyla gerçekleşen “sıvış” yılına denk gelmektedir. Bu sebeple 11 Mart 1677’de başladığı varsayılmıştır.

³⁸⁵ Burada 1 kese akçenin muhtevası hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir fakat yakın tarihlerdeki kayıtlardan yola çıkarak 1 kese akçenin 500 kuruş olduğunu bunun da 40.000 akçeye denk geldiğini düşünebiliriz. O halde bu kayıttaki miktar kuruş olarak 3.500, akçe olarak 280.000 şeklinde telakki edilebilir.

³⁸⁶ 142.5 kuruşunu peşinen teslim etmiştir.

³⁸⁷ 1.500 kuruşunu peşinen teslim etmiştir.

	1715	
Ömer Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1773-11 Mart 1774	714.930
İsmail Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1778-11 Mart 1779	714.930
Seyyid Ali Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1779-11 Mart 1780	714.930

Samaruksa Cibâyeti câbisi Ali bin Mustafa önceki üç senelik döneminde üç seneliğine 141.000 akçe toplamış fakat vakfa senelik 57.000 akçe ödemiştir. 30.000 akçeyi Hacı İshak Beşe ve oğlu Mehmet Çelebi'den tahsil edememiştir. Zarar ettiğini belirtmesiyle bir sonraki üç senelik dönemi için 5.000 akçe harç³⁸⁸ olarak alındıktan sonra 126.000 akçeye iltizam kendisine verilmiş ve senelik 42.000 akçe vermek üzere Mütevelli İbrahim Ağa tarafından kendisine hüccet verilmiştir.

Samaruksa Cibâyeti'nin mukataası daha önce senelik 40.000 akçeye zapt olunduğu gibi 11 Mart 1653'ten itibaren bir seneliğine Ahmet'e verilmiştir fakat İbrahim Çelebi 40.000 akçeye 2.000 akçe daha ekleyerek senelik 42.000 akçeye bahsedilen senenin iltizamını kendisi almıştır.

Tablo 32: Samaruksa Cibâyeti İltizâm Kayıtları³⁸⁹

Câbi/Mültezim	Tarih	Senelik Ücret (Akçe)
Berdan?	11 Mart 1592-10 Mart 1593	71.000

³⁸⁸ Nafiz Öztürk, ferağ ve intikallerden devletin %1.5 ile %3 oranlarında harç aldığını belirtmiştir. Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 277. Burada Ali bin Mustafa'nın iltizamı tekrar alırken %3 harç ödediği tespit edilmiştir.

³⁸⁹ BOA, *EV.HMH.d.*, 1943, (5 Rebiülevvel 1127/11 Mart 1715); BOA, *MAD.d.*, 7751/2, (29 Zilhicce 1075/13 Temmuz 1665); BOA, *MAD.d.*, 1813/142-143, (1 Mart 1024/11 Mart 1615); BOA, *MAD.d.*, 1813/131, (1 Mart 1025/11 Mart 1616); BOA, *MAD.d.*, 1813/119, (Evahir-i Şevval 1028/30 Eylül-9 Ekim 1619); BOA, *MAD.d.*, 1813/95, (1 Mart 1031/11 Mart 1622); BOA, *MAD.d.*, 1813/86-87, (1 Safer 1041/29 Ağustos 1631); BOA, *MAD.d.*, 1813/75, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); BOA, *MAD.d.*, 1813/63-64, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); BOA, *MAD.d.*, 1813/51, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639); BOA, *MAD.d.*, 1813/39, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); BOA, *MAD.d.*, 1813/27, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, *MAD.d.*, 1813/15-16, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, *MAD.d.*, 1813/3, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648); BOA, *TS.MA.d.*, 1763/2a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598); BOA, *MAD.d.*, 15996/2-3, (8 Cemaziyelahir 1001/12 Mart 1593); BOA, *D.HMH.GLBHd.*, 21907/4, (1 Mart 1186/12 Mart 1773); BOA, *D.HMH.GLBHd.*, 21908/4, (1 Mart 1191/12 Mart 1778); BOA, *D.HMH.GLBHd.*, 21909/4, (1 Mart 1192/12 Mart 1789); T.Ş.S., 1821, 91/8, (Cemaziyelahir 1030/Nisan-Mayıs 1621); T.Ş.S., 1831, 87/6, (Evail-i Rebiülevvel 1060/4-13 Mart 1650) T.Ş.S., 1833, 81/3, (Evahir-i Rebiülahir 1063/20-29 Mart 1653); T.Ş.S., 1831, 87/6, (Evail-i Rebiülevvel 1060/4-13 Mart 1650); T.Ş.S., 1824, 76/5, (Evail-i Ramazan 1042/12-21 Mart 1633); T.Ş.S., 1824, 35/7, (Evail-i Şaban 1042/11-20 Şubat 1633); T.Ş.S., 1836, 62/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1068/4-13 Şubat 1658); T.Ş.S., 1843, 71/6, (4 Ramazan 1076/10 Mart 1666); T.Ş.S., 1843, 60/1, (18 Ramazan 1077/14 Mart 1667); T.Ş.S., 1841, 7/1, (28 Şevval 1081/10 Mart 1671); T.Ş.S., 1845, 65/5, (8 Şevval 1079/11 Mart 1669); T.Ş.S., 1847, 81/5, (10 Zilkade 1082/9 Mart 1672); T.Ş.S., 1850, 39/3, (1088/1677-1678); T.Ş.S., 1877, 73/2, (23 Şaban 1131/11 Temmuz 1719).

?	11 Mart 1597-10 Mart 1598	72.666
Mahmut Çavuş	11 Mart 1615-10 Mart 1616	47.000
Mahmut Çavuş	11 Mart 1616-10 Mart 1617	41.000
Mahmut Çavuş	11 Mart 1618-10 Mart 1619	41.000
Ali bin Mustafa	11 Mart 1618-10 Mart 1621	Üç Senelik 171.000
Ali bin Mustafa	11 Mart 1621-10 Mart 1624 ³⁹⁰	Üç Senelik 126.000
Ali Câbi	11 Mart 1629-10 Mart 1630	42.000
Ali Câbi	11 Mart 1632-10 Mart 1634	42.000 ³⁹¹
Ali Câbi	11 Mart 1634-10 Mart 1635	42.000
Ali Câbi	11 Mart 1635-10 Mart 1636	42.000
Ali Câbi	11 Mart 1636-10 Mart 1637	29.500
Mahmut Câbi	11 Mart 1642-10 Mart 1643	41.000
Osman	11 Mart 1643-10 Mart 1644	41.000
Ali	11 Mart 1644-10 Mart 1645	41.000
?	11 Mart 1646-10 Mart 1647	40.000
Ali Câbi	11 Mart 1649-10 Mart 1651	40.000
Ahmet	11 Mart 1653	40.000
İbrahim Çelebi	11 Mart 1653-10 Mart 1654	42.000
Ali Ağa	11 Mart 1657-10 Mart 1659	43.000
Osman	11 Mart 1664-10 Mart 1665	43.000
Hasan Paşa	11 Mart 1666-10 Mart 1667	43.000 ³⁹²
Mehmet Çelebi	11 Mart 1667-10	43.000 ³⁹³

³⁹⁰ Muhasebe kayıtlarında 11 Mart 1622-10 Mart 1623 tarihleri arasında senelik 42000 akçeye Ali isimli kişinin mültezim olarak yer alması bu kaydı desteklemektedir. *BOA, MAD.d.*, 1813/95, (1 Mart 1031/11 Mart 1622).

³⁹¹ Bu kayıтта 100 akçe 1 kuruş olarak hesaplanmış ve 42.000 akçenin 420 kuruşa denk geldiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı iltizâmın tahvili hakkında iki adet sicil yazılmıştır. Bu sicillerin birinde günlük 5 akçe olan câbîlik ücretinin vakfa kalacağı diğerinde ise günlük ücretini kendisinin alacağı belirtilmiştir.

³⁹² Bu kayıтта 80 akçe 1 kuruş olarak hesaplanmıştır.

	Mart 1668	
Hamza Câbi	11 Mart 1669-10 Mart 1670	500 Kuruş ³⁹⁴
Mehmet Ağa ve Mehmet Çelebi	11 Mart 1671-10 Mart 1672	670 Kuruş
Mehmet Çelebi	11 Mart 1672-10 Mart 1673	Senelik 670 Kuruş ³⁹⁵
Hamza Paşa	11 Mart 1677-10 Mart 1678	700 Kuruş
Seyyid Mustafa	12 Mart 1714-11 Mart 1715	118.800
Ali Ağa bin Hacı Ahmet ve Saraç bin Aktar Mustafa	12 Mart 1719-11 Mart 1720	1.000 Kuruş
Ömer Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1773-11 Mart 1774	128.400
İsmail Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1778-11 Mart 1779	128.400
Seyyid Ali Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1779-11 Mart 1780	128.400

11 Mart 1657’de iltizamın senelik 42.000 akçe ile Ali Çelebi’ye verildiği ancak Derviş Paşa’nın 3.000 akçe daha fazla teklif ederek kendi uhdesine aldığı kaydedilmiştir. Yani Ali Çelebi’nin 1657 senesindeki mültezimliği fiiliyatta geçersiz sayılmaktadır. Bir sonraki senenin iltizamı hakkında ise hem Derviş Paşa’nın hem de Ali Çelebi’nin tahvil kayıtlarına rastlanmıştır. İltizâmın iki kişinin ortaklığı ile alındığı durumlara şahit olmuşuk fakat burada birliktelik ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Farklı bir kayıta 1659 senesi iltizamının Ali Çelebi tarafından kabul edildiği fakat Pulathane Cibâyeti’nde bulunan bir kısım reayanın Ali Çelebi’den razı olmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine senelik 50.000 akçe ile Derviş Beşe tekrar mültezim olmuştur.

11 Mart 1689-10 Mart 1690 tarihleri arasında Pulathane Cibâyeti’nin iltizamını elinde bulunduran kişi Osman Ağa olmuştur. İltizâma dair elinde mütevelli tarafından verilen hüccet bulunmasına rağmen, imam ve mektep hocası olup Pulathane câbisi olan Mahmut, “iltizamı sana zabt ettirmeyiz tarafımızdan ve

³⁹³ Aynı şekilde bu kayıta 80 akçe 1 kuruş olarak hesaplanmıştır. 43.000 akçe 537.5 kuruşa denk gelmektedir. birkaç sene içerisinde iltizama artış uygulanarak senelik 670 kuruş olduğu belirtilmiştir.

³⁹⁴ Aydan aya ödeyeceği belirtilmiştir.

³⁹⁵ Bu miktarın 515.5 kuruşunun müftü efendiye aydan aya teslim edilmesi şartı konulmuştur.

bildiğimiz kimselere zabt ettiririz” diyerek bu duruma itiraz etmiş olsa dahi mahkeme iltizamın Osman Ağa'nın elinde kalmasına karar vermiştir.

Tablo 33: Pulathane Cibâyeti İltizâm Kayıtları³⁹⁶

Câbi/Mültezim	Tarih	Senelik Ücret (Akçe)
?	11 Mart 1629-10 Mart 1630	38.000
Cemaleddin Câbi	11 Mart 1634-10 Mart 1635	38.000
Zülfikar Câbi	11 Mart 1635-10 Mart 1636	38.000
Zülfikar Câbi	11 Mart 1636-10 Mart 1637	24.050
Ali Câbi	11 Mart 1642-10 Mart 1643	42.000
Ali Câbi	11 Mart 1643-10 Mart 1644	42.000
Osman Câbi	11 Mart 1644-10 Mart 1645	42.000
?	11 Mart 1646-10 Mart 1647	42.000
Ali Câbi	11 Mart 1650-10 Mart 1651	42.000
Ali Çelebi	11 Mart 1652-10 Mart 1655	42.000
Ali Çelebi	11 Mart 1657	42.000
Derviş Paşa	11 Mart 1657-10 Mart 1658	45.000
Ali Çelebi	11 Mart 1658-10	45.000 ³⁹⁷

³⁹⁶ BOA, EV.HMH.d., 1943, (5 Rebiülevvel 1127/11 Mart 1715); BOA, MAD.d., 7751/2, (29 Zilhicce 1075/13 Temmuz 1665); BOA, MAD.d., 1813/142-143, (1 Mart 1024/11 Mart 1615); BOA, MAD.d., 1813/131, (1 Mart 1025/11 Mart 1616); BOA, MAD.d., 1813/119, (Evahir-i Şevval 1028/30 Eylül-9 Ekim 1619); BOA, MAD.d., 1813/95, (1 Mart 1031/11 Mart 1622); BOA, MAD.d., 1813/86-87, (1 Safer 1041/29 Ağustos 1631); BOA, MAD.d., 1813/75, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); BOA, MAD.d., 1813/63-64, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); BOA, MAD.d., 1813/51, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639); BOA, MAD.d., 1813/39, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); BOA, MAD.d., 1813/27, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, MAD.d., 1813/3, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648); BOA, TS.MA.d., 1763/2a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598); BOA, MAD.d., 15996/2-3, (8 Cemaziyelahir 1001/12 Mart 1593); BOA, D.HMH.GLBHd., 21907/4, (1 Mart 1186/12 Mart 1773); BOA, D.HMH.GLBHd., 21908/4, (1 Mart 1191/12 Mart 1778); BOA, D.HMH.GLBHd., 21909/4, (1 Mart 1192/12 Mart 1789); T.Ş.S., 1821, 91/8, (Cemaziyelahir 1030/Nisan-Mayıs 1621); T.Ş.S., 1831, 87/6, (Evail-i Rebiülevvel 1060/4-13 Mart 1650) T.Ş.S., 1833, 81/3, (Evahir-i Rebiülahir 1063/20-29 Mart 1653); T.Ş.S., 1831, 87/6, (Evail-i Rebiülevvel 1060/4-13 Mart 1650); T.Ş.S., 1824, 76/5, (Evail-i Ramazan 1042/12-21 Mart 1633); T.Ş.S., 1824, 35/7, (Evail-i Şaban 1042/11-20 Şubat 1633); T.Ş.S., 1836, 62/8, (Evail-i Cemaziyelevvel 1068/4-13 Şubat 1658); T.Ş.S., 1843, 71/6, (4 Ramazan 1076/10 Mart 1666); T.Ş.S., 1843, 60/1, (18 Ramazan 1077/14 Mart 1667); T.Ş.S., 1841, 7/1, (28 Şevval 1081/10 Mart 1671); T.Ş.S., 1845, 65/5, (8 Şevval 1079/11 Mart 1669); T.Ş.S., 1847, 81/5, (10 Zilkade 1082/9 Mart 1672); T.Ş.S., 1850, 39/3, (1088/1677-1678); T.Ş.S., 1877, 73/2, (23 Şaban 1131/11 Temmuz 1719).

	Mart 1659	
Derviş Beşe	11 Mart 1658-10 Mart 1659	45.000
Ali Çelebi	11 Mart 1659	50.000
Derviş Paşa	11 Mart 1659-10 Mart 1660	50.000
Ali Çelebi	11 Mart 1664-10 Mart 1665	50.000
Ali Çelebi	11 Mart 1665-10 Mart 1666	60.000
Ali Ağa	11 Mart 1666-10 Mart 1667	60.000
Ali Çelebi	11 Mart 1667-10 Mart 1668	60.000
Osman Ağa	11 Mart 1670-10 Mart 1671	750 Kuruş
Ali Ağa	11 Mart 1671-10 Mart 1672	770 Kuruş
... ³⁹⁸	11 Mart 1672-10 Mart 1673	850 Kuruş
Osman Ağa	11 Mart 1689-10 Mart 1690	850 Kuruş
Seyyid Ali	12 Mart 1714-11 Mart 1715	132.000
Hacı Osman Ağa	12 Mart 1716-11 Mart 1717	1.150 Kuruş
Ömer Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1773-11 Mart 1774	144.000
İsmail Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1778-11 Mart 1779	144.000
Seyyid Ali Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1779-11 Mart 1780	144.000

11 Mart 1621 tarihinde iltizamı 156.000 akçe ile üç seneliğine alan Mahmut Çavuş bir senesini tamamladıktan sonra Zülfikar Ağa 3.000 akçe daha fazla vererek üç seneliği 159.000 akçe ile Pulathane Cibâyeti mukataasına sahip olmuştur. Günlük 5 akçe olan câbîlik ücretini kendisinin alacağı belirtilmiştir.

³⁹⁷ 45.000 akçenin 22.500 akçesini peşin verdiği ve bu 22.500 akçenin 281 kuruşa karşılık geldiği belirtilmiştir. Buradan 1 kuruşun 80 akçeye denk olduğunu anlıyoruz.

³⁹⁸ Belge içeriğinde ismin olması gereken yer boş bırakılmıştır.

Tablo 34: Hoşoğlan Cibâyeti İltizâm Kayıtları³⁹⁹

Câbi/Mültezim	Tarih	Senelik Ücret (Akçe)
Osman	11 Mart 1592-10 Mart 1593	107.833
Maverdi	11 Mart 1597-10 Mart 1598	114.000
?	11 Mart 1615-10 Mart 1616	80.000
Mehmet Câbi	11 Mart 1616-10 Mart 1617	80.000
Mehmet Câbi	11 Mart 1618-10 Mart 1619	76.000
Mahmut Çavuş	11 Mart 1621-10 Mart 1622	Üç Senelik 156.000
Zülfikar Ağa	11 Mart 1622-10 Mart 1625	Üç Senelik 159.000
?	11 Mart 1629-10 Mart 1630	40.000
Mehmet Câbi	11 Mart 1634-10 Mart 1635	38.000
Mehmet Câbi	11 Mart 1635-10 Mart 1636	38.000
Ali Câbi	11 Mart 1636-10 Mart 1637	24.110
Mehmet Câbi	11 Mart 1642-10 Mart 1643	40.000
Mehmet Câbi	11 Mart 1643-10 Mart 1644	40.000
Osman Câbi	11 Mart 1644-10 Mart 1645	40.000
?	11 Mart 1646-10 Mart 1647	40.000
Süleyman Çelebi	11 Mart 1657-10 Mart 1659	32.000

³⁹⁹ BOA, *EV.HMH.d.*, 1943, (5 Rebiülevvel 1127/11 Mart 1715); BOA, *MAD.d.*, 7751/2, (29 Zilhicce 1075/13 Temmuz 1665); BOA, *MAD.d.*, 1813/142-143, (1 Mart 1024/11 Mart 1615); BOA, *MAD.d.*, 1813/131, (1 Mart 1025/11 Mart 1616); BOA, *MAD.d.*, 1813/119, (Evahir-i Şevval 1028/30 Eylül-9 Ekim 1619); BOA, *MAD.d.*, 1813/95, (1 Mart 1031/11 Mart 1622); BOA, *MAD.d.*, 1813/86-87, (1 Safer 1041/29 Ağustos 1631); BOA, *MAD.d.*, 1813/75, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); BOA, *MAD.d.*, 1813/63-64, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); BOA, *MAD.d.*, 1813/51, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639); BOA, *MAD.d.*, 1813/39, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); BOA, *MAD.d.*, 1813/27, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, *MAD.d.*, 1813/15-16, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, *MAD.d.*, 1813/3, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648); BOA, *TS.MA.d.*, 1763/2a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598); BOA, *MAD.d.*, 15996/2-3, (8 Cemaziyelahir 1001/12 Mart 1593); BOA, *D.HMH.GLBHd.*, 21907/4, (1 Mart 1186/12 Mart 1773); BOA, *D.HMH.GLBHd.*, 21908/4, (1 Mart 1191/12 Mart 1778); BOA, *D.HMH.GLBHd.*, 21909/4, (1 Mart 1192/12 Mart 1789); *T.Ş.S.*, 1836, 63/1, (Evahir-i Cemaziyelevvel 1069/13-22 Şubat 1659); *T.Ş.S.*, 1845, 65/1, (28 Ramazan 1078/12 Mart 1668); *T.Ş.S.*, 1845, 75/4, (6 Şevval 1079/9 Mart 1669); *T.Ş.S.*, 1846, 78/4, (20 Şevval 1080/13 Mart 1670); *T.Ş.S.*, 1847, 81/3, (10 Zilkade 1082/9 Mart 1672); *T.Ş.S.*, 1849, 83/7, (1087/1676-1677).

Davut Câbi	11 Mart 1664-10 Mart 1665	34.000
Ali Paşa	11 Mart 1667-10 Mart 1669	35.000
Ali Ağa	11 Mart 1669-10 Mart 1670	380 Kuruş
Ali Ağa	11 Mart 1670-10 Mart 1671	400 Kuruş
Ali Ağa	11 Mart 1672-10 Mart 1673	440 Kuruş
Mustafa Paşa	11 Mart 1677-10 Mart 1678	400 Kuruş
?	12 Mart 1714-11 Mart 1715	66.000
Ömer Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1773-11 Mart 1774	102.000 ⁴⁰⁰
İsmail Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1778-11 Mart 1779	102.000
Seyyid Ali Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1779-11 Mart 1780	102.000

Mimare⁴⁰¹, Pazarsuyu, Bayramlı, Yoros, Fatsa, Terme, Karum ve Merzifon Cibâyetleri'nin mukataaları hakkındaki kayıtlar toplu olarak verilecektir.

11 Mart 1632'de Mahmut Çavuş 38.000 akçe olan mukataaya 2.000 akçe ilave ederek 40.000 akçe ile iltizamı almak istemiştir. Bu meblağı mevcut mültezim Zülfikar Câbi kabul etmiş ve iltizamı devam etmiştir. Günlük 5 akçe olan câbilik ücretini de kendisinin alacağı belirtilmiştir. Farklı bir kayıta Zülfikar'ın burada bahsedildiği gibi 40.000 akçe değil 38.000 akçe ile iltizamı aldığı belirtilmiş ve bir sonraki sene aynı miktarla tekrar mültezim olmuştur.

11 Mart 1657-10 Mart 1658 tarihleri arasında Bayramlı Cibâyeti'nin câbisi olan Ali bin Hamit 32.000 akçe ile iltizamı aldığını fakat bahsedilen cibâyetin köylerinde meydana gelen kuş saldırılarından dolayı ancak 5.000 akçe teslim edebildiğini bildirmiştir.

Tablo 35'te yer alan 1680 senesi Fatsa mukataasıyla ilgili farklı bir durum mevcuttur. Baltacı Ömer Bey isimli kişinin mukataayı 550 kuruşa Sinan Bey'e sattığı

⁴⁰⁰ “12.000 mukatâ'a-yı mezbûr için cânîb-i vakfa zam oluna 12.000 mukatâ'a-yı mezbûr için cânîb-i mîrîye zam oluna” şeklinde 78.000 olan iltizâm bedeline 24.000 akçe zam yapıldığı belirtilmiştir. Sonraki iki kayıt için aynı durum geçerlidir.

⁴⁰¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri II incelendiğinde 1530 tarihinde Mimare/Mimara'nın Akçaabat'a bağlı bir köy olduğu görülmektedir. Tahminimize göre burası daha sonra iskân bölgesi olmuş ve cibâyet konumuna yükselmiştir.

kaydedilmiştir. Sinan Bey açıklamasında mukataayı Baltacı Ömer Bey'den 550 kuruşa satın aldığını ve bu miktarı kendisine teslim ettiğine dair imzalı belgesi bulunduğunu bildirerek belgeyi ibraz etmiştir. Ardından zamanın mütevellisi Hasan Ağa bin Mehmet Ağa, Ömer Bey'den bahsedilen miktarı aldığını belirttikten sonra bu durum çözüme ulaşmıştır. Mukataaların mütevelliler tarafından verildiğini daha önce belirtmiştik. Burada bir şahıstan diğer şahsa satıldığı anlaşılmıştır ve bu yönüyle bahsi geçen sene için Fatsa mukataası diğer kayıtlardan farklılık arz etmektedir.

Tablo 35: Mimare, Bayramlı, Yoros, Fatsa, Terme, Karum, Merzifon ve Pazarsuyu Cibâyetlerinin İltizâm Kayıtları⁴⁰²

Cibâyetin Adı	Câbi/Mültezim	Tarih	Senelik Ücret (Akçe)
Mimare	Yuri Câbi	11 Mart 1592-10 Mart 1593	57.500
Mimare	İskender Câbi	11 Mart 1597-10 Mart 1598	57.500
Mimare	Kasım	11 Mart 1615-10 Mart 1616	53.500
Mimare	Kasım	11 Mart 1616-10 Mart 1617	53.500
Mimare	İslam	11 Mart 1618-10 Mart 1619	54.166
Mimare	İslam	11 Mart 1622-10 Mart 1623	41.000
Mimare	Zülfikar Câbi	11 Mart 1631-10 Mart 1632	38.000
Mimare	Mahmut Çavuş	11 Mart 1632	40.000
Mimare	Zülfikar Câbi	11 Mart 1632-10 Mart 1633	40.000

⁴⁰² BOA, EV.HMH.d., 1943, (5 Rebiülevvel 1127/11 Mart 1715); BOA, MAD.d., 7751/2, (29 Zilhicce 1075/13 Temmuz 1665); BOA, MAD.d., 1813/142-143, (1 Mart 1024/11 Mart 1615); BOA, MAD.d., 1813/131, (1 Mart 1025/11 Mart 1616); BOA, MAD.d., 1813/119, (Evahir-i Şevval 1028/30 Eylül-9 Ekim 1619); BOA, MAD.d., 1813/95, (1 Mart 1031/11 Mart 1622); BOA, MAD.d., 1813/86-87, (1 Safer 1041/29 Ağustos 1631); BOA, MAD.d., 1813/75, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); BOA, MAD.d., 1813/63-64, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); BOA, MAD.d., 1813/51, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639); BOA, MAD.d., 1813/39, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); BOA, MAD.d., 1813/27, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, MAD.d., 1813/15-16, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, MAD.d., 1813/3, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648); BOA, TS.MA.d., 1763/2a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598); BOA, MAD.d., 15996/2-3, (8 Cemaziyelahir 1001/12 Mart 1593); BOA, D.HMH.GLBHd., 21907/4, (1 Mart 1186/12 Mart 1773); BOA, D.HMH.GLBHd., 21908/4, (1 Mart 1191/12 Mart 1778); BOA, D.HMH.GLBHd., 21909/4, (1 Mart 1192/12 Mart 1789); T.Ş.S., 1824, 34/2, (Evail-i Şaban 1041/22 Şubat-2 Mart 1632); T.Ş.S., 1824, 76/3, (Evail-i Ramazan 1042/12-21 Mart 1633); T.Ş.S., 1837, 3/8, (Evasıt-ı Receb 1068/13-22 Nisan 1658); T.Ş.S., 1845, 65/3, (1078/1667-1668); T.Ş.S., 1852, 15/3, (14 Rebiülahir 1091/14 Mayıs 1680); T.Ş.S., 1877, 73/2, (23 Şaban 1131/11 Temmuz 1719).

Mimare	Zülfikar Câbi	11 Mart 1633-10 Mart 1634	38.000 ⁴⁰³
Bayramlı	Şaban ve Mustafa	11 Mart 1592-10 Mart 1593	134.333
Bayramlı	?	11 Mart 1615-10 Mart 1616	80.000
Bayramlı	?	11 Mart 1616-10 Mart 1617	80.000
Bayramlı	İslam	11 Mart 1622-10 Mart 1623	80.000
Bayramlı	?	11 Mart 1629-10 Mart 1630	30.000
Bayramlı	İbrahim	11 Mart 1642-10 Mart 1643	33.000
Bayramlı	Câbi Ali bin Hamit	11 Mart 1657-10 Mart 1658	32.000
Bayramlı	Yusuf Câbi	11 Mart 1664-10 Mart 1665	39.000
Yoros	Zeynelabidin Ağa (Mütevelli)	11 Mart 1668-10 Mart 1669	165.000
Fatsa	Hasan	11 Mart 1615-10 Mart 1616	48.000
Fatsa	Hasan	11 Mart 1616-10 Mart 1617	48.000
Fatsa	Hüseyin	11 Mart 1618-10 Mart 1619	96.332
Fatsa	?	11 Mart 1634-10 Mart 1635	30.000
Fatsa	Ali	11 Mart 1635-10 Mart 1636	30.000
Fatsa	Süleyman Câbi	11 Mart 1636-10 Mart 1637	21.700
Fatsa	Ali Câbi	11 Mart 1642-10 Mart 1643	15.000
Fatsa	Ali Câbi	11 Mart 1643-10 Mart 1644	25.000
Fatsa	?	11 Mart 1644-10 Mart 1645	25.000
Fatsa	?	11 Mart 1646-10 Mart 1647	35.000
Fatsa	Sinan Bey	14 Mayıs 1680 ⁴⁰⁴	550 Kuruş
Fatsa	Ömer Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1773-11 Mart 1774	31.300
Fatsa	İsmail Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1778-11 Mart 1779	31.300

⁴⁰³ Buradaki kuruş hesabına göre 1 kuruş 100 akçeye denk gelmektedir.

⁴⁰⁴ Burada iltizâmın verildiği tarih belirtilmemiştir. Verdiğimiz tarih ise sicilin kaydedildiği tarih olup belge içeriğinde “evvel sene” ibaresi geçtiği için iltizâmın bundan bir sene öncesine ait olduğu düşünülmektedir.

Fatsa	Seyyid Ali Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1779-11 Mart 1780	31.300
Terme	Mahmut ve Ali	11 Mart 1592-10 Mart 1593	86.333
Terme	?	11 Mart 1597-10 Mart 1598	105.000
Terme	Hüseyin	11 Mart 1615-10 Mart 1616	48.000
Terme	Hüseyin	11 Mart 1616-10 Mart 1617	48.000
Terme	Musli Câbi	11 Mart 1618-10 Mart 1619	80.000
Terme	Hüseyin	11 Mart 1622-10 Mart 1623	96.500
Terme	?	11 Mart 1629-10 Mart 1630	50.000
Terme	Ömer	11 Mart 1634-10 Mart 1635	37.000
Terme	Yusuf	11 Mart 1635-10 Mart 1636	37.000
Terme	?	11 Mart 1642-10 Mart 1643	45.000
Terme	?	11 Mart 1643-10 Mart 1644	45.000
Terme	?	11 Mart 1644-10 Mart 1645	45.000
Terme	?	11 Mart 1646-10 Mart 1647	45.000
Karum	Sefer ve Şaban	11 Mart 1592-10 Mart 1593	45.000
Karum	?	11 Mart 1597-10 Mart 1598	55.000
Karum	İbrahim Câbi	11 Mart 1635-10 Mart 1636	16.000
Karum	İbrahim Câbi	11 Mart 1642-10 Mart 1643	17.000
Karum	Hüseyin Çelebi	11 Mart 1664-10 Mart 1665	35.000
Merzifon	İbrahim Câbi	11 Mart 1634-10 Mart 1635	16.000
Merzifon	İbrahim Câbi	11 Mart 1643-10 Mart 1644	17.000
Merzifon	?	11 Mart 1644-10 Mart 1645	34.000
Merzifon	?	11 Mart 1646-10 Mart 1647	20.000
Merzifon	?	12 Mart 1714-11 Mart 1715	60.000
Merzifon	Ali Ağa,	12 Mart 1719-11	1.500 Kuruş

	Mustafa Ağa ve Hasan Efendi	Mart 1720	
Merzifon	Ömer Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1773-11 Mart 1774	68.300
Merzifon	İsmail Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1778-11 Mart 1779	68.300
Merzifon	Seyyid Ali Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1779-11 Mart 1780	68.300
Pazarsuyu	Ali	11 Mart 1597-10 Mart 1598	142.666
Pazarsuyu	Mehmet Paşa	11 Mart 1618-10 Mart 1619	33.000
Pazarsuyu	?	11 Mart 1629-10 Mart 1630	30.000
Pazarsuyu	?	11 Mart 1636-10 Mart 1637	30.000
Pazarsuyu	İbrahim	11 Mart 1643-10 Mart 1644	33.000
Pazarsuyu	?	11 Mart 1644-10 Mart 1645	33.000
Pazarsuyu	?	11 Mart 1646-10 Mart 1647	34.000
Pazarsuyu	?	12 Mart 1714-11 Mart 1715	24.000
Pazarsuyu	Ömer Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1773-11 Mart 1774	25.000
Pazarsuyu	İsmail Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1778-11 Mart 1779	25.000
Pazarsuyu	Seyyid Ali Ağa (Mütevelli)	12 Mart 1779-11 Mart 1780	25.000

Buradaki mukataa kayıtlarının haricinde Gümüş-i Kadim Cibâyeti'ne ait iki adet kayıt mevcuttur. 10 Mart 1561'den itibaren üç seneliği 86.000 akçe olmak üzere cibâyeti mukataaya tutan kişi Trabzon sakinlerinden Çıraklı Emir? Ağa'dır. Aynı zamanda günlük 5 akçe ile Gümüş-i Kadim Câbisi olan Emir Ağa, iltizamı tasarrufunda bulundurduğu esnada bölge sakinlerinden Sefer bin Seyyid İbrahim isimli sipahi 6.000 akçe fazla teklif ederek iltizamı almak istemiştir. Hatuniye Vakfı Mütevellisi Alaaddin'in teftişi ile Sefer'in kanuna aykırı hareketler içerisinde olduğu belirlenmiş ve iltizamın kendisine verilmemesine karar verilmiştir⁴⁰⁵. Bu konuda vakıf idaresinin hassasiyeti dikkat çekmektedir. Diğer kayıt ise 11 Mart 1629-10 Mart 1630 tarihleri arasında bölge mukataasının 16.000 akçe olduğuyla ilgilidir⁴⁰⁶.

⁴⁰⁵ T.Ş.S., 1817, 70/1, (26 Rebiülahir 969/3 Ocak 1562).

⁴⁰⁶ BOA, MAD.d., 1813/87, (1 Safer 1041/29 Ağustos 1631).

Hatuniye Vakfı'na bağlı cibâyetlerin mukataası iltizam usulü ile vakfın mütevellileri tarafından verilmektedir. Mültezim olanların bazı durumlarda câbilik görevini de ellerinde bulundurduğu kaydedilmiş ve çoğunlukla günlük 5 akçe olan câbilik ücretini topladıkları vergilerin içinden alacakları belirtilmiştir. Ayrıca mütevellilerin iltizamı kendi yakınlarına⁴⁰⁷ verdiği örneklerin yanı sıra kendi ellerinde bulundurduğu durumlar da mevcuttur⁴⁰⁸. Vakfın yöneticisi olan mütevellinin mültezim olmasının gayri kanuni olduğuyla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır fakat bu durumun ne kadar ahlaki olduğu da tartışmaya açıktır. İltizâmın verilmesi konusundaki yetki ve sorumluluğun kendisinde olması sebebiyle mütevellinin çıkarları doğrultusunda hareket edebileceği düşünülmektedir.

Muhtelif kayıtlarda mukataaların vakfa teslimi hususunda farklı uygulamaların olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılıklar genel olarak; tamamı peşin, yarısı peşin, bir kısmı peşin, aydan aya veya bir kısmı peşin kalanı aydan aya ödenmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Cibâyetlerin mukataaları ile ilgili kayıtlara genel olarak bakıldığında dikkat çeken bir durum vardır. Farklı isimlerle kaydedilen bazı cibâyetlerin aynı bölgeleri ifade ettiği düşünülmektedir. Muhtemelen köy bazında bazı sınır farklılıkları olduğu için farklı isimlerle yazılmıştır. Kayıtlarda Pulathane ve Mimare; Pazarsuyu ve Bayramlı; Merzifon, Karum ve Gümüş-i Kadim bölgelerinin aslında aynı bölgede varlık gösterdiği tespit edilmiştir. Farklı isimlerle bilgileri verilen bölgelerin aynı tarihleri ihtiva eden kayıtlarının olmaması bu görüşü desteklemektedir.

3.1.3. Hatuniye Vakfı'na Ait Hamamların Mukataaları

Hamamlar gelir getiren yerler olması sebebiyle kiralanması mukataa usulüne dayandırılmıştır. Cibâyetlerde izlenen yol hamamların mukataasında da takip edilmiştir. Genelde üç yıllığına verilen hamam mukataaları, üçüncü bir şahsın bedel arttırmasıyla tekrar masaya yatırılarak mevcut mültezime teklif edilmiştir. Bu kişi yeni meblağı kabul ederse iltizamı elinde tutmuş kabul etmemesi durumunda teklifi yapan kişi mültezim olmuştur.

⁴⁰⁷ ... karındaşım Ömer Ağa zîde kadruhuya tevliyetim hasebiyle on kîse akçeye tevcih olunup... T.Ş.S., 1859, 103/3, (21 Ramazan 1102/18 Haziran 1691).

⁴⁰⁸ 11 Mart 1679-10 Mart 1680 tarihleri arasında, 7 kese akçe vermek üzere Akçaabat mukataasının müteveli Ahmet Ağa'nın elinde olduğu belirtilmiştir. 1851, 132/5, (7 Safer 1090/20 Mart 1679).

Vakfa ait hamamlarla ilgili kayıtlara muhasebe defterlerinden ve çeşitli vesilelerle tutulan mahkeme kayıtlarından ulaşılmıştır. Maalesef mevcut kayıtlardan her seneye ait bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Hamam kayıtları muhasebe defterlerinde sene aralığı olarak belirtilmişken mahkeme kayıtlarında bu aralık tam olarak belirlenememiştir.

Vakfın akarlarından olan hamamlar Orta Hisar'da bulunan Hamam-ı Çifte ve imaretin yakınında bulunan Hamam-ı Cedit veya diğer adıyla İmaret Hamamı'dır. Bunların dışında Tekfur Çayırı Mahallesi'nde eski bir hamamdan daha bahsedilmektedir ancak bu yapı harabe olduğu için gelir elde edilememiştir. Hamam-ı Cedit'in inşası 1583 senesinde tamamlanmıştır⁴⁰⁹. Diğer hamamlardan sonra inşa edildiği için uzun süre bu isimle anılmıştır. Ayrıca vakfın İstanbul'da Beyazıt Hamamı olarak bilinen bir hamamı daha bulunuyordu⁴¹⁰. İstanbul'daki hamamın kayıtları diğer hamamlardan farklı tutulduğu için ayrı başlık altında verilmiştir.

3.1.3.1. Hamam-ı Cedit/İmaret Hamamı ve Hamam-ı Çifte

Vakfın Trabzon'daki hamamlarını 1705 senesinde mukataaya tutan Trabzon Kadısı Süleyman'ın merkeze gönderdiği arzuhal neticesinde kendisine mütevellî Hacı Abdullah Ağa tarafından hüccet ve ayrıca müdahalelerin menî hususunda nazır Süleyman Ağa tarafından mektup verilmiştir. Böylece 1.200 kuruş icâre-i muacceleyi⁴¹¹ Haremeyn Hazinesi'ne teslim ettikten sonra senelik 120 kuruşa hamamların gelirlerini kendi tasarrufuna almıştır.

Kasım 1718'de kaydedilen mahkeme sicilinde Hamam-ı Çifte ve İmaret Hamamı'nın 1.600 kuruş icâre-i muaccele ile Süleyman Çavuşa verildiği kaydedilmiştir. Süleyman Çavuş mutasarrıf olduğu sırada vefat etmiş ve hamamların tasarrufu kızı Ayşe Hatun'a intikal etmiştir. Ayşe Hatun hamamların tamire muhtaç olduğunu ve senelik 60'ar kuruşun fazla olduğunu dile getirmiştir. Mütevellinin bu konudaki tutumu tamir masraflarının mutasarrıflar tarafından karşılanması yönündedir. Hal böyle olunca Nazır Beşir Ağa hamamların icarı hususunda müzayede düzenlenmesini istemiştir. Neticede senelik 2.100 kuruşa talip olduğu ve vakfa zarar olunmaması için Ayşe Hatun'un ancak bu miktarı vermesiyle mutasarrıf

⁴⁰⁹ Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 397.

⁴¹⁰ Beyazıt Hamamı'na ait elimizdeki bilgiler oldukça kısıtlıdır ve diğer hamamların kayıtlarından farklı tutulmuştur. Bu sebeple ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür.

⁴¹¹ Belgelerde *ağırılık* olarak da geçmektedir.

olabileceği belirtilmiştir. 2.100 kuruşluk bu beyanın yanlış olduğu sonraki kayıtlardan anlaşılmıştır. Aslında kimsenin bu meblağ ile talip olmadığı ve mutasarrıf olanlardan fazlaca alınan miktarın kendilerine geri verilmesi hususunda karar çıkmıştır.

1885 numaralı sicilde yer alan bir mahkeme kaydında Hamam-ı Çifte'nin Ayşe Hatun'a *malikâne* olarak verildiğini ve kendisinin de burayı başkalarına icara verdiği belirtilmiştir⁴¹². Mukataaların *kayd-ı hayat* şartıyla malikâne olarak şahıslara tevcihi bilinen bir husustur⁴¹³. Bu hususta Hatuniye Vakfı'na ait hamamların mukataası ile ilgili ulaşabildiğimiz tek kayıt budur.

Tablo 36: Hatuniye Vakfı'na Ait Hamamların Mukataa Kayıtları⁴¹⁴

Hamamın Adı	Mukataaya Tutan	Tarih	Senelik Ücret (Akçe)
Hamam-ı Cedit	Mahmut Hamami	10 Mart 1592-9 Mart 1593	17.861
Hamam-ı Çifte	Hasan ve Cemalettin	10 Mart 1592-9 Mart 1593	5.917
Hamam-ı Cedit	Mustafa ve Hüseyin	10 Mart 1597-9 Mart 1598	22.192
Hamam-ı Çifte	Cemalettin	10 Mart 1597-9 Mart 1598	7.030
Hamam-ı Cedit	Mevlud	11 Mart 1615-10 Mart 1616	21.461
Hamam-ı Çifte	Mahmut	11 Mart 1615-10 Mart 1616	14.444

⁴¹² ...bervech-i malikâne... T.Ş.S., 1885, 184/2, (1137-1139/1724/1727).

⁴¹³ Mehmet Genç, "Mukataa", s. 129.

⁴¹⁴ BOA, EV.HMH.d., 1943, (5 Rebiülevvel 1127/11 Mart 1715); BOA, MAD.d., 7751/2, (29 Zilhicce 1075/13 Temmuz 1665); BOA, MAD.d., 1813/142, (1 Mart 1024/11 Mart 1615); BOA, MAD.d., 1813/130, (1 Mart 1025/11 Mart 1616); BOA, MAD.d., 1813/118, (Evahir-i Şevval 1028/30 Eylül-9 Ekim 1619); BOA, MAD.d., 1813/94, (1 Mart 1031/11 Mart 1622); BOA, MAD.d., 1813/86, (1 Safer 1041/29 Ağustos 1631); BOA, MAD.d., 1813/74, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); BOA, MAD.d., 1813/62, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); BOA, MAD.d., 1813/50, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639); BOA, MAD.d., 1813/38, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); BOA, MAD.d., 1813/26, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, MAD.d., 1813/14, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, MAD.d., 1813/2, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648); BOA, TS.MA.d., 1763/2a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598); BOA, MAD.d., 15996/1, (8 Cemaziyelahir 1001/12 Mart 1593); BOA, D.HMH.GLBHd., 21907/4, (1 Mart 1186/12 Mart 1773); BOA, D.HMH.GLBHd., 21908/4, (1 Mart 1191/12 Mart 1777); BOA, D.HMH.GLBHd., 21909/4, (1 Mart 1192/12 Mart 1778); T.Ş.S., 1821, 100/2, (Evasit-ı Şaban 1030/30 Haziran-10 Temmuz 1621); T.Ş.S., 1821, 9/7, (24 Safer 1029/30 Ocak 1620); T.Ş.S., 1822, 58/5, (15 Muharrem 1032/19 Kasım 1622); T.Ş.S., 1822, 9/2, (1 Safer 1031/16 Aralık 1621); T.Ş.S., 1831, 93/5, (1058-1060/1648/1650); T.Ş.S., 1834, 1/3, (Evail-i Zilkade 1065/2-11 Eylül 1655); T.Ş.S., 1868, 136/3-5, (Evasit-ı Zilkade 1116/6-15 Mart 1705); T.Ş.S., 1877, 39/2, (Evail-i Muharrem 1131/24 Kasım-3 Aralık 1718); T.Ş.S., 1898, 44/2-3, (20 Zilhicce 1147/13 Mayıs 1735); T.Ş.S., 1901, 67/2-3, (17 Rebiülahir 1148/6 Eylül 1735); T.Ş.S., 1878, 23/1, (12 Şevval 1132/17 Ağustos 1720); T.Ş.S., 1878, 22/1, (12 Şevval 1132/17 Ağustos 1720); T.Ş.S., 1885, 97/1, (10 Muharrem 1137/29 Eylül 1724); T.Ş.S., 1885, 184/2, (1137-1139/1724/1727).

Hamam-1 Cedit	Hüseyin Hamami	11 Mart 1616-10 Mart 1617	21.666
Hamam-1 Çifte	Mehmet Hamami	11 Mart 1616-10 Mart 1617	13.333
Hamam-1 Cedit	Hacı Ali ve Molla Mehmet	11 Mart 1618-10 Mart 1619	17.975
Hamam-1 Çifte	Bekir Çelebi	11 Mart 1618-10 Mart 1619	14.266
Hamam-1 Çifte	Selim ⁴¹⁵	?-29 Ocak 1620	Üç Senelik 30.000
Hamam-1 Çifte	Hacı Ali bin Mustafa	30 Ocak 1620-?	Üç Senelik 32.000
Hamam-1 Cedit	Abdi bin Himmet	28 Mayıs 1621-27 Mayıs 1624 ⁴¹⁶	Üç Senelik 40.000
Hamam-1 Çifte	Osman bin Sefer	?-18 Kasım 1622	Üç senelik 30.000
Hamam-1 Çifte	Osman bin Sefer ⁴¹⁷	19 Kasım 1622-?	Üç senelik 35.000
Hamam-1 Cedit	Abdurrahman	11 Mart 1622-10 Mart 1623	10.000
Hamam-1 Çifte	Osman	11 Mart 1622-10 Mart 1623	10.000
Hamam-1 Çifte	Hacı Tevfik	?	Aylık 850
Hamam-1 Cedit	Mustafa	11 Mart 1629-10 Mart 1630	6.780
Hamam-1 Çifte	İbrahim	11 Mart 1629-10 Mart 1630	11.083
Hamam-1 Cedit	Ali	11 Mart 1634-10 Mart 1635	3.000
Hamam-1 Çifte	İsmail	11 Mart 1634-10 Mart 1635	10.800
Hamam-1 Cedit	Ali	11 Mart 1635-10 Mart 1636	3.000
Hamam-1 Çifte	İsmail	11 Mart 1635-10 Mart 1636	10.800
Hamam-1 Cedit	Ali	11 Mart 1636-10 Mart 1637	5.128
Hamam-1 Çifte	İsmail	11 Mart 1636-10 Mart 1637	6.316
Hamam-1 Cedit	Mevlüt	11 Mart 1642-10 Mart 1643	13.856

⁴¹⁵ Selim 30.000 akçe olan kira bedelini arttırmamış ve Hacı Ali'nin 2.000 akçe daha fazla teklif etmesiyle ona geçmiştir.

⁴¹⁶ Bazı kayıtlarda hamamların hangi tarih aralığında kiraya verildiğine dair bir bilgi olmamasından dolayı sicillerin kaydedildiği tarihler kullanılmıştır. Farklı bir mahkeme kaydında şehirde etkileri hissedilen veba hastalığı yüzünden Abdi'nin hamamdan yeterli geliri karşılayamadığı ve 10.000 akçe indirimle gidilerek üç seneliği 30.000 akçeye hamam mukataasının kendisine verildiği kaydedilmiştir. T.Ş.S., 1822, 9/2, (1 Safer 1031/16 Aralık 1621).

⁴¹⁷ Feyzi Çelebi 5.000 akçe daha fazla vereceğini bildirmiş ve Osman bu miktarı kabul ederek hamamın icarını elinde tutmuştur.

Hamam-1 Çifte	İshak	11 Mart 1642-10 Mart 1643	11.870
Hamam-1 Cedit	Mevlüt	11 Mart 1643-10 Mart 1644	14.784
Hamam-1 Çifte	İshak	11 Mart 1643-10 Mart 1644	9.770
Hamam-1 Cedit	Mustafa	11 Mart 1644-10 Mart 1645	15.600
Hamam-1 Çifte	İshak	11 Mart 1644-10 Mart 1645	9.900
Hamam-1 Cedit	?	11 Mart 1646-10 Mart 1647	12.000
Hamam-1 Çifte	?	11 Mart 1646-10 Mart 1647	10.800
Hamam-1 Cedit	Kaya Çelebi	?-23 Eylül 1654	10.800
Hamam-1 Cedit	Hacı Muslu	24 Eylül 1654-?	10.800 ⁴¹⁸
Hamam-1 Cedit	Mevlüt Hamami	11 Mart 1664-10 Mart 1665	3.400
Hamam-1 Çifte	Hüseyin Çelebi	11 Mart 1664-10 Mart 1665	3.400
Hamam-1 Çifte ve İmaret Hamamı ⁴¹⁹	Süleyman (Trabzon Kadısı)	6-15 Mart 1705-?	120 Kuruş ⁴²⁰
Hamam-1 Cedit	?	12 Mart 1714-11 Mart 1715	7.200
Hamam-1 Çifte	?	12 Mart 1714-11 Mart 1715	7.200
Hamam-1 Çifte ve İmaret Hamamı	Süleyman Çavuş	?-24 Kasım 3 Aralık 1718-?	120 Kuruş
Hamam-1 Çifte ve İmaret Hamamı	Ayşe Hatun binti Süleyman Çavuş	?-13 Mayıs 1735-17 Nisan 1736-?	120 Kuruş
Hamam-1 Cedit	Hacı Abdullah Efendi	12 Mart 1773-11 Mart 1774	7.200
Hamam-1 Çifte	Hacı Abdullah Efendi	12 Mart 1773-11 Mart 1774	7.200
Hamam-1 Cedit	Hacı Abdullah Efendi	12 Mart 1778-11 Mart 1779	7.200
Hamam-1 Çifte	Hacı Abdullah Efendi	12 Mart 1778-11 Mart 1779	7.200
Hamam-1 Cedit	Hacı Abdullah	12 Mart 1779-11	7.200

⁴¹⁸ Üç seneliğine senelik 10.800 akçeye verilmiş ve aydan aya 900 akçe ödeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca bu ve üstte yer alan kayıta mukataaya verilen tarih tam olarak belirtilmemiştir.

⁴¹⁹ İmaret hamamı ile Hamam-1 Cedit'in aynı yapılar olduğu aşikârdır fakat yine de hamam isimleri belgelere yansıdığı şekilde aktarılmıştır.

⁴²⁰ Kuruşun akçe karşısındaki ederi hakkında bazı bilgiler cibâyetlerin mukataası kısmında verildiği için burada tekrar edilmemiştir.

	Efendi	Mart 1780	
Hamam-ı Çifte	Hacı Abdullah Efendi ⁴²¹	12 Mart 1779-11 Mart 1780	7.200

3.1.3.2. Beyazıt Hamamı

Hatuniye Vakfı'nın akarlarından biri de İstanbul'da Beyazıt Camii civarında bulunan Beyazıt Hamamı'dır. İlk zamanlar II. Bayezid'in vakıflarına bağlı olarak görünse dahi Hatuniye Vakfı'nın kuruluşuyla gelirleri bu vakfa aktarılmıştır⁴²². Hamam İstanbul'da bulunduğu için Trabzon Şer'iyeye Sicillerinde ve diğer muhasebe defterlerinde kaydedilmemiştir. Kayıtları İstanbul'da bulunan diğer yapılarla birlikte veya müstakil olarak tutulmuş ve çoğu Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilmiştir. Beyazıt Hamamı'nın vakfın gelirleri ile birlikte kaydedildiği tek yer tahrir defterleridir.

53 Numaralı Tahrir Defteri'ndeki 1520 yılı kaydına göre hamamın 75.000 akçe geliri bulunuyordu⁴²³. 1588-1589'da 50.000 akçe, 1589-1590'da 25.000 akçe gelire sahip olan hamamın; 1590-1591'de suyu akmadığı için gelirlerin tamamı tahsil edilememiş ve 1590-1591'de 15.000, 1591-1592'de 25.000 akçe gelir kaydedilmiştir⁴²⁴. Farklı bir kayıta ise 1591-1592 senesine ek olarak 1592-1593 senesi için 25.000 akçe gelir elde edildiği belirtilmektedir⁴²⁵. Hamam ile ilgili kayıtlar az sayıda olmakla birlikte elimizdeki son kayıt 22 Ağustos 1694 itibarıyla hamamın bir senelik gelirinin 70.000 akçe olduğu şeklindedir⁴²⁶.

3.1.4. Hatuniye Vakfı'na Ait İcar Kayıtları ve Mülk Satışları

Vakfa ait icar kayıtları ve yine vakıf arazisinde bulunan mülk satışları tespit edebildiğimiz kadarıyla sunulmaya çalışılmıştır. Mevcut verilerden hareketle oluşturulan tablolar döneme ait birtakım genel bilgiler elde edebilmemiz açısından önemli sayılabilir.

⁴²¹ Son iki kayıta hamamların mukataasının Hacı Abdullah Efendi'ye malikâne olarak verildiği belirtilmiştir. Hamam mukataalarının peş peşe aynı kişiye verilmiş olması bununla açıklanabilmektedir.

⁴²² Eyice, "Beyazıt Hamamı", s. 53.

⁴²³ Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", 309.

⁴²⁴ BOA, MAD.d., 1806, 5/2, (29 Cemaziyellevvel 998/5 Nisan 1590); BOA, TS.MA.d., 9167_2, 2a, (29 Zilhicce 1001/26 Eylül 1593).

⁴²⁵ BOA, MAD.d., 1172_1, 3b/2, (29 Cemaziyelahir 1001/2 Nisan 1593).

⁴²⁶ BOA, TS.MA.d., 4326_2, (1 Muharrem 1106/22 Ağustos 1694).

Hatuniye Vakfı'na ait bedesten uzun yıllar harap ve atıl kaldıktan sonra tamir edilmiş ve buradaki dükkânların kullanım hakkı *icâre-i muaccele* veya *ağırılık* olarak bilinen ücreti ödedikten sonra senelik icar/kira ücretini yani *icâre-i müeccelesini* vakfa teslim etmek üzere şahıslara teslim edilmiştir⁴²⁷. Tablo 37'de yer alan Raziye binti Ahmet'e ait olan yer için harabe tabirinin kullanılmış olması da bedestenin genel durumu hakkındaki bilgileri desteklemektedir. Bedestenin bu hale nasıl geldiği hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında Trabzon'da ve Anadolu'nun çoğu yerinde meydana gelen Celali İsyanları elimizdeki tek dayanak olarak gösterilebilir⁴²⁸. 1632 yılına gelindiğinde bedesten, Rus Kazakları tarafından Trabzon'a yapılan saldırıda yanarak tahrip olmuştur. Bütün bu olumsuz durumlara rağmen yeniden faaliyete geçirilerek ticari hayat canlandırılmıştır⁴²⁹.

Saldırı sonucu meydana gelen yangına dair bilgileri destekleyen mahkeme kaydında bedestenin, 24 Ekim 1633'te verilen beratla senelik 5.000 akçe karşılığında mukataa olarak Hızır isimli kişiye teslim edildiği bildirilmektedir⁴³⁰.

1663 senesine ait kayıtlarda Hatuniye Vakfı arazisine inşa edilen bedesten civarındaki dükkânların yangından dolayı zarar gördüğü belirtilmiştir. Rus (Kazak) saldırısının ardından yaklaşık otuz yıl sonra böyle bir kayda rastlanmış olması yangın olayının tekrar ettiğini düşündürmektedir. Ayrıca vakıf arazisine inşa edilen dükkânların şahısların kendi imkânlarıyla yapıldığı belirtilmiştir. Aşağı Hisar'da Molla Sipahi Mahallesi sakinlerinden Hacı Halil Beşe bin Mehmet ve İbrahim isimli kişilerin dükkânları bu yangında harap olmuştur. Dükkânlarını yeniden inşa etmek isteyen kişiler, mütevellî İbrahim Ağa bin Mehmet Ağa'nın engeliyle karşılaşmışlardır. Kayıtlarda bildirildiğine göre bedestenin tamamen yanması sebebiyle izne ihtiyaç duyulmuş ve izin tezkiresinin verilmesi için mütevellî birkaç kuruluş ücret talep etmiştir. Müftü Süleyman Çelebi'nin fetvasına başvurulduğunda kişinin yanan dükkânından *icâre-i müeccele* miktarında ücret talep edilemeyeceğini

⁴²⁷ T.Ş.S., 1821, 117/3, (Evahir-i Zilhicce 1029/16-25 Kasım 1620). Muhasebe kayıtlarından elde edilen bilgilere göre 1615'te bedestendeki dükkânlardan 10.334 akçe kira geliri temin edilmiştir. BOA, MAD.d., 1813/142, (1 Mart 1024/11 Mart 1615).

⁴²⁸ Bu dönemde Trabzon'daki Hristiyan vergi mükellefinin 15.000'den 2.500'e gerilediği kaydedilmiştir. White, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, s. 282.

⁴²⁹ İnan, "Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni", 108.

⁴³⁰ T.Ş.S., 1828, 96/5, (20 Rebiülahir 1043/24 Ekim 1633).

ve kendi mallarından olmak üzere dükkânlarını tekrar inşa edebileceği kaydedilmiştir⁴³¹.

Tablo 37: Hatuniye Vakfı'na Ait Dükkânların İcar Kayıtları⁴³²

Yer	Eski Sahip	Yeni Sahip	Tarih	Ağırlık Bedeli/ İcâre-i Muaccele	Kira Ücreti/ İcâre-i Müeccele
Arabacılar Çarşısında Dükkân	Mehmet Çelebi bin Ali	Hacı Ömer bin Hasan	14 Şubat 1618	5.000 Akçe	Senelik 40 Akçe
Kazancılar Çarşısında Dükkân	Kostantin veledi Yuri	Yuri veledi Nikol	7-16 Mart 1618	2.700 Akçe	Aylık 3 Akçe
Bedestende Harabe Duvar ve Bazı Ağaçlar	Raziye binti Ahmet	Mustafa Çelebi bin Ali Bey	4-13 Haziran 1618	3.000 Akçe	Senelik 20 Akçe
Bedestende Dolap Yeri ⁴³³		Usta Dimitri veledi Usta Manol	16-25 Kasım 1620	4.000 Akçe	Aylık 15 Akçe
Haffaflar (Ayakkabıcılar) Çarşısında İki Göz Dükkân		Mehmet Paşa	20-29 Ekim 1636	? ⁴³⁴	?
Bozacılar Çarşısında Harabe Mahzen	Havva binti Hacı Hüseyin	Şaban Paşa	7-16 Temmuz 1663	20 Kuruş	2 Akçe Hatuniye Vakfı'na 6 Akçe Hacı Kasım Vakfı'na

Hatuniye Vakfı'na tabi bölgelerde yapılan bazı mülk satışları değerlendirilirken mukavelelerin bölge câbileri⁴³⁵, vakıf mütevellileri⁴³⁶, mütevellî vekilleri⁴³⁷ yahut

⁴³¹ T.Ş.S., 1839, 6/1-5, (Evasıt-ı Zilkade 1073/16-25 Haziran 1663).

⁴³² T.Ş.S., 1820, 28/2, (18 Safer 1027/14 Şubat 1618); T.Ş.S., 1820, 29/3, (Evasıt-ı Rebiülevvel 1027/7-16 Mart 1618); T.Ş.S., 1820, 38/2, (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1027/4-13 Haziran 1618); T.Ş.S., 1821, 117/3, (Evahir-i Zilhicce 1029/16-25 Kasım 1620); T.Ş.S., 1824, 42/3, (Evahir-i Cemaziyellevvel 1046/20-29 Ekim 1636); T.Ş.S., 1839, 10/4, (Evail-i Zilhicce 1073/7-16 Temmuz 1663).

⁴³³ Bu yerin bedestenin kuyumcular kapısının sağ kolunda, doğu tarafındaki baş dolap yeri olduğu belirtilmiştir.

⁴³⁴ Bedesten civarındaki ayakkabıcılar çarşısında bulunan ve tamir edildikten sonra kiralananak olan bu dükkânlar hakkında ücret bilgisi verilmemiştir. Bu dükkânlarda yaşanan tahribat muhtemelen 1632'de Rus Kazakları tarafından yapılan saldırıdan kalmadır.

⁴³⁵ T.Ş.S., 1856, 61/4, (14 Cemaziyelahir 1100/5 Nisan 1689).

⁴³⁶ T.Ş.S., 1861, 56/4, (12 Zilkade 1106/24 Haziran 1695).

mütevelli vekili olan câbiler⁴³⁸ vasıtasıyla yapıldığı tespit edilmiştir. Kişiden kişiye yapılan satışların dışında, vakıf reayasından olan bir kişi vefat ettiğinde malvarlığı intikâl-i âdî yani basit veraset şeklinde yakınına devredilmekteydi. Eğer ölen kişinin varisi yok ise sahibi olduğu yerler ve eşyalar vakfa intikal eder ardından başka bir kişiye satışı yapılırdı⁴³⁹. Bu satış açık arttırma usulü ile gerçekleşen ihale sonucunda en yüksek miktarı veren kişiye yapılmaktaydı⁴⁴⁰. Bu şekilde vakfa ödenecek tutarın artmasıyla vakfın gelişerek devamlılığının sağlanması hedeflenmekteydi.

Vakıf arazisi olarak nitelendirilen yerlerin kullanım hakkı, vergileri vakfa ödenmek üzere, reayanın tasarrufuna bırakılmaktaydı. Bu vergiler icar veya mukataa şeklinde aylık ya da senelik olarak belirtilen miktar üzerinden ödenmekteydi. Arazi üzerinde bulunan binalar ki bunların içine ev, ahır, samanlık, ambar, fırın, kiler, mutfak, kenef ve benzeri cinsten yapılar girmektedir ve yine arazideki zeytinlik, fındıklık ve üzüm bağları ile ormanlar kişilerin kendi mülkleri olarak sayılmaktaydı. Bir kişi satışını yaptığı mülkünü bütün haklarıyla sattığı kişiye devrederken arazinin ancak kullanım hakkını verebilmekteydi.

Mahkemede görülen alım satım davalarında Müslüman ve Gayrimüslim tebaa hem kendi aralarında hem de birbirleriyle mülk satışı yapabilmektedir. Kadınların mülk satışındaki genel intiba ise iki örnek⁴⁴¹ dışında vekil tayin ettikleri kişiler vasıtasıyla gerçekleştirildiği yönündedir.

⁴³⁷ T.Ş.S., 1875, 10/2, (10 Safer 1128/4 Şubat 1716).

⁴³⁸ T.Ş.S., 1874, 40/4, (20 Recep 1126/1 Ağustos 1714).

⁴³⁹ T.Ş.S., 1856, 61/4, (14 Cemaziyelahir 1100/5 Nisan 1689); T.Ş.S., 1898, 149/1, (20 Cemaziyelahir 1147/17 Kasım 1734).

⁴⁴⁰ T.Ş.S., 1875, 10/2, (10 Safer 1128/ 4 Şubat 1716).

⁴⁴¹ T.Ş.S., 1821, 97/9, (Evail-i Şaban 1030/21-30 Haziran 1621); T.Ş.S., 1866, 22/3, (27 Recep 1114/17 Aralık 1702).

Tablo 38: Hatuniye Vakfı'nda Mülk Satışları⁴⁴²

Bulunduğu Yer	Cinsi	Eski Sahip	Yeni Sahip	Tarih	Ücret
Küçük Şana Köyü	Ev ile Bahçe, Arsa ve Bağ Hisseleri	Marola binti Yanol	Ali Beşe bin Abdullah	21-30 Haziran 1621	2.300 Akçe
Yomra Nahiyesi'ne Bağlı Samaruksa-i Sagir Köyü	Fındıklık ve Arazi	Ömer Çelebi bin Turhan	Mustafa bin İskender	30 Mayıs-8 Haziran 1680 ⁴⁴³	23 Kuruş
Yomra Nahiyesi'ne Bağlı Kohla Köyü	Ev ve Bahçe	Mustafa Beşe bin Osman	Havva binti Hacı Muslu	29 Eylül 1680 ⁴⁴⁴	35 Kuruş
Tekfur Çayırı Mahallesi	Oda, Çardak ve Ağaçlı Arazi ⁴⁴⁵	Halil Çelebi bin İbrahim	Ahmet Efendi bin Mehmet Efendi	10 Mayıs 1687	62 Kuruş
Akçaabat Nahiyesi'ne Bağlı Holomna Köyü	Ağaçlı Bahçe	Sultana (Fevt)	Mehmet Çelebi	5 Nisan 1689	3,5 Kuruş
Baklacılar Köyü	Arazi ve Bahçe	Mustafa Ağa bin Mehmet	Süleyman Ağa bin	31 Ocak 1692	320 Kuruş

⁴⁴² T.Ş.S., 1821, 97/9, (Evail-i Şaban 1030/21-30 Haziran 1621); T.Ş.S., 1852, 25/1, (Evail-i Cemaziyelevvel 1091/30 Mayıs-8 Haziran 1680); T.Ş.S., 1852, 37/2, (5 Ramazan 1091/29 Eylül 1680); T.Ş.S., 1855, 40/4, (27 Cemaziyelahir 1098/10 Mayıs 1687); T.Ş.S., 1856, 61/4, (14 Cemaziyelahir 1100/5 Nisan 1689); T.Ş.S., 1858, 53/2, 12 Cemaziyelevvel 1103/31 Ocak 1692); T.Ş.S., 1857, 6/6, (?); T.Ş.S., 1861, 47/6, (13 Cemaziyelahir 1106/29 Ocak 1695); T.Ş.S., 1861, 56/4, (12 Zilkade 1106/24 Haziran 1695); T.Ş.S., 1862, 61/3, (14 Şevval 1108/6 Mayıs 1697); T.Ş.S., 1866, 6/3, (17 Zilkade 1113/15 Nisan 1702); T.Ş.S., 1866, 22/3, (27 Recep 1114/17 Aralık 1702); T.Ş.S., 1867, 45/5, (14 Zilkade 1115/20 Mart 1704); T.Ş.S., 1869, 21/3-4, (5 Ramazan 1117/21 Aralık 1705); T.Ş.S., 1869, 109/1, (9 Şaban 1118/16 Kasım 1706); T.Ş.S., 1869, 118/1, (1 Zilkade 1118/4 Şubat 1707); T.Ş.S., 1872, 1/3, (21 Zilhicce 1123/30 Ocak 1712); T.Ş.S., 1870, 16/5, (22 Cemaziyelevvel 1119/21 Ağustos 1707); T.Ş.S., 1875, 10/2, (10 Safer 1128/ 4 Şubat 1716); T.Ş.S., 1874, 29/1, (12 Cemaziyelevvel 1126/26 Mayıs 1714); T.Ş.S., 1874, 40/4, (20 Recep 1126/1 Ağustos 1714); T.Ş.S., 1877, 26/2, (19 Cemaziyelevvel 1131/9 Nisan 1719); T.Ş.S., 1886, 113/1, (13 Şevval 1137/25 Haziran 1725); T.Ş.S., 1889, 36/2, (15 Cemaziyelahir 1139/7 Şubat 1727); T.Ş.S., 1889, 27/2, (10 Cemaziyelahir 1139/2 Şubat 1727); T.Ş.S., 1889, 27/3, (10 Cemaziyelahir 1139/2 Şubat 1727); T.Ş.S., 1898, 116/2, (22 Rebiülahir 1147/21 Eylül 1734); T.Ş.S., 1898, 149/1, (20 Cemaziyelahir 1147/17 Kasım 1734); T.Ş.S., 1902, 56/1, (20 Zilkade 1149/22 Mart 1737); T.Ş.S., 1926, 20/3, (25 Recep 1177/29 Ocak 1764).

⁴⁴³ 14 sene önce satılan bu yerler için zamanında Samaruksa-i Sagir Câbisi Mehmet Ağa tarafından kendisine verilen izin tezkeresine binaen Mustafa bin İskender, mahkemeden hüccet talep etmiştir. Talep neticesinde yazılan sicilden hareketle buradaki satış bilgilerine ulaşılmıştır.

⁴⁴⁴ Bu tarihten sekiz ay önce satıldığı kaydedilmiştir.

⁴⁴⁵ Arazi için Hatuniye Vakfı'na senelik 6 akçe mukataa ödendiği kaydedilmiştir.

		Ağa	İbrahim Ağa		
Akçaabat Nahiyesi'ne Bağlı Holomna Köyü	Ev, Samanlık, Ambar, Orman ve Arazi	Ebubekir Beşe bin Mehmet	Kalviri veled-i Duka	?	120 Kuruş
Tekfur Çayırı Mahallesi	Şilehâne, Fırın, Orman ve Bahçe	Abbas Ağa bin Süleyman	Mahmut Beşe bin Abdülbaki	24 Haziran 1695	105 Kuruş
Tekfur Çayırı Mahallesi	Ağaçlı Arazi	Fatma binti Ali	Mahmut Efendi	29 Ocak 1695	45 Kuruş
Çavana Köyü	74 Zeytin Ağaçlı Arsa, Bahçe ve Arazi	Hacı Rüstem bin Ahmet	Hacı Hüseyin bin Hacı Ali	6 Mayıs 1697	70 Kuruş
Maçka Kazası'na Bağlı Zulmera Mesariye Köyü	Ev, Ambar, Fırın ve Ağaçlı Bahçe	Ahmet Ağa bin Hasan Ağa	Mehmet Bey bin Murtaza Bey	15 Nisan 1702	280 Kuruş
Tekfur Çayırı Mahallesi	Oda, 25 Zeytin Ağacı ve Ağaçlı Bahçe	Bakıye binti Mehmet	Mehmet Çelebi bin Hasan	17 Aralık 1702	100 Kuruş
Faroz Mahallesi	Ev, Çardak, Fırın ve Ağaçlı Arsa	Hacı Mehmet Ağa bin Ömer Ağa	Hüseyin Beşe bin Süleyman	20 Mart 1704	100 Kuruş
Çarşı Mahallesi	Mahzen, Balıkçı Dükkânı ve Çardak ⁴⁴⁶	Kabasakalzâde Ömer Ağa bin Hacı Mehmet Ağa	Ömer Çelebi bin Sinan	21 Aralık 1705	500 Kuruş
Çarşı Mahallesi	İki Adet Aktar Dükkânı ⁴⁴⁷	Kabasakalzâde Ömer Ağa bin Hacı Mehmet Ağa	Ömer Çelebi bin Sinan	21 Aralık 1705	300 Kuruş
Çarşı Mahallesi	Dükkân ⁴⁴⁸	Mehmet Çelebi bin Hacı Mustafa	Hacı Osman bin Mehmet	16 Kasım 1706	50 Kuruş
Tekfur	Ahır, Kenef,	Mehmet Beşe	İsmail Bey	4 Şubat	150

⁴⁴⁶ Mülklerin üzerinde bulunduğu arsa Hatuniye Vakfı'na ait olup ayda 10 akçe mukataası olduğu belirtilmiştir.

⁴⁴⁷ Bir gözlü ve iki gözlü olduğu belirtilen iki aktar dükkânı için vakfa ödenen aylık miktar 5 akçedir.

⁴⁴⁸ Arsasının Hatuniye Vakfı'na ait olduğu belirtilmiş fakat icar veya mukataa bedeli hakkında bilgi verilmemiştir.

Çayırı Mahallesi	Çardak ve Ağaçlı Arazi ⁴⁴⁹	bin Hüseyin	bin Yakup Ağa	1707	Kuruş
Tekfur Çayırı Mahallesi	Ev, Arsa ve Ağaçlı Bahçe	Seyyid Ali bin Seyyid Mehmet Efendi	Mehmet Efendi bin İbrahim	21 Ağustos 1707	80 Kuruş
Çarşı Mahallesi	Dükkân ⁴⁵⁰	Ali Beşe bin Mehmet	İbrahim Ağa bin Hacı Osman	30 Ocak 1712 ⁴⁵¹	120 Kuruş
İmâret-i Hatuniye Mahallesi	Ahır, Oda ve Arsa ⁴⁵²	-	İbrahim Çelebi bin Veli	4 Şubat 1716	80 Kuruş
Akçaabat Nahiyesi'ne Bağlı Suga Köyü	Ağaçlı Bahçe, Tarla, Çayır ve Arazi ⁴⁵³	Hasekizâde Mustafa Ağa bin Mehmet Ağa	Makulzâde Hacı Mehmet Ağa	1 Ağustos 1714	450 Kuruş
Suk-ı Su Köyü	Oda, Ahır, Ağaçlı Bahçe, Orman ve Arsa ⁴⁵⁴	Mustafa Çelebi bin Hayrettin	Hamami Hacı Ahmet bin Derviş	9 Nisan 1719	210 Kuruş
Ser u Saray Mevkii?	Mülk ⁴⁵⁵	Emine binti Mustafa ve Kızı Ümmügülsüm	Hasan Efendi bin Abdülaziz	25 Haziran 1725	1500 Kuruş
İmâret-i Hatuniye Mahallesi	Mağaza, Ahır, Kenef, Avlu, Menzil ve Ağaçlı Bahçe	Mustafa Beşe bin Mehmet	Molla Feyzullah bin Ömer Efendi	7 Şubat 1727	350 Kuruş
Akçaabat Nahiyesi'ne Bağlı Hoçarita	15 Zeytin Ağacı, Arazi ve Bahçe	Esman binti Mustafa	Hasan Beşe bin Ahmet	2 Şubat 1727	20 Kuruş

⁴⁴⁹ Senelik 10 akçe mukataası bulunmaktadır.

⁴⁵⁰ Arasta Çarşısı'nda bulunan pabuççu dükkânının vakfa aylık 5 akçe icaresi bulunmaktadır.

⁴⁵¹ Sicilde yer alan tarih 21 Zilhicce 1103 olarak yazılmış fakat aynı sayfada yer alan sicillerin 1123 tarih olması 1103 tarihinin hatalı olduğunu düşündürmektedir. Bu sebeple esas alınan tarih 21 Zilhicce 1123 olmuştur.

⁴⁵² Hatuniye İmâreti yakınında olduğu belirtilen arsa ve üzerindeki iki gözlü oda ile ahır ihale yoluyla 80 kuruşa İbrahim Çelebi'ye satılmıştır. Ayrıca satışı gerçekleştiren mütevellî vekili Mustafa Ağa tarafından arsa üzerine mülk inşa edebilmesi için izin verilmiştir.

⁴⁵³ Ağaçlı bahçe için 200 kuruş, bahçenin çevresinde yer alan tarla, çayır, koyun kışlağı arazisi ve orman için 250 kuruş ödenmiştir.

⁴⁵⁴ Arsanın senelik 40 akçe mukataası olduğu kaydedilmiştir.

⁴⁵⁵ Ağaçlı bahçe, dört göz oda, ahır samanlık, harabe menzil, üç göz oda, bir sofa, bir kenef, iki göz kiler, bir mutfak, bir kenef, iki fırın. Satışı yapılan mülklerin birçok kalemden oluşması sebebiyle dipnotta yer verilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Köyü					
Akçaabat Nahiyesi'ne Bağlı Hoçarita Köyü	Arsa	Ayşe binti Murtaza	Mehmet Beşe bin Ali Kaptan ve Ali Beşe bin Ahmet	2 Şubat 1727	20 Kuruş
Mesariye Mesih Köyü	Ev, Samanlık, Ağaçlı Bahçe, Orman ve Çiftlik Hissesi	Hacı Hüseyin Efendi bin Hacı Ali Efendi	Karagöz Mehmet Beşe bin İbrahim, Ömer Beşe bin Hasan ve Seyyid İsmail Beşe bin Ahmet	21 Eylül 1734	1.040 Kuruş
Çarşı Mahallesi	Bina ve Dükân ⁴⁵⁶	Mehmet Ağa bin Hacı Ömer	Şatırzâde Mehmet Ağa	22 Mart 1737	4.000 Kuruş
Kale Mahallesi	İki Göz Oda, Ahır, Kenef ve Ağaçlı Bahçe	Saraçoğlu Mehmet ve Hasan İbrahim	Mehmet bin Mustafa	29 Ocak 1764	200 Kuruş

3.1.5. Yaylalar

Vakfa gelir getiren bölgeler içinde yaylaların önemli yer tuttuğu mahkeme kayıtlarına yansıyan davalarda sabittir. Ancak bu kayıtlardan vakfa ait bütün yaylalara ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu bilgiler Mehmet Kurnaz'ın H. 1259 (M. 1843-1844) tarihli bir vakfiye defterinden⁴⁵⁷ hareketle tutmuş olduğu notlarında mevcuttur.

Hatuniye Vakfi'na bağlı yaylaların isimleri şu şekildedir; *Kalakoz, Sarıtaş, Ağrısü, İncesü, Seydi, Türkmenler, Türkmenoğlu, Arnasdal, Şebhâne, Öküzlü, Tekkeli, Çardaklı, Santa, Çatlupınar, Kırilağo, Boncuklu, Bakioğlu, Manaklu, Ahmet Çavuş, Alaca Çayır, Kuru Göl, Üç Pınar, Kara Burun, Taşlıova, Köse Ahmet, Kütüklü, Sırganlı, Özliler ve Eyüt*⁴⁵⁸. Burada bazı isimlerin okunamadığı görülmüştür. Mahkeme kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla *Mile*⁴⁵⁹ ve

⁴⁵⁶ Hatuniye Vakfi'na ait olup senelik 2 kuruş icarı bulunan arsa üzerindeki Çıkrıkçılar Çarşısı'ndaki binalar ve dükân.

⁴⁵⁷ Bahsedilen deftere ulaşmak maalesef mümkün olmamıştır.

⁴⁵⁸ Kurnaz, *Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar*, s. 12.

⁴⁵⁹ T.Ş.S., 1869, 64/2-3, (1 Safer 1117/25 Mayıs 1705).

*Mescit-i Osman Bey*⁴⁶⁰ olarak bilinen iki yaylak daha mevcuttur ve okunamayan yer isimlerinin buralar olması kuvvetle muhtemeldir.

Yaylalarda bulunan koyun sahiplerinden sürü başına bir koyun, kelif⁴⁶¹ başına koyun sahiplerinden dört kıyye, sığır sahiplerinden bir batman yağın Hatuniye Vakfı'na ait olduğu belirtilmiştir. 1842-1843'te adı geçen yaylalar için toplamda 1950 kuruş gelir kaydedilmiştir. Bu mahsullerin toplanma görevi ise Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Hacısalihzâde Ali Ağa'ya verilmiştir⁴⁶².

3.2. Giderler

Vakfın giderlerine dair kayıtlar araştırılırken gelir kalemlerindeki ayrıntılı anlatımı takip etmek mümkün olmamıştır. Gelirlerle ilgili gerek mahkeme sicillerinde gerekse muhasebe defterlerinde birtakım detaylar yer alırken giderler kısmında çoğunlukla muhasebe kayıtlarına muhtaç olunmuştur. Ayrıca muhasebe kayıtlarının varlığı gelir-gider dengesini anlamamız açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Hatuniye Vakfı'nın akarlarından elde edilen gelirlerin, vakfın devamının sağlanması adına amaçlarına uygun şekilde farklı birimlere aktarılması hedeflenmiştir. Bu birimler tablolar halinde; maaş ödemeleri, mutfak giderleri, tamir masrafları ve çeşitli giderler olarak ifade edilecektir. Maaşların içerisinde medrese görevlileri ve talebeler, imaret görevlileri, cami hizmetlileri, hafızlar, cüzhânlar, devirhânlar, mektep hizmetlileri ve türbe görevlileri; mutfak harcamalarında yağ, buğday, mercimek, fasülye, bal, odun ve benzeri ihtiyaçlar; çeşitli harcamalarda süreklilik arz etmeyen ve değişkenlik gösteren kalemler; tamir masraflarında ise değirmen, hamam, mektep, mutfak ve cami gibi vakfa ait bina ve yapıların tamiri için harcanan miktar yer almaktadır fakat bu ayrıntılara tablolarda yer verilmemiştir. Ayrıca tahsil edilemeyen gelirlere gider kısmında yer verilmiştir. Vakfa ait gider kalemlerinde maaş ödemelerinin büyük yer tuttuğu açıktır. Maaş miktarları ile ilgili detaylar için ayrıca çalışmamızın ilgili bölümüne müracaat edilebilir.

⁴⁶⁰ T.Ş.S., 1847, 5/3, (24 Rebiülevvel 1083/20 Temmuz 1672); T.Ş.S., 1903, 156/2-3, (2 Safer 1151/22 Mayıs 1738).

⁴⁶¹ Yayla evi manasında kullanılan kelif kelimesinin yaylada bulunan hane için kullanıldığı düşünülmektedir.

⁴⁶² Kurnaz, *Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar*, s. 12.

Vakfın giderlerinin sene bazında tespit edilebildiği ilk muhasebe kaydı 1592 senesine aittir. 1592, 1597 ve 1615 senelerine ait giderlerde en büyük yüzdeye mutfak harcamaları sahiptir. Daha sonra maaş ödemeleri, çeşitli harcamalar ve tamir giderleri gelmektedir. 1616 senesine gelindiğinde bu oranın değiştiği ve mutfak giderlerinde bir hayli azalma olduğu tespit edilmiştir. Bu seneye ait maaş ödemeleri mutfak masraflarının önüne geçmiştir.

1616 senesi diğer giderler kısmında kaydedilen 309.347 akçenin 192.373 akçesi İstanbul'dan satın alınan yapı malzemeleri ve bu malzemelerin Trabzon'a nakliyesi için harcanmıştır. Bu denli bir inşa malzemesine ihtiyaç duyulmasının sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte Rus (Kazak) saldırılarının veya şehirde meydana gelen bir yangın felaketinin bu yıkıma sebep olduğu düşünülebilir. Kalan miktarın 24.000 akçesi ise Mekke ve Medine fukarasına gönderilmek üzere Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi'ne aktarılmıştır⁴⁶³. İstanbul'dan gelen yapı malzemelerini karşılamak adına mutfak masraflarında bir kesinti yapıldığını düşünmek mümkündür. Ancak bu sadece bir varsayımdır ve bununla ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

Tablo 39: Hatuniye Vakfı'nın 1592, 1597, 1615 ve 1616 Senesi Giderleri⁴⁶⁴

Gider Kalemi	1592	1597	1615	1616
Maaş Ödemeleri	142.080	164.460	188.520	184.650
Mutfak Giderleri	521.099	456.536	430.320	100.537
Çeşitli Harcamalar	20.216 ⁴⁶⁵	14.953	31.799	34.193
Tamir Masrafları	7.030	7.976	11.974	1.784
Toplam	690.125	643.925	662613	321.164
Diğer Giderler				309.347
Tahsil Edilemeyen Miktar	157.707	166.193	131.976	179.466
Genel Toplam	847.832	810.118	794.589	809.977

⁴⁶³ Kayhan Orbay, *Economic Development of the Imperial Waqfs*, s. 91. Ayrıca vakfa ait birimler arasında yer alan Beyazıt Hamamı'na ait muhasebe kayıtlarında vakıf tarafından her sene Haremeyn fukarasına gönderilmek üzere 1.000 sikke *hasene-i eşrefiyye* tayin olduğu kaydedilmiştir. *BOA, MAD.d.*, 1806, 5/2, (29 Cemaziyevvel 998/5 Nisan 1590); *BOA, MAD.d.*, 1172_1, 3b/2, (29 Cemaziyelahir 1001/2 Nisan 1593). 1 sikke eşrefiyyenin 1525 senesinde 35.000 kuruş olduğu bilinmektedir. Halil Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 41, T.C. İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 422. Ancak zamanla karşılığının değiştiği düşünülebilir.

⁴⁶⁴ *BOA, MAD.d.*, 15996/4-8, (8 Cemaziyelahir 1001/12 Mart 1593); *BOA, TS.MA.d.*, 1763/3a-5a, (29 Zilhicce 1006/2 Ağustos 1598); *BOA, MAD.d.*, 1813/143-148, (1 Mart 1024/11 Mart 1615); *BOA, MAD.d.*, 1813/131-140, (1 Mart 1025/11 Mart 1616).

⁴⁶⁵ Bu miktarın 3.459 akçesi farklı bir kaleme aittir.

1618 senesinde 1616'ya göre mutfak giderlerinde bir artış meydana gelmiştir fakat devam eden senelerde mutfak harcamaları giderek azalmıştır.

1619 senesine ait gelirlerin senenin son dört-beş aylık kısmını ihtiva ettiği daha önce belirtilmişti. Bu tutumun giderler kısmında devam ettiği görülmektedir. Bu duruma veba salgınının sebep olduğu düşünülmektedir. Benzer bir durum 1622 senesi muhasebesinin gider kısmında mevcuttur. 1622 senesi mutfak giderlerinin 2 Nisan-8 Ağustos 1622 tarihleri arasını kapsadığı belirtilmiştir. Burada yaz aylarından itibaren mutfağın faaliyet göstermediği göz önüne alınırsa veba haricinde mutfak kısmında çıkan bir yangın durumundan söz edilebilir. Ancak bu varsayımı doğrulayacak herhangi bir bilgi veya belgeye rastlanmamıştır. Maaş ödemeleri kaleminde yekûn malumatları belirtilmemiştir. Maaş kalemleri ayrı ayrı hesaplandığında ödemelerin 40.000-50.000 akçe arasında olduğu tahmin edilmektedir. 1622 senesine ait toplam giderler gerek mutfak harcamalarındaki gerekse maaşlar kısmındaki eksikliklerden dolayı hesaplanamamış fakat elde edilen bilgiler Tablo 40'ta belirtilmiştir.

1629 senesinde maaşlar 294.540 akçe, vakıf çalışanları 226 nefer olarak yazılmıştır. Fakat bunun 114.960 akçesi ve 77 neferi yemeklik/taamiye adı altında kaydedilmiştir. Yemekliklerin 32.040 akçe ve 13 neferi medrese, 37.080 akçe ve 23 neferi cami, mektep ve türbe hizmetlileri, 45.840 akçe ve 41 neferi ise imaret hizmetlilerine dağıtılmıştır. Kayıtlarda mutfak harcamaları yer almamaktadır. Bu cümleden mutfağın 1629 senesinde faal olmadığını düşünebiliriz. Mutfak harcamalarının olmadığı senelerde ise maaş ödemelerinde ek olarak yemeklik ücreti dağıtılmasının yaygın bir uygulama olduğu tespit edilmiştir. 1622'den 1629'a kadarki kayıtların mevcut olmaması bizi mutfak kısmının akıbeti hakkında birtakım tahminlerde bulunmaya sevk etmiştir. 8 Ağustos 1622 tarihinden sonra yirmi yıllık süreçte mutfak ile ilgili bir kayıt bulunamamıştır. 1622 senesi yaz aylarında imarette bir yangın çıktığını veya mutfak bölümünün kullanılamaz halde olduğu düşünülebilir. 1629'da mutfak harcamaları yerine görevlilere yemeklik ücreti verilmiş olması ve sonraki senelerde de bu tutumun devam edecek olması bu varsayımı desteklemektedir.

Tablo 40: Hatuniye Vakfı'nın 1618, 1619, 1622 ve 1629 Senesi Giderleri⁴⁶⁶

Gider Kalemi	1618	1619	1622	1629
Maaş Ödemeleri	178.940	75.060	?	294.540
Mutfak Giderleri	220.792	113.452	51.338	
Çeşitli Harcamalar	43.957	7.305	10.381	23.744 ⁴⁶⁷
Tamir Masrafları	9.139	1.597	2.932	12.209
Toplam	452.828	197.414		330.493
Diğer Giderler	86.249	23.460	212.627	30.000
Tahsil Edilemeyen Miktar	62.790	2.177	310.739	115.145
Genel Toplam	601.867	223.051		475.638

1634'te mutfak giderleri kaydedilmemiştir. Bunun yerine daha önce de bahsedildiği gibi yemeklik ücreti ödenmiştir. Bu seneye ait kayıtlarda yemeklik ücretleri maaş ödemelerinin hemen sonrasında ve ayrı olarak tutulmuştur. Maaşlar 227.955 akçe ve 164 nefer, yemeklikler 150.210 akçe ve 96 nefer olarak kaydedilmiştir. Diğer giderlerdeki 18.020 akçe misafirler için ayrı bir yemeklik adı altında kaydedilmiştir.

Takip eden iki sene için mutfak giderleri 1634'te olduğu gibi mevcut değildir. Bunun yerine aynı şekilde görevlilere yemeklik ücreti dağıtılmıştır. 1635'te maaş ödemeleri 156.465 akçe ve 159 nefer, yemeklik ücretleri 111.780 akçe 119 nefer; 1636'da maaş ödemeleri 110.125 akçe 136 nefer, yemeklik ücretleri 74.410 akçe 103 nefer şeklinde kaydedilmiştir. Bununla birlikte gider miktarlarında düşüş yaşandığı gözlenmiştir.

Görevlilerin maaş ödemelerinde nakit ücretin yanı sıra ekmek karşılığı olarak yapılan ödemelere dair birtakım örneklere çalışmamızın ikinci bölümünde yer verilmiştir. 1642 senesi maaş giderlerinde 208.600 akçe maaş karşılığı olarak 171 nefer, 12.660 akçe ekmek (bahâ-yı nân) karşılığı olarak 42 nefer kaydedilmiştir. Yemeklik ödemesinin yer almadığı bu sene için *ihrâcât* başlığı altında yağ, bal ve buğday türünden mutfak ihtiyaçları 120.682 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu türden malzemelerin satın alınmıyor olması mutfağın tekrar faaliyete geçtiğini düşündürmektedir. 24.850 akçe olarak kaydedilen çeşitli giderlerin içinde birtakım mutfak ihtiyaçları ve 6.180 akçelik buğday hamallığı gibi sürekliliği olmayan işler için harcanan bir kalem yer almaktadır. Diğer giderlerdeki 24.000 akçe ise Mekke ve

⁴⁶⁶ BOA, MAD.d., 1813/120-123, (Evahir-i Şevval 1028/30 Eylül-9 Ekim 1619); BOA, MAD.d., 1813/107-110, (Evail-i Cemaziyelevvel 1029/4 Nisan 1620); BOA, MAD.d., 1813/96-99, (1 Mart 1031/11 Mart 1622); BOA, MAD.d., 1813/87-91, (1 Safer 1041/29 Ağustos 1631).

⁴⁶⁷ 3.920 akçesi icar giderleri olarak kaydedilmiştir.

Medine fukarası için Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi'ne aktarılmıştır. Bu miktarın teslimi Dârüssaâde Ağası olup Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Nazırlığı yapan kişilere yapılmaktadır.

1643 senesine ait gider rakamlarında tutarsızlık olduğu tespit edilmiştir. Mutfak giderleri, çeşitli harcamalar ve tamir masrafları toplandığında 171.647 rakamını vermektedir. Fakat bu rakam 156.689 akçe olarak kaydedilmiştir. Hal böyle olunca gelir gider dengesinden sonra kalan miktarda önemli sapmalar meydana gelmiştir. Kalan miktarın eksi 41.577 akçe olması gerekirken eksi 26.019 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu hesaplamalar haricinde mutfak giderlerinde bir miktar artış meydana gelmiştir. Maaş ödemelerinde ise 232.900 akçenin 134 nefer görevliye dağıtıldığı tespit edilmiştir⁴⁶⁸. Ayrıca Haremeyn Fukarasına 24.000 akçe gönderildiği de kayıtlar arasında yer alan diğer bir detaydır.

1644 senesi görevli maaşlarının 187.120 akçe ve 174 nefer olduğu tespit edilmiştir. Diğer giderlerdeki 74.019 akçenin 48.000'i 1644 ve 1645 seneleri için Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi'ne aktarılmıştır. 1645 senesine ait muhasebe kayıtları mevcut olmadığından bu miktarın tekrar ödenip ödenmediği konusuna açıklık getirilememiştir. 1646 senesinde 213.375 akçe olan görevli maaşları için 170 nefer kaydedildiği tespit edilmiştir ve diğer giderlerdeki 24.000 akçenin önceki senelerde olduğu gibi Haremeyn fukarasına gönderildiği kaydedilmiştir.

Nefer olarak ifade ettiğimiz görevli sayılarının genellikle 15'i medrese talebelerini ifade etmektedir. Ayrıca yemeklik dağıtılan senelerde yine talebelerin bu kalemden faydalandığı bilinmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi 1615 ile 1646 arasında belirli senelere ait muhasebe kayıtları tek defter içinde müstakil olarak kaydedilmiştir.

⁴⁶⁸ Görevlilerin sayısı yekûn şekliyle belirtilmediği için her görevli kalemi ayrı ayrı toplanarak bu rakama ulaşılmıştır.

Tablo 41: Hatuniye Vakfı'nın 1634, 1635, 1636, 1642, 1643, 1644 ve 1646 Senesi Giderleri⁴⁶⁹

Gider Kalemi	1634	1635	1636	1642	1643	1644	1646
Maaş Ödemeleri	227.955	156.465	110.125	221.260	232.900	187.120	213.375
Yemeklik	150.210	111.780	74.410				
Mutfak Giderleri				120.682	132.340	143.626	113.423
Çeşitli Harcamalar	43.283	29.330	10.712	24.850	21.288 ⁴⁷⁰	36.198 ⁴⁷¹	50.390 ⁴⁷²
Tamir Masrafları	18.413	8.440	50.788	20.386	18.019	9.707	14.610
Toplam	439.861	306.015	246.035	387.178	404.547	376.651	391.798
Diğer Giderler	18.020			24.000	24.000	74.019	24.000
Tahsil Edilemeyen Miktar	11.265	44.107	1.170	86.864	110.689	128.949	179.074
Genel Toplam	469.146	350.122	247.205	498.042	539.236	579.619	594.872

1664 senesi maaş ödemeleri 244.260 akçe olmakla birlikte vakıf çalışanlarının sayısını tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu sene giderlerinde Haremeyn fukarası için harcanan bir bedel yer almamaktadır. 1714 senesine ait kayıtlarda gelir hanesinde olduğu gibi giderlerde de büyük artış gözlenmiştir. Bu seneye ait maaş bilgileri detaylarıyla kaydedilmediği için çalışanların sayısını tespit etmek mümkün olmamıştır. Mutfak harcamaları *harç-ı kilâr-ı imâret* başlığı altında yazılmıştır. Diğer giderlerdeki 360.000 akçenin 180.000'i Haremeyn Hazinesine gönderilmişken 180.000 akçesi Hac döneminde Haremeyn fukarasına gönderilmek üzere *surre bedeli* olarak kaydedilmiştir. Aslında 360.000 akçenin tamamı Mekke-Medine fakirleri için harcanmak üzere verilmiş fakat ayrı şekilde kaydedilmiştir. Seneye ait toplam gider 1.170.400 akçe olarak kayıtlara geçmiştir. 1714'ten 1773'e kadarki muhasebe kayıtlarına ulaşılammıştır.

⁴⁶⁹ BOA, MAD.d., 1813/76-83, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); BOA, MAD.d., 1813/64-71, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); BOA, MAD.d., 1813/51-56, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639); BOA, MAD.d., 1813/39-44, (25 Ramazan 1054/25 Kasım 1644); BOA, MAD.d., 1813/28-32, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, MAD.d., 1813/16-20, (1 Cemaziyelevvel 1055/25 Haziran 1645); BOA, MAD.d., 1813/3-8, (12 Şevval 1058/30 Ekim 1648).

⁴⁷⁰ 5.766 akçesi sürekliliği olmayan giderler için yazılan farklı bir kaleme aittir.

⁴⁷¹ 9.791 akçesi sürekliliği olmayan giderler için yazılan farklı bir kaleme aittir.

⁴⁷² 18.246 akçesi sürekliliği olmayan giderler için yazılan farklı bir kaleme aittir.

Tablo 42: Hatuniye Vakfı'nın 1664 ve 1714 Senesi Giderleri⁴⁷³

Gider Kalemi	1664	1714
Maaş Ödemeleri	244.260	318.240
Mutfak Giderleri	99.892	380.840
Çeşitli Harcamalar	23.671	111.320
Tamir Masrafları	57.748	
Toplam	425.571	810.400
Diğer Giderler		360.000
Genel Toplam	425.571	1.170.400

1773, 1777 ve 1778 senesine ait muhasebe kayıtları önceki senelerden farklı tarzda tutulduğu için gider kalemleri detaylarıyla sunulmuştur. Bahsedilen senelerdeki maaş detayları 42 numaralı tabloda sunulduğu gibi olmakla birlikte ek olarak vazife tayini ile ilgili bilgiler verilmiştir. Hacı Abdullah Efendi ve Hacı Mustafa Efendi'nin her sene 7.200'er akçe vazife aldığı kaydedilmiştir. Ortak olan detaylardan bir diğeri Haremeyn muhasebesine 6.000, surre bedeli olarak ise 300.000 akçe kaydedilmiş olmasıdır. Ayrıca Haremeyn fazlası olarak 69.000 akçelik bir miktar daha bulunmaktadır. 1714 senesine ait kayıtlarda bu miktarlar eşit olarak yazılırken yaklaşık altmış yıl sonrasında ciddi farklılıklar meydana gelmiştir.

Hatuniye Vakfı'nın 1773 senesine ait muhasebesi hakkında bilgi veren 13 Mayıs 1774 tarihli mahkeme kaydında 12.158 kuruş toplam gelirin 8.743 kuruşunun vakıf görevlilerine ve hizmetlerine, kalan 3.415 kuruşun ise Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmesi Mütevelli Ömer Halife'ye tevdi edilmiştir⁴⁷⁴. Seneye ait kayıtlarda kuruşun akçe olarak karşılığı belirtilmemiş fakat hesaplandığında 1 kuruş yaklaşık 120 akçe olarak tespit edilmiştir.

Kayıtlardaki diğer büyük kalem 361.440 akçe olarak fodula giderlerine ayrılmıştır. Ramazan pidesine benzer biçimde ince ve mayalı bir hamurdan yapılan fodula imaret fırınında pişirilerek her çalışana maaşına ek olarak günlük şekilde

⁴⁷³ BOA, MAD.d., 7751/3-4, (29 Zilhicce 1075/13 Temmuz 1665); BOA, EV.HMH.d., 1943, (5 Rebiülevvel 1127/11 Mart 1715).

⁴⁷⁴ T.Ş.S., 1932, 47/3, (2 Rebiülevvel 1188/13 Mayıs 1774). Muhasebe kayıtlarında mütevelliden Ömer Ağa olarak bahsedilirken mahkeme kaydında Ömer Halife şeklinde ifade edilmiştir.

sunulmaktaydı⁴⁷⁵. Sicillere yansıyan kayıtlarda çalışanların yanı sıra vazife tayini yapılan kişilere de fodula verildiği tespit edilmiştir⁴⁷⁶.

Bahsi geçen üç seneye ait hesaplar tutulurken toplam gider miktarının sonrasında yer alan Haremeyn fazlası ve sonradan talep edilen Terme bölgesi aynı zamanda gelirler kısmına da kaydedilmiştir. 1777 ve 1778 senesi giderleri birebir aynı olmakla birlikte 1773 senesinden yaklaşık 10.000 akçe daha düşük olarak kaydedilmiştir.

Tablo 43: Hatuniye Vakfı'nın 1773, 1777 ve 1778 Senesi Giderleri⁴⁷⁷

	Gider Kalemi	1773	1777	1778
Maaş Ödemeleri ve Diğer Giderler	Balmumu	9.600	10.800	10.800
	Mum Yağı	1.440	1.440	1.440
	Mumcu	1.802	1.802	1.802
	Secdegâh	1.860	1.760	1.760
	Hizmetliler	318.240	318.240	318.240
	Aşureci	1.800	1.800	1.800
	Müderri ve Talebeler	56.880	56.880	56.880
	Kandil ve Şamdan	791	600	600
	Vaiz Efendi ve Ehl-i Mürtezika	24.440	24.440	24.440
	Haremeyn-i Şerifeyn Muhasebesi	6.000	6.000	6.000
	Surre Bedeli	300.000	300.000	300.000
	Buğday Görevlisi	11.461	8.261	8.261
	Odun Görevlisi	9.051	5.500	5.500
	Hangâh Şeyhi	4.500	4.500	4.500
	Mütevelli ⁴⁷⁸	40.000	40.000	40.000
	Vakıf Kâtibi Seyyid Mehmet	20.000	20.000	20.000
	Hacı Abdullah Efendi (Vazife)	7.200	7.200	7.200
	Hacı Mustafa Efendi (Vazife)	7.200	7.200	7.200
Diğer	31.021	29.400	29.400	
İmaret Giderleri	Fodula (Günlük 2 Akçeden 502 Çift)	361.440	361.440	361.440
	Talebeler İçin Fodula Vesaire	58.656	58.656	58.656
	Yağ	27.361	27.361	27.361
	Aşure	2.880	2.304	2.304
	Koyun Eti	5.280	5.280	5.280
	Mısır	13.441	13.441	13.441
	Odun	23.540	16.540	16.540

⁴⁷⁵ Feridun M. Emecen, "Fodula", *DİA*, C. 13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 167.

⁴⁷⁶ *T.Ş.S.*, 1859, 110/2, (21 Ramazan 1103/6 Haziran 1692); *T.Ş.S.*, 1859, 118/2, (18 Zilkade 1108/8 Haziran 1697); *T.Ş.S.*, 1861, 121/1, (2 Cemaziyelahir 1105/29 Ocak 1694); *T.Ş.S.*, 1863, 67/2, (25 Zilhicce 1109/4 Temmuz 1698).

⁴⁷⁷ *BOA, D.HMH.GLBHd.*, 21907/5-7, (1 Mart 1186/12 Mart 1773); *BOA, D.HMH.GLBHd.*, 21908/5-7, (1 Mart 1191/12 Mart 1777); *BOA, D.HMH.GLBHd.*, 21909/5-7, (1 Mart 1192/12 Mart 1778).

⁴⁷⁸ Mütevelliler Ömer Ağa (1773), İsmail Ağa (1777) ve Seyyid Ali Ağa (1778)'dir.

	Cami ve Minare İçin Kandil Yağı	9.000	7.800	7.800
	Diğer	4.320	2.880	2.880
	Toplam	1.359.204⁴⁷⁹	1.341.525	1.341.525
	Sonradan Mukataaya Zam Olan Haremeyn Fazlası	69.000	69.000	69.000
	Sonradan Talep Edilen Terme Bölgesi	28.800	28.800	28.800
	Hoşoğlan Mukataasından Hazine İçin Zam Olan Miktar	12.000	12.000	12.000
	Genel Toplam	1.469.004	1.451.325	1.451.325

Muhasebe kayıtlarından elde edilen rakamlarla vakfın bazı senelere ait gelir gider dengesini saptamak mümkündür. Bu cümleden senelik gelir-gider rakamlarına ulaşabildiğimiz ilk sene olan 1592’de gelir ve gider miktarları birbirini tam olarak karşılamış ve kasada kalan bir meblağ söz konusu olmamıştır. 1597 ve 1615 senelerinde kasa açık vermiş ve sene sonunda eksi bakiyelerde olduğu tespit edilmiştir. Takip eden sene ise 2.992 akçelik kalan miktarla kasanın artı hanelere geçtiği belirlenmiştir. 1629, 1635, 1636 ve 1642 senelerinde vakıf kasasının kârda olduğu; 1634 ve 1714’te gelir gider dengesinin tam anlamıyla korunduğu diğer yıllarda ise vakfın zararda olduğu tespit edilmiştir. Daha önce birtakım verilerini sunduğumuz 1619 senesine ait gelirler ve 1622 senesine ait giderler bütün seneyi ifade etmediği için burada yer verilmemiştir.

Tablo 44: Hatuniye Vakfı’nın Senelere Göre Gelir-Gider Dengesi

Sene	Gelir	Gider	Kalan
1592	847.832	847.832	0
1597	808.301	810.118	-1.817
1615	782.210	794.589	-12.379
1616	812.969	809.977	2.992
1618	601.518	601.867	-349
1629	483.588	475.638	7.950
1634	469.146	469.146	0
1635	350.760	350.122	638
1636	251.135	247.205	3.930
1642	498.972	498.042	930
1643	497.659	539.236	-41.577
1644	570.846	579.619	-8.773
1646	589.642	594.872	-5.230
1664	406.675	425.571 ⁴⁸⁰	-18.896

⁴⁷⁹ Toplam miktar 1.359.204 akçe olmasına rağmen 1.359.104 akçe olarak yazılmıştır.

1714	1.170.400	1.170.400	0
1773	1.468.910	1.469.004	-94
1777	1.451.310	1.451.325	-15
1778	1.451.310	1.451.325	-15

⁴⁸⁰ Kayıtlarda muhtemelen toplama hatasından dolayı toplam gider 1 akçe eksik yazılmış ve bu durum kalan miktar için de tekrarlanmıştır. Çalışmamız süresince elde edilen verilerin sağlanması yapılarak rakamların en doğru haliyle aktarılmasına özen gösterilmiştir.

DÖDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIF YÖNETİMİNDE KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

Osmanlı Devleti'nde hukuki uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere tayin edilenlerin yanı sıra⁴⁸¹ sadece vakıflarla ilgili davalara bakan kadılar da bulunmaktaydı. Bunlar müfettiş kadılar olup, üçü İstanbul'da, biri Edirne'de ve diğeri Bursa mahkemelerinde bulunmaktaydı. Diğer şehirlerde görülen bu tür davalara kadı ve nâibler bakmaktaydı⁴⁸².

Devlet, vakıf kuruluşlarına izin verirken hukuki şartların yerine getirilmesi, kuruluş amaçlarına riayet edilmesi, kaynakların israf edilmemesi veya amaçlarına uygun olarak kullanılması için gereken hassasiyetin gösterilmesi konusunda kurumların teftişinden sorumlu kişiler yetkilendirmiştir. Aynı zamanda halkın menfaatine olan bu kuruluşlara halkın da sahip çıkması beklenmiştir. Böylece devlet-halk işbirliği ile vakıflar “*özerk yapıda bir sivil toplum kuruluşu*” olarak hizmet vermiştir⁴⁸³.

Osmanlı Devleti'nde, zamanın ihtiyaçları gereği yerine getirilen sosyal hizmetlerin çok büyük bir kısmı vakıf kurumları eliyle gerçekleştirilmekteydi. Pek çok yardım hizmetinin yanı sıra aşevleri, misafirhaneler, tedavi merkezleri ve imkânları, kimsesiz çocukların korunması, eğitimlerinin sağlanması, acizleri korumak ve ihtiyaçlarını gidermek için yapılan binalar ve benzeri her türlü yardımın yapılması gibi modern zamanlarda devletin yüklendiği hizmetleri yerine getirme anlamında devletin sosyal devlet görevini sağlamasında vakıf müesseseleri öncülük etmekteydiler.

Vakıfların denetlenme işi için bir teşkilat kurularak önce kapı ağaları ve ardından Dârüssaâde ağaları nazır sıfatıyla bu görevi yürütmüştür. 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulana kadar vakıflar bu nazırlar tarafından denetlenmiştir. Merkezi idare suistimallere mahal vermemek adına teftiş görevini layıkıyla yerine getirmek istemiştir. Fakat Osmanlı'nın son dönemlerinde vakıf kurumunda yapılan suistimler ve öte yandan imparatorluk sınırlarının sürekli olarak

⁴⁸¹ Fahrettin Atar, “Kadı”, *DİA*, C.24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 66.

⁴⁸² Yediyıldız, “Vakıf”, s. 162.

⁴⁸³ Abdullah Saydam, “Vakıf Anlayışında Yenilenme İhtiyacı ve XIX. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Vakıfları”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. XXIII, İstanbul 2003, s.185-186.

gerilemesi neticesinde vakıf servetinde büyük eksilmeler meydana gelmiş ve bazı vakıf abideleri maddi yetersizlikler nedeniyle harap olmuştur⁴⁸⁴.

Vakıfların sağladığı yararlar karşısında olumsuz etkilerinden de bahsedilmektedir. Sosyal, ekonomik ve eğitim açılarından değerlendirildiğinde dolaylı da olsa yararlarından ziyade zararlı etkilerinin olduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlamda vakıflar aracılığıyla kurulan sosyal kurumlarda insanların yaşlarının bedelsiz olarak sağlanması sonucu bir tembeller sınıfının meydana geldiği ifade edilmektedir. Yine bu cepheden bakıldığında vakıfların, bir malın yönetimini devlet müsaderesinden muaf hale getirmesinin ülke ekonomisinde durgunluğa yol açan sebeplerden biri olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca büyük ölçüde eğitim hizmetlerini üstlenmiş olan bazı vakıflar, kurdukları medreselerde okutulacak dersleri vakfiyelerinde belirtmişlerdir. Vakfiye hükümleri değiştirilemez olduğu için verilen dersler, çağın şartlarına ayak uyduramamış ve böylece vakıfların, Osmanlı eğitim sisteminin gelişmesine engel teşkil ettiği düşünülmüştür⁴⁸⁵.

15. yüzyıldan sonra vakıf kurumlarında suistimaller baş gösterdiği bilinmektedir. Birçok vakfa vergi muafiyeti verilmiş, vâkıfların pek çoğu hayrî vakıflardan ziyade aile vakıfları kurarak servetlerini teminat altına almaya çalışmıştır. Askeri timarların azalmasına sebep olan bu durum karşısında, Fatih devrinde Nişancı Paşa'nın teşvikiyle vakıf arazilerin bir kısmının vakfiyeti kaldırılarak timara tahsis edilmiştir. Fakat II. Bayezid zamanında bu uygulamadan dönülerek arazilerin vakıf özelliği iade edilmiştir. I. Süleyman zamanında düzenlenen seferler sebebiyle bazı vergi muafiyetlerinin de kaldırıldığı bilinmektedir. Osmanlı maliyesinin buhranlı zamanlarında bu gibi yollar izlemesi vakıfların ve vergi muafiyetlerinin devlet hazinesini sarsması olarak değil; mali sıkıntı anlarında başvurulan tedbirlerden biri ve vakıfların topluma hizmet anlamında amaca uygun olmayarak çoğalmasını engelleme adına yapılan bir teşebbüs olarak görülmelidir. Zira Osmanlı ekonomisi ilerleyen zamanlarda gelişme göstermiş ve vakıf kurumu da bu paralellikte gelişmiştir⁴⁸⁶.

⁴⁸⁴ Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", s. 22-23.

⁴⁸⁵ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 24-25.

⁴⁸⁶ Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", s. 26.

Vakıf kurumlarında oluşan birtakım problemler hakkında fikir sahibi olmak adına yapılan genel anlatımın ardından bu bölümde, mevcut veriler ışığında Hatuniye Vakfı'nda karşılaşılan birtakım problemler irdelenecektir.

4.1. Görevlilerin Yaptığı Usulsüzlükler

4.1.1. Mütevelliler Tarafından Yapılan Zulüm ve Usulsüzlükler

Vakıflarda yönetim konusunda etkin rol oynayan isim müteveli olmuştur. Mütevellinin, vakfın hesaplarını ve personelini denetlemek, vergilerin düzenli olarak toplanmasını sağlamak ve gerekli harcamaları yapmakla yükümlü oldukları daha önce belirtilmişti. Mütevelliler üstlendikleri sorumlulukları yerine getirirken zaman zaman amaçlarının dışına çıkmışlardır. Onlar tarafından yapılan haksızlıklar, yolsuzluklar, zulüm ve suistimaller mağdurların şikâyetleri neticesinde tespit edilebilmektedir.

Şikâyete konu olan hususların başında vergi toplama gelmekteydi. Bilindiği üzere mütevellinin görevlerinden birisi de vakfın en önemli gelir kalemi olan vergilerin nizami bir şekilde toplanmasını sağlamaktır. Hatuniye Vakfı'na bağlı köylerde yaşayan bir kısım reaya, yazdıkları arzuhalde mütevellinin caba akçesi adı altında fazladan vergi aldığından şikâyet etmektedirler. Şikâyetlerinde haklı oldukları tespit edilenlere, yükümlü olduklarının dışında kendilerinden vergi talep edilmemesini belirten hüccetler verilmiştir⁴⁸⁷.

Akçaabat Nahiyesi'ne bağlı Yavebolu, Karadan, Kireson, Mesahor, Marta, Mürdin ve Yoros köyleri reayaları yazdıkları arzuhalde, mütevelliden, fazla vergi istemesi yüzünden şikâyetçi olmuşlardı. Bahsi geçen köylerde yaşayanlar, bağ, bahçe ve çiftliklerini mukataa olarak kaydettirdikten sonra vergilerini de ona göre teslim etmekteydiler. Mükellef oldukları onda bir oranındaki öşürlerini ödedikleri halde mütevellinin fazladan vergi talebiyle karşılaşmışlardı. Olayın doğruluğunu teyit etmek üzere Defterhâne-i Âmire kayıtları incelenmiş ve mahkemesi görülen davada reaya haklı bulunmuştur. Bu hususun tekrar yaşanmaması, eğer tekrar ederse merkeze bildirilmesi konusunda hüküm yazılmıştır⁴⁸⁸.

⁴⁸⁷ T.Ş.S., 1849, 67/5, (20 Cemaziyelahir 1088/20 Ağustos 1677); T.Ş.S., 1849, 87/3, (Evasıt-ı Rebiülahir 1088/12-21 Haziran 1677).

⁴⁸⁸ T.Ş.S., 1870, 97/2, (Evahir-i Muharrem 1119/23 Nisan-2 Mayıs 1707); T.Ş.S., 1870, 98/4, (Evasıt-ı Safer 1119/13-22 Mayıs 1707). İncelenen kayıtlarda Yavebolu'nun 11.000 akçe, Yoros'un ise 4.532 akçe vergi miktarı olduğu ifade edilmektedir. T.Ş.S., 1870, 98/3, (Evasıt-ı Safer 1119/13-22 Mayıs

Başka bir sicil kaydında bu kez mütevellî olan bir yeniçeri hakkındaki şikâyetle karşılaşırız. Yoros Nahiyesi köylerinde yaşayan kişiler yazdıkları arzuhalde üzerlerine düşen vergileri zamanında ve eksiksiz vermelerine rağmen mütevellî olan Süleyman isimli yeniçerinin fazladan vergi talep ettiği hususundaki şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Yeniçeri ağası olan Hacı Mehmet, yazdığı mektupta Süleyman'ın aldığı fazladan vergilerin reaya geri verilmesini emretmiştir⁴⁸⁹. Burada diğer kayıtlardan farklı bir durumla karşılaşmış, asker kökenli bir mütevellî, doğal olarak üst rütbeli olanın emri doğrultusunda hareket etmiştir. Bu şekilde bir yeniçeri ağasının vakıf bünyesinde belli bir görevi olmamasına rağmen etkin rol oynadığı görülmektedir. 18. yüzyıl zaten merkezi otoritenin halkın zararına sarsıldığı, taşrada askeri sınıfın etkinliklerini arttırdığı bir dönemdi. Bu örnekte asker kökenli birisinin dönemin ruhuna uygun olarak hem askeri hem de mütevellî sıfatını kullandığı ve böylece reaya üzerinde baskı kurduğu görülüyor.

Trabzon İskelesi Emîni Bünyâd yazdığı arzuhalde, gelen tüccarların emanetlerini eskiden beri Trabzon İskelesi'ne değil de Yavebolu ve Giresun İskelelerine getirdiklerini ve yine bu tüccarların Hatuniye Vakfı'na bağlı olan Pulathane İskelesi'ne geldiklerinde Hatuniye Vakfı mütevellîlerinin ve Yavebolu ile Giresun voyvodalarının kendilerinden haksız yere vergi talep ettiklerini bildirmiştir. Bu sebeple bahsi geçen tüccarlar bu bölgede ticaret yapmaktan imtina etmişlerdir. Bölge ticaretini olumsuz etkileyen bu durumun çözülmesi adına haksız yere vergi talep edenler müdahaleden men edilmiştir. Trabzon İskelesi dışındaki bölgelerde tüccarlardan usulsüz vergi talep edilmesi yasaklanmıştır⁴⁹⁰.

Mütevellî yolsuzluklarına dair bir uygulamayla karşılaşılacak diğer bir olay, Hatuniye Vakfı'nda mütevellî olan Mehmet'in, vakıf köylerindeki ebvâb mahsûlâtını⁴⁹¹ toplaması için Osman ve oğlu Mehmet'e siparişte bulunması

1707). Buradaki sicilde mütevellînin kim olduğu ile ilgili net bir bilgi yoktur. Bir sonraki kayıttan yola çıkarak Süleyman isimli yeniçeri olduğu düşünülebilir. Ayrıca uyarı dışında herhangi bir yaptırım olup olmadığı da bilinmemektedir.

⁴⁸⁹ T.Ş.S., 1870, 97/4, 98/2, (Evahir-i Safer 1119/23 Mayıs-1 Haziran 1707).

⁴⁹⁰ T.Ş.S., 1861, 103/2, (27 Safer 1106/17 Ekim 1694).

⁴⁹¹ Ebvâb mahsûlâtı ile ilgili ayrıntılı bilgi veren bir kaynağa ulaşamadık. Bu kavramın izahı şu şekilde yapılabilir; bilindiği üzere, *ebvâb*, bâb kelimesinin çoğulu olarak kapılar, bölümler, kısımlar anlamına gelmektedir. *Mahsûlât* ise meyve ve hububat gibi topraktan elde edilen ürünler; bal, yün, süt, yağ, yapağı vb. gibi hayvansal ürünler anlamına geliyor. Ayrıca *mahsûlât* maliye terimi olarak gelirler anlamına da gelir. Bu durumda *ebvâb-ı mahsûlât* ya da *ebvâb mahsûlâtı*, ilgili yerlerdeki hanelerin gelir kapıları, gelir kaynakları, ürünlerin ya da gelirlerin elde edildiği yerler, kişiler, nesnelere demektir. Osmanlı Kanunnamelerinde sık rastlanan bir terkip olmakla birlikte incelediğimiz belgede,

örneğinde görülmüştür. Osman ve Mehmet yazdıkları arzuhalde mütevellinin fazladan ücret talep ettiğini bildirmiştir. Mübaşir tayin olunarak mahkeme kararıyla fazladan alınan miktarın sahiplerine dağıtılması hususunda hüküm verilmiştir⁴⁹². Osman ile Mehmet'in tahsilat konusunda resmi olarak görevli olduklarını gösteren bir ifadeye rastlanmamıştır. Buradan da anlaşılıyor ki mütevelliyeye vergilerin toplanması konusunda câbilerin yanı sıra reayadan kimseler de yardımcı olabilmekteydi.

Usulsüz vergi talebi ile ilgili farklı bir yansıma ise şu şekilde gerçekleşmiştir; Trabzon'da Çömlekçi Mahallesi sakinlerinden olan Save veledi Somelya isimli zimmi Hatuniye Vakfı köylerinden Maçka Kazası'na bağlı Golas Köyü'ne kayıtlıdır. Mükellef olduğu ispenç vergisini zamanında ödemesine rağmen Hatuniye Vakfı mütevellisi Hacı Abdullah Ağa, Çömlekçi Mahallesi sakinlerinden olduğu gerekçesiyle Save'den tekrar vergi talebinde bulunmuştur. Kendisinden haksız vergi alınmak istendiğine dair şikâyeti üzerine, Save'nin kayıtlı olduğu defter incelenmiş ve Golas Köyü reayasından olduğu anlaşılmıştır. Vergisini bu zamana kadar köy reyası olarak verdiği için tekrar vergi talep edilmemesi hususunda hüküm yazılmıştır⁴⁹³.

Kırsal bölgede yaşayan reaya ekip biçtiği ekinlerin ticari boyutları çerçevesinde vergiye tabi olur veya olmazdı. Bu görüş doğrultusunda haksız yere vergi talebi ile ilgili farklı bir durum Yoros Nahiyesi'ne bağlı bir köyde keyfi olarak evlerinin yanında meyve ve sebze yetiştiren kişilerden vergi talep edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bahsi geçen kişilerin yetiştirdikleri mahsuller kendi hanelerinde tüketilmek üzere olduğu ve herhangi bir ticari amaç güdülmediği için bunlardan vergi alınmaması hususunda hüküm verilmiştir⁴⁹⁴.

3 Şubat 1713 tarihli sicil kaydında Akçaabat Nahiyesi'ne bağlı köylerden Holomna, Savra, Sera, Müstekanyo, Muhula, Soksu, Pulathane, Maklançe, Ahanda, Mimera, Moçilyo ve Gozoysa ahalipleri dile getirdikleri şikâyetlerinde müteveli Mahmut Ağa'nın kendilerinden yiyecek ve haksız yere akçe talep ettiğini dile getirmişlerdir. Mahmut Ağa'ya yazı gönderilerek bu olayın tekrarlanmaması tembih

vakıf köylerinde oturan, vakıf toprakları işleyen kapıların/hanelerin diğer bir ifadeyle köylülerin vakfa ödemek zorunda oldukları gelir vergileri kastedilmektedir.

⁴⁹² T.Ş.S., 1830, 90/8, (Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1053/27 Temmuz-5 Ağustos 1643).

⁴⁹³ T.Ş.S., 1860, 3/5, (1 Rebiülevvel 1104/10 Kasım 1692).

⁴⁹⁴ T.Ş.S., 1870, 97/3, (Evasıt-ı Muharrem 1119/13-22 Nisan 1707).

edilmiştir⁴⁹⁵. Benzer olaylar 1736'da şehir merkezinde bulunan Faroz Mahallesi'nde⁴⁹⁶, 1740'larda Akçaabat ve Yomra'ya bağlı köylerde tekrar etmiştir⁴⁹⁷.

Buraya kadar çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılan olaylar mütevellilerin haksız vergi talepleri konusundaydı. Aslında olayların temelinde daha büyük bir çözülme olduğu görülüyor. Eskiden beri vakıf köylerinde bulunan çayır ve tarlaların vergilendirilmesi öşür cinsinden yapılıyordu. 17. yüzyıl başlarında mütevelliler buraları icar yoluyla şahıslara devretmeye başlamışlardır. Hatta icara verdikleri arazileri daha sonra düşük fiyata kir alıyor ve bu şekilde vakfi zarara uğrattıyorlardı. Nazır Süleyman Ağa merkeze gönderdiği arzında, bu durumu açıkça belirtmiştir. Süleyman Ağa'nın arzına karşılık merkezden gelen cevap ile bu uygulamanın terk edilmesi ve itiraz edenlerin isimlerinin bildirilmesi emredilmiştir⁴⁹⁸. Hatuniye Vakfı özelinden çıkıp Osmanlı'da kurulan vakıfların geneline baktığımızda bahsedilen durumun yaygın bir düzensizlik olduğunu görüyoruz⁴⁹⁹.

Faroz Mahallesi'nde Manastır olarak bilinen yerdeki zeytinliğin icarı Hacı Ali Efendi, Bünyad Ağa, Mehmet Ağa ve Tekeli Mehmet Ağa bin Mahmut Ağa'nın uhdesindeyken, doksan yıllık anlaşmalarının olmasına rağmen Hatuniye Vakfı mütevellisinin zeytinliği başkasına kiralayarak adı geçen kişileri zarara uğrattığı kaydedilmiştir. Neticede mütevellinin bu hareketi kusurlu bulunarak müdahaleden men edilmiştir⁵⁰⁰.

Mütevelliler tarafından yapılan yolsuzluklar sadece vergi usulsüzlükleriyle sınırlı kalmamıştır. Mutfak harcamalarının olmadığı senelerde maaş ödemelerinde ek olarak *yemeklik* olarak tabir edilen bir ücret dağıtılmasının yaygın bir uygulama

⁴⁹⁵ T.Ş.S., 1873, 22/5, (7 Muharrem 1125/3 Şubat 1713).

⁴⁹⁶ Hatuniye Vakfı'na bağlı Faroz Mahallesi sakinlerinden mukataaları haricinde vergi talep eden mütevellili Hüseyin Bey, reayanın itirazları sonucunda mahkemece haksız bulunmuştur. Başvurulan eski kayıtlar reayanın vermesi gereken senelik verginin bin akçe olduğunu göstermiş ve bu miktarın dışında vergi talebi ile rencide edilmemeleri hususunda hüküm yazılmıştır. T.Ş.S., 1901, 35/1, (27 Şaban 1148/12 Ocak 1736).

⁴⁹⁷ Trabzon Valisi Mehmet Paşa'nın mektuplarında ifade edildiği üzere, tayin kayıtlarında 12 Mart 1741-11 Mart 1742 tarihleri arasında mütevellilik yaptığını belirttiğimiz, Üçüncüzaade Ömer Paşa Akçaabat ve Yomra köylerinde yaşayan reayadan haksız yere ve zorla bin kuruştan fazla vergi toplattırıştır. BOA, C.ML., 171/7236. (5 Cemaziyelevvel 1155/8 Temmuz 1742). Belgenin üst kısmında Trabzon valisi tarafından vürüd eden kâğıtların hülasası olduğu yazılmış ve içerikte Ömer Paşa'dan bahsederken "maktul" ibaresi kullanılmıştır.

⁴⁹⁸ T.Ş.S., 1821, 116/1, (Evasıt-ı şevval 1029/8-17 Eylül 1620).

⁴⁹⁹ Ali Himmet Berki, "Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller", *Vakıflar Dergisi*, S. 8, VGM Yayınları, Ankara 1969, s. 339-340.

⁵⁰⁰ T.Ş.S., 1854, 110/1-2, (Evail-i Muharrem 1097/28 Kasım-7 Aralık 1685).

olduğunu biliyoruz⁵⁰¹. Hatuniye Vakfı'nda imaret şeyhi olarak görev yapan Recep ve imaretteki diğer hizmetliler, yemeklik ücretlerine mütevelliler tarafından el koyulduğu gerekçesiyle mahkemeye başvurmuşlardır. Yapılan inceleme sonunda mahkeme, şikâyetçileri haklı bularak vakıf şartları gereğince bahsi geçen ücretlerinin geri verilmesine hükmetmiştir⁵⁰². Bu yaptırımın yeterli olmadığı ve ilerleyen zaman içinde benzer durumların tekrar ettiği görülüyor.

Nazır Mehmet Ağa gönderdiği mektubunda, Hatuniye Medresesi müderrisi olan Hasan'ın yemeklik olarak adlandırılan ücretine müteveli Mahmut'un cebren el koyduğunu ve bu ücretin müderris Hasan'a verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Müderris ücreti eskiden bu yana Samaruksa Cibayeti malından alınarak takas olunmak suretiyle müderrislere dağıtılmıştır. Fakat mütevellilik görevinde bulunan Mahmut, bu ücretin müderrise ulaşmasına engel olmuştur⁵⁰³. Birkaç sene sonra Hatuniye Camii'nin vaizi ve vakfın diğer görevlilerinin benzer bir zorlamayla karşılaştıkları görülmektedir⁵⁰⁴.

Farklı bir kayıta ise mütevellinin reyanın tapulu arazisine müdahalesi konu edilmiştir. Tekfur Çayırı Mahallesi'nde Emine Hatun binti Mustafa Ağa'nın elinde bulunan arazi, oğullarının vefatıyla, müteveli Hüseyin tarafından başkalarına verilmek istenmiştir. Emine Hatun bahsi geçen arazinin, 1697 senesinde müteveli olarak bulunan İsmail zamanında vefat eden kocası Halil Bey'den kendisine intikal ettiğini ve elinde tapusu bulunduğunu bildirmiştir. Tapuyu mahkemeye ibraz etmesiyle arazi Emine Hatun'un tasarrufuna bırakılarak müteveli müdahaleden men edilmiştir⁵⁰⁵.

Benzer bir durum daha evvel de gerçekleşmişti: Trabzon'da Ayakalyoz Kilisesi'nin metropoliti⁵⁰⁶ bir arzuhal yazarak, kilisenin bahçesindeki zeytin ağaçlarının Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'da bulunduğu sırada yüz altmış sikke altın karşılığında satın alındığını ve kilisede bulunan metropolitlerin de yüz seneden

⁵⁰¹ BOA, MAD.d., 1813/131-140, (1 Mart 1025/11 Mart 1616); BOA, MAD.d., 1813/76-83, (5 Cemaziyelevvel 1045/17 Ekim 1635); BOA, MAD.d., 1813/64-71, (1 Rebiülahir 1046/2 Eylül 1636); BOA, MAD.d., 1813/51-56, (1 Cemaziyelahir 1049/29 Eylül 1639).

⁵⁰² T.Ş.S., 1843, 68/5, (Evail-i Muharrem 1076/14-23 Temmuz 1665).

⁵⁰³ T.Ş.S., 1875, 70/2-3, (Evail-i Cemaziyelahir 1128/23-31 Mayıs 1716).

⁵⁰⁴ T.Ş.S., 1880, 169/5, (Evasıt-ı Receb 1131/29 Mayıs-7 Haziran 1719). Muhasebe kayıtlarında vakıf görevlilerinin seneye dair yemeklikleri toplamda 24440 akçe olarak kaydedildiği belirtilmektedir fakat ilgili muhasebe defterine ulaşamamıştır.

⁵⁰⁵ BOA, AE.SAMD.III, 3/212. (15 Ramazan 1137/28 Mayıs 1725).

⁵⁰⁶ Metropolit, Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebinde, patrikten sonra gelen ve bir bölgenin din işlerinde en yetkili makamda bulunan din adamıdır.

fazla bir zamandır buradan sağlanan mahsulleri tasarruf ettiklerini bildirmiştir. 1616'da Hatuniye mütevellisinin müdahalesi söz konusu olmuşsa bile evkaf müfettişinin huzurunda yapılan yüzleşmeden sonra vakfın bahçe içindeki zeytin ağaçlarıyla alakası olmadığına dair hüccet verilmiştir. Herhangi bir müdahale olmadan durum bu şekilde devam etmiş ve 1670 senesinde vakıf mütevellisinin⁵⁰⁷ müdahalesi üzerine tekrar dava görülmüştür. Görülen davada taş duvarlar içerisindeki zeytin ve meyve ağaçlarının kiliseye, dışarıdakilerin ise Hatuniye Vakfı'na ait olduğu tekrar tasdik edilmiştir⁵⁰⁸.

İncelediğimiz kayıtlarda mütevellilerin haksız yere veya fazladan vergi talep ederek reayaya zulmetmesinin yanı sıra görevi kötüye kullanarak vakfı zarara uğrattıkları tespit edilmiştir. Mesela, Hatuniye Vakfı'nın tevliyeti 11 Mart 1670 itibariyle Mehmet isimli kişiye verilmiştir. Mehmet'ten önce müteveli olanlar Hatuniye Vakfı'na ait olan Terme mukataasını tasarruf ederken bir şekilde bu tasarruflarını başkalarına devrederek vakıf şartlarına karşı gelmişler ve vakfi suistimal etmişlerdir. Olayın mahkemeye taşınmasıyla Terme Cibayeti'nin tasarruf hakkı Hatuniye Vakfı'na, vakfın tevliyeti de 19 Ekim 1669'da Mehmet'e tevcih olunmuştur⁵⁰⁹.

Vakfın yönetiminde karşılaşılan bir diğer problemi Nazır Ahmet Ağa'nın Divan-ı Hümayun'a yazdığı şikâyetinde görüyoruz. Ahmet Ağa yazısında 11 Mart 1690'dan itibaren dört seneliğine müteveli olan Abdullah'ın görevini layıkıyla yerine getirmediğini ve vakfın harap olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine vakfın mütevelliliği 11 Mart 1691'den itibaren Hasan'a verilmiştir⁵¹⁰.

Mütevelliler tarafından gerçekleştirilen haksız uygulamaların çoğunlukla vakfın çıkarlarını korumak için yapıldığı söylenebilir. Diğer açıdan bakacak olursak, özellikle haksız veya fazladan vergi talebinin işlendiği davalarda mütevellinin şahsi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği düşünülebilir. Ancak vakfın denetimi konusunda nazırların yanı sıra câbi ve kâtip gibi görevlilerin varlığı mütevellinin zimmetine para geçirmesi gibi durumları önlemekteydi. Böyle bir durum kayıtlara yansımadağı gibi liyakatsiz olduğu anlaşılan bir görevlinin işine son verildiği davalar

⁵⁰⁷ Mütevellinin isminin yazılacağı yer belgede boş bırakılmıştır. Diğer kayıtlar incelendiğinde bahsedilen tarihlerde Mehmet isimli kişinin müteveli olduğu tespit edilmiştir.

⁵⁰⁸ T.Ş.S., 1846, 109/4, (7 Muharrem 1081/27 Mayıs 1670).

⁵⁰⁹ T.Ş.S., 1846, 81/10, (20 Cemaziyelahir 1080/15 Kasım 1669).

⁵¹⁰ T.Ş.S., 1857, 151/2, (Evahir-i Şaban 1101/29 Mayıs-7 Haziran 1690).

bir hayli fazladır. Ayrıca tevliyetlerin bazı istisnalar haricinde bir seneliğine veriliyor olmasıyla bu gibi durumlar engellenmeye çalışılmıştır.

4.1.2. Câbiler Tarafından Yapılan Zulüm ve Usulsüzlükler

Vakıf işlerinin yürütülmesinde mütevellilerin başlıca yardımcılarında olan câbilerin de tıpkı mütevelliler gibi suistimal, yolsuzluk ve usulsüzlük hadiselerine karıştıkları görülmekteydi. Bunlar içerisinde mükerrer vergi talepleri sıkça karşılaşılan haksız uygulamalardandı.

Hatuniye Vakfı'ndan olan Trabzon'a bağlı Adarga Köyü sakinleri yazdıkları arzuhalde, ürettikleri balın vergisini defterde kayıtlı olduğu şekilde düzenli olarak ödediklerini fakat câbilerin usulsüz bir şekilde tekrar vergi talep ettiklerini belirtmiştir. Cevaben, görevlilerin defterde kayıtlı olanın dışında vergi talep etmemeleri emredilmiştir⁵¹¹.

Bakır ticareti ile uğraşan tüccarlar, Gümüşhane'den bakır satın aldıklarında bunun vergisini ödedikleri halde, iki konak mesafede olan Pulathane İskeleyi'ne geldiklerinde Akçaabat câbilerinin, kendilerinden tekrar vergi talep ettiği yönünde şikâyetçi olmuşlardır. Eski kayıtlara başvurulduğunda böyle bir uygulamanın olmadığı görülmüş ve tüccarların bu şekilde bir vergi talebiyle rencide edilmemeleri gerektiği belirtilmiştir⁵¹². Mütevellilerin tüccarlara karşı yapmış olduğu usulsüzlüğün bir benzeri burada tekrar karşımıza çıkmaktadır. Bazı iskelelerdeki fazla vergi talebinin ticaret yollarını değiştirdiği/kaydırdığı ve bu durumun bölge ticaretini olumsuz etkilediği daha önce belirtilmişti. Bölgede ticaretin zayıflaması ve ekonomik olumsuzlukların doğrudan veya dolaylı olarak vakıf gelirlerinde zarara sebep olacağı açıktır.

Rize'den Terme'ye kadar Karadeniz kıyı şeridinde oldukça geniş bir alana yayılmış olan Hatuniye Vakfı'nın, bazı bölgelerde sınırlarının tespiti hususunda belirsizlik gösterdiği belgelere yansıyan şikâyetlerden anlaşılmaktadır. 26 Haziran 1670 tarihli sicil kaydında timar erbabı Osman'ın mahkemeye gönderdiği yazıda Maçka Nahiyesi'ne tabi olan Anbela Köyü'nün sınırının *mümtaz ve muayyen olmadığı* ifade edilmiştir. Anbela Köyü ile Hatuniye Vakfı arazisinin sınırdaş olduğu ve bu sınırın belirsiz olması dolayısıyla, vakıf mütevellileri ve câbileri Osman'ın

⁵¹¹ T.Ş.S., 1861, 102/9, (2 Receb 1106/16 Şubat 1695).

⁵¹² T.Ş.S., 1857, 98/1, (Evahir-i Cemaziyelevvel 1100/12-21 Mart 1689).

toprağına vakıf toprağı olduğu gerekçesiyle müdahale ederek mahsulüne el koymuştur. Kayıtlar incelendiğinde yanlışlık düzeltilmiş, Osman'ın yazılı reaya olduğu belirtilerek vakıf görevlileri müdahaleden men edilmiştir⁵¹³.

4.1.3. Görev Tevcihleri Konusundaki Problemler

Hatuniye Vakfı'nda mütevellî ve câbilerin haksız uygulamalarının yanı sıra görevli tayinleri konusunda da usulsüzlüklerin olduğunu görmekteyiz. 19-28 Temmuz 1670 tarihli sicil kaydından anlaşıldığı üzere, Hatuniye Camii hatipliği Şeyh Yusuf'tan alınıp Hacı Şaban Halife'ye tevcih olunmuşken Osman isimli şahıs Hacı Şaban Halife'nin bu göreve layık olmadığını iddia ederek adına berat çıkartmış ve hatiplik görevini kendisine yazdırmıştır. Trabzon Vilayeti Kadısı Mevlana Hasan'ın müdahalesiyle hatiplik görevi tekrar Şaban Halife'ye tevcih edilmiştir⁵¹⁴. Kendi adına berat yazdırılarak görevde bulunan kişinin mağdur edildiği durumların hatiplik görevinden başka saraç⁵¹⁵, kayyım⁵¹⁶, ser müsebbih⁵¹⁷ görevleri ile ilgili kayıtlarda tekrar ettiği bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ticari sahada alıcı ile satıcı arasındaki uzlaşmayı sağlamakla görevli olan dellâllar bulunmaktaydı⁵¹⁸. Bu uzlaşmayı belli bir komisyon ücreti olarak sağlamaları sebebiyle dellâlbaşılık veya dellâllık görevleri oldukça rağbet görmekteydi. Hal böyle olunca görevin tevcihi hususunda bazı anlaşmazlıkların çıkması da kaçınılmaz olmuştur.

Hatuniye Vakfı'na bağlı bedestende dellâlbaşılık ve Akçaabat, Yoros ve Yavebolu pazarlarındaki ketenciler dellâllığına senelik 700'er akçe veren Murtaza ve Hüseyin'in yerine senede 1.500 akçe vermek şartıyla Bektaş isimli kişi getirilmiştir. Ancak Bektaş göreve getirildikten sonra vakfa ödeme yapmamıştır. Bunun üzerine Akçaabat, Yoros ve Yavebolu dellâlbaşılığı senelik 700 akçe ile 3 Mart 1714 tarihinde tekrar Hüseyin'e, bedesten dellâlbaşılığı da Murtaza'ya devredilmiştir⁵¹⁹. 26 Ocak 1715 tarihli mahkeme kaydında ise Bektaş'ın bahsedilen meblağı ödeme konusunda bir kusuru yok iken görevin başkalarına verildiği ve Nazır Mehmet

⁵¹³ T.Ş.S., 1846, 84/4, (7 Safer 1081/26 Haziran 1670).

⁵¹⁴ T.Ş.S., 1846, 105/4, (Evail-i Rebiülevvel 1081/19-28 Temmuz 1670).

⁵¹⁵ T.Ş.S., 1857, 108/2, (17 Muharrem 1101/31 Ekim 1689). Tekrara düşmemek adına bu davalar ayrıca yazılmayıp yer aldığı kayıtlar dipnot olarak verilmiştir.

⁵¹⁶ T.Ş.S., 1877, 34/3, (15 Muharrem 1131/8 Aralık 1718).

⁵¹⁷ T.Ş.S., 1852, 129/1, (22 Rebiülevvel 1092/11 Nisan 1681).

⁵¹⁸ Halaçoğlu, "Dellâl", s.145.

⁵¹⁹ T.Ş.S., 1874, 153/3, (20 Rebiülevvel 1126/5 Nisan 1714).

Ağa'nın arzı neticesinde 12 Ocak 1715 tarihli beratla yukarıdaki görevlerin tekrar Bektaş'a verildiği kaydedilmiştir⁵²⁰.

9-18 Haziran 1633 tarihli sicil kaydından anlaşıldığına göre, bedesten ağalığı eskiden beri Hatuniye Vakfı tarafından zapt olunarak vakfa senelik altmış kıyye balmumu verile gelmiş iken; bu miktar usulsüzlük yapılarak birkaç seneden beri verilmemiştir. Ağalık görevi bazen merkezden, bazen de serdarlar tarafından verilirken Evkaf Nazırı İdris Ağa olaya müdahil olmuş ve bedesten ağalığı Dergâh-ı Mualla çavuşlarından Mustafa Çavuş'a verilmiştir⁵²¹.

Hatuniye Vakfı'nda bedesten kethüdalığı ile ilgili kayıtlara daha önce yer vermiştik. Hatuniye Vakfı mütevellisi İbrahim Beşe mahkemeye vermiş olduğu beyanında, bedesten pazarındaki imamlık görevinin yanı sıra bedesten kethüdalığı yapan Ali Efendi'nin bedestende satılan keten topu başına ikişer akçe alıp senede yedi bin akçeyi vakfa teslim etmesi gerekirken otuz yıldır uygulanan bu iltizamı bozmak istediğini bildirmiştir. Senelik olarak yedi bin akçenin kendisinden talep edilmesi üzerine Ali Efendi, "*imâm olduğum Hacı Kasım Vakfı'nda dârü'l-kurrâyım zikr olunan yedi bin akçeyi dârü'l-kurrâ olduğum için kendime berât eyledim*" demiş ve bahsi geçen meblağı vermek istememiştir. Müteveli İbrahim Beşe elindeki emri göstererek yedi bin akçeyi Ali Efendi'den talep etmiş ve mahkemece İbrahim Beşe'nin talebi yerinde bulunmuştur⁵²². Zira vakfiyede bedesten gelirinin vakfa teslim edilmesi hususunda şart bulunduğu düşünüldüğünde ve vakfiyenin bağlayıcılığı göz önüne alındığında Ali Efendi'nin bahanesi ne olursa olsun vakfin gelirlerine müdahalede bulunmaması gerekirdi.

Hatuniye Vakfı bünyesinde görev yapanların suistimal ve zulümlerine örnek olarak gösterebileceğimiz bir diğer kayıt ise 29 Mayıs 1750 tarihli mahkeme sicilidir. Nazır Beşir Ağa Divan-ı Hümayun'a yazdığı arzuhalde günlük 50 akçe ile Hatuniye Medresesi'nde müderrislik yapan Trabzon Müftüsü Kamilzâde Mehmet'in, yer yer vakfi zarara uğratan eşkıya ile işbirliği içinde olduğunu bildirmiştir⁵²³. Bu vesileyle görevden alınan Kamilzâde Mehmet'in yerine, Şeyhülislam Mevlana Mehmet Sait'in

⁵²⁰ T.Ş.S., 1874, 172/6, (20 Muharrem 1127/26 Ocak 1715).

⁵²¹ T.Ş.S., 1824, 39/5, (Evail-i Zilhicce 1042/9-18 Haziran 1633).

⁵²² T.Ş.S., 1831, 68/2, (Evail-i Zilkade 1060/26 Ekim-4 Kasım 1650).

⁵²³ Kayıtlarda Kamilzâde Mehmet'in eşkıya ile ne şekilde bir ortaklık kurduğuna dair bilgi bulunamamıştır. Ancak müftü olarak fetva yetkisini kullandığı düşünülebilir.

isteğiyle, 28 Mayıs 1750'de Hacı İsmail getirilmiştir⁵²⁴. Daha sonra Kamilzâde Mehmet kendisinin ve ailesinin iâşesini sağlayamayacak hale gelmiş ve onun bu hali göz önünde bulundurularak Şeyhülislam Mevlana Seyyid Murtaza'nın isteğiyle 20 Kasım 1751'de müderrislik görevine geri getirilmiştir⁵²⁵.

4.2. Âyan ve Mütegalibe Tarafından Yapılan Zulümler ve Eşkiyalık Hareketleri

Hatuniye Vakfı'nda vuku bulan suistimal ve zulüm olaylarına vakıf görevlileri dışında asker kökenliler, reaya, zeamet sahipleri, timar erbapları ile âyanlar ve mütegalibeden kimselerin de karıştığı tespit edilmiştir.

Âyanlar, 16. yüzyılda Osmanlı şehir toplumunda devlet ile reaya arasındaki ilişkileri düzenleyen ve reayanın temsilcisi konumunda bulunan aynı zamanda emirlerin uygulanması konusunda resmi görevlilere yardımcı olan bir grup olarak bilinmektedir. Şehrin ileri gelenleri olarak tanınan bu grup için *âyan* ve *eşraf* tabirleri kullanılmaktadır⁵²⁶. 16. yüzyılın sonlarından itibaren oldukça güçlenen âyanlar, 17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ortalarına kadar⁵²⁷ yaşanan savaşların sebep olduğu sıkıntılardan dolayı, devlete askeri ve mali yardımda bulunmuşlardır⁵²⁸. Verdikleri destekler neticesinde yerel idarede söz sahibi olan âyanlar giderek daha da güç kazanmış ve zenginleşerek servet sahibi olmuşlardır. Bu sayede büyük hanedanlar ortaya çıkmaya başlamıştır⁵²⁹.

Âyanlar zamanla devlete yardımcı olma işlevinden çıkmış ve ellerinde bulunan iltizamlar vesilesiyle hazine adına vergi toplama hakkını kazanarak bir bakıma derebeyi olmuşlardır. Devlet nazarında âyanların meşru olmaları çoğu zaman büyüklükleri sayesinde topladıkları taraftar kitleleri ve devlete sağladıkları katkılar neticesindedir. Bu sayede büyük âyanlar, *hanedan* yahut *paşa* olarak anılırken

⁵²⁴ T.Ş.S., 1918, 10/1, (22 Cemaziyelahir 1163/29 Mayıs 1750).

⁵²⁵ T.Ş.S., 1918, 36/1, (3 Muharrem 1165/22 Kasım 1751).

⁵²⁶ Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki «Eşraf ve A'yan» Üzerine Bazı Değerlendirmeler" *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 3, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1982, s. 106.

⁵²⁷ 1723-1746 Osmanlı-İran Savaşları ve öncesinde yaşanan Avusturya-Macaristan Seferleri. Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon 2005, s. 49.

⁵²⁸ Rıza Karagöz, *Karadeniz'de Bir Hanedan Kurucusu Haznedarzade Süleyman Paşa*, Etüt Yayınları, Samsun 2009, s. 13.

⁵²⁹ Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu", s. 667-668.

çıkarların ters düştüğü küçük âyanlar, *mütegallibe* veya *eşkıya* görüntüsü kazanmışlardır⁵³⁰.

Merkezi hükümet daima reayanın yanında yer alarak mütegallibe ve âyanların reaya üzerindeki sömürüsünü engellemeye çalışmıştır. Bu çerçevede memleket geneline *adâletnâmeler*⁵³¹ gönderilerek yöneticiler uyarılmıştır. Örneğin 1595'te III. Mehmet'in cülusuyla Anadolu Beylerbeyine, sancak beylerine ve kadılara gönderilen adâletnâmede kanunların çiğnendiği ve reayadan alınan vergilerin fazlaca arttırıldığı belirtildikten sonra yapılan başlıca yolsuzluklar sıralanmıştır. Bunlardan birincisi; vezirler, beylerbeyiler, voyvodalar, sancak beyleri, subaşılar gibi yetki sahiplerinin atlı bölüklerle köylere gittikleri, bedava yiyip içtikten sonra fazladan para topladıkları, ikincisi; güvenlikten sorumlu olan sancakbeyi ve subaşılardan eşkıyaya karşı harekete geçmesi gerekirken onlarla işbirliği yapmaları, üçüncüsü; asker kökenlilerin köylere ve kasabalara giderek reayayı soymaları ve onların yerlerini terk etmelerine sebep olmalarıdır⁵³².

Hatuniye Vakfı'nda âyanlar tarafından yapılan zulümler ve bunların çözümü hakkında birkaç örnek verecek olursak durum daha iyi anlaşılacaktır.

Trabzon'da âyan taifesinden Zork namıyla anılan Mehmet Ağa ve İkizzâde olarak bilinen Hacı Osman, Hatuniye Vakfı köylerinden olan Yoros mukataasına tabi ulema, ihtiyar ve kethüdalardan çeşitli adlar altında senede iki defa vergi toplamak istiyorlardı. Durum bir dilekçe ile Divan'a arz ve şikâyet edilince, mübaşir tayin edilerek meselenin aslı araştırılmıştır. İncelemenin ardından mübaşir Mahmut'un da bulunduğu mahkemece, Mehmet Ağa ve Hacı Osman'ın reayadan haksız yere topladığı 8.000 kuruşun hak sahiplerine geri verilmesi hususunda karar çıkmıştır⁵³³.

Muhtelif kayıtlarda vakfın arazisinde yerleşik olan reaya için *serbestiyet* veya *min-küllî'l-vücuḥ serbest*⁵³⁴ ifadesi kullanılmıştır. Bu ibare vergi mükellefiyeti bulunan kişilerin yükümlü oldukları vergiler haricinde bir yüklerinin olmadıklarını ifade etmektedir. Bu şekilde reayadan vakıf haricinde vergi talep edilemeyeceği veya

⁵³⁰ İlhan Ekinci, *Halk, Ayan ve Devlet Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 129-132.

⁵³¹ Adâletnâme, devlet otoritesini temsil edenlerin yetkilerini reayaya karşı kötüye kullanmalarını, kanuna ve adalete aykırı tutumlarını olağanüstü önlemlerle yasaklayan beyanname biçimindeki padişah hükümleridir.

⁵³² İnalçık, *Devlet-i Aliyye I*, s. 324-325.

⁵³³ T.Ş.S., 1880, 187/2, (Evahir-i Cemaziyelevvel 1133/19-28 Mart 1721).

⁵³⁴ Sadullah Gülten, *Atayurttan Anayurda Yörükler*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 58-59.

kendilerinin; çayır biçme, koruculuk veya çobanlık yapmak şeklinde herhangi bir işte kullanılmak üzere zorlanmaması gerektiği taahhüt edilmektedir. Bu ibarenin bölgeye ait tahrir kayıtlarındaki yansıması ise *iki baştan serbest* şeklindedir⁵³⁵. Ayrıca *serbestnâme-i hümayun* şeklinde bir ifadenin kullanılıyor olması bu durumun kanunlaştığının bir kanıtı sayılabilir. Böylece vakıf reayasının refahının gözetildiği ve güvence altına alındığını söylemek yerinde olacaktır.

Şehir merkezinde bulunan Hatuniye (Gülbahar Hatun), Kavak Meydanı, Faroz, Ayasofya ve Tekfur Çayırı Mahalleleri Hatuniye Vakfı'na bağlı olduğu için avarız vergisinden muaf tutuluyordu. Şehirde yaşayan diğer reayanın bu durumdan rahatsız olduğu bir şikâyet neticesinde ortaya çıkıyor. Şehrin diğer mahalleleri vakıf reyasını avarız vererek kendilerine yardım etmeleri hususunda rahatsız ediyordu. Vakıf reyasının şikâyetiyle Divan'a yapılan başvuru sonucunda avarız tahrirlerine müracaat edilmiş ve vakıf reyasının bu defterde kaydedilmediği anlaşılmıştır⁵³⁶.

Nazır Beşir Ağa Rikâb-ı Hümayun'a yazdığı arzuhalde, Trabzon'daki Hatuniye Vakfı köyleri reyalarının *min-küllü'l-vücuha serbest* olup üzerlerine düşen raiyyet vergisi⁵³⁷ haricinde bir vergi ile mükellef değil iken âyan taifesinden Çubukçuoğlu Ahmet'in reyadan zorla bir defa 500 kuruş ve bir defa 1.745,5 kuruş aldığını bildirmiştir. Daha sonra Ahmet'e bu meblağı geri vermesi şartıyla merhamet edilmiş ve topladığı para reayaya geri dağıtılmıştır⁵³⁸.

Trabzon serdengeçti ağalarından Çubukçuoğlu Hacı Ahmet Ağa⁵³⁹, Hacı Ömer Ağa ve Hacı Mahmut Ağa 1745 senesinde Hatuniye Vakfı mütevellisi Salih'in azlini istedikleri için vakıf reyasını tahrik etmiş, adamlarını üzerlerine salıp birkaç kişiyi katletmiş ve 1500 kuruştan fazla paralarına el koymuştur. Buna mukabil Trabzon valisine, Dergâh-ı Ali kapıcıbaşlarından olan Mustafa Ağa'ya ve yeniçerilere haber verilerek bahsi geçen serdengeçti ağaları mahkemeye çıkartılmıştır. Bununla birlikte

⁵³⁵ BOA, A.DFE.d., 734; BOA, A.DFE.d., 595; BOA, A.DFE.d., 85.

⁵³⁶ Kayıtlarda avarız vergisinden muaf tutulan mahallelerin örfî vergilerini ödedikleri belirtilmiştir. BOA, KK, 2875, s. 56, (13 Safer 1137/1 Kasım 1724). Naklen, Tosun, XVII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler, s. 26.

⁵³⁷ Raiyyet vergisi tahrirlerde kaydedilen kişilerden alınan şahıs vergisidir. Ulufe ve tımar alan bütün hizmet sipahileri, saray halkı, ümera ve ulema raiyyet rüsumundan muaftır. Fakat asker kökenli olanlar azledilir veya uzun süre açıkta kalarak iş ve kazanç hayatına atılırsa muafiyetleri ortadan kalkmaktadır. Halil İncik, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüşümü", *Belleten*, C. XXIII, S. 92, Ekim 1959, TTK Yayınları, s. 595-596.

⁵³⁸ T.Ş.S., 1903, 134/3, (17 Rebiülevvel 1150/15 Temmuz 1737). T.Ş.S., 1903, 135/1, (2 Rebiülahir 1150/30 Temmuz 1737).

⁵³⁹ Adı geçen Çubukçuoğlu Hacı Ahmet Ağa'nın üstteki kayıttaki ile aynı kişi olduğu tahmin edilmektedir.

zulme uğradığı iddia edilen reayadan bazı kimseler de mahkemeye gelmiştir. Fakat muhtemelen ileride yaşanacak anlaşmazlıklardan çekindikleri için, Ahmet Ağa, Ömer Ağa ve Mahmut Ağa'nın ve adamlarının köylerine gelmediklerini ve herhangi bir kavgalarının olmadığını ifade etmişlerdir⁵⁴⁰.

Arşiv kayıtlarından edindiğimiz bilgiye göre, mütegalibeden olan Mehmet isimli kişi 1727-1728 senesinde Trabzon Livası'na mütesellim olup Hatuniye Vakfı'na bağlı iki yüz haneden topladığı vergiyi vakfa teslim etmeyerek kendi amaçları doğrultusunda harcamıştır⁵⁴¹. Vakfın gelirlerini oluşturan en önemli kalemin vergiler olduğu düşünüldüğünde Mehmet gibi vergi tahsiliyle yükümlü olanların yapmış olduğu yolsuzluklar vakfın zarara uğraması anlamında oldukça önem arz etmektedir⁵⁴².

Vakfın zarara uğramasına yol açan diğer bir husus bölgede meydana gelen eşkıyalık hareketlerindeki artış olmuştur. Eşkıyalar cinayet, gasp ve hırsızlık gibi halkın canına ve malına zarar verecek pek çok suça karışmışlardır. Bilhassa 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Trabzon'da meydana gelen eşkıyalık olaylarında bir artış olduğu gözlenmiştir. Eşkıyaların def edilmesi adına Trabzon Beylerbeyisi Mısırî Ahmet Paşa görevlendirilmiştir. Trabzon'da Hatuniye Vakfı Mütevellisi Hacısalihzâde Hasan⁵⁴³, Hatuniye Vakfı dâhilinde sakin Hacı Hasanzâde Süleyman, Trabzon ahalisinden Uzun Ömer Ağa, Gümüşhane emini ile Giresun âyanından ve dizdârından, tüfekli adamlarıyla Mısırî Ahmet Paşa'ya destekte bulunmaları istenmiştir⁵⁴⁴.

Arşiv vesikalarından elde edilen benzer olayların mahkeme kayıtlarına da yansıdığına şahit oluyoruz. Bu sefer Rize ahalisinden Tuzcuoğlu Ömer ve yanındaki eşkıyalara karşı girilen muharebede yine Hatuniye Mütevellisi Hacısalihzâde Hasan

⁵⁴⁰ T.Ş.S., 1916, 6/3, (15 Zilhicce 1158/8 Ocak 1746).

⁵⁴¹ BOA, AE.SAMD.III, 103/10208. (18 Muharrem 1141/24 Ağustos 1728).

⁵⁴² Burada Mehmet'in mütesellim olduğu ve vergi tahsiliyle ilgilendiği belirtilmiştir. Aslında görevlilerin yapmış olduğu suiistimallerin içinde yer alması gerekirken mütegalibeden olduğunun belirtilmesi sebebiyle burada yer verilmesinin daha münasip olacağı düşünülmüştür.

⁵⁴³ Hacısalihzâde Hasan'ın 12 Mart 1758-11 Mart 1760 tarihleri arasında vekâleten mütevellilik yaptığını biliyoruz. Ancak burada kendisinden Mısırî Ahmet Paşa'ya destek olması istendiği dikkate alınırsa vekâleten yaptığı görevin asaleten verildiği sonucu çıkartılabilir. Zira yardım talebinde bulunulan belge mütevelliliğin ikinci yılının sonuna geldiği 1760 senesine aittir. Ayrıca mart ayında bitmesi gereken görevinin Ağustos ayında dahi devam ettiği hem arşiv hem de mahkeme kayıtlarında sabittir.

⁵⁴⁴ BOA, C.DH., 36/1786. (29 Şevval 1173/14 Haziran 1760).

Ağa ve Uzun Ömer Ağa Mısrî Ahmet Paşa'nın yanında yer almıştır⁵⁴⁵. Âyan ailelerinin zaman zaman devlete askeri yardımlarda bulunduğunu biliyoruz. Burada vakfın mütevellisi olan Hasan Ağa devlet yanlısı bir politika izleyerek eşkıyaların kovuşturulmasında önemli rol oynamıştır.

Nazır Hacı Beşir Ağa'nın Divan-ı Hümayun'a gönderdiği arzuhale göre Hatuniye Vakfı köylerinden Kefli'de sakin olan mütegalibeden Hacı Hasanoğlu Süleyman, yanındaki yetmiş seksen tüfekli kişi ile eşkıyalık yapmaktadır. Kendisini şikâyet eden Hüseyin isimli kişinin hakkından gelmek bahanesiyle vakfa ait köylere saldırmış ve reayadan on iki kişiyi katlederek on beş köyün eşyasını gasp etmiştir⁵⁴⁶.

Adı geçen Hacı Hasanzâde Süleyman ile Hacı Hasanoğlu Süleyman'ın aynı kişi olma ihtimali yüksektir. Aynı kişi oldukları düşünüldüğünde 1744 senesinde eşkıya olarak zikredilirken yaklaşık 16 yıl sonra 1760'da devlet yanlısı bir tutum içerisinde olduğu görülmüştür. Bu örnek eşkıyalık ile âyanlık ayrımında, meşru ile meşru olmayan arasındaki çizginin ne kadar değişken olduğunu göstermektedir.

Benzer bir durum daha önce de vuku bulmuştur. 1715 yılında Akçaabat Nahiyesi ahalisinden Kazancıoğlu Hüseyin yanında sayıları 1.000'e ulaşan eşkıya ile Trabzon Kalesi'ni kuşatmış ve Sarı Mustafa Paşa'nın üzerine gönderilmesi ile Kırım'a kaçmıştır. Daha sonra bir yolunu bularak kendisini affettirmiş ve geri dönmüştür. Döndükten sonra dağılmış olan adamlarından 500'ünü toplayarak tekrar faaliyete başlamış ve timar ve zeamet sahiplerinin mahsullerine el koymuştur⁵⁴⁷.

Kazancıoğlu Hüseyin'in eşkıyalık faaliyetlerine Hatuniye Vakfı Mütevellisi Murtaza Ağa'nın katıldığı şikâyet kayıtlarından anlaşılıyor. Bu dönemde vakfın işleyişinde büyük aksaklıklar meydana geldiği, mutfağın çalışmadığı, medresede eğitimin yapılmadığı kaydedilmiştir⁵⁴⁸.

1750 senesinde Trabzon ve Gönnye kalelerinde bulunan cephanenin teftişi için gönderilen Mehmet Ağa'ya Hatuniye Vakfı köylerinde ve iskelelerinde bulunan bazı kişiler eşkıyalarla birlikte saldırıda bulunmuşlardır. Mehmet Ağa'nın oğlu ve cariyesi ele geçirildikten sonra iki adamı öldürülerek eşyaları yağmalanmıştır. Bu eşkıyalar, olayın ardından Gümüşhane tarafına firar etmiş ve vakfın mütevellisi ile Gümüşhane

⁵⁴⁵ T.Ş.S., 1924, 18/4, 15 Şevval 1173/31 Mayıs 1760).

⁵⁴⁶ T.Ş.S., 1910, 63/4, (7 Safer 1157/22 Mart 1744).

⁵⁴⁷ Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe ve Âyanlık (1750-1850)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, s. 33.

⁵⁴⁸ Tosun, *XVII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler*, s. 17-18.

emini eşkıyaların yakalanması ile görevlendirilmişlerdi⁵⁴⁹. Vakıf reayası böyle bir olaya karıştığı için mütevellinin askeri bir görevi ve sıfatı olmamasına rağmen güvenlik konusunda görevlendirildiği görülmektedir.

12 Mart 1754 itibariyle Hatuniye Vakfı'nın tevliyeti Ömer isimli kişiye tevcih olunmuştur. Bu sırada eşkıya saldırılarına maruz kalınması sebebiyle bazı kişilerden vergiler toplanamamış ve bunlar müteveli tarafından rapor edilmiştir. Tayin edilen mübaşir tarafından kalan vergiler toplanırken vakıf köylerinde sakin olan mütegalibeden Sakaoğlu Mustafa, Kazancıoğlu Bekir ve Hacı Mehmet isimli kişiler borçlarını vermek istememişlerdir. 12 Mart 1755 itibariyle müteveli olan Osman vakıf köylerindeki öşürlerin tahsili için yola çıkmış fakat dönüş yolunda Tekfur Çayırı'nda eşkıya yanlısı olan Kalcıoğlu Ömer, Hacı Hasan ve diğer eşkıyalar toplanarak Osman'ın kardeşi Mehmet'i katletmiş ve topladıkları dokuz yüz kuruş ile birlikte eşyalarını da gasp etmişlerdir. Mübaşir olarak tayin edilen Beşir Ağa marifetiyle eşkıyaların bulunup mahkeme huzuruna getirilmeleri ve vergilerin de eskisi gibi toplanması emredilmiştir⁵⁵⁰.

Hatuniye Vakfı köylerinden olan İskefiye'den Sakaoğlu Mustafa bu sefer Sera Köyü'nden Sarı Süleyman ile işbirliği yaparak yanlarındaki bin beş yüz civarındaki eşkıya ile Akçaabat'a bağlı on altı köye saldırmış, üç yüzden fazla evi yakmış ve burada yaşayanların eşyalarını yağma etmişlerdir⁵⁵¹.

Yukarıda adı geçen Sakaoğlu Mustafa ve Kalcıoğlu Ömer eşkıyalık icraatları bu olaylarla sınırlı kalmamıştır. İskefiye Köyü'nde sakin olan Sakaoğlu Mustafa 1759'da yanına topladığı 500-600 eşkıya ile Akçaabat ve Yomra'ya bağlı Hatuniye Vakfı köylerine saldırarak reyanın paralarını gasp etmiş ve kendine direnenleri ise öldürmüştür. Kalcıoğlu Ömer⁵⁵² ile işbirliği yapan Sakaoğlu Mustafa daha sonra 16 köyü daha yağmalayarak vakfa ait olan öşürleri gasp etmiştir. Bunlarla yetinmeyen

⁵⁴⁹ Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, s. 45.

⁵⁵⁰ *T.Ş.S.*, 1922, 66/3, (23 Safer 1169/28 Kasım 1755).

⁵⁵¹ *BOA, C.EV.*, 31/1547, (29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840). Burada verilen bilgileri ihtiva eden farklı bir kayda 1 numaralı Trabzon Ahkâm Defteri'nde rastlanmıştır. *TAD.I.*, 193/3, (Evail-i Rebiülahir 1171/13-22 Aralık 1757). Fakat iki vesika arasında tarihsel farklılıklar mevcuttur. Sakaoğlu Mustafa'ya ait diğer kayıtlar 1840 tarihinin şaibeli olduğu düşündürmektedir.

⁵⁵² 1770'li yıllarda Trabzon mutasarrıfı olup 1773'te Trabzon valiliğine tayin olunan Canikli Ali Paşa, kendisi Kırım'daki görevinden dönene kadar Mehmet'i mütesellim olarak tayin etmiş ve Kalcıoğlu Ömer'in ortadan kaldırılması görevini Mehmet'e vermiştir. Ayrıca Trabzon kadısı ve âyanlarına gönderdiği yazıda Kalcıoğlu'nun def edilmesi hususunda Mehmet'e yardımda bulunmalarını emretmiştir. Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 17-21. Mütesellim olan Mehmet ile ilgili yolsuzluk kaydına yukarıda yer verilmiştir.

Sakaoğlu Mustafa, Pazarkapı Camii vaizi Mehmet Efendi'yi öldürerek 20 keseden fazla akçesine el koymuş, kendisinden şikâyetçi olan akrabalarını dahi katlederek çocuklarını sürgüne göndermiştir. Trabzon valisi ve kadısına gönderilen fermanda Sakaoğlu Mustafa'nın tutuklanarak yargılanması emredilmiştir⁵⁵³.

1760 ve 1765 senelerinde Sakaoğlu Mustafa'nın eşkıyalık nev'inden hareketlere devam ettiği görüşmüştür. Reayadan zorla aldığı malları geri vermesi için mübaşir tayin olunan Sakaoğlu, daha önce örneklerine yer verdiğimiz bazı âyan ailelerinde olduğu gibi bu sefer 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle devletin kendilerinden yardım talep etmesiyle⁵⁵⁴ Osmanlı yönetimi tarafından kabul görmüş ve resmen bölgenin âyanı haline gelmiştir⁵⁵⁵.

Eşkıyalık hareketinin görüldüğü bir diğer olay ise şu şekilde kaydedilmiştir. Hatuniye Vakfı'na bağlı olan Yoros Nahiyesi'ne tabi Marna, Şarlı, Hevzela, Keyifli, Kamuha ve Bedromide Köyleri'nde sakin olan bazı kişiler mahkemeye başvurarak Şarlı Köyü'nden Banko namıyla bilinen Mehmet Beşe bin Ali'nin zulmüne uğradıklarını bildirmişlerdir. Kendisini şikâyet edeceklerini öğrenen Banko Mehmet Beşe reayayı ahıra kapatarak mülklerine el koymuştur⁵⁵⁶.

Trabzon'un ünlü eşkıyalarından Dimeli/Dimolu Mehmet ve adamları Trabzon'a bir buçuk saat uzaklıkta bir palanka inşa etmiş ve burayı merkez olarak kullanarak çevreye baskınlar düzenlemişlerdir. Üzerlerine bir ordu gönderilmesiyle ele geçirilen bina tamamen yıkılmıştır. Âyanlar tarafından yapılan konak gibi güçlü mimari yapıların da korunma maksadıyla inşa edildiği düşünülebilir⁵⁵⁷.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme devirlerindeki nizami durum, 18. yüzyıl başlarında daha yoğun bir şekilde zarar görmeye başlamıştır. Devlet içindeki aksaklıklar halka sirayet etmiş ve böylece eşkıyalık hareketleri artmıştır. Bozukluklar

⁵⁵³ Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, s. 45-46.

⁵⁵⁴ Öksüz, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi*, s. 126-127; Karagöz, *Karadeniz'de Bir Hanedan Kurucusu Haznedarzaade Süleyman Paşa*, s. 13.

⁵⁵⁵ Mehmet Hacısalihoğlu, *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzâde Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)*, Serander Yayınları, Trabzon 2014, s. 39. Sakaoğlu Mustafa hakkında bilgi veren diğer belgeler için bkz. *TAD.1.*, 195/1, (Evâsıt-ı Şaban 1171/19-28 Nisan 1758); *TAD.2.*, 16/1, (Evahir-i Muharrem 1174/1-10 Eylül 1760); *TAD.2.*, 64/1, (Evahir-i Zilhicce 1178/10-19 Haziran 1765).

⁵⁵⁶ *T.Ş.S.*, 1850, 51/1, (25 Safer 1089/18 Nisan 1678).

⁵⁵⁷ Bay, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe ve Âyanlık (1750-1850)*, s. 28. Karadeniz'de inşa edilen bu tür mimari yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Bay, "Taşra Elitleri, Haneler ve Yaşamları: Canik Çevresinde Ayan Konaklarının Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Konak Hayatı", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, C. 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 345-358.

önlenmeye çalışılmışsa bile tam olarak muvaffak olunamamıştır. Hatuniye Vakfı köylerinde bulunan bir kısım reaya, istenilen haksız vergiler ve eşkıyalık hareketleri neticesinde yerlerini ve yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır.

4.3. Timar Erbabının Yaptığı Usulsüzlükler

Timar erbapları ve zeamet sahiplerinin karıştığı, bilhassa vergi toplama hususunda yaşanan, suistimal hadiseleriyle sıkça karşılaşılıyordu. Hatuniye Vakfı'na ait olan Mescit-i Osman Bey Yaylağı'nın vergisini, timar erbaplarının aldığı tespit edilmiş ve böylece vakfın zarara uğratıldığı anlaşılmıştır. Problemin açıklığa kavuşturulması maksadıyla yapılan keşif, eski kayıtların incelenmesi ve şahitlerin desteği neticesinde yetmiş seneden beri sözü edilen yerin vergilerinin Hatuniye Vakfı tarafından toplandığı anlaşılmıştır⁵⁵⁸.

Hatuniye Vakfı köylerinden Maçka Nahiyesi'nden ayrılıp Trabzon Kazası'na bağlanan Divare, Gozari, Mesariye Hoşoğlan, Mesariye Mesih, Mesariye Ali Çelebi, Müdürlü ve Kordil; Yomra Nahiyesi'nden ayrılıp yine Trabzon Kazası'na bağlanan Samaruksa-i Kebir, Samaruksa-i Sagir, Hoşkirasyo, Hoçpalavrak ve Zefanos olmak üzere toplamda on iki köy ahalisi ihtiyarlarından bazı kimseler mahkemeye başvurarak yükümlü oldukları vergilerini zamanında ve tam olarak verdiklerini bildirmişlerdir. Fakat şikâyetlerden anlaşıldığı üzere valiler, mütesellimler ve timar erbapları, serbestnâme-i hümayuna karşı gelerek reayayı şakka, çayır bildirme, çayır biçirme ve koruculuk gibi hizmetlerde kullanmışlardır. Ayrıca usulsüz vergi talebinde bulunularak reayaya zulmedilmiştir. Bölge ahalisinin vakfa karşı mükellefiyetlerini yerine getirdikleri anlaşılınca reayaya bu şekilde dışarıdan müdahalede bulunulmaması hususunda hüküm verilmiştir⁵⁵⁹.

Yaklaşık yetmiş sene sonra aynı durumun tekrar ettiğine tanık oluyoruz. Mescit-i Osman Bey Yaylağı'nın tasarruf hakkına sahip olan Maçka Nahiyesi'ne bağlı Samaruksa-i Kebir, Samaruksa-i Sagir ve diğer on üç köy ahalisinin ellerinde önceden verilmiş olan serbestiyet belgeleri bulunuyordu. Buna rağmen ehl-i örf taifesi tarafından yaylak vergisi olarak her kişiden üçer kuruş ve mirahurluk adı altında belli bir miktar akçeleri alınmıştır. Bununla da kalınmamış, ahaliden bazıları zincirlenerek hapsedilmiştir. Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Nazırı Beşir Ağa

⁵⁵⁸ T.Ş.S., 1847, 5/3, (24 Rebiülevvel 1083/20 Temmuz 1672).

⁵⁵⁹ T.Ş.S., 1902, 8/1, (15 Şaban 1149/19 Aralık 1736).

tarafından verilen mühürlü mektup neticesinde reayadan parasını ve eşyasını alan kişilerden bunların geri alınarak tekrar reayaya verilmesine karar verilmiştir.⁵⁶⁰

Ehl-i örfün yalnız vakıf arazilerine değil miri arazilere ve hatta zengin çiftliklere dahi tecavüzde bulunduğu bilinmektedir. Güvenliği sağlamak kisvesi altında görev yapan bu kişiler maaşlarını efendilerinden alamayacakları için onlar tarafından eşkıyalığı savuşturmak ve devriye gezmek gibi bahanelerle köylere gönderiliyordu. Daha sonra bu kişiler efendilerini dahi dinlemeyip isyan ediyor ve celali oluyorlardı⁵⁶¹.

Hatuniye Vakfı'na ait arazilerin geniş ve dağınık halde oluşu sınır konusunda anlaşmazlıkların meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu düzensizliklerin giderilmesi için öncelikle o bölgeye keşif için görevliler gönderilmiştir. Bu görevlilere kimsenin müdahale etmemesi adına bir ferman yazılmış olması⁵⁶² keşif esnasında bazı zorluklarla karşılaşmış olduğunu düşündürmektedir.

Hatuniye Vakfı köylerinden Trabzon Kazası'na bağlı Şahmelik ve Huplu sınırları dâhilinde olan bazı yerler zeamet sahipleri ve timar erbapları tarafından ihlal edilmiştir. Bunun üzerine bahsedilen yerlerde sınır keşfi yapılmıştır. Keşfin ardından bölgede bulunan orman, dağ, çayır ve zeminin Hatuniye Vakfı'na ait olduğu tespit edilmiş ve zeamet sahipleri ile timar erbapları müdahaleden men edilmiştir⁵⁶³.

Trabzon Kazası ve bazı nahiyelerin köylerine belli aralıklarla on beş yirmi atlıdan oluşan bir çetenin gelerek bedelsiz bir şekilde yiyip içtikleri konakladıkları ve ayrıca köy sakinlerinden kaftan, çayır, tamir ve konak akçesi adı altında çeşitli vergiler talep ettikleri kaydedilmiştir. Bu hususta reyanın elinde kendilerine herhangi bir şekilde zulmedilmemesini ve yukarıdaki vergilerden muaf olduklarını gösteren belgeleri mevcut olmasına rağmen müdahalelerin önüne geçilememiştir⁵⁶⁴.

Benzer durum ile ilgili çok sayıda kayıt mevcuttur. Bunlardan bir diğeri şu şekildedir; Nazır Yusuf Ağa merkeze gönderdiği arzualde, timar erbapları, zeamet sahipleri ile mirliva ve adamlarının kırk atlıdan oluşan bir bölük ile Pulathane, Karcıye, Mersin ve Yoros bölgelerinde bulunan reayadan haksız yere vergi talep

⁵⁶⁰ T.Ş.S., 1903, 156/2-3, (2 Safer 1151/22 Mayıs 1738).

⁵⁶¹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyamları"*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 242-251.

⁵⁶² T.Ş.S., 1846, 32/1, (?).

⁵⁶³ T.Ş.S., 1870, 109/2, 110/3, (4 Rebiülevvel 1120/24 Mayıs 1708).

⁵⁶⁴ T.Ş.S., 1852, 107/3, (Evail-i Rebiülahir 1091/1-10 Mayıs 1680).

ettiğini bildirmiştir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi vergilerini sadece vakfa ödeyen ve buna binaen *min-küllü'l-vücuḥ serbest* oldukları belirtilen, reayadan kaftan bedeli, nal bedeli ve konak akçesi adı altında vergiler talep edilerek bu kişilere zulüm yapılmaktadır. Vergi talebinin dışında yem, yemek, arpa, saman, koyun, kuzu, tavuk ve bal gibi yiyeceklere de el koymuşlardır. Merkezden gelen cevap doğrultusunda kimsenin haksız yere reayadan vergi talep etmemesi emredilmiştir⁵⁶⁵.

II. Mustafa'nın ardından III. Ahmet'in tahta geçmesiyle; Pulathane, Karcıye, Mersin ve Yoros reayaları ellerindeki vergi muafiyeti ile ilgili belgelerini Dersaadet'e götürmüş ve konu ile ilgili yeni bir ferman yazılmıştır. Bahsedilen bölgede "muhtemelen" arazilerini terk edip başka bir yere göçen kişiler olmuştur. Daha sonra bu yerler müzayede ile yedide bir oranında vergilerini ödemek şartıyla yüz kuruş karşılığında bölgede bulunan tüccarların üzerine kaydedilmiştir⁵⁶⁶.

Gereğinden fazla veya kanunsuz şekilde toplanmak istenen vergiler yalnız vakıf köylerinde değil, Trabzon Eyaleti'nin genelinde büyük bir huzursuzluk yaratıyordu. Bu durumun köylerin boşalmasında ne denli etkili olduğu bilinmemekle birlikte kayıtlarda hane göçlerine yol açtığı açıkça belirtilmiştir⁵⁶⁷. Bu bilgilerden yola çıkılarak mevcut olaylar karşısında vakıf reayasının diğer reayadan farksız olduğunu söyleyebiliriz. Ancak vakıf reyası olmanın serbestiyetlik kıstasında bazı ayrıcalıklarının olduğu da unutulmamalıdır.

Haksız vergi talebi ile ilgili diğer kayıtlar incelendiğinde merkezden gelen uyarıların dikkate alınmadığı anlaşılıyor. Tespit ettiğimiz kadarıyla yaklaşık yüz yıl boyunca ara ara devam eden bu durum hakkında, nezaret görevini elinde bulunduran Yusuf Ağa, Hacı Mustafa Ağa, Hacı Nezir Ağa ve Hacı Beşir Ağa merkeze defalarca arzihal göndererek yapılan zulümlere son verilmesini istemiş fakat herhangi bir sonuç alınamamıştır⁵⁶⁸. Yine 17. yüzyıl ortalarında Celali Ali Beşe'nin Hatuniye

⁵⁶⁵ T.Ş.S., 1852, 107/2, (Evail-i Rebiülahir 1091/1-10 Mayıs 1680).

⁵⁶⁶ T.Ş.S., 1868, 80/1, (10 Şevval 1115/16 Şubat 1704).

⁵⁶⁷ Örneğin 17. yüzyıl ortalarında vakfa tabi olmadığı bilinen Of Kazası'na bağlı Guzalyo ve Elanu, Yomra Nahiyesi'ne bağlı Hara, Landom-ı Kebir ve Kaçkaluta, Torul Kazası'na bağlı Vaymana ve Sade Köylerinin boş olduğu için vergilerinin toplanmadığı mahkemeye bildirilmiştir. Kenan İnan, "Trabzon'da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1643-1656)", *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013, s.219.

⁵⁶⁸ T.Ş.S., 1852, 107/1, (Evahir-i Ramazan 1091/14-23 Ekim 1680); T.Ş.S., 1853, 115/3, (Evahir-i Ramazan 1091/14-23 Ekim 1680); T.Ş.S., 1855, 68/1, (Evahir-i Ramazan 1101/27 Haziran-7 Temmuz 1690); T.Ş.S., 1856, 44/2, (Evasıt-ı Şevval 1099/8-17 Ağustos 1688); T.Ş.S., 1868, 80/1, (10 Şevval 1115/16 Şubat 1704); T.Ş.S., 1871, 91/2, (25 Cemaziyelevvel 1124/30 Haziran 1712); T.Ş.S., 1885,

Vakfı Köylerine saldırarak reyanın elinde bulunan tapulu arazileri ele geçirmek istediği mahkeme davalarına yansıyan kayıtlarda yer almaktadır⁵⁶⁹.

Özellikle 17. yüzyıl ve sonrasında devlet otoritesi kendisini ancak İstanbul ve çevresinde gösterebilmekteydi. Taşrada denetim ve yaptırım konusunda meydana gelen zafiyetler insanları göç etmek zorunda bırakıyordu. Yaşanan göçlerin altında yatan sebep ise yalnızca haksız vergi talebi değildi. Adalet mekanizmasının iyi işlemeyişi, mütegalibe âyanların baskıları, kendini vergiden muaf gösterenlerin sayılarının artmasıyla diğer reyanın vergi yükünün ağırlaşması ve celali ayaklanmaları gibi birçok durum ve olay göç konusunda rol oynayabiliyordu. İlerleyen zaman bize gösteriyor ki alınan bütün önlemlere rağmen taşradaki göç hareketinin önüne geçilememiştir⁵⁷⁰.

Trabzon'un dışarıya verdiği göçlere karşı Diyarbakır, Sivas, Tokat ve Amasya'dan da Trabzon'a göç edenlerin olduğu bilinmektedir. Büyük çoğunluğu zimmilerden oluşan bu göçmenler şehrin varoşlarına yerleşerek zanaatla uğraşıyordu. Ancak üzerlerine düşen vergiler istendiğinde kendilerinin misafir ve kiracı olduklarını belirterek ödeme konusunda imtina ediyorlardı. Bu durumdan rahatsız olan şehir halkı merkezden müdahalede bulunulmasını talep etmişlerdi. Çıkan emir göçle gelenlerin vergilerinin kadı vasıtasıyla toplanması yönünde olmuştur⁵⁷¹.

4.4. Reyanın Yaptığı Usulsüzlükler

Hatuniye Vakfı'na ait bazı ormanlık araziler, üzerinde bulunan ağaçların kesilmesi suretiyle ziraata uygun hale getirilmekteydi. Ekilip biçilecek hale gelen araziler ise reaya tarafından işlenerek buralarda ürün yetiştirilmekteydi. Bu uygulamayla boş araziler ziraata açılarak vakfın akarları genişletilirken buralarda ziraat ile uğraşacak olanlara maddi güç sağlanmaktaydı. Maddi kaygıların var olduğu yerlerde ise zulüm, usulsüzlük, suistimal ve bunlara bağlı olarak anlaşmazlıkların

124/1, (1138/1725-1726); *T.Ş.S.*, 1914, 25/1, (25 Rebiülahir 1159/17 Mayıs 1746); *T.Ş.S.*, 1916, 98/4, (10 Rebiülahir 1161/9 Nisan 1748); *T.Ş.S.*, 1932, 52/1, (12 Recep 1188/18 Eylül 1774).

⁵⁶⁹ Hanefi Bostan, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Tonya ve Çevresinde İskân Birimleri ve Nüfus", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 24, Mayıs 2018, s. 42.

⁵⁷⁰ Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 25, s. 171-174; Necmettin Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C. 1, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2016, s. 21-24; Öksüz, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi*, s. 136-139; White, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, s. 277.

⁵⁷¹ Tosun, *XVII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler*, s. 48-49. Reaya tarafından yapılan usulsüzlüklere örnek teşkil eden bu durum konu bütünlüğü açısından burada işlenmiştir.

olması doğal bir durumdur. Konuyla ilgili karşılaşılan örneklerden bir kaçına değinilirse bu durumun daha anlaşılır olacağı düşünülmektedir.

23 Ağustos 1643 tarihli kayıta belirtildiği üzere, Hatuniye Vakfı'na tabi olan Samaruksa-i Kebir Köyü sakinlerinden olan bir grup Ermeni on beş sene evvel gelip baltalarıyla açtıkları yerlerde halen ziraat yapmaktadırlar. Sonradan gelen başka kişilerin kendi yerlerini ihlal ettiği gerekçesiyle mahkemeye başvuran Ermeniler, bahsi geçen araziyi işledikleri ve vergisini vakfa teslim ettiklerini gösteren kayıtların incelenmesiyle haklı bulunmuş ve bu toprakların kullanım hakkı kendilerine verilmiştir⁵⁷². Vakıf topraklarına müdahalenin yaşandığı bu olayda toprakların ve bu toprakları işleyenlerin mahkemece güvence altına alındığı anlaşılıyor.

Hatuniye Vakfı'na bağlı Samaruksa-i Sagir Köyü'ne tabi Zelori olarak bilinen mevzideki arazi Celali Ali Beşe'nin elindeydi. Kendisinin bu araziyi uzun süre işlemeyerek atıl bıraktığı tespit edilmiştir. Kanun üzere üç seneden fazla işlenmeyen yerlerin başka bir kişiye tapu ile verilebileceğini biliyoruz. Bu minvalde bahsi geçen arazi 1646-1647 senesinde Hatuniye Vakfı Mütevellisi Hüseyin Ağa tarafından eski Kars Beylerbeyi Ali Paşa'ya tefviz edilmiştir. Celali Ali Beşe, arazinin babasından kaldığını ve kendisinin başka bir yerde olduğu için araziyi işleyemediğini belirterek Ali Paşa'nın tasarrufuna mani olmak istemiştir. İşlenmeyen toprağın kanunen başkasına tapulanmasının caiz olduğu belirtilmiş ve Celali Ali Beşe'nin isteği geri çevrilmiştir⁵⁷³.

Benzer konudaki başka bir kayıt ise şu şekildedir; Akçaabat Nahiyesi'ne bağlı Kordil ve Vaçnos Köyleri arasında kalan mezralık alan, zamanında bölge sakinleri tarafından ziraata uygun hale getirilmiş ve daha sonra bir şekilde yine aynı bölgede yaşayan Hasan Ali Çelebi'nin üzerine tapulanmıştır. Hatuniye Vakfı Mütevellisi Zeynel Abidin Ağa bin Mehmet Ağa, bir hayli geniş olduğu belirtilen bu arazinin bölge sakinlerine paylaşılmasını tavsiyesi etmektedir. Bu paylaşımın vakfa fayda sağlayacağı aşikârdır. Zira Hasan Ali Çelebi bu kadar geniş bir alanı tek başına işleyememektedir. Vakıf arazisi olup da işlenmeyen her karış toprağın vakfa zarar teşkil ettiği⁵⁷⁴ düşüncesiyle yapılan bu girişim mahkemece onaylanarak arazi uygun

⁵⁷² T.Ş.S., 1830, 25/3, (7 Cemaziyelahir 1053/23 Ağustos 1643).

⁵⁷³ T.Ş.S., 1834, 41/12, (9 Rebiülevvel 1065/17 Ocak 1655); T.Ş.S., 1835, 53/6, (Evahir-i Şevval 1066/11-20 Ağustos 1656).

⁵⁷⁴ T.Ş.S., 1843, 30/3, (Evahir-i Muharrem 1077/23 Temmuz-2 Ağustos 1666).

bir şekilde bölünmüştür⁵⁷⁵. Arazisinin başkalarına verilmesi ile Hasan Ali Çelebi mağdur edilmemiş, dağıtımı yapılan alan için tapu verilen kişilerden ücretleri alınarak toplamda 250 kuruş kendisine verilmiştir⁵⁷⁶.

Hatuniye Vakfı Cabisi Hüseyin'in talebi ile görülen mahkemede, vakfa bağlı Hoşkirasyo Köyü reayasından olan Nikto bin Save'nin, muhtemelen vergisini vermemek için, ziraata uygun olan arazisini işlemediği İskender bin Abdullah ve Leyo bin Beraşkeve'nin şahitliği ile kaydedilmiştir⁵⁷⁷. Üç seneden fazla atıl durumda bırakılan arazilerin başka bir kişiye tefvizinin kanunen caiz olduğu düşünüldüğünde vakıf arazilerinin işlenmesindeki süreklilik önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Arazinin işlenmediği durumların mahkemeye intikali bu önemi vurgulamaktadır.

Trabzon'da Abbas Ağa'nın nezaretinde bulunan Hatuniye Vakfı akarâtından olan bazı yerlerin o bölgelerde yaşayan Gayrimüslimler tarafından kilise namına ilhak olduğu tespit edilmiştir. Vakfın şartlarına karşı çıkmak olarak telakki edilen bu durum karşısında vakıf şartlarına riayet etmeyenlerin isimlerinin bildirilmesi ve haklarında işlem yapılması istenmiştir⁵⁷⁸.

Vergi tahsili konusunda görevliler tarafından yapılan haksız uygulamalara karşı reyanın mükellef olduğu halde vergi ödemelerinde imtina ettiği olaylar da yaşanıyordu. Birkaç örnek verecek olursak;

Hatuniye Vakfı'na bağlı Müstekanyo⁵⁷⁹ Köyü'nü mukataaya tutan Abacı Hüseyin mahkemeye başvurarak, Müstekanyo'dan Murat bin Ali'nin Faroz Mahallesi'ne yerleşerek raiyyet vergisini vermediğini bildirmiştir. Daha önce Faroz Mahallesi'nde içki ürettiği belirtilen Murat bin Ali, vergi vermemek için kendisinin kayıtlı reaya olmadığını söylemiştir. Eski defterlerin incelenmesiyle kayıtlı reaya olmadığı anlaşılmış fakat nerede sakin olursa olsun kendini kaydettirmesi gerektiği için haksız bulunan Murat bin Ali'nin vergisini vakfa teslim etmesi emredilmiştir⁵⁸⁰.

⁵⁷⁵ T.Ş.S., 1843, 31/5, (Evahir-i Muharrem 1077/23 Temmuz-2 Ağustos 1666).

⁵⁷⁶ T.Ş.S., 1843, 31/7, (Evahir-i Muharrem 1077/23 Temmuz-2 Ağustos 1666). Ayrıca T.Ş.S., 1843, 30/5-6 numaralı kayıtlarda bahsedilen mezralık alanda kimlere nerelerin paylaştırıldığına dair tafsilatlı bilgiler yer almaktadır.

⁵⁷⁷ T.Ş.S., 1818, 83/2, (9 Rebiülevvel 973/4 Ekim 1565).

⁵⁷⁸ T.Ş.S., 1845, 63/2, (Evail-i Şaban 1079/4-13 Ocak 1669).

⁵⁷⁹ Misnikanyo veya Metinkaniya da olabilir.

⁵⁸⁰ T.Ş.S., 1818, 78/7, (1 Rebiülevvel 972/7 Ekim 1564).

Maçka Kazası'na bağlı Mesariye Ali Çelebi Köyü sakinlerinden Yani veledi Gurşur isimli zimminin Hatuniye Vakfı reayasından olup, aynı zamanda bağlı bulunduğu köyde emlak ve araziye sahip olduğu bilinmesine rağmen hiçbir yerde cizye hanesine kaydedilmediği tespit edilmiş ve cizyesini diğer zimmilerle birlikte vakfa teslim etmesi yönünde emir verilmiştir⁵⁸¹.

Trabzon kadısı ve mütesellimine hitaben gönderilen yazıda, 12 Mart 1724'ten itibaren üç yıllığına Hatuniye Vakfı'na müteveli olan Seyyid İbrahim'in birinci yılından sonra tevliyetin başka birisine tevcih edildiği ve Seyyid İbrahim'in zamanından reayanın vergi borcu olduğu belirtilmiştir. Seneye sarkan vergi borçlarını ödeme konusunda reayanın itirazları söz konusudur. Borçlarının Seyyid İbrahim zamanına ait olduğunu ve kendisi azlolunduğu için eski vergilerini ödemek istemediklerini beyan eden reayanın bu tutumu karşısında, tevliyet görevi olmamasına rağmen Seyyid İbrahim'in kalan vergileri toplamak üzere görevlendirildiği kaydedilmiştir⁵⁸². Diğer kayıtlar incelendiğinde benzer olayların ilerleyen senelerde tekrar ettiğine tanık olunmuştur⁵⁸³.

Reayanın vergilerini vermekte imtina ettiği başka bir olay kayıtlara şu şekilde yansımıştır: Yoros ve Akçaabat köyleri ahhalilerinin 27 Haziran 1764 tarihinde Nazır Hacı Ahmet Ağa'nın arzında belirtildiği üzere eskiden beri vergilerini öşür cinsinden onda bir buçuk⁵⁸⁴ olarak verdikleri kaydedilmiştir. Mahsullerinin az olduğu senelerde öşürlerini düzenli olarak veren reaya, içlerinden bazılarının kışkırtmaları sonucunda fazla ürün elde edildiği senelerde fazla vergi vermek istememişti. 12 Mart 1772 tarihinde müteveli olarak tayin olunan Hacı Süleyman, Yoros, Akçaabat, Yomra, Pulathane, Samaruksa ve vakfa ait diğer bölgelerdeki vergilerin toplanmasına memur kılınarak ödeme hususunda itiraz edenlerden mahkeme vasıtasıyla vergilerin toplanması emredilmiştir⁵⁸⁵. Bölge reayasının konuyla ilgili tutumunun geçmişte de aynı olduğu bilinmektedir. Dönemin Haremeyn-i Şerifeyn Nazırı Hacı Beşir Ağa tarafından merkeze gönderilen yazıda aynı konunun işlendiği görülmektedir⁵⁸⁶.

⁵⁸¹ T.Ş.S., 1857, 12/5, (12 Rebiülevvel 1101/24 Aralık 1689).

⁵⁸² T.Ş.S., 1886, 70/3, (15 Rebiülahir 1137/1 Ocak 1725).

⁵⁸³ T.Ş.S., 1903, 134/4, (21 Cemaziyelahir 1150/16 Ekim 1737); BOA, C. DRB, 3/149.

⁵⁸⁴ Farklı kayıtlarda öşür bedelinin yedide bir olarak gösterilmiş olması bu oranın doğruluğunu desteklemektedir. T.Ş.S., 1932, 52/1, (12 Recep 1188/18 Eylül 1774).

⁵⁸⁵ T.Ş.S., 1932, 94/3, (15 Şaban 1186/11 Kasım 1772).

⁵⁸⁶ T.Ş.S., 1898, 172/2, (5 Recep 1147/1 Aralık 1734); T.Ş.S., 1901, 61/3, (17 Şevval 1149/18 Şubat 1737).

Tüccar tarafından Trabzon bedesteni dışında keten alınıp satılması kanun üzere yasak olmasına rağmen Pulathane Pazarı'nda keten satılarak bu yasağın çiğnendiği tespit edilmiştir. Trabzon İskelesi Emimi Mehmed Ağa, Hatuniye Vakfı Mütevellisi Mehmed Ağa ve Pulathane Cabisi Ali Çelebi, Pulathane Pazarı'nda eskiden beri reyanın keten satabildiğini fakat dışarıdan gelen tüccarların bu pazarda keten satmalarının yasak olduğunu dile getirmiştir. Kanun üzere tüccarların keten ticareti yapabilmesi için aldığı veya satacağı keteni Trabzon'a getirip vergisini iskele eminine teslim etmesi gerekmektedir. Anlaşıldığı üzere tüccar olmayıp reyadan olan kişilerin kendi ürettikleri keteni “vergisini vakfa ödemek şartıyla” mahalli pazarlarında satabilmelerinde herhangi bir mahsur görülmemiştir⁵⁸⁷.

Bu olaydan yaklaşık elli yıl sonra Pulathane'ye yakın bir bölge olarak bilinen İskefiye'de reaya tarafından gayrikanuni şekilde bir pazar kurularak halkın bu pazarda ketenlerini sattığı kaydedilmiştir. Pulathane'de kurulan pazarın geçmişi 1590'lı yıllara dayanmaktadır⁵⁸⁸. Bu tarihten beri pazarda satılan ketenlerden alınan vergi Hatuniye Vakfı'na ödenmekteydi. Yeni bir pazarın kurulmasıyla reaya ketenlerini burada satarak vergisini teslim etmek istememiş ve bu şekilde vakfın zarara uğraması kaçınılmaz olmuştur. Hatuniye Vakfı mütevellisi merkeze gönderdiği arzuhalde durumu bildirmiştir. Trabzon kadısı ile İskefiye'nin bağlı bulunduğu Yoros naibine hitaben gönderilen yazıda keten satanların vergilerini eskiden olduğu gibi Hatuniye Vakfı'na teslim etmesi emredilmiştir⁵⁸⁹.

Reyanın mahalli pazarlarda keten satmalarına müsaade edildiğini biliyoruz. Ancak keten satımından alınacak vergi vakfın gelirleri dışına çıktığında müdahalede bulunulmuştur. Buradan reyanın ve tüccarların keten ticareti ile ilgili mükellefiyetlerden kaçmaya çalıştığı sonucu çıkartılabilir. Böylece mevcut vakfın uygun ticari şartlar oluştur(a)madığı ve müdahaleci ekonomik anlayışın devreye girdiği görülmektedir.

17. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı'da baş gösteren önemli hususlardan birisi ise reyanın askeri sınıfa kaydolarak vergi yükümlülüğünden kurtulma

⁵⁸⁷ T.Ş.S., 1835, 21/8, (1065-1066/1654/1656?).

⁵⁸⁸ 1590 senesinin “ulaşabildiğimiz” en eski tarih olduğunu ifade etmek gerekir. Vakfın 16. yüzyıl başlarında kurulduğu ve bu pazarın vakfa akar sağladığı göz önüne alınırsa daha önce kurulduğu düşünülebilir. Diğer ihtimal ise pazar gelirlerinin vakfa sonradan ilave edilmiş olmasıdır. Bu konuda kesin bir yargıya varmak mümkün olmamıştır.

⁵⁸⁹ T.Ş.S., 1868, 83/4, (25 Cemaziyelahir 1115/5 Kasım 1703).

düşüncesidir. Yeniçeri Ocağı'na girenler gibi⁵⁹⁰ beşli⁵⁹¹ taifesine kaydolanlar da vergiden muaf sayılıyordu. Ayrıca beşli sayılarının sınırlı olması bu guruba dâhil olmak isteyenleri kanun dışı yollara itmiştir. Sahte beratla beşli olmaya çalışanların yanı sıra beşli olduğunu iddia ederek vergi vermek istemeyenler de olmuştur⁵⁹².

Hatuniye Vakfı Mütevellisi Mehmet, Trabzon beylerbeyi ve Trabzon kadısına yazdığı mektubunda vakıf reayasından olan bazı kişilerin vergilerini vermemek için *Trabzon Kalesi Beşlilerine* kaydolduğunu ve vakıf harici olan avarız vergilerini dahi vermediklerini, bu şekilde vakfın zarara uğratıldığını belirtmiştir. Bunun üzerine defterde reaya kayıtlı olanların Trabzon Kalesi'nde beşli olmamaları konusunda emir verilmiştir⁵⁹³. Ayrıca mahkeme kayıtlarında yer alan bir hükümde 1650-1651 senesinde mütevelli olan Mir Mehmet Ağa'nın, Beşli Ağası Mehmet Ali Çelebi'ye vakıf reayasından olanların beşli olmalarının daha önce yasaklandığını ve birkaç senedir reayanın beşli olarak kaydedilerek vakfın zarara uğradığını bildirmiş olması böyle bir suistimalin eskiden beri var olduğunu göstermektedir⁵⁹⁴.

Hatuniye Vakfı köylerinden olan Yoros Nahiyesi'ne bağlı Matusa Köyü reayalarından Mahmut Beşe bin Hüseyin, Hamza Beşe bin Hüseyin ve Mahmut Beşe bin Fazlullah mahkemeye başvurarak dört kişi sırayla kullandıkları araziye, Sadık Beşe bin Hüseyin'in kendilerinin kullanmasına mani olması hususunda şikâyette bulunmuşlardır. Bölge reayasından Ali Beşe ve Salih Beşe'nin şahitlikleri ile adı geçen dört kişinin otuz altı yıldır bu araziye sırayla kullandığı tespit olunarak aynı şekilde devam edilmesi emredilmiştir⁵⁹⁵. Burada vakfa karşı bir zarar söz konusu

⁵⁹⁰ Samaruksa Köyü Cabisi Mehmet Çelebi'nin talebiyle görülen mahkemede Samaruksa sakinlerinden Ahmet bin Mahmut'un raiyyet vergisi hususundaki itirazı söz konusudur. Mahkemeye çağırılan Ahmet, kendisinin yeniçeri olduğunu ve bu sebepten dolayı raiyyet vergisinden muaf olduğunu belirtmiştir. *T.Ş.S.*, 1833, 9/7, (Evail-i Receb 1062/8-17 Haziran 1652).

⁵⁹¹ Bölge halkından seçilip kale muhafazasında yer alan beşlilerin ismi günlük olarak aldıkları beş akçeden gelmektedir. Beşliler, surların üzerinde dolaşarak tehlike anında halka haber verir ve halk da kaleye iltica ederdi. Ayrıca kalenin tamiratını yapmak ve yiyecek temin etmek gibi görevleri de bulunuyordu. Abdülkadir Özcan, "Serhad Kulu", *DİA*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 560; *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017, s. 443; P. Minas Bijişkyan, *Pontos Tarihi Tarihin Horona Durduğu Yer Karadeniz*, çev. Hrand D. Andreasyan, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul 1998, s. 93.

⁵⁹² Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Trabzon'da Beşlü Taifesi (1648-1658)", *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013, s. 243.

⁵⁹³ *T.Ş.S.*, 1900, 100/7, (Evahir-i Rebiülevvel 1149/11-20 Temmuz 1736).

⁵⁹⁴ İnan, "Kadı Sicillerine Göre Trabzon'da Beşlü Taifesi (1648-1658)", s. 244.

⁵⁹⁵ *T.Ş.S.*, 1874, 75/2, (7 Rebiülevvel 1127/13 Mart 1715).

olmamasına rağmen usulsüzlüğün vakıf karyelerinden birinde meydana gelmesi sebebiyle konu zikredilmiştir.

Buradaki olaylardan başka reayanın miras konusunda kanunu yanıltıcı/aldatıcı hareketler içinde olduğu görülüyor. Hatuniye Vakfı'na tabi Munda Köyü sakinelerinden olan Hristiyan kökenli Gülistan binti Abdullah vefat ettiğinde varisi olmadığı için malvarlığının vakfa ait olduğu belirtilmiştir. Fakat Maçka Kazası'na tabi Anifa Köyü sakinlerinden Mehmet Beşe bin Mustafa, Gülistan'ın hayatta iken malvarlığını kendisine sattığını ve elinde buna dair belgesi olduğunu iddia etmiştir. Belirtilen belgenin sahte olduğunun anlaşılmasıyla mirasın vakfa teslim edilmesi emredilmiştir⁵⁹⁶. Böyle bir karar alınmış olması mahkemelerin bilinçli olarak vakıf lehine karar verdiği düşüncesini akıllara getirmektedir. Ancak diğer miras kayıtları incelendiğinde şahısların lehine sonuçlanan davaların da var olduğu tespit edilmiştir⁵⁹⁷.

4.5. Asker Kökenliler ve İdari Görevliler Tarafından Yapılan Usulsüzlükler

Yoros Nahiyesi'ne bağlı Kalyara Köyü reayasının bennak vergisi Hatuniye Vakfı Mütevellisi Abdullah Ağa tarafından vakıf namına toplanmaktaydı. Vala Köyü sipahisi Kalyara sakinlerinden “*sizin dedeniz benim timarım olan karye reayasından idi, siz Rıhtumoğullarındansınız*” diyerek reayadan bennak vergisi talep etmiştir. Müteveli Abdullah Ağa müdahale ederek bahsi geçen kişilerin dedelerinin tahrirden evvel Kalyara Köyü'nde reaya olduklarını dile getirmiş ve Vala Köyü sipahisinin haksız tutumuna itiraz ederek söz konusu vergilerin Hatuniye Vakfı'na ait olduğunu ifade etmiştir⁵⁹⁸. Benzer bir durumla daha sonra tekrar karşılaşmıştır.

Bu defa, Yomra, Maçka ve Akçaabat Nahiyelerine bağlı bazı köylerde bulunan reayaya, Hemşin ve Sürmene sipahileri “*siz ve sizin eskileriniz bizim içimizdendir*” diyerek⁵⁹⁹ reayadan çeşitli isimler altında vergi toplamışlardır. Bu köyler Hatuniye Vakfı'na bağlı olmaları sebebiyle vergilerini sadece vakfa ödemekle yükümlüydüler.

⁵⁹⁶ T.Ş.S., 1832, 27/1, (Evail-i Cemaziyelahir 1061/22-31 Mayıs 1651).

⁵⁹⁷ Akçaabat'a bağlı Müstekanyo sakinlerinden Hasan bin İlyas öldüğünde malvarlığına beytülmal adına el konulmuştur. Hasan'ın amcaoğlu Karagöz bin İbrahim miras üzerinde hak iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Şahitler huzurunda görülen mahkemede Karagöz bin İbrahim'in lehine karar alınmıştır. T.Ş.S., 1815, 14/3, (3 Zilkade 964/28 Ağustos 1557).

⁵⁹⁸ T.Ş.S., 1859, 15/4, (19 Muharrem 1104/30 Eylül 1692).

⁵⁹⁹ Buradaki sipahilerin mutasarrıf oldukları ve bahsi geçen reayanın ise kendi timarları oldukları iddiasıyla vergilerini toplamak istedikleri düşünülmektedir.

Daha önce reayaya verilen ve başkaları tarafından kendilerine müdahalede bulunulmaması gerektiğini ifade eden belgeleri zayi olduğu için 8 Ekim 1746 tarihinde müdahalelerin men edilmesi hususunda tekrar belge verilmiştir⁶⁰⁰.

Nazır Süleyman Ağa merkeze yazdığı arzuhalde, Maçka Nahiyesi'ne tabi Divara Köyü'nün Mile ismiyle bilinen yaylağını, Torul Nahiyesi'nde timar sahibi olan Rüstem ve Mehmet isimli sipahilerin zapt ettiğini belirtmiştir. Adı geçen sipahiler “*bu yaylak bizim timarımızdır*” diyerek Hatuniye Vakfı'nı zarara uğratmışlardır. Bu durumu çözüme ulaştırmak için Defterhane-i Amireye müracaat edilmiş ve defter emini olan Hacı Mehmed, Rüstem ile Mehmet'in bu yaylakla alakasının olmadığını bildirmiş ve yaylağın kullanım hakkının Hatuniye Vakfı'na ait olduğuna karar verilmiştir⁶⁰¹.

Yaylak meselesi ile ilgili benzer bir olay ise şu şekilde gerçekleşmiştir. Samaruksa-i Kebir Köyü ahalileri yazdıkları arzlarında, kendi tasarruflarında olan ve vergisini her sene düzenli olarak verdikleri kayıtlarda sabit bulunan Mescit-i Osman Bey ismiyle bilinen yaylağa Galyan Köyü ahalileri tarafından yapılan müdahaleden yakınmışlardır. Samaruksa-i Kebir ahalilerinin ellerinde bahsi geçen yaylağın tasarruf hakkının kendilerinde olduğunu gösteren hüccetleri bulunuyordu. Galyan Köyü'nden başta Sakrak Mehmet ve Küçük Ali olmak üzere bazı kimseler ahalinin 4000 kuruştan fazla paralarına el koyarak vakıf reayasına zulmetmişlerdir. Neticede adı geçen kişilerin haklarından gelinmesi hususunda ferman yazılmıştır. Mescit-i Osman Bey Yaylağı'nın kullanım hakkının Samaruksa-i Kebir ahalisinin uhdesinde olduğu belirtilmiş ve ayrıca bu şekilde Haremeyn-i Şerifeyn muhasebesine kaydedilmiştir⁶⁰².

Hatuniye Vakfı mütevellisi, Dersaadet'e yazdığı arzuhalde elinde askeri beratı olanların *vakfın mahsulâtına hainlik eylediğini* belirtmiştir. Bu şekilde vakıf şartlarına muhalif hareket eden asker taifesinden bazı kimselerin Haremeyn muhasebesine kaydolunarak maliye tarafından berat almalarıyla vazife⁶⁰³ sahibi olmaları gerekirken bunlar sadece asker beratıyla vazifeye mutasarrıf olmak istemiş

⁶⁰⁰ T.Ş.S., 1914, 25/1, (25 Rebiülahir 1159/17 Mayıs 1746); T.Ş.S., 1914, 25/2, (17 Şevval 1159/2 Kasım 1746); T.Ş.S., 1916, 98/4, (10 Rebiülahir 1161/9 Nisan 1748).

⁶⁰¹ T.Ş.S., 1869, 64/2-3, (1 Safer 1117/25 Mayıs 1705).

⁶⁰² T.Ş.S., 1885, 182/4, (Evasıt-ı Muharrem 1138/18-27 Eylül 1725); T.Ş.S., 1885, 184/1, (25 Cemaziyelevvel 1138/29 Ocak 1726).

⁶⁰³ Vazife tayinleri ile ilgili kayıtlara birinci bölümde yer verildiği için burada tekrar edilmedi.

ve bu şekilde vakfın temel şartlarına muhalefet olunmuştur. Netice itibariyle sadece asker beratına sahip olan kişiler vazifeden men edilmiştir⁶⁰⁴.

Mütevelli, câbi ve asker kökenlilerin yanı sıra vergi tahsilinde meydana gelen suistimal ve haksız uygulamalarda beylerbeyi ile vakıf zabitlerinin de rolü olmuştur. Beylerbeyi idari bir görevli sayılırken onun emrindeki vakıf zabitleri askeri sıfatlarıyla görev yapmaktaydı⁶⁰⁵.

22-31 Mayıs 1621 tarihli kayıta belirtildiğine göre, Hatuniye Vakfı mütevellisi İbrahim Ağa Yoros Nahiyesi'ne bağlı Yoros Köyü sakinlerinden “*köyünüz senede on sekiz bin akçe mukataaya tabidir*” diyerek bu miktarı kendilerinden istemektedir. Buna karşılık reayadan bazı kimseler mahkemeye başvurarak; bundan evvel köylerinde altmış neferden fazla reaya olduğunu ve rahat bir şekilde Hatuniye Vakfı'na senede on sekiz bin akçe verdiklerini ancak; reyanın bir kısmının beylerbeyi ve vakıf zabitlerinin zulmünden yerlerini terk ettiğini bu sebeple yirmi nefer reaya kaldığını bildirmişlerdir. Neticede mahkemeye başvuran kişiler bu ücreti veremeyeceklerini ve öşür cinsinden vergilendirme yapılmasını İbrahim Ağa'ya arz etmiş ve mahkemece reyanın bu isteği yerine getirilmiştir⁶⁰⁶. Böylece vakfın çıkarları gözletilirken reyanın da ezilmesine müsaade edilmemiştir.

Benzer bir duruma yaklaşık elli yıl sonra tekrar rastlıyoruz. Nazır Yusuf Ağa, beylerbeyiler tarafından reyadan haksız yere vergi talep edilerek zulüm yapıldığını bildirmiş, kimsenin haksız yere reyadan vergi talep etmemesi şeklinde rutin bir cevap gelmiştir⁶⁰⁷.

Trabzon'un coğrafi konum olarak merkezden uzak olması sebebiyle reayaya yapılan zulümlerin önüne geçilmesi zor bir hal almıştır. Muhtemelen bu sebepten dolayı merkezden gelen yazılarda ve kurulan mahkemelerde suistimallere karşı emirler verilmesine rağmen bu durumların tekrar ettiği görülmüştür.

Evkaf Nazırı Hacı Ali Ağa Divan-ı Hümayun'a gönderdiği arzında, Akçaabat'a bağlı Pulathane mukataasından birbirleri ile sınır olan Gozoysa ve Memedli köyleri reyalarının her sene Pulathane zabitleri tarafından zulme uğratıldığını bildirmiş ve

⁶⁰⁴ T.Ş.S., 1844, 98/1, (27 Şevval 1078/10 Nisan 1668).

⁶⁰⁵ Bilgin Aydın ve Rifat Günalan, “Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, İSAM Yayınları, S. 38 (2011), s. 28; Abdülkadir Özcan, “Zâbit”, *DİA*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 61.

⁶⁰⁶ T.Ş.S., 1821, 94/3, (Evail-i Receb 1030/22-31 Mayıs 1621).

⁶⁰⁷ T.Ş.S., 1847, 32/1, (Evahir-i Zilkade 1083/9-18 Mart 1673).

bu zulmü engellemek adına Hasan Halife câbi olarak gönderilmiştir⁶⁰⁸. Durumun düzeltilmesi noktasında farklı bir uygulamaya gidilerek, sadece yazılı emir verilmemiş, meseleye müdahalede bulunulması adına bir görevli gönderilmiştir.

7 Ağustos 1714 tarihli mahkeme kaydından anlaşıldığı üzere, Hatuniye Vakfı köylerinden Türgüllü, Muradlı, Sazaklı ve Kızılüzüm köyleri reayaları *min-küllî'l-vücuha serbest* olup yazdıkları arzuhalde üzerlerine düşen vergilerini verdikleri halde beylerbeyi, voyvodalar, sancakbeyi subaşları ve diğer ehl-i örf taifesi tarafından, kendilerinden fazlaca vergi istendiğini bildirmişlerdir. Bu durumun engellenmesi için evvelce kendilerine hüccet verilmiş olmasına rağmen yine de bu durumun önüne geçilememiştir. Bunun üzerine tekrar hüccet yazılarak, ödemekle yükümlü olduklarının haricinde vergi alınmamasına dair hüküm verilmiştir⁶⁰⁹.

Daha önce de belirtildiği gibi vergilerin toplanması hususunda yaşanan usulsüzlüklerin önüne geçmek için zaman zaman çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. İlerleyen zaman içerisinde aynı olayların tekrar etmiş olması bu önlemlerin yetersiz olduğunu ve bölgede yaptırım konusunda zafiyet olduğunu düşündürmektedir. Bu durum vakıf bünyesindeki tespitlerimizle sabit olmakla birlikte Osmanlı topraklarının genelinde geçerli olduğu bilinmektedir. Zira 18. yüzyılda devlet otoritesi fazlasıyla zayıflamış, merkezi idarenin taşradaki etkinliği azalmıştı⁶¹⁰.

⁶⁰⁸ T.Ş.S., 1863, 62/1, (21 Muharrem 1109/9 Ağustos 1697).

⁶⁰⁹ T.Ş.S., 1874, 158/1-2, (26 Recep 1126/7 Ağustos 1714).

⁶¹⁰ Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C. 1, s. 16-19.

SONUÇ

İnsanlar yaşamları boyunca çevreleri tarafından saygıyla anılmak ve öldükten sonra Allah rızasını kazanmış bir kul olmak istemektedir. Gerçek anlamda vakıf kuran kişi, başkalarına yardımcı olmanın mutluluğunu, vakıftan faydalanan kişi de bir ihtiyacını karşılamış olmanın rahatlığını yaşamaktadır. Her iki cepheden bakıldığında birbiriyle bağlantılı olan bu durum toplumu büyük ölçüde birbirine yakınlaştırmaktadır.

Vakıflar hakkında yapılan genel çalışmalardan ziyade detayların tespiti açısından müstakil vakıf çalışmaları ayrı bir önem taşımaktadır. Bu cümleden Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı'nın bütün yönleriyle ele alınmış olması ince detayları yakalamamıza olanak sağlamıştır. Öte yandan çoğu vakıf çalışmasının vakfiye merkezli olması bu türden araştırmaların kısıtlı bir çerçeveye çizmesine sebep olmaktadır. Çevresel etkenler ve zaman içerisinde değişen şartlar göz önüne alınarak yapılan çalışmalar ise daha sağlam temelli bir hal almaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Trabzon'un fetih sonrasındaki idari yapısı anlatıldıktan sonra Gülbahar Hatun hakkında bazı bilgiler sunularak vakfın kurucusu olan I. Selim'in şehzadeligi ve hükümdarlığı genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılmış ve vakfa ait yapılar incelenmiştir.

Gülbahar Hatun 1505-1506'da Trabzon'da vefat etmiş ve kendisi adına yapılan türbeye defnedilmiştir. I. Selim, padişah olduktan sonra annesi adına; cami, medrese, mektep, misafirhane, imaret/aşhane, fırın, ahır, mahzen, kiler ve annesinin türbesinden oluşan bir imaret/külliyeye inşa ettirmiştir. Hatuniye İmareti olarak bilinen bu külliyenin inşası 1514-1515'te bitirilmiştir. 15 Şubat 1515 tarihinde I. Selim tarafından bu imaretin ayakta durabilmesi için gelir getiren bazı yerler bu imarete bağlanmıştır. Bu cümleden vakfın 1515'te kurulduğunu söylemek mümkündür.

Vakfın ismi 16., 17. ve 18. yüzyıl belgelerinde *Hatuniye Evkafı*, *İmaret-i Hatuniye Evkafı*, *İmaret-i Amire Evkafı*, *İmaret-i Amire-i Hatuniye Evkafı*, *Hatuniye Cami-i Şerifi Evkafı* ve en kapsamlı ifadeyle *İmaret-i Amire-i Hatuniye Cami-i Şerifi Evkafı* şeklinde yer almaktadır. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde *Gülbahar Hatun Evkafı* ismiyle anıldığına tanık oluyoruz. Eski belgelerde vakıftan bahsederken genelde imaret isminin kullanılmış olması vakfın temelde imareti ayakta tutabilmek için kurulduğu görüşünü desteklemektedir. İmaretin hizmet verebilmesi için birtakım

gelirlerin buraya bağlanmış olması vakfın kurulduğu ve vakfiyenin oluşturulduğu tarihin 15 Şubat 1515 ile aynı veya çok yakın olduğunu düşündürmektedir.

Vakfın imaretinde, vakıf görevlileri, medrese ve mektep talebeleri, şehirdeki fakir insanlar, gelen geçen yolcular ve genç, yaşlı herkes yemek ihtiyaçlarını karşılayabilmekteydi. Her kesimden insanın bir arada bulunması imaretlerin sosyal bir yönü olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca her sabah ulemaya birer tas çorba ve bir parça ekmek, her cuma gecesi pilav, yahni ve tatlı verilirdi. Vakfiyede bu şekilde şart olunduğu ifade edilmektedir. Buradan imaretin ne zaman hayata geçtiği ile ilgili çıkarımda bulunmak mümkündür. Cami, mektep ve medrese külliyesinin temel birimleridir. Bu kuruluşlarda çalışan görevliler ile talebelerin iâşesinin vakfın aşevi konumundaki imarettten sağlanıyor olması ve bu detayların vakfiyede yer aldığı düşüncesiyle, Hatuniye İmaretî'nin ve aynı zamanda vakfiyenin 1514-1515 senesinde veya hemen sonrasında oluşturulduğu varsayılabilir. Bu şekilde 15 Şubat 1515 tarihine atıfta bulunmak mümkündür.

İmaret örneğinde görüldüğü gibi vakıf yoluyla sunulan hizmetlerden sadece fakir ve aciz insanlar değil, hali vakti yerinde olan kimseler de faydalanabiliyordu. Aynı şekilde kütüphane, mektep ve medrese gibi birimler yalnızca zarurete düşmüş insanlar için değil bütün halkın istifade edebileceği yerlerdi. Bu yönleriyle Gülbahar Hatun Vakfı bulunduğu bölgenin eğitim hayatında önemli bir yere sahipti.

Vakfın şehre sağladığı katkılardan biri de su yolları ve çeşmelerin bakımını üstlenmiş olmasıydı. Su yollarının tamirine binaen görülen mahkemelerde masrafların vakıf bünyesinden karşılanacağı kaydedilmiştir. Su yolcu olarak nitelendirilen görevli maaşlarının vakıf tarafından veriliyor olması günümüzde belediyelerin yerine getirdiği bu türden hizmetlerin Trabzon örneğinde Gülbahar Hatun Vakfı vasıtasıyla gerçekleştirildiğini gösteriyor. Ayrıca yine halkın sağlığı konusunda hamamların önemini düşündüğümüzde vakfa ait iki hamamın uzun yıllar faaliyet göstermiş olması önemlidir.

Trabzon'da çarşı merkezinin çekirdeğini oluşturan bedesten ve muhtelif çarşılardaki dükkânlar vakfın himayesinde bulunuyordu. Vakfın bu yönleriyle şehrin ticari hayatında önemli yeri olduğu açıktır. Karadeniz kırsalının buğday ve arpa gibi ürünlerin tarımına elverişsiz olması bu ürünlerin ithal edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu yönden bakıldığında vakfın, geçiş bölgesi olarak bilinen, Gümüşhane'de bulunan

kapan ve dükkânları ile kıyı şeridi boyunca sahip olduğu liman ve iskeleleri Gülbahar Hatun Vakfı'nın ticari boyutunun yanı sıra ithalat açısından katkılarını ortaya koymaktadır. Ticari sahadaki hizmetlerine ek olarak Trabzon, Rize ve Samsun'da bulunan debbağhaneler ile yine Trabzon şehir merkezinde yer alan boyahanenin sanayi alanındaki rolü unutulmamalıdır.

Vakfın dini hizmetleri külliyesinde bulunan cami ile sınırlı değildi. Trabzon'da ve Rize'de bulunan bazı camilerin görevli maaşları ile tamir giderlerinin yine bu vakıf tarafından karşılandığı tespit edilmiştir. Ayrıca külliye de bir çilehanenin varlığından söz edilmesi vakfın aynı zamanda bir tarikata dahi hizmet verdiğini düşündürmektedir.

Birinci bölümün sonunda yer alan çizim elde edilen veriler neticesinde külliye de yer alan birimlerin muhtemel konumları hakkında bilgi vermektedir. Külliyenin merkezinde bulunan caminin doğusunda, misafir odaları ve türbe; kuzeyinde şadırvan ve medrese; batısında bir misafir odası; güney batısında eskiden Hatuniye Mektebi olan ve çeşitli aşamalardan geçtikten sonra Gülbahar Hatun İlkokulu olarak kullanılan okul binası; güneyinde bitişik halde mutfak, mekel ve fırın ile daha güneyde alt katı ahır üst katı kiler olarak kullanılan büyük bir yapı bulunmaktaydı. İmaret Hamamı ise külliye duvarlarının dışında kuzey doğu tarafında yer almaktaydı.

Buraya kadar olan kısımda vakfın kuruluş süreci hakkında birtakım değerlendirmeler yapıldıktan sonra Gülbahar Hatun Vakfı'nın Trabzon'a olan iktisadi, içtimai, beledi, ticari ve dini katkıları anlatılmaya çalışılmış ve vakfın kuruluşundan itibaren külliye de bulunan yapıların muhtemel konumları hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde vakfın işleyişi anlatılırken tarihi süreç içerisinde Osmanlı'da vakıfların denetimi ve yönetimine atıfta bulunulmuştur. Edinilen bilgilerden yol çıkarak Gülbahar Hatun Vakfı'nın başlangıçta Şeyhülislam Nezareti'ne bağlı olduğu anlaşılmıştır. 1586'da Evkaf-ı Haremeyn Nezareti kurulunca buraya bağlanmış ve tamamı Dârüssaâde Ağalarından oluşan Haremeyn-i Şerifeyn Nazırları tarafından denetlenmeye başlamıştır. Bu durum 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulana kadar bu şekilde devam etmiştir.

Genel işleyiş hakkında verilen bilgilerin ardından başta denetimi elinde bulunduran nazırlar ve yönetimden sorumlu mütevelliler olmak üzere vakıf bünyesinde görev yapan kişiler tablolar halinde sunulmuştur. Tablolarda görevlinin ismi, görevde bulunduğu süre, tayini hususunda rol oynayan kişiler ve görevlilerin aldıkları ücretler cevabını aradığımız başlıca sorulardan olmuştur.

Neticede görevlilerin maaşlarına dair elde edilen bilgiler başka vakıflar ile karşılaştırılarak farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca dönemsel bakış açısıyla Trabzon'daki fiyat endeksleri dükkân kiralari, mülk satışları ve gıda maddeleri üzerinden görevli maaşlarıyla kıyaslanmış ve vakıf çalışanlarının düşük alım gücüne sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Buradan hareketle bir kişinin birden fazla görev üstlenerek ekonomik gücünü artırma çabası içinde olduğu sonucu çıkarılabilir. Ayrıca değişen ekonomik şartların vakıf çalışanlarını maddi açıdan sıkıntıya sokmaması için ekmek bedeli adı altında maaşlara ilaveler yapılmıştır. Böyle bir imkâna sahip olmayanlar ise vakıf tarafından yapılan vazife tahsisatı sayesinde geçimlerini sağlayabilmekteydi.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde vakfın ekonomik yapısı gelirler ve giderler olarak iki ana başlık altında incelenmiştir. Senelik toplam gelir-gider miktarlarına ulaşmamıza imkân veren kayıtlar vakıf muhasebe defterleridir. Ancak muhasebe defterleri her sene için mevcut değildir. Buradan doğan eksiklik, gelirler kısmında, büyük oranda mahkeme kayıtlarından ve diğer arşiv belgelerinden hareketle giderilmeye çalışılmıştır. Aynı durum giderler için maalesef mümkün olmamıştır. Ancak maaş ödemelerinin vakfın giderleri içinde önemli yeri olduğu düşünüldüğünde çalışmamızın ikinci bölümünde verilen detaylara bu gözle bakılması mümkündür.

Gelir kalemleri büyük oranda kırsal gelirler olarak ifade edilen vakfın cibâyetlerine ait iltizamlardan meydana gelmekteydi. Şehirden elde edilen gelirleri ise arazi, çayır, bağ, bahçe, zeytinlik, fındıklık, bedesten, dükkân, hamam ve değirmen gibi vakfa ait yerlerin kiralari teşkil etmekteydi.

Vakfın akarlarından temin edilen gelirlerin, vakfın ayakta kalabilmesi amacıyla uygun birimlere aktarılmasına özen gösterilmiştir. Bu birimler genel bakış açısıyla mutfak giderleri, maaş ödemeleri, tamir masrafları ve çeşitli harcamalar şeklinde ifade edilmiştir. Mutfak harcamalarının olmadığı senelerde maaş ödemelerine ek

olarak yemeklik adı altında bir ücret ödenmesi yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmıştır.

Muhasebe kayıtları ışığında elde edilen rakamlar vakfın bazı senelere ait gelir-gider dengesinin tespitini mümkün kılmıştır. Yapılan tespit çalışması üçüncü bölümün sonunda tablo olarak sunulmuştur. Vakfın gelirlerinde ve haliyle giderlerinde de yaşanan dalgalanmalarda dış etkenlerin yeri büyüktür. Bunlar veba gibi sağlık problemleri, Rus Kazakları tarafından yapılan saldırılar, yangın ve göç gibi durumlardır.

Çalışmamızın dördüncü ve son bölümünde vakıf kurumlarında meydana gelen bazı problemler hakkında fikir sahibi olmak adına yapılan genel anlatımın ardından Gülbahar Hatun Vakfı'nın yönetiminde karşılaşılan problemler ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

Karşılaşılan problemlerin başında vakıf reayasından talep edilen fazla veya haksız vergiler yer almaktadır. Vakıf görevlilerinin yanı sıra yerel idarecilerin de bu tür hareketler içinde olduğu tespit edilmiştir. Benzer olayların uzun süre devam ettiği konu ile ilgili merkeze gönderilen yazıların sürekliliğinden anlaşılmaktadır. Merkezden gelen yazıların genelde olayların tekrar etmemesi yönünde olması ve herhangi bir cezai yaptırımın söz konusu olmayışı benzer olayların yıllar boyunca tekrar etmesine sebep olmuştur.

Mütevelliler ve câbilerin suistimal, yolsuzluk ve usulsüzlük hadiselerine karıştıkları tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde mükerrer vergi talepleri sıkça karşılaşılan haksız uygulamalardandı. Müteveli ve câbi haricinde diğer vakıf görevlilerinin yaptığı usulsüzlükler ise daha çok kendi adına berat çıkartmak ve diğer görevlilerin haklarına müdahale etmek şeklindeydi.

Bilhassa 17. yüzyıl ve sonrasında taşrada devlet otoritesi zayıflamıştır. Denetim ve yaptırım hususundaki zayıflıklar reayayı göç etmek zorunda bırakmıştır. Yaşanan göçlerin altında yatan sebep ise yalnızca haksız vergi talebi değildi. Adalet mekanizmasının iyi işlemeyişi, mütegalibe âyanların baskıları, eşkıyalık hareketleri, kendini vergiden muaf gösterenlerin sayılarının artmasıyla diğer reayanın vergi yükünün ağırlaşması ve celali ayaklanmaları gibi birçok durum ve olay göç konusunda rol oynayabiliyordu. İlerleyen zaman içinde meydana gelen göç hadiseleri

sonucunda boşalan köyler, alınan çeşitli önlemlere rağmen taşradaki göç hareketinin önüne geçilemediğini göstermektedir.

Edindiğimiz bilgiler vakıf reayasının her zaman haksızlığa uğrayan taraf olmadığını gösteriyor. Reaya tarafından yapılan usulsüzlükler genellikle vergi kaçırma ve arazi anlaşmazlıkları üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak vergi kaçırma olaylarında farklı bir durum dikkat çekmektedir. Pulathane Pazarı'nda satılan ketenlerin vergileri eskiden beri vakfa teslim edilmekteydi. 18. yüzyıl başlarında buraya yakın bir bölge olan İskefiye'de gayrikanuni şekilde bir pazar kurularak vakıf gelirlerinin sekteye uğratıldığına tanık oluyoruz. Mütevellinin merkeze gönderdiği yazı neticesinde bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca reayanın askeri sınıfa kaydolarak vergiden muaf olmak istemesi yapılan usulsüzlüklerin ayrı bir ayağını oluşturuyordu.

Çalışmanın genel amaçlarından biri kayıp vakfiyedeki muhtemel şartların ortaya çıkarılmasıdır. Buradan hareketle süreklilik gösteren farklı uygulamaların vakıf şartı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu minvalde Gülbahar Hatun Camii'nde enamhân olanların ücretlerinin Trabzon İskelesi Gümrüğü'nden ödendiği tespit edilmiştir. Diğer vakıf çalışanlarının ücretlerinin vakıf mahsulünden karşılandığı düşünüldüğünde sürekliliği olan bu durumun vakfiyede bu şekilde şart konulmuş olduğunu düşündürmektedir.

Daha önce vakfin imaretinden günde iki öğün yemek çıkartılmasının vakfiyedeki şartlardan olduğu belirtilmişti. Mahkeme kayıtlarındaki ifadelerden yola çıkarak Hatuniye Medresesi ile Sultan Mehmet Medresesi talebelerine ve vakıf çalışanlarına ait fodula bedellerinin ve yemeklik ücretlerinin vakfiye şartlarından olduğu düşünülmektedir. Bunlar dışındaki vakıf şartları ise vakfin arazilerine ve gelirlerine müdahale edilmemesi, vakıf reayasına haksızlık yapılmaması ve elinde beratı olmayanlara maaş verilmemesi şeklinde düzenin ve işleyişin sağlanması adına konulmuş şartlardır.

Çalışmanın genel amaçlarından bir diğeri ise vakfin coğrafi dağılımını tespit etmektir. Gülbahar Hatun Vakfı Trabzon menşeli bir vakıf olup etki alanı olarak Karadeniz kıyı şeridinde Pazar'dan Terme'ye kadar olan muhtelif arazi, bina, çayır, tarla, yaylak ve benzeri alanlara hükmetmekteydi. Vakıf temelde Atina (Pazar), Rize,

Gümüşhane, Trabzon'un merkezi ve güneyi⁶¹¹, Vakfikebir, Akçaabat, Kordil (Akçakale), Maçka, Yomra, Tonya, Vakfikebir, Beşikdüzü, Bulancak, Piraziz, Ordu, Bolaman, Perşembe, Fatsa ve Terme; iç kesimde Amasya'ya bağlı Merzifon, Gümüş-i Kadim ve Karum bölgelerinde varlık göstermiştir. Bunların dışında vakfın İstanbul'da bulunan bir hamamı mevcuttur. Atina ve Rize bölgelerinden vakfa gelir kaydedilmediği ancak bazı cami tamiratları ve görevli maaşlarının vakıf tarafından karşılandığı tespit edilmiştir. Gümüşhane ile olan bağlantısı ise tespit edilebildiği kadarıyla kapan ve dükkân gibi ticari binalardan ibarettir. Diğer yerleşim yerlerinde akarların büyük kısmını teşkil eden köy ve yaylalar bulunuyordu.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı vakıflarının idaresinde köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişim sonradan Gülbahar Hatun Vakfı'nın içinde yer aldığı Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarına da sirayet etmiştir. 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuştur. 1834'e kadar Haremeyn-i Şerifeyn vakıfları haricindeki bütün vakıflar bu nezarete bağlanmıştır. 1836'da Haremeyn-i Şerifeyn Evkaf Nezareti teşkil edilmiş, 1838'de ise bu nezaret Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlanmıştır. Böylece Osmanlı coğrafyasındaki vakıfların idaresi tek çatı altında toplanmak istenmiştir. Daha sonra çıkartılan kanunlar ve zamanın değişen şartları neticesinde vakıf akarları satış veya intikal yoluyla elden çıkarılmıştır.

İslam topluluklarında hayır işlerinin ve kamu hizmetlerinin yürütülmesinin en yaygın ve en etkili şekli olan vakıf müessesesi; özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel tarih araştırmalarında daima önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakıflarla ilgili mevcut veriler, vakıf müessesesi üzerine yapılacak araştırmalar için olduğu kadar, içinde bulunduğumuz toplumun ve kültürümüzün anlaşılmasında da pek çok araştırmaya kaynaklık edebilecek güce sahiptir. Bu minvalde, bizim çalışmamızda olduğu gibi, büyük ölçekli vakıfların araştırılması, şehir tarihi çalışmalarında da önemli bir yere sahiptir. Vakıflarla ilgili araştırma ve çalışmaların derinleştirilerek ilerlemesi toplumumuzun yaşamış olduğu dönüşüm ve değişimin anlaşılması adına oldukça önemlidir.

⁶¹¹ Muhtelif arşiv kayıtlarında *Hoşoğlan* olarak ifade edilen yer Trabzon şehir merkezinin güney kısmında bulunan ve Ağaçaş olarak bilinen bölgedir. Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, C. II, Mahmut Ak (Haz.), TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 397. Âşık Mehmet, burada Hoşoğlan isminde birisinin inşa etmiş olduğu han dolayısıyla bu ismin verildiğini ifade etmektedir. Bu bölgenin Trabzon'a güneyden gelen tüccarların güzergâhı olduğu düşünüldüğünde han veya kervansaray tarzındaki bir yapının varlığı kabul edilebilir mahiyettedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

1.1. Trabzon Şer'iyeye Sicilleri

1815, 1817, 1818, 1820, 1821, 1822, 1823, 1824, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1839, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1877, 1878, 1880, 1882, 1883, 1885, 1886, 1889, 1892, 1897, 1898, 1900, 1901, 1902, 1903, 1907, 1910, 1914, 1916, 1918, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1932, 1936, 1951, 2000, 2010, 2011, 2031, 2034, 2063, 2111.

1.2. Trabzon Ahkâm Defterleri

1, 2.

1.3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1.3.1. Maliyeden Müdevver Defterler

1172, 1806, 1813, 7751, 15996.

1.3.2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri

1763, 4326, 9167/2.

1.3.3. Bab-ı Asafî Defterleri (Tahrir Kayıtları)

85, 595, 734.

1.3.4. Evkaf, Haremeyn Muhasebesi (Defter)

1943.

1.3.5. Bab-ı Defteri, Gülbahar Hatun Evkafı Defterleri

21907, 21908, 21909.

1.3.6. Ali Emiri Tasnifi

1.3.6.1. İkinci Ahmed

1_14, 1_18, 1_26, 1_41.

1.3.6.2. Üçüncü Ahmed

3_212, 103_10208.

1.3.7. Cevdet Tasnifi

1.3.7.1. Dâhiliye

36_1786.

1.3.7.2. Darphane

3_149.

1.3.7.3. Evkaf

31-1547.

1.3.7.4. Maliye

171_7236.

1.3.8. Kamil Kepeci Tasnifi (Defterler)

2875.

1.4. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (Vakfiye Defterleri)

18, 601, 651.

2. Kütüphane Kaynakları

13 Numaralı Trabzon Vilayet Salnâmesi (1305)

Acun, Fatma; “Seyyah Söylemi ve Trabzon’a Gelen Yabancı Seyyahlar”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, 3-5 Mayıs 2001, C. 1, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 143-149.

Açıkel, Ali; “Osmanlı Döneminde Tokat Cami Vakıflarına Bir Örnek: Gülbahar Hatun Camii Vakfı”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 12/2, Kış 2017, s. 1-16.

____; “Rum Eyaleti”, *DİA*, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2005, 225-226.

Afyoncu, Erhan; “Sipahi”, *DİA*, C. 37, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 256-258.

Akalın, Şebnem; “Kervansaray”, *DİA*, C. 25, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 299-302.

Akdağ, Mustafa; *Celâli İsyânları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

____; *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C. II, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.

____; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyânları”*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

Akgündüz, Ahmet; *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Akozan, Feridun; “Türk Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, VGM Yayınları, Ankara 1969, s. 303-308.

Aksu, Erdoğan; “Rize Tarihi”, *1967 Rize İl Yıllığı*, s. 87-101.

Albayrak, Hüseyin; *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1998.

Alkan, Mustafa; “Tanzimat’tan Sonra Vakıfların İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı*

- Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 19, Ankara 2006, s. 13-31.
- Altundağ, Şinasi; “Selim I”, *İA*, C. 10, MEB Yayınları, İstanbul 1966, s. 423-434.
- Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer; *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da İstihbarat*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.
- Âşık Mehmed; *Menâzirü’l-avâlim*, C. I, Mahmut Ak (Haz.), TTK Yayınları, Ankara 2007.
- _____; *Menâzirü’l-avâlim*, C. II, Mahmut Ak (Haz.), TTK Yayınları, Ankara 2007.
- _____; *Menâzirü’l-avâlim*, C. III, Mahmut Ak (Haz.), TTK Yayınları, Ankara 2007.
- Atar, Fahrettin; “Kadı”, *DİA*, C.24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 66-69.
- Avşin Güneş, Gülcan; “Osmanlı Toplumunda Kadın ve Vakıf”, *Vakıf ve Toplum Dergisi*, S. 6, Türkiye Diyanet ve Vakıf Görevlileri Sendikası Yayınları, Mayıs 2018, s. 26-29.
- Aydın, Bilgin ve Günalan, Rıfat; “Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, İSAM Yayınları, S. 38 (2011), s. 27-160.
- Aygün, Necmettin; *Karadeniz’den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C. 1, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2016.
- _____; *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon’da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon 2005.
- Ayvural, Salih; “Kapan”, *DİA*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 338-339.
- Bal, Mehmet Akif; “Trabzon’da Yok Olan Tarihi Müslüman Mezarlıkları ve Bunların Trabzon Şehir Kültürüne Etkileri”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*, C. II, s. 687-710.
- Ballance, Selina; “Early Turkish Buildings in Trabzon”, *Belleten*, C. XXIX, S. 113, Ocak 1965, s. 73-76.
- Başol, Samettin; *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Bay, Abdullah; “Taşra Elitleri, Haneler ve Yaşamları: Canik Çevresinde Ayan Konaklarının Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Konak Hayatı”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, C. 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 345-358.
- _____; *Trabzon Eyaletinde Müteğallibe ve Ayanlık (1750-1850)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.
- Bayartan, Mehmet; “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X-1, 2008, s. 157-175.
- Bayram, Sadi; “Giresun İli Vakıflarına Toplu Bir Bakış”, *Giresun Tarihi Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 1996, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s. 365-389.

- Berki, Ali Himmet; “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, *Vakıflar Dergisi*, S. 5, VGM Yayınları, Ankara 1962, s. 127-129.
- _____; “Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller”, *Vakıflar Dergisi*, S. 8, VGM Yayınları, Ankara 1969, s. 335-340.
- Bijişkyan, P. Minas; *Pontos Tarihi Tarihin Horona Durduğu Yer Karadeniz*, Hrand D. Andreasyan (Çev.), Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul 1998,
- Bilgen, Abdüsselam; *Ada’i-yi Şirazi ve Selim-Namesi*, TTK Yayınları, Ankara 2007.
- Bostan, Hanefi; “XVI-XVII. Yüzyıllarda Tonya ve Çevresinde İskân Birimleri ve Nüfus”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 24, Mayıs 2018, s. 31-62.
- _____; *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK Yayınları, Ankara 2002.
- Bölükbaşı, Atilla Alp; *Eski Zaman Ortahisar*, Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2016.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, VGM Yayınları, Ankara 1973.
- Çınar, Hüseyin; “Arslan Giray ve Kırım’ın Yeniden İmârında Vakıfların Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXX, VGM Yayınları, Ankara 2007, s. 117-138.
- Çıpa, H. Erdem; *Yavuz’un Kavgası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Ekim 2013.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa; “Küllüye”, *DİA*, C. 26, TDV Yayınları, İstanbul 2002, s. 542-544.
- Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- Düzenli, Halil İbrahim; “Osmanlı Mimarlığını Trabzon’dan Okumak: Gülbahar Hatun ve İskender Paşa Camileri Karşılaştırması”, *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, Klasik Yayınları, İstanbul 2010, s. 191-204.
- Edhem, Halil; *Trabzon’da Osmanlı Kitabeleri*, İsmail Hacıfettahoğlu (Haz.), Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2001.
- Ekinci, İlhan; *Halk, Ayan ve Devlet Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.
- Emecen, Feridun M.; “Fodula”, *DİA*, C. 13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 167-170.
- _____; *Doğu Karadeniz’de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulançak-Piraziz*, Kitabevi Yayınları, İstanbul Eylül 2005.
- _____; *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010.
- Eraydın, Selçuk; “Çile”, *DİA*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 315-316.
- Ergenç, Özer; “Osmanlı Klasik Dönemindeki «Eşraf ve A’yan» Üzerine Bazı Değerlendirmeler” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 3, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1982, s. 105-113.
- Ergin, Osman; “Çarşı”, *İA*, C. 3, MEB Yayınları, İstanbul 1977, s. 360-362.
- Eroğlu, Haldun; *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

- Ertuğrul, Özkan; “Gülbahar Hatun Camii ve Türbesi”, *DİA*, C. 14, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s.231-232.
- Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zıllî; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II. Kitap, Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.
- _____; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I. Kitap, Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998
- Eyice, Semavi; “Bedesten”, *DİA*, C.5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 302-311.
- _____; “Beyazıt Hamamı”, *DİA*, C. 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 52-54.
- Faroqhi, Suraiya; *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Elif Kılıç (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Mayıs 1997.
- _____; *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Mart 2000.
- Fatsa, Mehmet ve İltar, Gazanfer; *Hacı Abdullah Halife Tekkesi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016.
- Genç, Mehmet; “Mâlikâne-Divânî”, *DİA*, C.27, TDV Yayınları, s. 518-519.
- _____; “Mukataa”, *DİA*, C. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 129-132.
- Genç, Yusuf İhsan; *Osmanlılar’da Beratlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.
- Goloğlu, Mahmut; *Trabzon Tarihi Fetihden Kuruluşa Kadar*, Serander Yayınları, Trabzon 2000.
- Gökay, Kerim; “Ruh Hekimliği Sahasında Türklerin ve Vakıf Müessesesinin Hizmetleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, VGM Yayınları, Ankara 1942, s. 263-265.
- Gökbilgin, M. Tayyib; “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Bellekten*, C. XXVI, S. 102, Nisan 1962, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 293-337.
- _____; “15. ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm”, *Vakıflar Dergisi*, S. 6, VGM Yayınları, İstanbul 1965, s. 51-62.
- Gökhan, İlyas; *Kahramanmaraşlı Meşhur ve Kahraman Kadınlar*, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2017.
- Gülten, Sadullah; *Atayurttan Anayurda Yörükler*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.
- Gürbüz, Adnan, *Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.
- Hacısalihoğlu, Mehmet; *Trabzon’da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzâde Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)*, Serander Yayınları, Trabzon 2014.
- Halaçoğlu, Yusuf; “Dellâl”, *DİA*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 145-146.
- _____; *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Hoca Sadettin Efendi; *Tacü’t-Tevarih*, C. 4, İsmet Parmaksızoğlu (Haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992 .

- Horuluoğlu, Şâmil; *Tarihî Eserleri ile Trabzon*, Ankara 1978.
- Işık, Hayriye; “Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, *Akademik Bakış*, S. 16, Nisan 2009 Kırgızistan, s. 1-10.
- İbn Kemal; *Tevarih-i Al-i Osman*, VIII. Defter/105 a, Ahmet Uğur (Haz.), TTK Yayınları, Ankara 1997.
- İbnü'l-emin Mahmut Kemal ve Hüseyin Hüsameddin; “Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırlarının Hal Tercümelere”, Nafiz Öztürk (Haz.), *Vakıflar Dergisi*, C.15, VGM Yayınları, Ankara 1982, s. 89-99.
- İnalçık, Halil; “İstanbul: Bir İslâm Şehri”, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, C. 9, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İbrahim Kalın (Çev.), İstanbul 1995, s. 243-268.
- _____; “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsümü”, *Bellekten*, C. XXIII, S. 92, Ekim 1959, TTK Yayınları, s. 575-610.
- _____; *Devlet-i Aliyye-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- İnan, Kenan; “1831 Nolu Şer’iye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Mülk Satışları”, *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013 s.147-180.
- _____; “Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni”, *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013, s.97-119.
- _____; “Kadı Sicillerine Göre Trabzon’da Beşlü Taifesi (1648-1658)”, *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013, s. 235-252.
- _____; “Trabzon’da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1643-1656)”, *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013, s.2195-234.
- İpçioğlu, Mehmet; “Bir Osmanlı Bütçesi Örneği (1622 Tarihli Ruznamçe Defteri)”, *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 18. Sempozyumu Bildirileri*, C. 2, Berlin 2010, s. 679-686.
- İpşirli, Mehmet; “Avârız Vakfı”, *DİA*, TDV Yayınları, C. 4, s.109.
- _____; “Câbi”, *DİA*, C. 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 529-530.
- _____; “Sarıgörez Nureddin Efendi”, *DİA*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 151-152.
- Jennings, Ronald C.; “The Pious Foundation of İmaret-i Hatuniye in Trabzon; 1565-1640”, *X Türk Tarih Kongresi*, C. IV, 22-26 Eylül 1986 Ankara, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 1569-1579.
- Kaçan Erdoğan, Meryem; “Osmanlı Hanım Sultanlarının Harameyn ve Kudüs’e Yaptığı Hizmetler (XVI-XVII. Yüzyıl)”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, C. 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 489-508.
- Karagöz, Rıza; *Canikli Ali Paşa*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- _____; *Karadeniz’de Bir Hanedan Kurucusu Haznedarzade Süleyman Paşa*, Etüt Yayınları, Samsun 2009.

- Karpuz, Haşim; “Trabzon’da Türk Devri Yapıları”, *Kültür ve Sanat*, Sayı. 18, Haziran 1993, s. 15-18.
- _____; “Trabzon’daki Türk Devri Hamamları”, *Trabzon Kültür Sanat Yıllığı 88-89*, Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 1989, s. 109-135.
- _____; *Rize*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- _____; *Trabzon*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Kaya, Umut; “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcih-i Cihât Nizamnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. 21, S. 1, Haziran 2017, s. 203-254.
- Kemal Paşa-Zade; *Tevarih-i Al-i Osman*, X. Defter, Şerafettin Severcan (Haz.), TTK Yayınları, Ankara 1996.
- Kılıç, Orhan; *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.
- Kılıç, Remzi; “Trabzon Valisi Şehzade Selim ve Faaliyetleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, 3-5 Mayıs 2001, C. 1, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 99-115.
- Kılıç, Rüya; *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Kırlangıç, Hicabi; *İdrîs-i Bidlîsî Selim Şah-Nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Konukçu, Enver; “Trabzon Valisi Şehzade Selim’in Akkoyunlu Ülkesindeki Faaliyetleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, 3-5 Mayıs 2001, C. 1, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 91-98.
- Köprülü, Bülent; “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Ankara 1951, S. VIII, s. 479-518.
- Köprülü, Fuad; “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, VGM Yayınları, Ankara 1942, s. 1-35.
- Kuban, Doğan; *Osmanlı Mimarisi*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 2007.
- Kunter, Halim Baki; “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi*, S. 1, VGM Yayınları, Ankara 1938, s. 103-130.
- Kurnaz, Mehmet; *Trabzon’da 35 Vakfa Ait Notlar*, 1948.
- Kurt, Yılmaz; “Ramazanoğulları Vakfı’nın Adana Şehir Gelişimine Katkıları”, *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, VGM Yayınları, Ankara 2013, s. 175-178.
- Kütükoğlu, Mübahat S.; “Berat”, *DİA*, TDV Yayınları, C.5, İstanbul 1992, s. 472-473.
- Lowry, Heath W.; *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Demet Lowry, Heath W. Lowry (Çev.), İstanbul Mart 2010.
- Martal, Abdullah; “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk”, *Bellekten*, C. XXVI, S. 102, Nisan 1962, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 1585-1652.

- Maydaer, Saadet; “Osmanlı’nın Kuruluş Döneminde Vakıf Kuran İlk Hanım Sultan Asporça Hatun ve Vakfiyesi”, *Vakıf ve Toplum Dergisi*, S. 6, Türkiye Diyanet ve Vakıf Görevlileri Sendikası Yayınları, Mayıs 2018, s. 50-55.
- _____; “XV. Yüzyılda Bursa’da Hayırsever Bir Çift; Hoca Ece ve Ayşe Hatun’un Vakıfları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, Bursa 2009, s. 495-508.
- Mısıır, Hikmet; *Trabzon Tarihinde Ayşe Gülbahar Hatun ve Gülbahar Hatun Mahallesi*, Trabzon 2013.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede; *Müneccimbaşı Tarihi*, C. 2, Türkçeleştiren İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser: 37.
- Okudan, Muhammet; “Osmanlı’nın Son Yüzyılında Samsun’da Vakıf Kuran Kadınlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, S. 31, s. 267-277.
- Orbay, Kayhan; “The Imperial Waqf of Hatuniyye in Trabzon (1024-75/1615-1665)”, *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 17. Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon 2011, s. 441-450.
- _____; “Vakıf Muhasebe Defterlerinde Aynî Toplanan Tarımsal Gelirler ve Aynî Giderlerin Fiyatlandırılması ve Tarihsel Fiyatlar Endekslemeleri Konusunda”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIV, İstanbul 2004, s. 289-305.
- _____; *Economic Development of the Imperial Waqfs; A Study in the Institutional and Local Economic History in the Transformasyon Period*, Ph.D. Thesis, Vienna 2006.
- Öksüz, Melek; *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.
- Ömer Hilmi; *İthaf’ül-Ahlaflı Ahkam’ül-Evkaf*, VGM Yayınları, Ankara, 1977.
- Öncel, Fernaz; “Osmanlı Bedestenleri Bağlamında “Kayseri Hançerli Sultan Vakfı Bedesteni””, *Megaron*, C. 9, S. 1, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi, 2014, s. 55-69.
- Özcan, Abdülkadir; “Altı Bölük”, *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 531.
- _____; “Serhad Kulu”, *DİA*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 560-561.
- _____; “Zâbit”, *DİA*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 60-61.
- Özkaya, Yücel; “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 25, s. 171-211.
- _____; “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu”, *Bellekten*, XLII/168, Ekim 1978, s. 667-723.
- _____; *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1977.
- Öztürk, Nafiz; “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”, *DİA*, TDV Yayınları, C.11, İstanbul 1995, s. 521-524.
- _____; “Mütevelli”, *DİA*, C.32, TDV Yayınları, İstanbul 1992. s. 217-220.

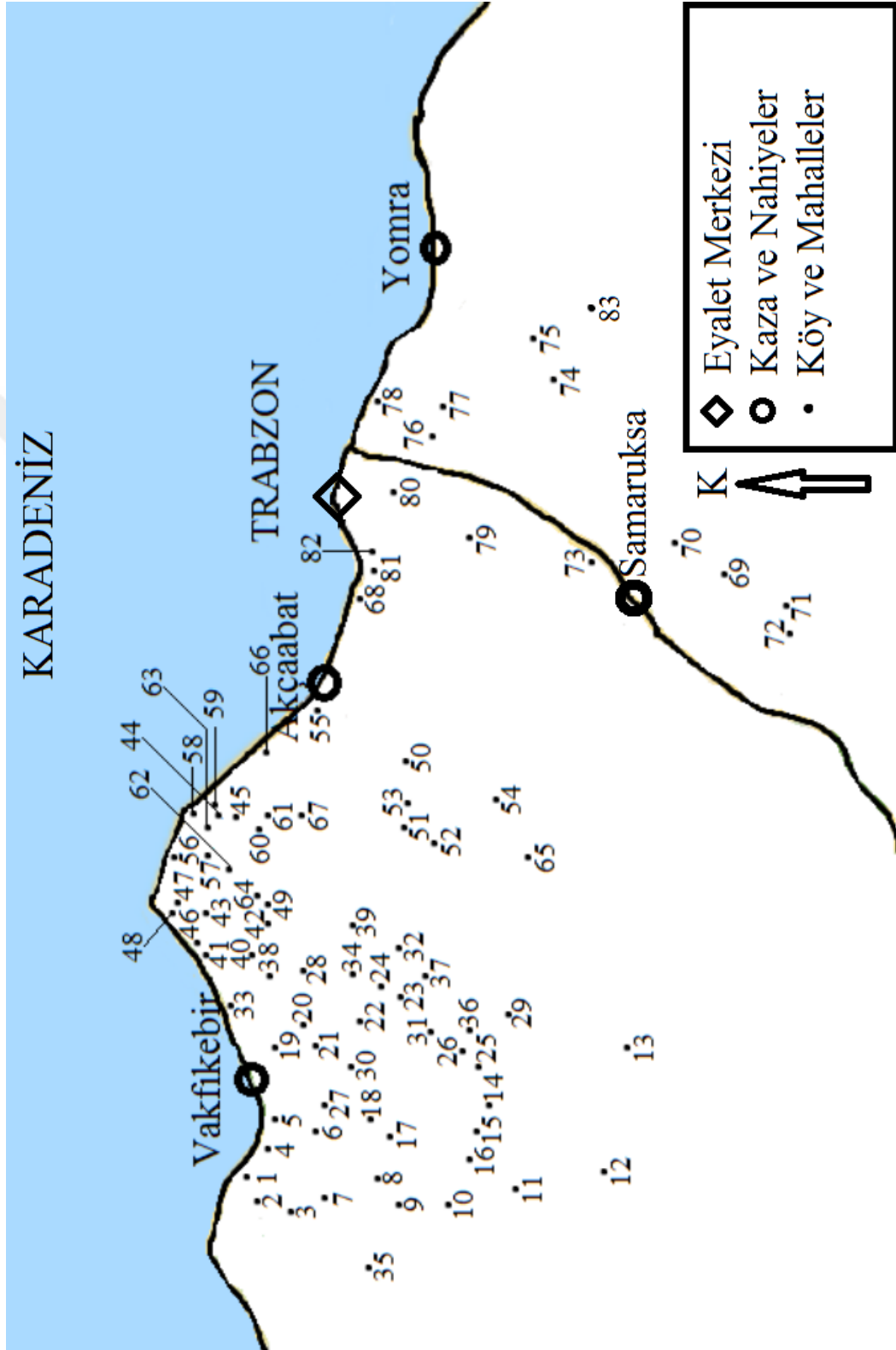
- _____; *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Yayınları, Ankara 1995.
- _____; “Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar”, *Vakıf Haftası Dergisi*, VGM Yayınları, S. 1, Ankara 1984, s. 42-48.
- Öztürk, Temel; *18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon ve Kastamonu’da Fiyatlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998.
- Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- _____; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Parlatır, İsmail; *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2011.
- Pay, Salih; “Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi”, *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 491-509.
- Pul, Ayşe; “Kefe Sancağı’nın I. Selim’in Taht Mücadelesinde Oynadığı Role Dair Bazı Değerlendirmeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 27, Yaz 2013, s. 469-478.
- _____; “Yavuz Sultan Selim’in Güney Siyasetinin Doğu Akdeniz Ticaretine Etkisi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35 (2014), s. 263-289.
- Sabırlı, Tijen; *Vakfiyesi ve Muhasebe Kayıtları Işığında Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Sahillioğlu, Halil; “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 41, T.C. İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 415-449.
- Sarıcaoğlu, M. Esat; “Osmanlı Vakıfları Hakkında Tartışmalar”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXX, VGM Yayınları, s. 51-60.
- Saydam, Abdullah; “Vakıf Anlayışında Yenilenme İhtiyacı ve XIX. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Vakıfları”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. XXIII, İstanbul 2003, s. 185-218.
- Singer, Amy; “İmaret”, *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 892-908.
- Söylemez, Faruk; “Yavuz Sultan Selim’in Taht Mücadelesi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 33, Kahraman Maraş 2012/2, s. 63-86.
- Sunar, Mehmet Mert; “Ulûfe”, *DİA*, TDV Yayınları, C. 42, İstanbul 1996, s.124-126.
- Şafak, Nurdan; “Bir Vakıf Şartı Olarak Atina Balı Meselesi”, *Tarih Dergisi*, S. 60 (2014/2), s. 1-16.
- Şafakçı, Hami; “Turgutoğulları’dan Sultan Hatun’un Vakfı”, *Vakıflar Dergisi*, S. 44, VGM Yayınları, Aralık 2015, s. 49-73.
- Şaşmaz, Mehibe; “Osmanlı Sarayındaki Dulkadirli Hatunlar”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 4, S. 37, Aralık 2016, s. 410-424.

- Şensoy, Fatma; “Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve XVII. Yüzyıl Başında Bursa Mukataası Örneği”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2014, s. 200-247.
- Şevket, Şakir; *Trabzon Tarihi*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2001.
- Tanman, M. Baha; “Halvethâne”, *DİA*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 388-393.
- Tarım Ertuğ, Zeynep; “İmaret”, *DİA*, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 219-220.
- Taş, Yasin; “Osmanlı’nın Son Yüzyılında Urfa’da Kadın Vakıfları”, *History Studies*, Volume 7, Issue 1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim GÜLER, March 2015, s. 191-211.
- Tekindağ, Şehabeddin; “Trabzon”, *İA*, C. 12/1, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 455-477.
- Tokay, Z. Hale ve Çobanoğlu, Zuhale; “Vakıf Eserleri İstanbul Çeşmelerinin Koruma Sorunları ve Öneriler”, *XI. Vakıflar Haftası*, (6-8 Aralık 1993), İ. Ateş, S. Bayram, M. Narince (Haz.), Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, s. 195-202.
- Tosun, Miraç; *XVII. Yüzyıl Trabzon’unda Cemaatlerarası İlişkiler*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Tuluk, Ömer İskender ve Üstün, Fulya; “Trabzon Bedesteni: Türk Bedesten Mimarisindeki Yeri ve Sorunlarına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, Klasik Yayınları, İstanbul 2010, s. 173-187.
- Tuluk, Ömer İskender; “İmâret-i Hatuniye’den Atapark’a: Trabzon’da Kamusal Alan Dönüşümüne Erken Bir Tanıklık”, *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, Klasik Yayınları, İstanbul 2010, s. 121-144.
- Uluçay, Çağatay; “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 10, İstanbul 1954, s. 117-142.
- Usta, Sebahittin; *Trabzon’da Vakıflar (1550-1650)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015.
- Usta, Veysel ve Soytürk, Yaşar; *Tarihi, Coğrafyası, Folkloru ile İlimiz Trabzon*, Trabzon 1996.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Ünal, Fatih; *Ruslar Bizans’ın Peşinde*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- White, Sam; *Osmanlı’da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Nurettin Elhüseyni (Çev.), Alfa Yayınları, İstanbul 2013.
- Yediyıldız, Bahaeddin; “Sosyal Teşkilâtlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi”, *Türk Kültürü*, S. 219, Ankara 1981, s. 262-271.
- _____; “Vakıf İstilahları Lügatçesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. XVII, VGM Yayınları, Ankara 1983, s. 55-60.
- _____; “Vakıf”, *İA*, MEB Yayınları, C. 13, İstanbul 1986, s. 153-172.
- _____; *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

- _____; *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- Yıldız, Murat; “Vakfiyelerine Göre Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa Evkafı”, *Vakıflar Dergisi*, S. 35, VGM Yayınları, Ankara 2011, s. 81-105.
- Yinanç, Refet; *Dulkadir Beyliği*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Yüksel, Hasan; “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.49-55.
- _____; *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfları Rolü Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990.
- Yüksel, Murat; *Trabzon’da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*, C. 1, T.C. Trabzon Valiliği Yayınları, İstanbul 1991.
- Yüngül, Naci; “Giresun’un Espiye İlçesinde Yavuz Sultan Selim’in Tesis Ettiği Gülbahar Hatun Tekkesi Vakfına Ait Vesikaların Değerlendirilmesi”, *Vakıflar Dergisi*, C. 15, VGM Yayınları, Ankara 1982, s. 101-116.
- Zorlu, Tülay; “Trabzon Gülbahar Hatun ve Emir Mehmet Türbeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 35, VGM Yayınları, Haziran 2011, s. 215-233.

EKLER

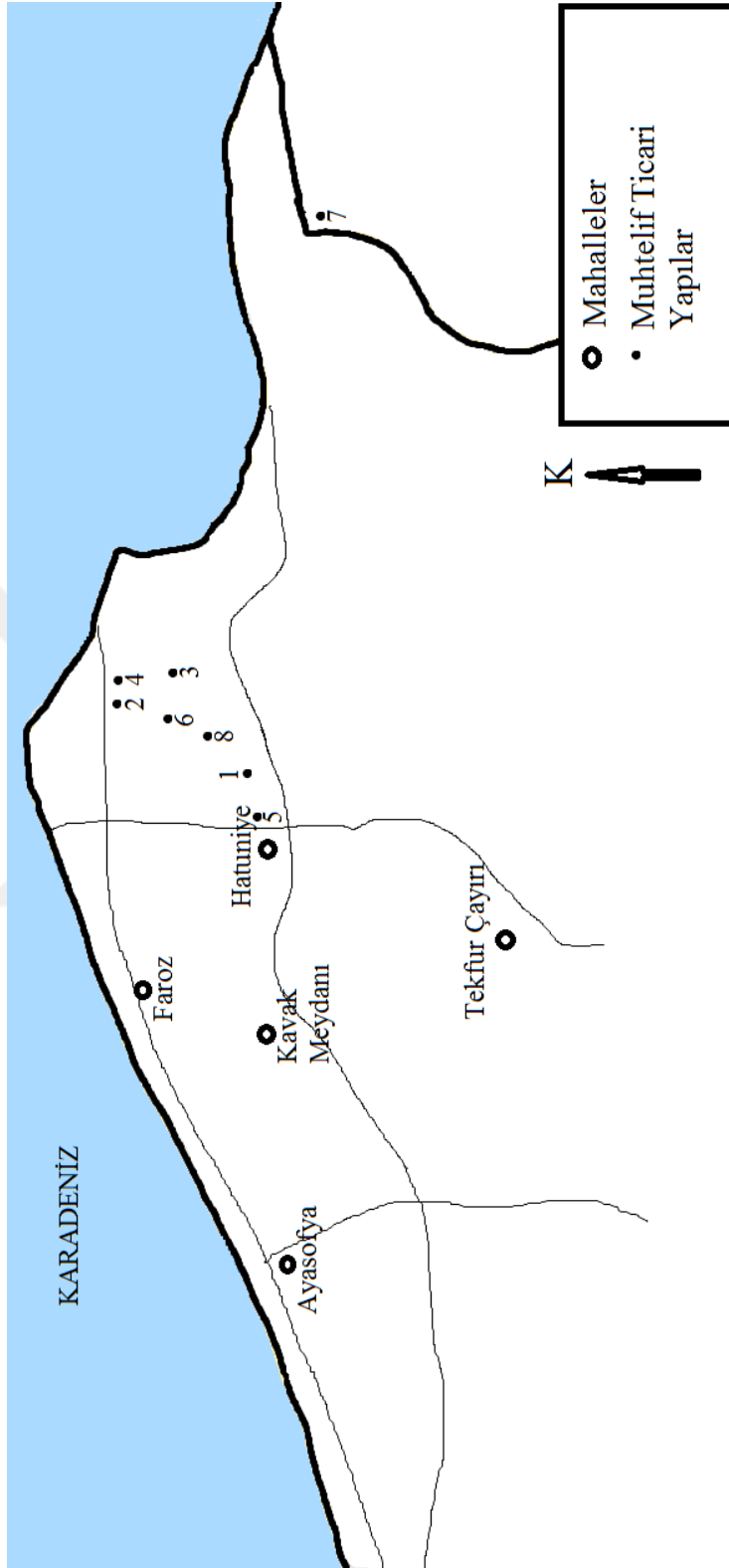
1. Ek: Gülbahar Hatun Vakfı'nın Trabzon'daki Köyleri

2. Ek: Köylerin Harita Numaraları

1. Yavebolu/Yobol (Çeşmeönü) 2. İsdil/İstil (Sayvancık) 3. Aksaklı, 4. Şarlı (Beşikdüzü) 5. Marna (Körfez) 6. Bedromide (Çamlık) 7. Akkise (Akkese) 8. Korkudan (Korkutkan) 9. Huplu (Kutluca) 10. Şahmelik 11. Kızılüzüm (Üzümözü) 12. Akhisar (Şalpazarı) 13. Sazaklı (Karaağaçlı) 14. Kefli (Hünerli) 15. Kadahor (Gürgenli) 16. Bozlu 17. Hodala (Bayırköy) 18. Vardeliyoz (Vardallı) 19. Adanoz (Hacıköy) 20. Terlata (Tarlacık) 21. Ruka (Yıldız) 22. Düzlük 23. Ellezli (İlyaslı) 24. Kamena (Kıranköy) 25. Kamuha (Yaylacık) 26. Bodamlı (Güneysu) 27. Aliboz (Bahadırlı) 28. Cebele/ Furca (Çelebi) 29. Komandara/Komantara (Rıdvanlı) 30. Caferli 31. İbsalda (Soğuksu) 32. Edra/Etra (Deregözü) 33. Kireson/Keraşon (Kirazlık) 34. Levoyisa (Mısırlı) 35. Oğuz 36. Feline?/Filib (Sinanlı) 37. Ballı 38. Balaban? 39. Bendar/Pendar (Çavuşlu) 40. Makrinamoz (Kaleköy) 41. Lağut/Lagot (Zeytinlik) 42. Veroz/Voras (Kadıköy) 43. Vacanoz/Vaçnoz/Vaçnos (Veliköy) 44. Kalkandoz/Kaldandoz (Zeytinlik) 45. Cera (Çamlıdere) 46. İskefiye (Çarşıbaşı) 47. Madude?/Mudra (Gülbahçe) 48. Yoroş (Fenerköy) 49. Ahanda (Kavaklı) 50. Cayera (Akdamar) 51. Metinkaniya/Müstekanyo/Müştekanyo (Sertkaya) 52. Muhula (Kuruçam) 53. Gozoysa (Arpacılı) 54. Mimera (Erikli) 55. Bolathane/Platana/Balatna (Pulathane) 56. Cahori/Şula (Yalıköy) 57. Vartara (Taşlıca) 58. Mersin 59. Karciye/Karciya/Karziya (Gökçeyaka) 60. Lalang/Lalank/Laleli (Karapınar) 61. Gozari (Adacık) 62. Zera/Zari (Sarıca) 63. İspendam (Çatalzeytin) 64. Kukodes?/Kalkandoz (Serpilköy) 65. Korebi/Korobe (Aykut) 66. Cavana (Salacık) 67. Gotoz/Gutoz (Korucu) 68. Serasor/Sera (Yıldızlı) 69. Livera (Yazlık) 70. Kapuköyü (Kapıköy) 71. Kospitiyos (Coşandere) 72. İskopya (Ardıçlıyayla) 73. Anbela (Esiroğlu/Güngörmüş) 74. Samaruksa-i Kebir (Yeşilyurt) 75. Samaruksa-i Sagir (İkisü) 76. Zefanos (Bulak) 77. Hoşkirasya/Hoskirasya (Çilekli) 78. Hoçberavlak/Hospalavrak (Pelitli) 79. Zulmera/Zülmera (Subaşı) 80. Mesariye (Çukurçayır) 81. Suga (Akyazı) 82. Holomna/Holomana (Beşirli) 83. Küçük Şana (Pınarlı).

3. Ek: Gülbahar Hatun Vakfı'na Bağlı Mahalle ve Ticari Yapılar

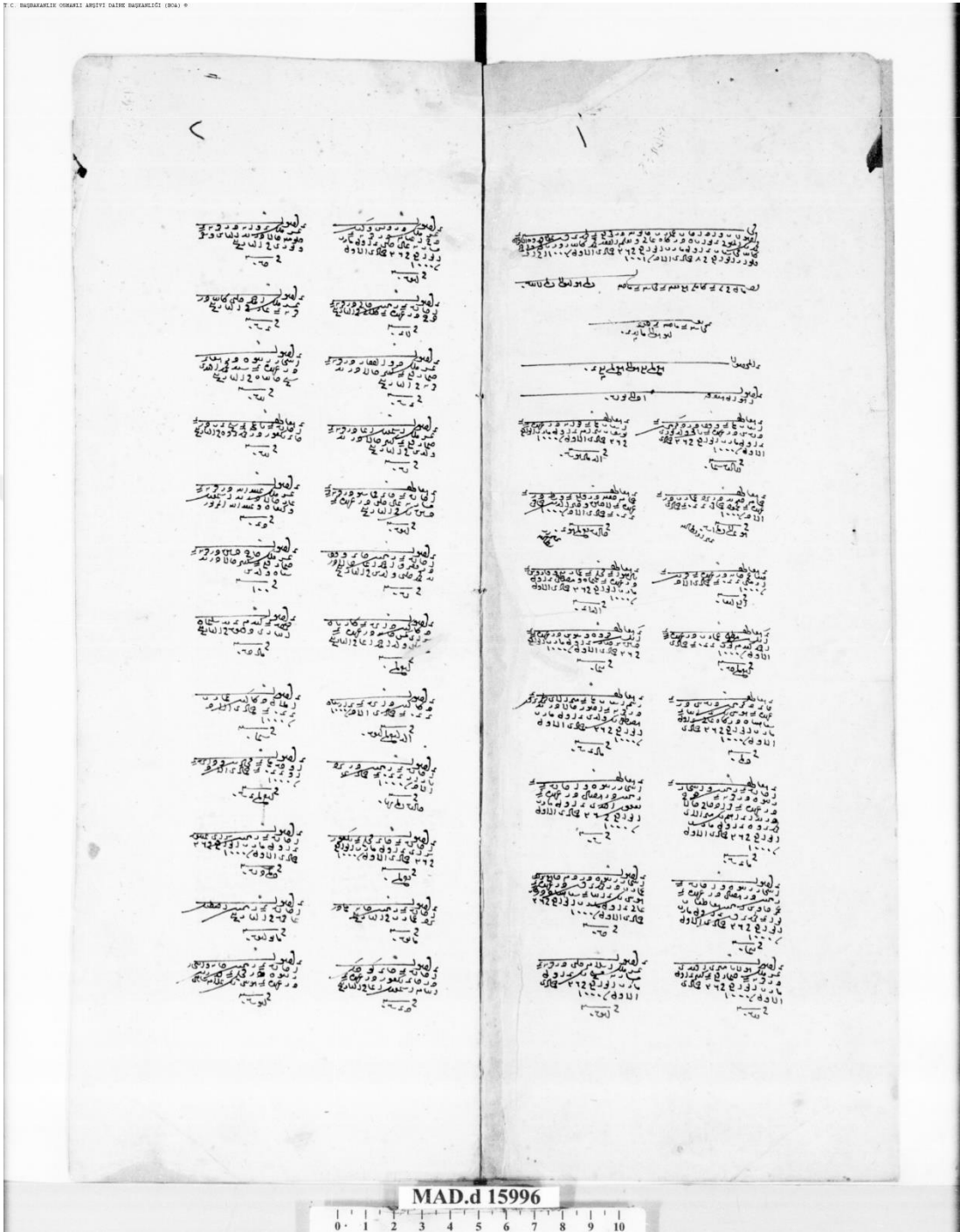

4. Ek: Ticari Yapıların Harita Numaraları

1. Zağnos Köprüsü civarındaki kasap dükkânları 2. Trabzon (Hatuniye) Bedesteni 3. Ayakkabıcılar (Kunduracılar) Çarşısı'ndaki dükkânlar 4. Kazancılar (Bakırcılar) Çarşısı'ndaki dükkânlar 5. İmaret Hamamı civarındaki berber dükkânları 6. Debbaghane 7. Değirmen Deresi'ndeki değirmenler 8. Çifte Hamam. Numara verilerek muhtemel yerleri belirtilen bu ticari yapıların haricinde yerleri tespit edilemeyen diğer yapılar Arabacılar Çarşısı'nda bulunan dükkânlar, Boyahane Mescidi Mahallesi'ndeki boyahane, Gümüşhane'deki kapan ve dükkânlar, Samsun ve Rize'deki debbaghanelerdir. Ayrıca İstanbul'da bulunan Beyazıt Hamamı da yine Gülbahar Hatun Vakfı'na bağlıydı.

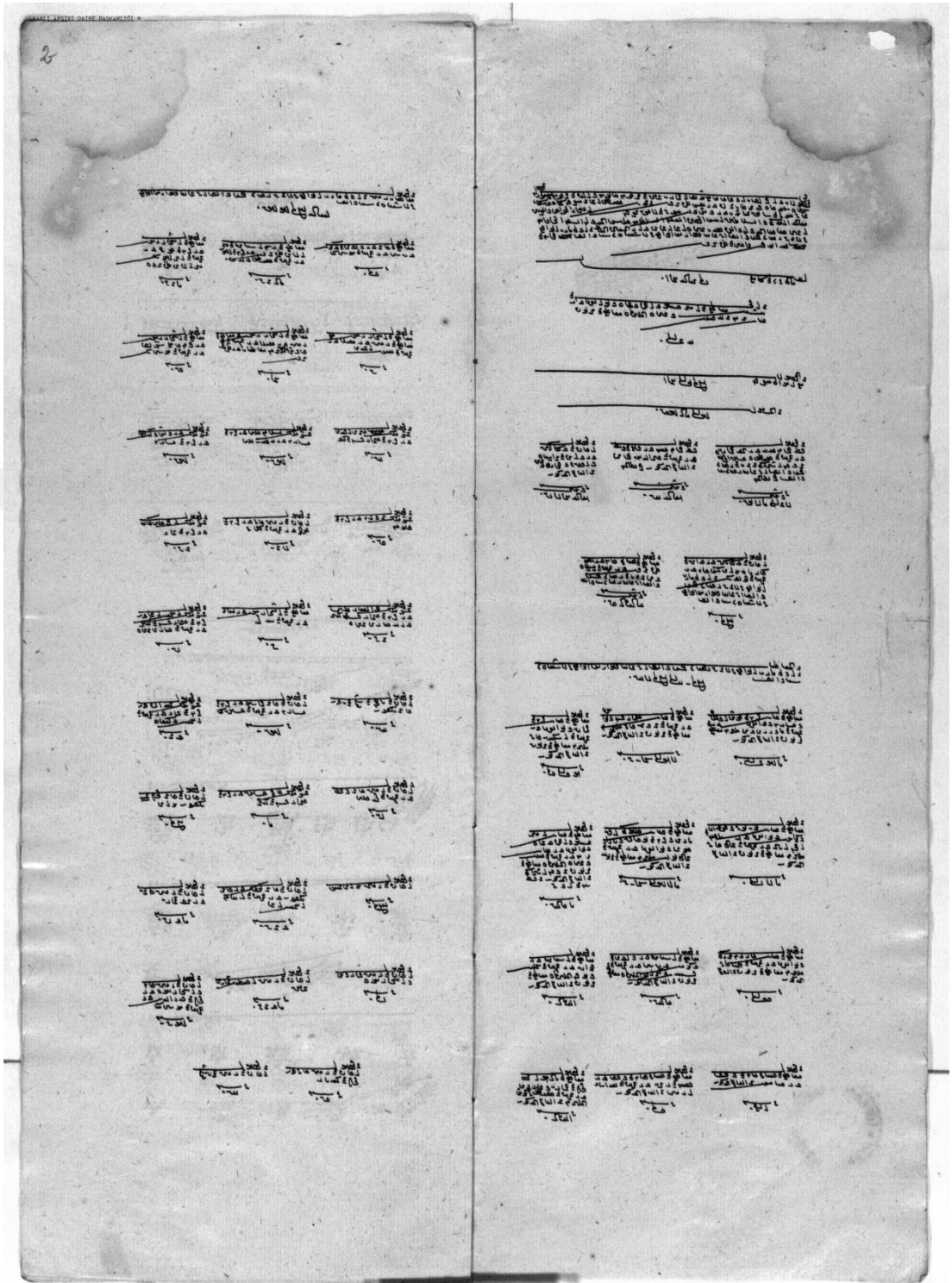
5. Ek: 15996 Numaralı Muhasebe Defteri

MAD.d 15996

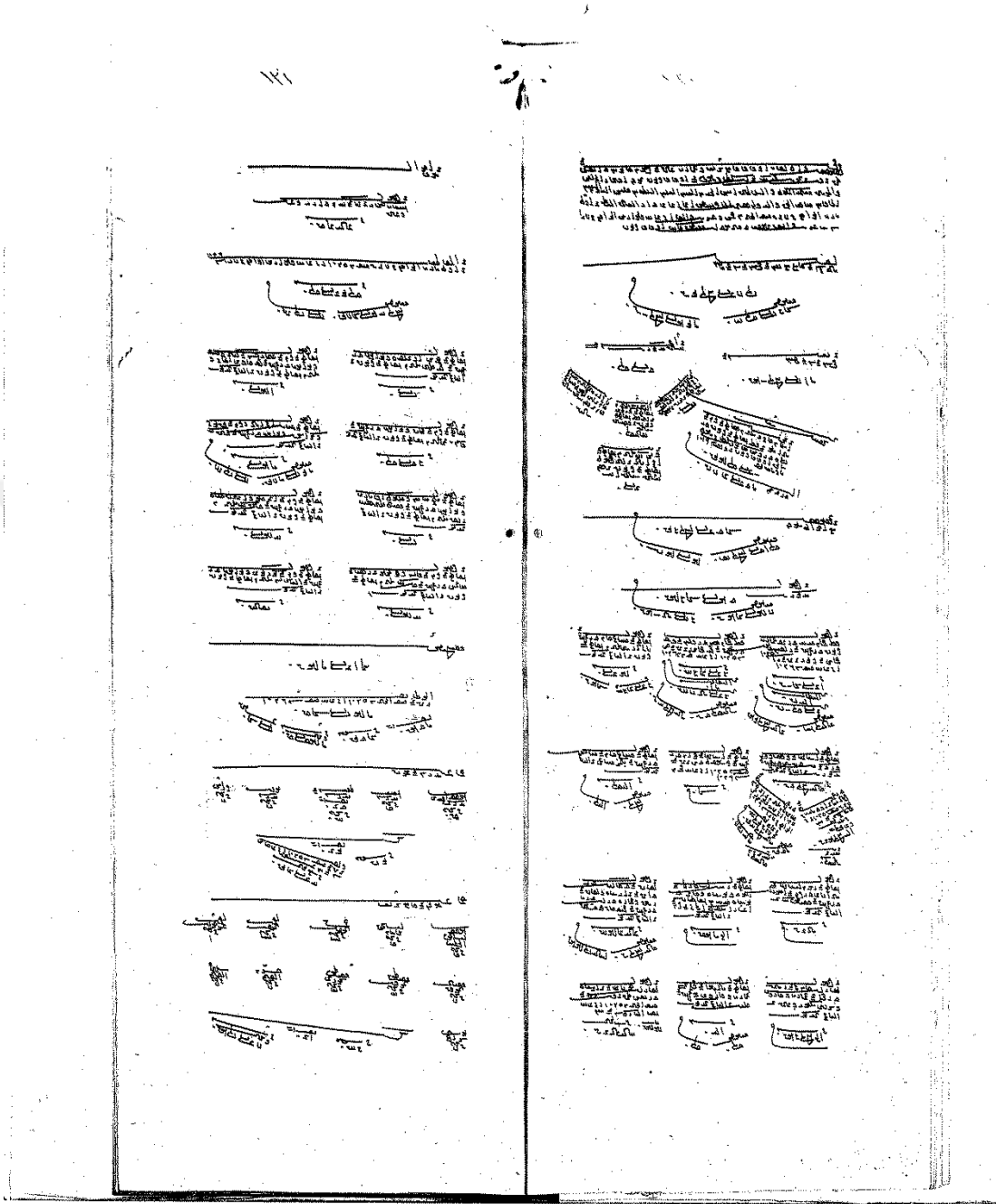
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

6. Ek: 1763 Numaralı Muhasebe Defteri

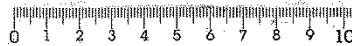

D.01763.0001.00

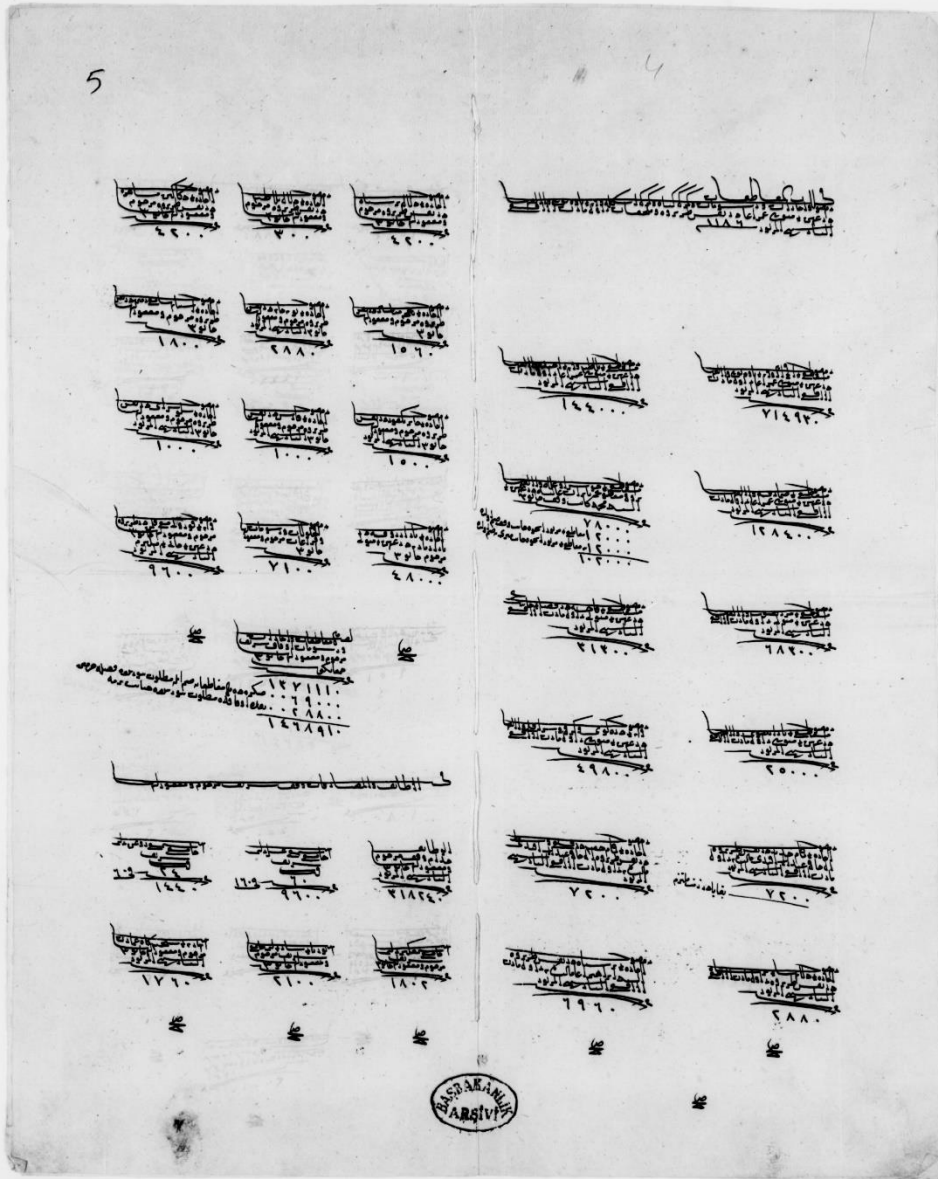
7. Ek: 1813 Numaralı Muhasebe Defteri

MAD.d 01813

8. Ek: 21907 Numaralı Muhasebe Defteri

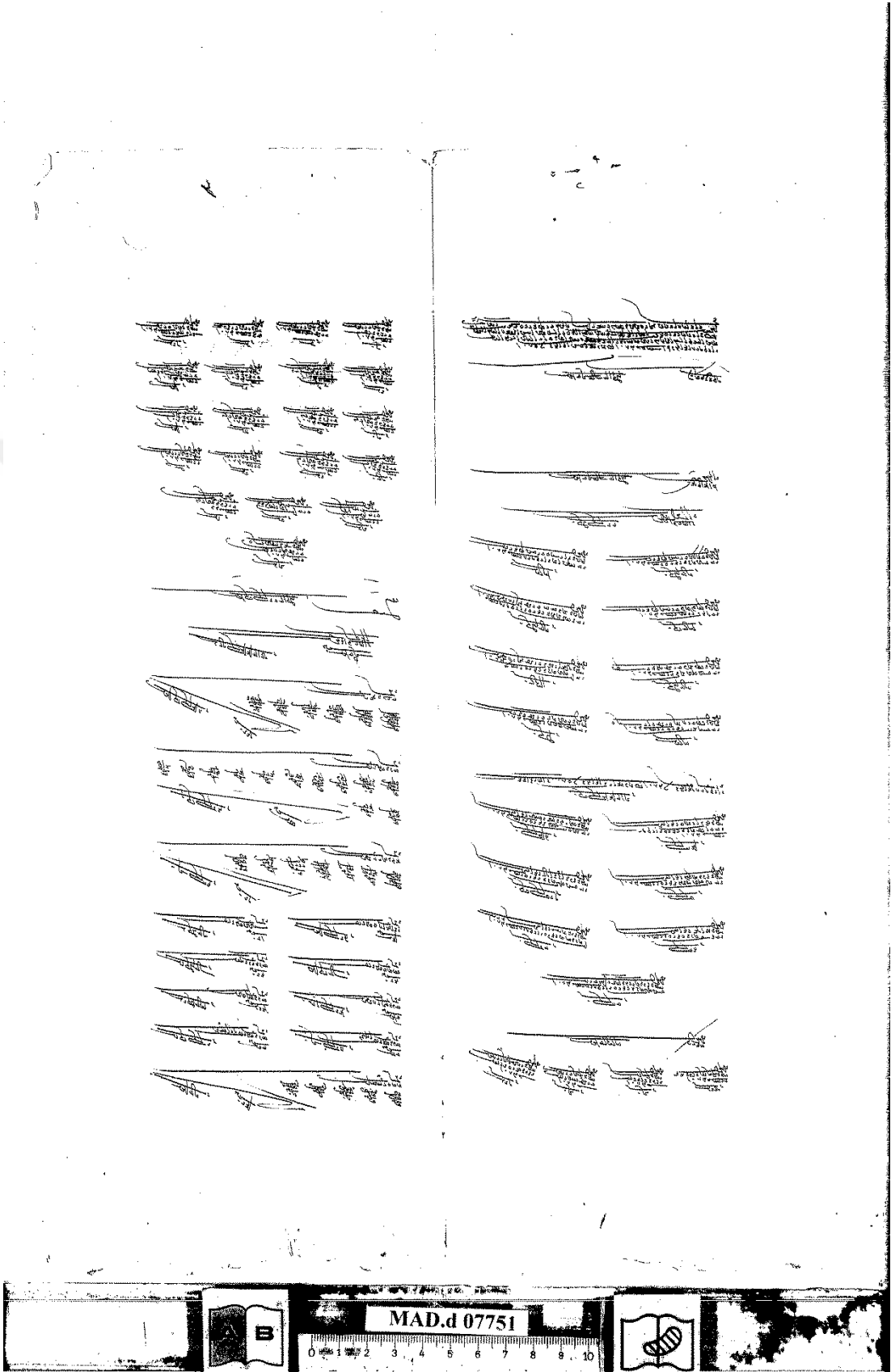

D.HMH.GLBH.d.21907

A B

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

9. Ek: 7751 Numaralı Muhasebe Defteri

10. Ek: 4326 Numaralı Muhasebe Defteri

محبتہ استانبولده واقع حرمین الشریفین اوقافندن مرحوم ومغفور له
 سلطان سلیم خان عتیق ووالده سی مرحومہ ومغفور لها عایشہ سلطان
 اوقاف حقایق متولیس اولان الحاج حسن آغا قوللرینک بیک یوزالتی
 سنه سی محرمی غرق سنندن سنه مزبورہ ذی الحجہ سی غایتنه وارنجہ
 بریلوق محاسبہ سیدرحام قسطنطنیہ تمش بیک ایچہ ودکانس
 اجاره سنندن اوزالتی بیک ایک یوز تمش ایک ایچہ ومقاطعه زمینندن
 بیک طقوز یوز بیک ایچہ کہ جمعا سکسان سکر بیک یوز طقسان ایک
 ایچہ مقبوضی اولوب مبلغ مزبور دن اوز بیک بشت یوز بیک ایچہ سن
 خدام وقت شریفه وطلیفه وبروب وقرقا اوج بیک طقوز یوز قرقا ایک
 ایچہ سن بر موجب معتاد قدیمه حمام مزبورک صوقیوسی دولانی تعمیرنه
 وبارکیرینه ورسن وقوغه وخدام وکچہ وحصیر ومصارف سائرهنه
 وایک دفعه ده محبت شریفه موجینجه حمام مزبورک تعمیر وترمیمنه
 وخرج قالدرم وکارین واحضارتیه سنه وسارهمات لایسنه
 خرج وصرف ایلویوب وایکیوز تمش ایک یوز اسدی غرض وبرزیم دارال
 الشریفه خزینہ سنه تسلیم ایلویوب بوققدیرجه ایزاد ومصارف
 بزابرا ولد وعی غرض واعلام اولنور

ÖZGEÇMİŞ

Özkan Özer KESKİN 28.03.1988 tarihinde Samsun'da doğdu. Zonguldak Kilimli Lisesi'ni bitirdikten sonra Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2011 yılında mezun oldu. 2013 yılında Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans programını bitirdi. Aynı sene Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora eğitimine başladı. Orta derecede İngilizce bilmektedir.

İletişim Bilgileri:

E-mail : ozkanozerkeskin61@hotmail.com

